

ISSN (print) 2518-7600

ISSN (online) 2524-1060

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11>

Соціум. Документ. Комунікація
Society. Document. Communication
Социум. Документ. Коммуникация

Випуск 11, 2021

The collection publishes scientific articles on topical issues of historical science, archeology, historiography, source studies and special historical disciplines (original research results in the field of scientific discipline of documentation, library and publishing affairs, social communications and socio-humanitarian at the national and international levels) theory and practice of research in the field of modern educational and methodical technologies of specialists training are presented. Messages, opinions, reviews, information about scientific life are placed separately.

For researchers, teachers, postgraduate students, students.

Editorial Board: **Svitlana Orlyk**, Doctor in Historical Sciences, Professor (*Editor-in-Chief*); **Viktor Kuibida**, Doctor in Historical Sciences, Professor (*Managing Editor*); **Olena Isaikina**, Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor (*Executive Assistant*); **Alla Ovsiienko** (*technical secretary*).

Responsible Editors: **Ivan Kutsyi**, Doctor in Historical Sciences, Associate Professor; **Mykola Nikolaiev**, Doctor in Historical Sciences, Independent researcher; **Natalia Pasichnyk** Doctor in Historical Sciences, Associate Professor; **Renat Rizhniak**, Doctor in Historical Sciences, Professor; **Halyna Sichkarenko**, Doctor in Historical Sciences, Associate Professor; **Andrii Boiko-Gagarin**, Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor; **Alla Zlenko** Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor.

International Editorial Board: **Jelena Kazimianec**, Doctor in Humanities, Associate Professor (Lithuania); **Dileta Jatautaitė**, Doctor in Humanities, Associate Professor (Lithuania); **Volodymyr Menshikov**, Doctor in Sociology, Professor (Latvia).

Recommended for printing by Scientific Council of SHEI «Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University» (protocol № 9 of March 23, 2021).

Registered as scientific specialized edition of Ukraine, specialty «Historical Science» (Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine № 693 of 10.05.2017).

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 dated 02.07.2020 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine a collection of scientific works «Society. Document. Communication» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Address of the Editorial Board: 08400, Pereiaslav, 30, Sukhomlynskoh Str., office 312.

e-mail: sdс_redkolegia@ukr.net

Corrector: Maryna Navalna.

English accompaniment: Valentyna Krykun.

Founder and issuer: Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University.

08400, Pereiaslav, 30, Sukhomlynskoh Str.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register: series KB, № 21860-11760 P dated 21.12.2015 p.; series KB, № 23991-13831 P dated 19.06.2019 p.

International information and scientometric data base: Google Scholar, Academic Resource Index - ResearchBib, ULRICHWEB, National Library of Ukraine after V.I Vernadskiy, Ukrainian Scientific Journals.

У збірнику публікуються наукові статті з актуальних питань історичної науки, археології, історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін (оригінальні результати досліджень у галузі документознавства, бібліотечної та видавничо-поліграфічної справи, соціальних комунікацій та соціогуманітаристики на національному та міжнародному рівнях), представлена теорія і практика досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців. Окремо розміщуються повідомлення, рецензії, огляди, інформація про наукове життя.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

Редакційна колегія: **Світлана Орлик**, доктор історичних наук, професор (*головний редактор*); **Віктор Куйбіда**, доктор історичних наук, професор (*заступник головного редактора*); **Олена Ісайкіна**, кандидат історичних наук, доцент (*відповідальний секретар*); **Алла Овсієнко** (*технічний секретар*).

Відповідальні редактори: **Іван Куций**, доктор історичних наук, доцент; **Микола Ніколаєв**, доктор історичних наук, академік; **Наталя Пасічник**, доктор історичних наук, доцент; **Ренат Ріжняк**, доктор історичних наук, професор; **Галина Січкаренко**, доктор історичних наук, доцент; **Андрій Бойко-Гагарін**, кандидат історичних наук, доцент; **Алла Зленко**, кандидат історичних наук, доцент.

Міжнародна науково-редакційна рада: **Єлена Казимянець**, доктор гуманітарних наук, доцент (Литва); **Дилета Ятаутайте**, доктор гуманітарних наук, доцент (Литва); **Володимир Меньшиков**, доктор соціологічних наук, професор (Латвія).

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол № 9 від 29 березня 2021 р.).

Наказом Міністерства освіти і науки України № 693 від 10.05.2017 р. збірник наукових праць «Соціум. Документ. Комунікація». зареєстрований як наукове фахове видання України («Історичні науки»).

Наказом Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України збірник наукових праць «Соціум. Документ. Комунікація» внесений до Переліку фахових видань України, категорія «Б».

Адреса редакційної колегії: 08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30, к. 312.
e-mail: sdс_redkolegia@ukr.net

Коректор: Марина Навальна.

Англомовний супровід: Валентина Крикун.

Засновник та видавець: Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30.

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія KB, № 21860-11760 Р від 21.12.2015 р.; серія KB, № 23991-13831 Р від 19.06.2019 р.

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Google Scholar, Academic Resource Index – ResearchBib, ULRICHWEB, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Українські наукові журнали.

В сборнике публикуются научные статьи по актуальным вопросам исторической науки, археологии, историографии, источниковедения и специальных исторических дисциплин (оригинальные результаты исследований в области документоведения, библиотечного и издательско-полиграфического дела, социальных коммуникаций и социогуманитаристики на национальном и международном уровнях), представлена теория и практика исследований в области современных учебно-методических технологий подготовки специалистов. Отдельно размещаются сообщения, рецензии, обзоры, информация о научной жизни.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов, студентов.

Редакционная коллегия: Светлана Орлик, доктор исторических наук, профессор (*главный редактор*); Виктор Куйбида, доктор исторических наук, профессор (*заместитель главного редактора*); Елена Исайкина, кандидат исторических наук, доцент (*ответственный секретарь*); Алла Овсиенко (*технический секретарь*)

Ответственные редактора: Иван Куций, доктор исторических наук, доцент; Николай Николаев, доктор исторических наук, академик; Наталия Пасичник, доктор исторических наук, доцент; Ренат Рижняк, доктор исторических наук, профессор; Галина Сичкаренко, доктор исторических наук, доцент; Андрей Бойко-Гагарин, кандидат исторических наук, доцент; Алла Зленко, кандидат исторических наук, доцент.

Международный научно-редакционный совет: Елена Казимянец, доктор гуманитарных наук, доцент (Литва); Дилета Ятаутайте, доктор гуманитарных наук, доцент (Литва); Володимир Меньшиков, доктор социологических наук, профессор (Латвия).

Рекомендовано к печати Ученым советом ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» (протокол № 9 от 29 марта 2021 г.).

Приказом Министерства образования и науки Украины № 693 от 10.05.2017 г. сборник научных трудов «Социум. Документ. Коммуникация» зарегистрирован как научное профильное издание Украины («Исторические науки»).

Приказом Министерства образования и науки Украины № 886 от 02.07.2020 г. в соответствии с решением Аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины сборник научных трудов «Социум. Документ. Коммуникация» внесен в Перечень профессиональных изданий Украины, категория «Б».

Адрес редакционной коллегии: 08400, г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 30, к. 312.

e-mail: sdc_redkolegia@ukr.net

Корректор Марина Навальная.

Англоязычное сопровождение Валентина Крикун.

Учредитель и издатель: Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

08400, г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 30.

Свидетельство о государственной регистрации печатного средства массовой информации: серия KB, № 21860-11760 Р от 21.12.2015 г.; серия KB, № 23991-13831 Р от 19.06.2019 г.

Международные информационные и наукометрические базы данных: Google Scholar, Academic Resource Index - ResearchBib, ULRICHSWEB, Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского, Украинские научные журналы.

CONTENT

HISTORICAL STUDIES

Kuleshov Serhii, Tupchiyenko Mykola, Lynchenko Maksim ARCHIVAL FUNDS OF THE RUSSIAN EMPIRE FINANCIAL INSTITUTIONS 19TH – EARLY 20TH CC. AT UKRAINE STATE ARCHIVES: GENERAL CHARACTERISTICS.....	14
Hradynar Hanna COLLECTIVIZATION IN THE DANUBE (ON THE MATERIALS OF THE FUNDS OF THE IZMAIL ARCHIVE).....	46
Bondarenko Oleksandr DEVELOPMENT OF TRADE IN THE CITIES OF DNIPRO UKRAINE IN 1785-1917: MODERN NATIONAL HISTORIOGRAPHY.....	75
Butko Andrii RESIDENTIAL POINTS OF THE TERRITORY OF «ZADNIPRSKY PLACES» HETMANATE.....	91
Kolomiiets Olena, Bondarenko Anna, Holovata Oksana THE POPULIST-LINGUISTIC ETHNOANTHROPOLOGICAL CONCEPT OF F. VOVK.....	113
Kotsur Vitalii, Kotsur Lesia, Ivannikova Iryna MEDIA SPACE IN THE NON-CONTROLLED UKRAINIAN TERRITORIES OF LUHANSK AND DONETSK REGIONS IN 2014-2020 IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	135
Krasnozhon Neonila LATVIAN-UKRAINIAN COMMUNICATIVE TIES IN THE CONTEXT OF INFORMATIZATION AND DIGITALIZATION OF SOCIETIES (1991-2020).....	160

Khmelnyska Liudmyla

PEDAGOGICAL INNOVATION BY KHRYSTYNA
ALCHEVSKA IN THE PUBLIC SCHOOL SYSTEM OF THE
SECOND HALF OF THE NINETEENTH AND EARLY
TWENTIES CENTURIES.....186

Chernyakhivska Olena

AT THE ORIGIN OF THE ENCYCLOPEDIC PROJECT
«HISTORY OF CITIES AND VILLAGES OF THE
UKRAINIAN SSR»: IN 26 VOLUMES.....205

**METHODOLOGY. SOCIOHUMANITARIANS. SOURCE
SCIENCE**

Barabash Viktoria, Hlebova Liudmila

PROGRESSIVE DIRECTIONS OF INFORMATIZATION OF
LIBRARIES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
(2015-2020).....226

Bokshyts Olena, Kamenska Iryna

THE HISTORY OF UKRAINE'S FIRE TOWERS
DEVELOPMENT AS A TRAINING COMPONENT OF
HIGHER EDUCATION RECIPIENT OF FIRE SAFETY
IN THE WORKPLACE.....246

Hryhorash Svitlana, Burkivska Lilia

INFORMATION PRODUCT AS A COMMUNICATION
CHANNEL AND A RESULT OF
PUBLISHING ACTIVITIES.....270

Zlenko Alla, Isaikina Olena

STUDENT'S SELF-GOVERNMENT AS AN ENVIRONMENT
FOR THE FORMATION OF SOCIO-CULTURAL ACTIVITY
OF YOUTH: HISTORICAL DISCOURSE.....285

Klymova Kateryna

SYSTEMS OF SPECIAL DOCUMENTATION: FACTORS
INFLUENCING FORMATION AND ORGANIZATION.....316

Orlyk Svitlana, Stezhko Zoya

PUBLIC RELATIONS AS A FIELD OF PROFESSIONAL
ACTIVITY IN UKRAINE.....348

Sichkarenko Halyna

MASS COMMUNICATIONS: PROBLEMS OF THE
INTERDISCIPLINARY APPROACH IN HIGHER
EDUCATION.....368

Storozhenko Lina, Petkun Svitlana

STRATEGIC COMMUNICATIONS: CONCEPTUAL
APPROACHES AND BASIC PRINCIPLES.....386

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Кулешов Сергій, Тупчієнко Микола, Линченко Максим АРХІВНІ ФОНДИ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ В ДЕРЖАВНИХ АРХІВАХ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	14
Градинар Ганна КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ В ПРИДУНАВ'І (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДІВ ІЗМАЇЛЬСЬКОГО АРХІВУ).....	46
Бондаренко Олександр РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ В МІСТАХ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В 1785-1917 РР.: СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ.....	75
Бутко Андрій НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ НА ТЕРИТОРІЇ «ЗАДНІПРСЬКИХ МІСЦЬ» ГЕТЬМАНЩИНИ.....	91
Коломієць Олена, Бондаренко Ганна, Головата Оксана НАРОДНИЦЬКО-ЛІНГВІСТИЧНА ЕТНОАНТРОПОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ Ф. ВОВКА.....	113
Коцур Віталій, Коцур Леся, Іваннікова Ірина МЕДІАПРОСТІР НА НЕПІДКОНТРОЛЬНИХ УКРАЇНІ ТЕРИТОРІЯХ ЛУГАНСЬКОЇ ТА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ У 2014-2020 РР. В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	135
Красножон Неоніла УКРАЇНСЬКО-ЛАТВІЙСЬКІ КОМУНІКАТИВНІ ЗВ'ЯЗКИ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВ (1991-2020 РР.).....	160

Хмельницька Людмила

ПЕДАГОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ ХРИСТИНИ АЛЧЕВСЬКОЇ В
СИСТЕМІ НАРОДНОГО ШКІЛЬНИЦТВА ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....186

Черняхівська Олена

У ВИТОКІВ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ПРОЄКТУ «ІСТОРІЯ
МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР» У 26-ти ТОМАХ.....205

**МЕТОДОЛОГІЯ. СОЦІОГУМАНІТАРИСТИКА.
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО**

Барабаш Вікторія, Глебова Людмила

ПРОГРЕСИВНІ НАПРЯМИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ
БІБЛІОТЕК ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....226

Бокшиц Олена, Каменська Ірина

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПОЖЕЖНИХ ВЕЖ УКРАЇНИ ЯК
СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ У ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ З ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ
ВИРОБНИЦТВ.....246

Григораш Світлана, Бурківська Лілія

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОДУКТ ЯК КАНАЛ КОМУНІКАЦІЇ
ТА РЕЗУЛЬТАТ ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....270

Зленко Алла, Ісайкіна Олена

СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ
ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ АКТИВНОСТІ
МОЛОДІ: ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС.....285

Климова Катерина

СИСТЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ: ЧИННИКИ
ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЮ.....316

Орлик Світлана, Стежко Зоя

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ЯК СФЕРА
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....348

Січкаренко Галина

МАСОВІ КОМУНІКАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ
МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ У ВИЩІЙ ОСВІТІ..368

Стороженко Ліна, Петькун Світлана

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ
ПІДХОДИ ТА БАЗОВІ ПРИНЦИПИ.....386

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЧЕСКИЕ СТУДИИ

Кулешов Сергей, Тупчиенко Николай, Лынченко Максим АРХИВНЫЕ ФОНДЫ ФИНАНСОВЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ XIX – НАЧАЛА XX СТОЛЕТИЙ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ АРХИВАХ УКРАИНЫ: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА.....	14
Градинар Анна КОЛЕКТИВИЗАЦИЯ В ПРИДУНАВЬЕ (НА МАТЕРИАЛАХ ФОНДОВ ИЗМАЙЛЬСКОГО АРХИВА).....	46
Бондаренко Александр РАЗВИТИЕ ТОРГОВЛИ В ГОРОДАХ ПРИДНЕПРОВСКОЙ УКРАИНЫ В 1785-1917 ГГ.: СОВРЕМЕННАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ.....	75
Бутко Андрей НАСЕЛЕННЫЕ ПУНКТЫ НА ТЕРРИТОРИИ «ЗАДНИПРСКИХ МЕСТ» ГЕТЬМАНЩИНЫ.....	91
Коломиец Елена, Бондаренко Анна, Головата Оксана НАРОДНИЧЕСКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЭТНОАНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ Ф. ВОВКА.....	113
Коцур Виталий, Коцур Леся, Иванникова Ирина МЕДИАПРОСТРАНСТВО НА НЕПОДКОНТРОЛЬНОЙ УКРАИНЕ ТЕРРИТОРИИ ЛУГАНСКОЙ И ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ В 2014- 2020 ГГ. В УСЛОВИЯХ РОССИЙСКО-УКРАИНСКОЙ ВОЙНЫ.....	135
Красножон Неонила УКРАИНСКО-ЛАТВИЙСКИЕ КОМУНИКАТИВНЫЕ СВЯЗИ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАТИЗАЦИИ И ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБЩЕСТВ (1991-2020 ГГ.).....	160

Хмельницкая Людмила

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ КРИСТИНЫ
АЛЧЕВСКОЙ В СИСТЕМЕ НАРОДНОЙ ШКОЛЫ
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX - НАЧАЛА XX ВЕКА.....186

Черняховская Елена

У ИСТОКОВ ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКОГО ПРОЕКТА
«ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УКРАИНСКОЙ ССР»:
В 26-ти ТОМАХ.....205

**МЕТОДОЛОГИЯ. СОЦИОГУМАНИТАРИСТИКА.
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ**

Барабаш Виктория, Глебова Людмила

ПРОГРЕССИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ
ИНФОРМАТИЗАЦИИ БИБЛИОТЕК УЧРЕЖДЕНИЙ
ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ (2015-2020 гг.).....226

Бокшиц Елена, Каменская Ирина

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ПОЖАРНЫХ БАШЕН УКРАИНЫ
КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЗНАНИЙ С
ПОЖАРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОИЗВОДСТВ У
СОИСКАТЕЛЕЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ.....246

Григоращ Светлана, Бурковская Лилия

ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПРОДУКТ КАК КАНАЛ
КОММУНИКАЦИИ И РЕЗУЛЬТАТ ИЗДАТЕЛЬСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....270

Зленко Алла, Исайкина Елена

СТУДЕНЧЕСКОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ КАК СРЕДА
ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ АКТИВНОСТИ
МОЛОДЕЖИ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ДИСКУРС.....285

Климова Екатерина

СИСТЕМЫ СПЕЦИАЛЬНОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ:
ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ И
ОРГАНИЗАЦИЮ.....316

Орлик Светлана, Стежко Зоя

**СВЯЗИ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ КАК СФЕРА
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ...348**

Сичкаренко Галина

**МАССОВЫЕ КОММУНИКАЦИИ: ПРОБЛЕМЫ
МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ПОДХОДА В ВЫСШЕМ
ОБРАЗОВАНИИ.....368**

Стороженко Лина, Петькун Светлана

**СТРАТЕГИЧЕСКИЕ КОММУНИКАЦИИ:
КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ И БАЗОВЫЕ
ПРИНЦИПЫ.....386**

УДК 930.253(477):35.073.52(470)«18/191»

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-14-45>

**ARCHIVAL FUNDS OF THE RUSSIAN EMPIRE
FINANCIAL INSTITUTIONS 19TH – EARLY 20TH
CENTURY AT UKRAINE STATE ARCHIVES: GENERAL
CHARACTERISTICS**

**АРХІВНІ ФОНДИ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ В
ДЕРЖАВНИХ АРХІВАХ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНА
ХАРАКТЕРИСТИКА**

**АРХИВНЫЕ ФОНДЫ ФИНАНСОВЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ
РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ХІХ – НАЧАЛА ХХ
СТОЛЕТИЙ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ АРХИВАХ
УКРАИНЫ: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА**

*Сергій Кулешов,
доктор історичних наук,
професор кафедри історії,
археології, інформаційної
та архівної справи
posena@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1950-9651>
Центральноукраїнський
національний
технічний університет,
пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006*

*Serhii Kuleshov,
Ph.D. in Historical sciences,
Professor of Department of
History, Archeology,
Informational
and Archival Affairs
posena@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1950-9651>
Central Ukrainian National
Technical University, 8,
Prospekt Universytetsky,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006*

Микола Тупчієнко,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії,
археології, інформаційної та
архівної справи

tupchy_mp@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7076-4861>

Центральноукраїнський
національний технічний
університет,
пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006.

Mykola Tupciyenko,

a Ph. D., an associate professor
at Department of History,
Archeology, Information and
Archives affairs

tupchy_mp@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7076-4861>

Central Ukrainian National
Technical University, 8, Prospekt
Universytetsky, Kropyvnytskyi,
Ukraine, 25006.

Максим Линченко,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри історії,
археології, інформаційної та
архівної справи

suncity1754@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4272-6147>

Центральноукраїнський
національний технічний
університет,
пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006.

Maksim Lynchenko,

Ph.D., associate professor at
Department of History,
Archeology, Information and
Archives affairs

suncity1754@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4272-6147>

Central Ukrainian National
Technical University, 8, Prospekt
Universytetsky, Kropyvnytskyi,
Ukraine, 25006

ABSTRACT

Scientific studies related to The Russian Empire financial institutions history being functioned at Ukrainian lands advanced significantly during the independence of Ukraine. Modern domestic studies of the Empire financial institutions located at Ukrainian

territory at 19th - early 20th centuries are extensively using archival sources. Despite this fact, general characteristic of these archival funds at Ukraine state archives is an urgent problem.

The purpose of this publication is general characteristics of Ukraine state archives funds by types and kinds of stored funds that belonged to financial institutions located at Ukrainian territory within former Russian Empire in the 19th - early 20th centuries. There were used Ukraine state archives Guidebooks and Annotated Inventory Registers to compile list of Financial Institutions Documents funds.

The article is considering Ukraine state archives funds keeping documents of the following financial institutions: banks, government chambers, treasuries, tax inspectors, tax offices, appraisal commissions, excise offices, customs offices, credit institutions, savings and loan partnerships, insurance companies, and cash offices.

Ukraine state archives funds are holding almost all types of Financial Institutions documents peculiar to Russian Empire 19th – early 20th centuries. Archive funds most massive in terms of volume are documents of tax inspectors, credit institutions, savings and loan partnerships, and cash offices, which are stored in almost all Ukraine state archives.

Further perspective research areas based on the general characteristics of The Russian Empire Financial institutions' documents 19th – early 20th cc. at Ukraine state archives would be determination of financial documents archives accumulation consistent patterns, functioning peculiarities of financial institutions at Ukrainian lands in the 19th - early 20th century, definition of archive funds attributes specific to Ukraine located financial institutions, as well as discovery of unique historic financial documents.

Keywords: *archival documents funds, financial institutions, Ukraine, Russian Empire, 19th - early 20th centuries.*

Постановка проблеми. В останні десятиріччя в Україні значно підвищився рівень опрацювання наукових проблем, пов'язаних з історією функціонування фінансових установ Російської імперії. Це, переважно, зумовлено необхідністю вивчення досвіду організації роботи зазначених установ у період становлення власного державного апарату незалежної України, з одного боку, і зняття «білих плям» дослідницької тематики з функціонування таких установ на українських землях через слабкий інтерес до цих процесів у радянські часи – з іншого. Незважаючи на те, що сучасні вітчизняні дослідження діяльності фінансових установ Російської імперії в Україні XIX – початку XX ст. базуються на широкому використанні архівних джерел, актуальною є проблема представлення загальної характеристики фондів, що пов'язані з цією проблематикою, що зберігають в державних архівах нашої країни. Ця інформація дозволить більш ефективно вивчати функціонування фінансових установ Російської імперії на українських землях та здійснювати дослідження в нових напрямках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку фінансових установ Російської імперії часто розгадалася дослідниками в межах висвітлення загальної структури державних установ. До таких досліджень слід віднести наукові праці Н. Єрошкіна (Єрошкін, 1960), А. Скальковського (Скальковский, 1838), М. Топлигіна (Топлигін, 1894), І. Янжула (Янжул, 1895).

Зміст напрямів функціонування та типологію фінансових установ Російської імперії XIX – початку XX ст., що діяли на території України, допомогли визначити праці В. Орлика (В. Орлик, 2003; 2007 а; 2007 б; 2008; 2019), О. Гуржія (В. Орлик, Гуржій, 2011). О. Головка (Головка, 2005; 2010); В. Стойчева (Стойчев, 2010), Л. Годунової (Годунова, 2014), С. Орлик (С. Орлик, 2010; 2017 а; 2017 б) та інших.

Активно зростає науковий інтерес до вивчення місцевих фінансів та установ Російської імперії Наддніпрянської

України, особливо в межах функціонування органів місцевого самоврядування. Це праці В. Шандри (Шандра, 2005), Р. Жвалюк (Жвалюк, 2001), С. Орлик (С. Орлик, 2018; 2019), О. Шпортун (Шпортун, 2019),.

Підвищення ролі досліджень фінансової документації в Україні характеризують спроби обґрунтувати засади нового напрямку джерелознавства – кредитно-банківського (Войцехівська; Радченко, 2020).

Сучасні вітчизняні науковці також приділяють увагу архівознавчому дослідженню спеціалізованих фінансових установ Російської імперії Наддніпрянської України. Так, О. Шпортун (Шпортун, 2020) проаналізовано склад архівного фонду Державного архіву Київської області «Київська казенна палата м. Київ» та систематизовано описи справ відповідно до структурних одиниць Київської казенної палати.

Метою статті є характеристика наявності фондів фінансових установ Російської імперії XIX – початку XX ст. в державних архівах України за типами і видами цих установ, а також систематизація архівних фондів відповідно до фінансових установ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після проведення низки реформ наприкінці XVIII століття та уніфікації системи адміністративного устрою Російської імперії вагому роль у фінансовому управлінні відігравала казенна палата. Так, згідно з указом 7 листопада 1775 року було створено палату для організації домобудівних справ та контролю державних доходів (ПСЗРИ, 1775. №14392). До компетенції казенних палат входили обов'язки «розглядати домобудівні та казенні справи губернії, такі як: збір відомостей про чисельність населення, вести перепис населення, збирати відомості про доходах і видатках, ревізія рахунків, соляні справи, утримання державних установ, які знаходилися на території губернії. Також до компетенції казенних палат було віднесено нагляд за порядком організації проведення зборів (тобто здійснювався нагляд щоб додаткові збори не стягувалися

з населення), а у разі виникнення спірних ситуацій казенним палатам доручено передавати справи на розгляд суду» (Шпортун, 2020: 189-190).

Слід зауважити, що для комплексного дослідження фінансових установ Російської імперії та виявлення архівних документів, що розкривають діяльність казенних палат, пропонуємо систематизувати архівні фонди за ознакою приналежності архівних фондів до фінансових установ. Це дасть змогу більшою мірою оглянути весь масив архівних документів, які стосуються фінансових установ, виявити прогалини та полегшити пошук інформації. Документальна спадщина діяльності фінансових установ зосереджена у різнопланових архівних фондах. Досить часто документальний масив однієї установи утворюють декілька архівних фондів, які містяться в одній або ж у декількох архівних установах країни. Тому для всебічного та комплексного огляду архівних фондів фінансових установ Російської імперії в архівах України, пропонуємо систематизувати архівні фонди за ознакою приналежності архівних фондів до фінансових установ.

Розглянемо, в яких державних архівах (далі – держархів, ДА) зберігають архівні фонди за типами та видами фінансових установ.

Таблиця 1

Архівні фонди казенних палат у державних архівах України

Казенна палата		
Назва фінансової установи	Архівна установа	Номер архівного фонду
Волинська казенна палата	ДА Волинської області	253, 360, 365
	ЦДІАК	442
Брацлавська казенна палата	ДА Вінницької області	521
Київська казенна палата	ДА Київської області	280
	ЦДІАК	442
Херсонська казенна палата	ДА Одеської області	21
	ДА Херсонської області	22
Полтавська казенна палата	ДА Полтавської області	130
Харківська казенна палата	ДА Харківської області	31, 414
Чернігівська казенна палата	ДА Чернігівської області	132, 136
Новгород-Сіверська казенна палата		132, 768

Документальна спадщина діяльності казенних палат представлена у таких фондах державних архівів України: Волинської (ДА Волинської області), у місті Брацлав (ДА Вінницької області), Київської (ДА Київської області), Херсонської (ДА Одеської та Херсонської областей), Полтавської (ДА Полтавської області), Харків (ДА Харківської області), Чернігівської та Новгород-Сіверської (ДА Чернігівської області).

Інститут податних інспекторів, як відомо, було запроваджено 30 квітня 1885 року як виконавчого органу казенної палати. Кожен податний інспектор мав під контролем певну податкову дільницю (Годунова, 2014: 298).

Фонди податних інспекторів¹ та їх канцелярій зберігаються майже в усіх обласних державних архівах.

Таблиця 2

Архівні фонди податних інспекторів у державних архівах України

Податний інспектор		
Назва фінансового органу	Архівна установа	Номер архівного фонду
Податний інспектор	ДА Вінницької області	325, 29, 194, 175, 176, 854,
	ДА Житомирської області	335, 336, 337, 350, 351, 550,
	ДА Запорізької області	247, 268
	ДА Київської області	1026, 1049,
	ДА Кіровоградської області	396, 397,
	ДА Миколаївської області	269-273
	ДА Одеської області	82, 281-287
	ДА Полтавської області	100
	ДА Сумської області	871, 828, 512, 440, 1093
	ДА Харківської області	536-551, 430, 431
	ДА Херсонської області	199
	ДА Чернігівської області	768, 814, 943, 1003, 1040, 1339,

Одночасно зі створенням казенних палат було запроваджено посаду повітового скарбника, який очолював повітове казначейство. (ПСЗРИ, 1775. №14392). Ми цілком

¹ У частині путівників та анотованих реєстрах фондів обласних держархівів помилково замість терміна «податний інспектор» зафіксовано «податковий інспектор».

підтримуємо твердження В. Орлика, що «повітові казначейства були виключно касовими установами, повноваження яких, здебільшого не виходили за межі прийому, збереження й видачі грошових коштів» (Орлик, 2007 b: 165). Слід зазначити, що повітові казначейства не мали повноважень самостійно збирати та витрачати кошти, а навпаки, зобов'язані були зберігати державні доходи та вести їх облік (ПСЗРИ, 1775. №14392).

У таблиці 3 наведено перелік архівних фондів, що зберігають в державних архівах України та відображають діяльність повітових казначейств.

Таблиця 3

Архівні фонди повітових казначейств у державних архівах України

Повітове казначейство		
Назва фінансової установи	Архівна установа	Номер архівного фонду
Володимир-Волинське повітове казначейство	ДА Волинської області	249
Ковельське повітове казначейство		262
Вінницьке повітове казначейство	ДА Вінницької області	180
Липовецьке повітове казначейство		589
Могилів-Подільське повітове казначейство		177
Ямпільське повітове казначейство		386
Житомирське губернське казначейство	ДА Житомирської області	190
Бердичівське повітове казначейство		685
Новоград-Волинське повітове казначейство		104
Радомисльське повітове казначейство		527
Олександрівське повітове казначейство	ДА Запорізької області	12
Василівське повітове казначейство	ДА Київської області	284
Київське губернське казначейство		294
Київське повітове казначейство		295
Переяславське повітове казначейство		297
Слишетградське повітове казначейство	ДА Кіровоградської області	9
Миколаївське казначейство	ДА Миколаївської області	275
Очаківське фортечне казначейство		417
Одеське повітове казначейство	ДА Одеської області	32
Лохвицьке повітове казначейство	ДА Полтавської області	786
Конотопське повітове казначейство		815
Кролевецьке повітове казначейство	ДА Сумської області	818
Лебединське повітове казначейство		270
Охтирське повітове казначейство		770
Путивльське повітове казначейство		437
Роменське повітове казначейство		993
Сумське повітове казначейство		360
Богодухівське повітове казначейство		679
Вовчанське повітове казначейство		610

Продовження таблиці 3

Зміївське повітове казначейство	ДА Харківської області	611
Ізюмське повітове казначейство		681
Харківське повітове казначейство		613
Генічеське казначейство		210
Херсонське губернське казначейство	ДА Херсонської області	225
Бориславське казначейство		233
Херсонське повітове казначейство		314
Звенигородське повітове казначейство		452
Золотоніське повітове казначейство		402
Канівське повітове казначейство	ДА Черкаської області	339
Черкаське повітове казначейство		285
Чигиринське повітове казначейство		435
Остерське казначейство	ЦДІАК	2197
Городнянська повітова державна скарбниця		71
Чернігівська губернська державна скарбниця		134
Чернігівська повітова державна скарбниця		202
Ніжинська повітова державна скарбниця		344
Козелецька повітова державна скарбниця	ДА Чернігівської області	370
Остерська повітова державна скарбниця		571
Борзенська повітова державна скарбниця		805
Березнянська повітова державна скарбниця		960
Сосницька повітова державна скарбниця		1011
Прилуцька повітова державна скарбниця		1538

Архівні фонди повітових казначейств зосереджені у таких архівних установах України: Володимир-Волинського, Ковельського (ДА Волинської обл.), Маріупольського, Слов'янського (ДА Донецької області), Вінницького, Липовецького, Могилів-Подільського, Ямпільського (ДА Вінницької обл.), Новоград-Волинського, Радомисльського (ДА Житомирської обл.), Олександрівського (ДА Запорізької обл.), Київського, Переяславського (ДА Київської обл.), Єлисаветградського (ДА Кіровоградської обл.), Миколаївського (ДА Миколаївської обл.), Одеського (ДА Одеської обл.), Лохвицького (ДА Полтавської обл.), Конотопського, Кролевецького, Лебединського, Охтирського, Путивльського, Роменського, Сумського (ДА Сумської обл.), Богодухівського, Вовчанського, Зміївського, Ізюмського, Харківського (ДА Харківської обл.), Генічеського (Таврійської губернської казенної палати), Херсонського, Бериславського (ДА Херсонської обл.), Звенигородського, Золотоніського, Канівського, Черкаського, Чигиринського (ДА Черкаської обл.),

Остерського (ЦДІАК). Збереглося декілька фондів губернських казначейств: Житомирського (ДА Житомирської обл.), Київського (ДА Київської обл.), Харківського (ДА Харківської обл.), Херсонського (ДА Херсонської обл.).

У Держархіві Чернігівської області зберігається низка фондів повітових казначейств: Городнянської, Чернігівської, Ніжинської, Козелецької, Новгород-Сіверської, Остерської, Борзенської, Березнянської, Сосницької, Прилуцької. У цьому архіві також є фонд Чернігівської губернської державної скарбниці (казначейства).

«Протягом першої половини ХІХ ст. у прикордонних українських губерніях сформувалася чітка система митних органів, що відігравали значну роль у регулюванні зовнішньоекономічної діяльності держави і впливали на економічний та культурний розвиток регіонів. В Україні існувала сформована система митниць. Так, зокрема, відповідно до статуту 1857 р. в українських губерніях існувало 6 митних округів та 20 митниць. Із 10 митниць першого класу в Україні діяло 3 – Одеська, Феодосійська та Керченська» (Орлик, 2007 б: 188–189).

У Державному архіві Одеської області зберігають такі архівні фонди митних установ: «Канцелярія начальника Одеського митного округу», «Одеська митниця», «Одеська портова митниця», «Внутрішня застава Одеського порто-франко», «Одеський митний інспектор», «Канцелярія начальника Південного митного округу», «Херсонський митний інспектор, м. Херсон».

Таблиця 4

Архівні фонди митниць в державних архівах України

Митниця		
Назва фінансового органу	Архівна установа	Номер архівного фонду
Митниця	ДА Одеської області	40, 41, 88, 99, 247, 624,

Появі широкої банківської системи Російської імперії передувала створена у 1860 р. система філій Державного банку,

яка була підконтрольна міністерству фінансів. Також паралельно існували два державних іпотечних банки: Селянський поземельний банк та Державний дворянський земельний банк. Селянський поземельний банк, створений у 1882 році, надавав кредити переважно заможним селянам для придбання поміщицьких земель. Згодом, у 1885 році, було засновано Державний дворянський земельний банк, який кредитував виключно дворян (Банки в Російській імперії, 2011).

Бурхливий розвиток торгівлі та виробництва сприяв появі комерційних банків. Також наприкінці XIX ст. активно почала розвиватися мережа міських громадських банків, що створювали при міських думах. Капітал міського громадського банку формувався за рахунок громадських коштів та пожертвувань приватних осіб. Головною метою цих установ було обслуговування місцевих купців, міщан, ремісників тощо (Банки в Російській імперії, 2011).

Перелік архівних фондів банківських установ Російської імперії, що зберігають в архівних установах України наведено у таблиці 5.

Таблиця 5

Архівні фонди банківських установ Російської імперії у державних архівах України

Банк		
Назва фінансового органу	Архівна установа	Номер архівного фонду
Державні банки	ДА Дніпропетровської області	559
	ДА Вінницької області	60, 62
	ДА Житомирської області	181, 182,
	ДА Запорізької області	9
	ДА Київської області	1635, 1636, 1640, 1643,
	ДА Кіровоградської області	7, 323,
	ДА Миколаївської області	48
	ДА Одеської області	305
	ДА Полтавської області	93, 827, 1009
	ДА Сумської області	257, 213, 823, 824, 562, 1087
	ДА Харківської області	74, 71, 72, 73
	ДА Херсонської області	195
	ДА Чернігівської області	213, 214, 780, 911, 945, 1220, 1434, 1519, 1546, 1804

Продовження таблиці 5

Комерційні банки	ДА Дніпропетровської області	833
	ДА Вінницької області	2, 61
	ДА Житомирської області	194, 279
	ДА Запорізької області	8, 10
	ДА Київської області	1637, 1639, 1641, 1644-1649
	ДА Кіровоградської області	10, 12, 16, 381
	ДА Миколаївської області	49, 47, 51
	ДА Одеської області	110
	ДА Харківської області	345, 335,
	ДА Кіровоградської області	11
	ДА Миколаївської області	46
	ДА Одеської області	249
	ДА Вінницької області	60
	ДА Запорізької області	11
	ДА Кіровоградської області	11
	ДА Миколаївської області	46
	ДА Сумської області	823, 824, 562, 1087
	ДА Чернігівської області	780, 945, 1220, 1519, 1540

Серед архівних фондів державних банків слід відзначити фонди контор Державного банку (ДА Київської та Харківської областей), фонди численних відділень цього банку (ДА Вінницької, Житомирської, Запорізької та інших областей). Значною кількістю відзначаються фонди відділень Селянського поземельного банку (ДА Волинської, Київської, Полтавської, Харківської, Чернігівської областей). При цьому в Державному архіві Чернігівської області зберігається фонд Полтавського відділення цього банку у Прилуцькому повіті (м. Прилуки Полтавської губернії). В держархівах областей збережено фонди відділень Державного дворянського земельного банку (ДА Київської, Полтавської, Харківської, Чернігівської областей).

Є фонди філій та відділень комерційних банків, наприклад, Петроградського міжнародного комерційного банку (держархіви Харківської, Кіровоградської, Запорізької областей), Азово-Донського комерційного банку (держархіви Житомирської та Харківської областей), Волзько-Камського комерційного банку (держархіви Дніпропетровської та Київської областей), Київського приватного комерційного

банку та Варшавського комерційного банку (ДА Київської обл.). В Держархіві Київської області збережено фонди відділень Російського торговельно-промислового банку, Петроградського обліково-позичкового банку, Московського промислового банку, Петроградського обліково-позичкового банку, контори Московського купецького банку. В Держархіві Кіровоградської області зберігають фонд відділення Московського об'єднаного банку та Новоукраїнське відділення Московського об'єднаного банку (м. Новоукраїнка Єлисаветградського повіту Херсонської губернії). У Держархіві Житомирської області зберігається фонд Житомирського комерційного банку.

Досить широко представлені фонди міських громадських банків (держархіви Вінницької, Запорізької, Кіровоградської та Миколаївської областей). У Держархіві Сумської області збережені фонди Конотопського, Кролевецького, Лебединського та Роменського міських громадських банків. Фонди міських громадських банків Новгород-Сіверського, Чернігова, Ніжина та Прилук зберігають в Держархіві Чернігівської області. У цьому ж архіві є фонд Добрянського громадського банку (пос. Добрянка Городнянського повіту Чернігівської губернії).

Із стягненнями податків на нерухоме майно пов'язана діяльність оціночних комісій. Так, в Держархіві Чернігівської області зберігають архівні фонди Березнянської міської оціночної комісії та Прилуцької повітової оціночної комісії.

Таблиця 6

**Архівні фонди оціночних комісій в державних архівах
України**

Оціночна комісія		
Назва фінансового органу	Архівна установа	Номер архівного фонду
Оціночна комісія	ДА Київської області	1618
	ДА Чернігівської області	473, 1523

Тимчасові фінансові комісії організовувалися з метою вивчення обсягів фінансування та його організації на короткочасний строк. Прикладом такого архівного фонду є фонд «Фінансова комісія із заснування Київського політехнічного інституту», що зберігається в Держархіві міста Києва (Ф. 288).

«Організація оподаткування на українських землях у складі Російської імперії у пореформений період здійснювалася з використанням колегіальних органів. До складу присутствій входили як представники місцевого апарату управління державними фінансами (казенних палат і податних інспекцій), так і делегати від громадськості та платників відповідних податків. Колегіальні органи (податкові комісії) створювалися також урядом Австро-Угорської імперії на західноукраїнських землях» (Головко, 2010: 32).

Податкові присутствія створювали з метою «упорядкування роботи з розкладки, обліку і справляння основних видів податків» (Головко, 2010: 32). Так, з метою рівномірного обкладення податками створювалися відповідні присутствія: промислового податку, прибуткового податку, розкладкового, щодо податку з нерухомого майна та ін.

У таблиці 7 наведено перелік архівних фондів, що зберігають в державних архівах України та відображають діяльність податкових присутствій.

Таблиця 7

Архівні фонди податкових присутствій Російської імперії у державних архівах України

Податкові присутствія		
Назва фінансового органу	Архівна установа	Номер архівного фонду
Промислового податку присутствіє	ДА Житомирської області	632
	ДА Харківської області	299
	ДА Херсонської області	223
	ДА Чернігівської області	149
Прибуткового податку присутствіє	ДА Херсонської області	223
	ДА Чернігівської області	1539
	ДА Київської області	504
Розкладкове присутствіє	ДА Чернігівської області	370, 774
	ДА Житомирської області	295, 346

Продовження таблиці 7

Податку з нерухомого майна присутствіє	ДА Житомирської області	347, 270, 288
	ДА Чернігівської області	825
	ДА Кіровоградської області	22
Міського квартирного податку присутствіє	ДА Чернігівської області	150, 345, 371, 824, 968
	ДА Вінницької області	393, 362
У земських повинностях присутствіє	ДА Чернігівської області	144
	ДА Харківської області	20
Загальне присутствіє для встановлення довідкових складних цін	ДА Чернігівської області	1119
	ДА Чернігівської області	1121

В обласних архівах зберігають такі фонди промислового податку присутствій: «Харківське губернське у промисловому податку присутствіє» (ДА Харківської обл.), «2-ге Бердичівське повітове розкладкове по промисловому податку присутствіє» (ДА Житомирської обл.), «Чернігівське губернське промислового податку присутствіє» (ДА Чернігівської обл.).

У наявності фонди з прибуткового податку присутствій: «Друге Прилуцьке дільничне з прибуткового податку присутствіє» (ДА Чернігівської обл.), «Київське губернське про прибутковий податок присутствіє» (ДА Київської обл.), «Херсонське губернське з прибуткового податку присутствіє» (ДА Херсонської обл.).

Архівні документи з розкладкового присутствія зберігають: «Козелецького міського розкладкового присутствія та Новгород-Сіверського міського розкладкового присутствія» – в Держархіві Чернігівської області, «Житомирського міського розкладкового присутствія» та «Новоград-Волинського повітового розкладкового присутствія» – в держархіві Житомирської області.

Наявні такі архівні фонди щодо податку з нерухомого майна присутствія: «Волинське губернське по податку з нерухомого майна присутствіє (м. Житомир)», «Житомирське повітове по податку з нерухомого майна присутствіє», «Житомирське міське по податку з нерухомого майна

присутствіє» (ДА Житомирської обл.), «Єлисаветградське міське з державного податку з нерухомого майна присутствіє» (ДА Кіровоградської обл.), «Борзенське міське присутствіє з оподаткування нерухомого майна» (ДА Чернігівської обл.).

У декількох державних обласних архівах зберігають фонди таких податкових органів, як міського квартирного податку присутствія. Так, у Вінницькому держархіві на зберіганні перебувають фонди Немирівського міського квартирного податку присутствія та Тульчинського міського квартирного податку присутствія, а в Держархіві Чернігівської області – Чернігівського, Ніжинського, Козелецького, Борзенського, Сосницького міського квартирного податку присутствія.

Також в Державному архіві Чернігівської обл. зберігають фонди таких податкових органів: Чернігівського губернського особливого у земських повинностях присутствія, Ніжинського повітового загального присутствія для встановлення довідкових складних цін, Ніжинського міського з військового податку присутствія.

Система акцизних органів управління була утворена у 1863 р., основним завданням яких було забезпечення стягнення непрямих податків із підакцизних товарів.

Досліджуючи становлення органів акцизного нагляду Російської імперії в українських губерніях О. Головко стверджував, що «на місцевому рівні формувалася дволанкова система: губернські акцизні управління – окружні акцизні управління. До компетенції губернських акцизних управлінь (вони створювалися, залежно від потреби у кожній губернії, або одне на кілька губерній) були віднесені як фінансові, так і не фінансові адміністративні функції. Забезпечення акцизного нагляду за виробництвом та обігом спирту й алкогольних напоїв виявилось справою новою й складною. При цьому, було певною мірою використано накопичений в середині ХІХ ст. в українських губерніях як центрі тютюнництва досвід нагляду за обігом тютюну та виробів із нього. З 1848 р. він здійснювався

спеціально призначеними акцизними наглядачами, підпорядкованими казенним палатам (Головко, 2005: 323).

У таблиці 8 наведено перелік архівних фондів, що зберігають в державних архівах України та відображають діяльність акцизних органів управління.

Таблиця 8

Архівні фонди акцизних органів управління Російської імперії у державних архівах України

Акцизна установа		
Назва фінансового органу	Архівна установа	Номер архівного фонду
Акцизне управління	ДА Житомирської області	120
	ДА Запорізької області	27, 28,
	ДА Київської області	462, 474
	ДА Миколаївської області	277
	ДА Одеської області	100
	ДА Полтавської області	716
	ДА Сумської області	4, 218
	ДА Харківської області	34, 501, 388, 389, 295, 981, 523, 527, 529
	ДА Херсонської області	229
	ДА Черкаської області	360,
	ДА Чернігівської області	138
Акцизний наглядач	ДА Волинської області	487, 488, 514
	ДА Харківської області	457, 490,

В обласних держархівах зберігають фонди акцизних управлінь, зокрема, Акцизного управління 2-го округу Катеринославської губернії, м. Маріуполь (ДА Донецької обл.), Волинського губернського акцизного управління (ДА Житомирської обл.), Херсонського губернського акцизного управління в Одесі (ДА Одеської обл.). 6-го округу Київського акцизного управління, м. Київ; 9-го округу Київського акцизного управління, м. Київ (ДА Київської обл.); Полтавського губернського акцизного управління (ДА Полтавської обл.), Сумського окружного акцизного управління з акцизу на цукор, Акцизного управління 3-го округу Харківської губернії з акцизу на спирт (ДА Сумської обл.), Харківського губернського акцизного управління, Акцизного управління губернії 1-го округу, м. Харків, Акцизного

управління губернії 4-го округу, м. Ізюм, Акцизного управління губернії 5-го округу, м. Вовчанськ (ДА Харківської обл.), Акцизного управління 6-го округу Херсонського губернського акцизного управління (ДА Херсонської обл.), Чернігівського губернського акцизного управління (ДА Чернігівської обл.).

До архівних фондів установ акцизних зборів також належать фонди акцизних наглядачів: Акцизного наглядача Володимирського повіту, м. Володимир-Волинськ; Акцизного наглядача Ковельського повіту, м. Ковель; Луцького акцизного наглядача (ДА Волинської обл.); Дільничного наглядач 7-ї ділянки Катеринославського губернського акцизного управління, м. Олександрівськ (ДА Запорізької обл.); Канцелярії акцизного наглядача 1-го стану Валківського повіту; Канцелярії акцизного наглядача 2-го стану Куп'янського повіту (ДА Харківської обл.).

Слід зазначити, що в період з XIX – початку XX століття активно почали створюватися та розвиватися сільськогосподарські та промислові кооперації.

У 40-х роках XIX століття за активної підтримки уряду Російської імперії почали створюватися установи дрібного кредитування населення – ощадних кас. Згодом, у 70-х роках XIX активно почали створюватися кооперативні установи дрібного кредитування – ощадно-позичкові товариства. Слід зауважити, що до кінця XIX століття не було загальних законодавчих основ, які б регламентували діяльність кредитних установ. Лише у 1895 році було затверджено положення «Про установи дрібного кредиту», що регламентувало діяльність ощадно-позичкових товариств та кас, кредитних товариств, волосних банків та кас. Також згідно з положенням передбачалося створення «нового виду кредитних кооперативів – кредитних товариств. Їхньою головною метою було надання малозабезпеченим селянам дешевих кредитів для розвитку господарської діяльності, а також можливості розміщувати свої заощадження для збільшення прибутку. Кредитні товариства відрізнялися від позичково-ощадних, перш за все, відсутністю в

них пайових внесків. Основний капітал кредитних товариств формувався з позик Державного банку, який надавав кредити на термін до одного року. Законом також передбачалася видача довгострокових позик терміном до п'яти років. Позиково-ощадні товариства теж мали право користатися кредитом Державного банку, але тільки після надання ними першого річного звіту» (Кредитні товариства в Російській імперії, 2011:40).

У таблиці 9 наведено перелік архівних фондів, що зберігають в державних архівах України та відображають діяльність кредитних, ощадно-позичкових товариств та кас.

Таблиця 9

Архівні фонди кредитних, ощадно-позичкових товариств та кас Російської імперії у державних архівах України

Ощадно-позичкова каса		
Назва фінансового органу	Архівна установа	Номер архівного фонду
Ощадно-позичкова каса	ДА Волинської області	367
	ДА Вінницької області	355, 83, 847
	ДА Житомирської області	189, 687
	ДА Запорізької області	99, 100, 248
	ДА Київської області	199, 198, 196, 310
	ДА Кіровоградської області	439, 446, 447, 449, 458, 436, 437, 438, 8, 440, 441, 442, 445, 448
	ДА Миколаївської області	153, 154, 157, 158
	ДА Одеської області	80, 81
	ДА Полтавської області	955, 853, 843, 872, 873, 845, 1509
	ДА Черкаської області	855
	ДА Чернігівської області	212, 367, 808, 816, 851, 853, 856, 888, 895, 896, 909, 978, 1222, 1223
Індивідуальна позичкова каса підприємців	ДА Харківської області	614, 615
Ощадно-позичкове товариство		
Ощадно-позичкове товариство	ДА Запорізької області	100, 248,
	ДА Полтавської області	845
	ДА Чернігівської області	1005, 1477
Кредитне товариство		
Кредитне товариство	ДА Житомирської області	84
	ДА Запорізької області	102

Продовження таблиці 9

	ДА Київської області	325, 839, 100
	ДА Дніпропетровської області	861
	ДА Кіровоградської області	480, 481, 483, 477, 479, 484, 478, 482
	ДА Миколаївської області	407, 63, 68, 408, 64, 65, 66, 334, 71
	ДА Полтавської області	847, 1007, 1004
	ДА Черкаської області	325, 839
	ДА Чернігівської області	607, 832
	ДА Херсонської області	194, 197, 211
	ДА Сумської області	1060, 400, 568, 1486,
	ДА Харківської області	847
Позико-кредитна організація		
Позико-кредитна організація	ДА Житомирської області	281
	ДА Вінницької області	389
	ДА Запорізької області	43
	ДА Кіровоградської області	54
	ДА Миколаївської області	157
	ДА Чернігівської області	1349
	ДА Сумської області	904

В усіх державних архівах областей зберігають архівні фонди кредитних та ощадно-позичкових товариств, ощадно-позичкових кас та позико-кредитних організацій. Слід відзначити наявність фондів індивідуальних позичкових кас підприємців: «Позичкова каса харківської купчихи Шмелькової К.І.» та «Позичкова каса Лук'янченка, м. Харків» (ДА Харківської обл.).

Страхові установи XIX – XX ст. у Російській імперії, до складу якої входили українські землі, накопичили значний досвід у сфері приватного і земського страхування.

У 1827 році було утворене «Перше Російське від вогню страхове товариство», згодом у 1835 році «Друге Російське страхове товариство від вогню», які були державними монополіями у сфері страхування. Згодом, у 1846 р., було засновано страхову установу «Саламандра», яка мала право на 25 років здійснювати страхування в Сибіру, Закавказзі, Бессарабській області та Землях Війська Донського без сплати податків до бюджету, окрім мита (ПСЗРИ, 1847. №14392: 668).

Дослідниця Правової регламентації страхування в Російській імперії в XIX– на початку XX ст. К. Лісогорова стверджує, що «на території України була дозволена діяльність іноземних страхових товариств з 1885 р., серед яких були американські, англійські, німецькі, французькі компанії по страхуванню життя. Однак обсяг особистого страхування був незначним. Операції по страхуванню на випадок смерті, а також по страхуванню від нещасних випадків мали право проводити лише деякі акціонерні страхові товариства, наприклад «Життя», «Якір», «Перше Російське страхове товариство» (Лісогорова, 2008: 390).

У таблиці 10 наведено перелік архівних фондів, що зберігають в державних архівах України та відображають діяльність страхових установ.

Таблиця 10

Архівні фонди страхових установ Російської імперії у державних архівах України

Страхова установа		
Назва фінансового органу	Архівна установа	Номер архівного фонду
Страхове товариство «Саламандра»	ДА Житомирської області	197
	ДА Київської області	485
	ДА Харківської області	737
Київське відділення страхового товариства «Якір»	ДА Київської області	486
Київське відділення Санкт-Петербурзької спілки страхування	ДА Київської області	288
Київське відділення Варшавського страхового товариства	ДА Київської області	101
Київське відділення Північного страхового товариства	ДА Київської області	484
Київське відділення Московського страхового товариства	ДА Київської області	487
Київське відділення страхового товариства «Волга»	ДА Київської області	489
Харківська головна агенція 1-го Російського страхового товариства	ДА Харківської області	555
Перше взаємне товариство страхування життя, Харків–Київ–Петроград	ДА Харківської області	984

Страхові установи представлені різноманітними фондами в держархівних, наприклад агенції страхового товариства

«Саламандра» від вогню (держархів Житомирської, Київської та Харківської областей), Київського відділення Санкт-Петербурзької спілки страхування, Київського відділення страхового товариства «Якір», Київського відділення Варшавського страхового товариства (ДА Київської обл.), Головного представництва 2-го Російського страхового товариства для Харківської та Катеринославської губерній у м. Харків, Першого взаємного товариства страхування життя, Харків–Київ–Петроград (ДА Харківської обл.) тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень теми. У фондах держархівів України представлені майже всі типи і види фондів архівних документів фінансових установ Російської імперії XIX – початку XX століть. Наймасовішими кількісно фондами, що зберігають майже в усіх обласних державних архівах України є фонди податних інспекторів та архівні фонди кредитних та ощадно-позичкових товариств, ощадно-позичкових кас та позико-кредитних організацій.

Проведена систематизація архівних фондів фінансових установ Російської імперії спрямована на впорядкування матеріалів, що значно полегшить користування довідковим апаратом.

На основі загальної характеристики фондів архівних документів фінансових установ Російської імперії XIX – початку XX століть можливе подальше їх вивчення з метою визначення певних закономірностей формування зазначених фондів, особливих рис функціонування фінансових установ на українських землях в XIX – на початку XX ст., виявлення специфічних для України фондів та архівних документів фінансових установ, а також унікальних фінансових документів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Банки в Російській імперії. *Финансовые услуги*. Вип. № 2. 2011. С. 22-23.

2. Войцехівська І., Радченко Н. Кредитно-банківське джерелознавство: до проблеми формування теорії предмета. Життя в науці. Студії на пошану Любові Дубровіної. Київ: НБУВ. 2020. С. 573-583.

3. Годунова Л. Діяльність інституту податних інспекторів у Наддніпрянській Україні (1885-1917 рр.): дожовтнева історіографія. *Український історичний збірник*. Вип. 17. 2014. С. 298-308.

4. Головка О. Фінансова адміністрація Російської імперії в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): історико-правове дослідження. Харків: СІМ. 2005. 448 с.

5. Головка О. Податкові присутствія як суб'єкти фінансово-управлінської діяльності на українських землях у складі Російської імперії. *Право і безпека*. Вип. № 4. 2010. С. 32-37.

6. Гуржій О., Орлик В. Селяни України та їх оподаткування в XVII - середині XIX ст. Біла Церква: Видавник Пшонківський О. 2012. 278 с.

7. Ерошкин Н. Очерки истории государственных учреждений дореволюционной России, Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства Просвещения РСФСР. 1960. 396 с.

8. Жвалюк В. Податкові органи Російської імперії в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. Організаційно-правові засади діяльності. Київ: Атіка. 2001. 161 с.

9. Кредитні товариства в Російській імперії. *Финансовые услуги*. Вип. № 2. 2011. С. 39-40. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/finu_2011_2_12).

10. Лісогорова К. Правова регламентація страхування в Російській імперії в XIX – на початку XX ст. *Актуальні проблеми державного управління*. Вип. № 2. 2008. С. 387-394.

11. Орлик В. Казенна палата. *Енциклопедія історії України*. Т. 4. Київ. Наукова думка. 2007. С.20-21.

12. Орлик В. Казенні палати в системі фінансового управління Російської імперії в кінці XVIII – у XIX ст. (на матеріалах Київської губернії). *Український історичний журнал*. № 2 (449). 2003. С. 66-73.

13. Орлик В. Методологічні аспекти дослідження проблем податкової політики в українських губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст. *Український історичний журнал*. Вип. № 5. 2008. С. 187-195.

14. Орлик В.М., Орлик С.В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. *Універсум історії та археології*. Том. 2 (27) Вип 2. Дніпро. 2019. С.5-27

15. Орлик В. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період. Кіровоград: Імекс ЛТД, 2007. 631 с.

16. Орлик В. Селянство України в фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів. *Проблеми історії України XIX - початку XX ст.* 2007. С. 83-86.

17. Орлик С. Оподаткування нерухомого майна (історичний аспект). *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. Вип. 18(1). 2010. С. 153-160.

18. Орлик С. Організація фінансового управління російською окупаційною владою на теренах Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Карпатський край*. Вип. №1(9). 2017. С. 5-21.

19. Орлик С. Правові джерела з історії податкової політики уряду Російської імперії в роки Першої світової війни. *Соціум. Документ. Комунікація*. Вип. 7. 2019. С. 160-182.

20. Орлик С. В. Тернопільське польове казначейство в системі казначейської служби російської окупаційної влади у містах Західної України в період Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль, Вип. 1. Ч.1 . 2017. С. 60-69.

21. Орлик С.В. (2018). Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914-1917 рр.): монографія. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В. 2018. 716 с

22. ПСЗРИ – Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1. Спб., С. 1831.

23. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. Одесса: Городская типография. 1838. 256 с.

24. Толпыгин М. Сахарная промышленность от основания её до настоящего времени. Киев. 1894. 14 с.

25. Стойчев В. Державний банк на Півдні України у другій половині XIX – початку XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. XXVIII. 2010. С. 82-86.

26. Шандра В. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. Київ. 2005. 427 с.

27. Шпортун О. Казенні палати в системі контролю грошового обігу в Наддніпрянській Україні (1775-1914 рр.). Соціум. Документ. Комунікація, Вип.7. 2019. С. 232-246.

28. Шпортун О. Київська казенна палата у документах Державного архіву Київської області. *Журнал «Архіви України»*. Вип. 1 (322): січень – березень. 2020. С. 188-195.

29. Янжул И. Основные начала финансовой науки. Учение о государственных доходах, СПб. 1895. 532 с.

REFERENCES

1. Banky v Rosiiskii imperii (2011). [Banks in the Russian Empire] *Finansovye uslugi*, 2, 22-23. [in Ukrainian].

2. Vojtsekhivs'ka, I. & Radchenko, N. (2020) Kredytno-bankivs'ke dzhereloznavstvo: do problem formuvannia teorii predmeta [Credit and banking source studies: to the problem of forming the theory of the subject]. *Zhyttia v nautsi. Studii na poshanu Liubovi Dubrovinoi*. Kyiv: NBUV, 573-583 [in Ukrainian].

3. Hodunova, L. (2014) *Diialnist instytutu podatnykh inspektoriv u Naddniprianskii Ukraini (1885-1917 rr.): dozhovtneva istoriohrafia*. [Activities of the Institute of Tax Inspectors in the Dnieper Ukraine (1885-1917): prehistoric historiography] *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 17, 278-292 [in Ukrainian].

4. Holovko, O. (2005) *Finansova administratsiia Rosijs'koi imperii v Ukraini (kinets' XVIII – pochatok XXst.): istoryko-pravove doslidzhennia* [Financial Administration of the Russian Empire in Ukraine (late eighteenth - early twentieth century.): Historical and legal research]. Kharkiv: SIM, 448 [in Ukrainian].

5. Holovko, O. (2010) *Podatkovi prysutstviia yak subiekty finansovo-upravlinskoi diialnosti na ukrainskykh zemliakh u skladi Rosiiskoi imperii*. [Tax Representation as subjects of financial and management activity on Ukrainian lands within the Russian Empire.] *Pravo i bezpeka: Naukovyi zhurnal*, 4, 32-37 [in Ukrainian].

6. Gurzhii, O & Orlik, V. (2012). *Seliany Ukrainy ta yikh opodatkuvannia v XVII - seredyni XIX st.* [Peasants of Ukraine and their taxation in the XVII - the middle of the XIX century], Belaya Tserkov: Publisher Pshonkovsky O., 278 [in Ukrainian].

7. Eroshkin, N. (1960). *Ocherki istorii gosudarstvennyih uchrezhdeniy dorevolutsionnoy Rossii* [Essays on the history of state institutions of pre-revolutionary Russia], Moscow: Gosudarstvennoe uchebno-pedagogicheskoe izdatelstvo ministerstva Prosvescheniya RSFSR, 396 [in Russian].

8. Zhvaliuk, V. (2001). *Podatkovi orhany Rosiiskoi imperii v Ukraini u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.: Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti*. [Tax authorities of the Russian Empire in Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries: Organizational and legal principles of activity]. Kyiv: Atika. 161 s. [in Ukrainian].

9. Kredytni tovarystva v Rosiiskii imperii (2011). [Credit societies in the Russian Empire] *Finansovye uslugi*, 2, 39-40 Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/finu_2011_2_12). [in Ukrainian].

10. Lisohorova, K. (2008) *Pravova rehlamentatsiia strakhuvannia v Rosiiskii imperii v XIX – na pochatku XX st.* [Legal regulation of insurance in the Russian Empire in the XIX - early XX centuries] *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*, 2, 387-394 [in Ukrainian].

11. Orlyk, V. (2007 a). *Kazenna palata*. [State Chamber] *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka, 20-21[in Ukrainian].

12. Orlyk V. (2003). *Kazenni palaty v systemi finansovoho upravlinnia Rosiiskoi imperii v kintsi XVIII – u XIX st.* (na materialakh Kyivskoi hubernii) [State Chambers in the system of financial management of the Russian Empire at the end of the 18 – in the 19 century (on materials of the Kiev province)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2 (449), 66-73 [in Ukrainian].

13. Orlyk, V. (2008). *Metodolohichni aspekty doslidzhennia problem podatkovoi polityky v ukrainskykh guberniakh Rosiiskoi imperii u pershii polovyni XIX st.* [Methodological aspects of the study of tax policy problems in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the first half of the XIX century]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 187-195 [in Ukrainian].

14. Orlyk, V. & Orlyk, S. (2019). *Teoretyko-metodolohichni ta dzhereloznavchi problemy ekonomichnoi istorii Ukrainy* [Theoretical, methodological and source study problems of the economic history of Ukraine]. *Universum istorii ta arkheolohii*. Dnipro, 2(27), 5-26 [in Ukrainian].

15. Orlyk, V. (2007). *Podatkova polityka Rosiiskoi imperii v Ukraini v doreformeniyi period*. [Tax policy of the Russian Empire in Ukraine in the pre-reform period]. Kirovohrad: Imeks LTD, 631 [in Ukrainian].

16. Orlyk, V. (2007 c). *Selianstvo Ukrainy v fiskalnii politytsi imperii Romanovykh i Habsburhiv* [The peasantry of Ukraine in the fiscal policy of the Romanov and Habsburg empires]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st*, 83-86 [in Ukrainian].

17. Orlyk, S. (2010). *Opodatkuvannia nerukhomoho maina (istorychnyi aspekt)* [Real estate taxation (historical aspect)]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*. Ekonomichni nauky, 18(1), 153-160 [in Ukrainian].

18. Orlyk, S. (2017). *Orhanizatsiya finansovoho upravlinnya rosiys'koyu okupatsiynoyu vladoyu na terenakh Halychyny i Bukovyny v period Pershoyi svitovoyi viyny* [Organization of

financial management by the Russian occupation authorities on the territory of Galicia and Bukovina during the period of the First World War]. *Karpats'kyi kray [Carpathian land]*, 1(9), 5-21 [in Ukrainian]

19. Orlyk, S. (2019). *Pravovi dzherela z istorii podatkovoi polityky uriadu Rosiiskoi imperii v roky Pershoi svitovoi viiny*. [Legal sources on the history of tax policy of the Government of the Russian Empire during the First World War]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia*, 7, 160-182 [in Ukrainian].

20. Orlyk, S. (2017). *Ternopilske polove kaznacheistvo v systemi kaznacheiskoi sluzhby rosiiskoi okupatsiinoi vlady u mistakh Zakhidnoi Ukrainy v period Pershoi svitovoi viiny*. [Ternopil Field Treasury in the system of treasury service of the Russian occupationpower in the cities of Western Ukraine during the First World War] *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnohouniversitytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*. Ternopil, 1, 1, 60-69 [in Ukrainian].

21. Orlyk, S. (2018a). *Finansova polityka rosiiskoho uriadu na okupovanykh terytoriiakh Halychyny i Bukovyny v period Pershoi svitovoi viiny (1914-1917 rr.)* [Financial policy of the Russian government in the occupied territories of Galicia and Bukovina during the First World War (1914-1917)]. Belaya Tserkov: vydavets Pshonkovsky O. V. [in Ukrainian].

22. PSZRY – *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii* [The complete collection of the laws of the Russian Empire]. Sobranie 1. Spb., 1830 [in Russian].

23. Skalkovskiy, A. (1838). *Hronologicheskoe obozrenie istorii Novorossiyskogo kraya* [Chronological review of the history of Novorossiysk]. Odessa: Gorodskaya tipografiya, 256 [in Russian].

24. Tolpyigin, M. (1894). *Saharnaya promyshlennost ot osnovaniya eYo do nastoyaschego vremeni* [Sugar industry from its foundation to the present]. Kyiv, 14 [in Ukrainian].

25. Stoichev, V. (2010). *Derzhavnyi bank na Pivdni Ukrainy u druhii polovyni XIX – pochatku XX st.* [State Bank in the South of Ukraine in the second half of the XIX - early XX centuries] *Naukovi*

pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytet, XXVIII, 82-86 [in Ukrainian].

26. Shandra, V. (2005) *General-hubernatorstva v Ukraini: XIX-pochatok XX st.* [Governor General in Ukraine: XIX - early twentieth century] Kyiv, 427 [in Ukrainian].

27. Shportun, O. (2019). *Kazenni palaty v systemi kontroliu hroshovoho obihu v Naddniprianskii Ukraini (1775-1914 rr.)* [State chambers in the system of money circulation control in Dnieper Ukraine (1775-1914)]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia*, (7), S. 232-246. [in Ukrainian].

28. Shportun, O. (2020). *Kyivska kazenna palata u dokumentakh Derzhavnoho arkhivu Kyivskoi oblasti* [Kyiv State Chamber in the documents of the State Archives of Kyiv region]. *Zhurnal «Arkhivy Ukrainy»*. Vypusk 1 (322): sichen – berezen, 188-195 [in Ukrainian].

29. Yanzhul, I. (1895). *Osnovnyie nachala finansovoy nauki. Uchenie o gosudarstvennyih dohodah* [Basic principles of financial science. The doctrine of state revenues], SPb, 532 [in Russian].

АНОТАЦІЯ

В незалежній Україні значно підвищився рівень опрацювання наукових проблем, пов'язаних з історією функціонування фінансових установ Російської імперії. Незважаючи на те, що сучасні вітчизняні дослідження діяльності фінансових установ Російської імперії в Україні XIX – початку XX ст. базуються на широкому використанні архівних джерел, актуальною є проблема представлення загальної характеристики фондів, що пов'язані з цією проблематикою, і які зберігають в державних архівах нашої країни.

Мета статті – охарактеризувати наявність архівних фондів фінансових установ Російської імперії XIX – початку XX ст. в державних архівах України за типами і видами цих установ та надати перелік архівних фондів зазначених установ у державних архівах. Для побудови переліку архівних

фондів фінансових установ Російської імперії, що діяли на території України у XIX – початку XX ст., було використано путівники та анотовані реєстри описів державних архівів України. Розгляд, у яких архівах зберігають архівні фонди, було надано за такими фінансовими установами: банки, казенні палати, державні скарбниці, казначейства, податні інспектори, податкові присутствія, оціночні комісії, акцизні установи, митні установи, кредитні ощадно-позичкові товариства та каси, страхові установи.

У фондах держархівів України представлені майже всі типи і види фондів архівних документів фінансових установ Російської імперії XIX – початку XX століть. Наймасовішими кількісно фондами, що зберігаються майже в усіх обласних державних архівах України, є архівні фонди податних інспекторів та архівні фонди кредитних і ощадно-позичкових товариств, ощадно-позичкових кас та позико-кредитних організацій.

На основі загальної характеристики фондів архівних документів фінансових установ Російської імперії XIX – початку XX століть можливе подальше їх вивчення з метою визначення певних закономірностей формування зазначених фондів, особливих рис функціонування фінансових установ на українських землях в XIX – на початку XX ст., виявлення специфічних для України фондів та архівних документів фінансових установ, а також унікальних фінансових документів.

Ключові слова: фонди архівних документів, архівний фонд, архіви України, фінансові установи, Україна, Російська імперія, XIX – початок XX століть.

АННОТАЦИЯ

В независимой Украине значительно повысился уровень изучения научных проблем, связанных с историей функционирования финансовых учреждений Российской империи на украинских землях. Несмотря на то, что

современные отечественные исследования деятельности таких учреждений в Украине XIX – начала XX ст. базируются на широком использовании архивных источников, актуальной проблемой является представление общей характеристики фондов архивных документов, связанных с этой проблематикой и которые хранят в государственных архивах Украины.

Цель статьи – охарактеризовать архивные фонды финансовых учреждений Российской империи, расположенных на украинской территории в XIX – начале XX ст. в государственных архивах Украины за типами и видами указанных учреждений и дать перечень этих фондов в государственных архивах. Для построения перечня указанных фондов были использованы путеводители и аннотированные реестры описей государственных архивов Украины. Рассмотрение в статье в каких архивах хранят фонды было сделано по таким финансовым учреждениям: банки, казенные палаты, казначейства, податные инспекторы, налоговые присутствия, оценочные комиссии, акцизные учреждения, таможенные учреждения, кредитные и ссудо-сберегательные товарищества и кассы, учреждения по страхованию.

В фондах государственных архивов Украины представлены почти все типы и виды фондов архивных документов финансовых учреждений Российской империи XIX – начала XX столетий. Наиболее массовыми количественно фондами, которые хранятся почти во всех госархивах Украины, являются архивные фонды податных инспекторов и фонды кредитных и ссудо-сберегательных товариществ и касс.

На основе общей характеристики фондов архивных документов финансовых учреждений Российской империи XIX – начала XX ст. возможно дальнейшее их изучение с целью определения закономерностей формирования указанных фондов, особенные черты функционирования финансовых учреждений на украинских землях в XIX – начале XX ст.,

выявление специфических для Украины фондов и архивных документов финансовых учреждений, а также уникальных финансовых документов.

Ключевые слова: *фонды архивных документов, архивный фонд, архивные учреждения, финансовые учреждения, Украина, Российская империя, XIX – начало XX столетий.*

² У частині путівників та анотованих реєстрах фондів обласних держархівів помилково замість терміна «податний інспектор» зафіксовано «податковий інспектор».

УДК 930:33.025.26(477.74)

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-46-74>

**COLLECTIVIZATION IN THE DANUBE
(ON THE MATERIALS OF THE FUNDS OF THE IZMAIL
ARCHIVE)**

**КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ В ПРИДУНАВ'І
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДІВ ІЗМАЙЛЬСЬКОГО
АРХІВУ)**

**КОЛЕКТИВИЗАЦИЯ В ПРИДУНАВЬЕ
(НА МАТЕРИАЛАХ ФОНДОВ ИЗМАЙЛЬСКОГО
АРХИВА)**

Ганна Градинар,

*аспірантка кафедри історії
та методики її навчання*

gradinar16121994@gmail.com

[https:// orcid: 0000-0002-4431-5974](https://orcid.org/0000-0002-4431-5974)

*Ізмайльський державний
гуманітарний університет
вул. Репіна, 12 м. Ізмаїл,
Україна,
68600*

Hanna Hradynar,

*Postgraduate student of the
Department of History and
Methodology*

gradinar16121994@gmail.com

[https:// orcid: 0000-0002-4431-5974](https://orcid.org/0000-0002-4431-5974)

*Izmail State University of
Humanities Repina st., 12
Izmail, Ukraine,
68600*

ABSTRACT

The article analyzes the information sources of the Communal Institution «Izmail Archive», relating to the period from 1944 to 1953. The Izmail Archive began operating as an official institution in 1940. There have been many transformations in the history of the institution: from the Ackerman Regional State Archive of the People's Commissariat of Internal Affairs to the Branch of the State Archive of the Odessa Region in Izmail. In its current status, the archive has been working and popularizing research work since

1997. Now CU «Izmail Archive» is a unique collection of memories of previous generations, the history of the Danube region.

Conventionally, the archival funds of the Izmail Archive are divided into two periods: pre-Soviet and Soviet. The funds of the Soviet period contain information from 1944, which is stored in 711 funds, or 90,245 cases. The article presents an analysis of only part of the funds of the Soviet period, namely those related to the process of collectivization in the Danube region.

Based on a wide range of new sources, the events related to collectivization in the Izmail region are analyzed. It is proved that collectivization in the Danube region progressed rather slowly. Examples of violations of joining agricultural cooperatives are given. The process of creation and restoration of collective farms in 1945-1947 is analyzed. The decisions of some minutes of meetings of collective farms are presented.

In the structure of CU «Izmail archive» it is possible to allocate 7 groups in which documents on process of collectivization in region contain. These are the funds of local public authorities and public administration; judicial and judicial authorities; planning, statistics and reporting institutions; industrial management institutions and organizations; factories and plants; institutions, enterprises and cooperative organizations of agriculture and fisheries; trade establishments and organizations; financial institutions. Most of the documents stored in the Izmail Archive are unique and important. They enable modern researchers to study the history of the region in various aspects: economic, ethnic, political and social.

Modern methods of studying, preserving and processing archival materials allow us not only to more accurately and better present the history of our region, but also to learn the lessons of history on the content of social functions of science in society.

Keywords: Ukrainian Danube, Izmail, Izmail Archive Public Institution, funds, affairs, collectivization.

Постановка проблеми й актуальність дослідження.

Одним з провідних напрямів гуманітаристики є розвиток архівної справив усіх її проявах. Існування ж архівної справи не можливе без існування архівних документів, форм їх організації, установ, де вони зберігаються, а також людей, які працюють з цими документами (Нефедов, 2008: 4). Тому головною метою роботи архівів є організація процесу використання архівних документів та їх популяризація. Нині значну увагу дослідників привертають фонди центральних архівів нашої держави, залишаючи осторонь регіональні осередки архівних установ. У таких реаліях сьогодення вважаємо актуальним та необхідним ознайомити науковців з джерелами одного з регіональних архівів українського Придунав'я, а саме, Комунальної установи «Ізмаїльський архів», що у свою чергу сприятиме активізації наукового інтересу до історії регіону та введенню до наукового обігу чималої кількості раніше невідомих архівних джерел.

Аналіз останніх досліджень. Проблематикою аналізу фондів архівних установ та їх оцінкою сучасні українські дослідники займалися доволі часто. Історики І. Довжук та А. Грищенко розглядали основні напрями використання джерел Національного архівного фонду України та навели класифікацію його форм (Довжук, 2009). Питання створення галузевого державного архіву Служби безпеки України та його участь у державних і міжнародних проектах аналізував Л. Даневич (Даневич, 2014). Архівним та рукописним фондам вітчизняних дослідників присвячено роботу С. Водотики (Водотика, 2006). Проблемаю використання архівних джерел у суспільстві займалися львівські історики Н. Вовк, Х. Демків, О. Даниляк (Вовк, 2016). Дослідник К. Новохатський розглядав шляхи вдосконалення Складність методології дослідження різних історичних періодів подана у працях В. Орлика, С. Орлик (Орлик, 2019) та Я. Верменича (Верменич, 2003).

Останнім часом зростає кількість наукових праць, присвячених питанням популяризації архівної справи. в цьому

напрямі працюють дослідники В. Білоусова, А. Влас, Ю. Гунза та В. Кудлай. Однак, поміж широкого спектру наукових статей стосовно архівних ресурсів України, можна виділити невелику групу досліджень регіонального спрямування. Так, праці дослідників Л. Циганенко (Циганенко, 2017; Циганенко, 2020), Є. Бутакової (Бутакова, 2010), С. Березіна (Березін, 2017), В. Березовської (Березовська, 2020) базуються на ресурсах Ізмаїльського архіву. Проте, за межами наукових розвідок залишаються чимало архівних джерел, зокрема, справи, щодо політики колективізації селянства українського Придунав'я.

Метою статті є аналіз фондів Комунальної установи «Ізмаїльський архів», в яких зберігаються документи з історії колективізації.

Виклад основного матеріалу. На початку розглянемо історію становлення архівної справи в Українському Придунав'ї. У 1812 р. територія Бессарабії, в тому числі її південні райони, увійшла до складу Російської імперії (столицею регіону стало місто Кишинів). Специфіка та значимість придунайських земель, а також наявність свого адміністративного центру (місто Тучков – Ізмаїл) сприяли тому, що край мав свій особливий статус та управління.

Частина офіційних джерел, датованих до середини XIX ст., знаходилася в Канцелярії Ізмаїльського градоначальника. З середини XIX ст. бессарабські території опинилися під владою Румунського королівства, що призвело до змін в політичному статусі регіону. Наступна зміна влади відбулася вже в 70-х рр. XIX ст., коли придунайські землі повернули до Російської імперії. З 1918-1940 рр. територія українського Придунав'я знову потрапила до Румунської держави.

У червні 1940 р., за результатами Мюнхенської угоди, південнобессарабські землі увійшли до складу Української РСР. Першою столицею області було місто Акерман (нинішній Білгород-Дністровський), де й розпочав роботу Акерманський

обласний державний архів Управління Народного комісаріату Внутрішніх справ. Архів знаходився спочатку в посаді Шабо, а з 1941 р. – в Акермані (Березовська, 2020: 18).

7 грудня 1940 р. Акерманська область була перейменована в Ізмаїльську, а столицю краю перенесено до Ізмаїлу. В зв'язку з чим Акерманський обласний державний архів розпочав підготовку до переїзду в Ізмаїл. В січні-лютому 1941 р. перші архівні справи було доправлено з Акерману в Ізмаїл, однак завершенню цієї справи завадив початок війни з фашистською Німеччиною в червні 1941 р., після закінчення якої в квітні 1945 р. архів остаточно було перевезено до міста Ізмаїлу.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 лютого 1954 р. Ізмаїльська область була ліквідована, а її територія увійшла до складу Одеської області. Згідно з актом приймання-передачі від 17 березня 1954 року архівних установ УМВС колишньої Ізмаїльської області в завідування УМВС по Одеської області, Ізмаїльський обласний державний архів було перейменовано в Філіал Одеського обласного державного архіву в місті Ізмаїл.

Згідно з наказу Голови архіву УРСР № 67 від 07 липня 1980 р. «Про приведення назв державних архівів відповідно з Положенням про Державний Архівний Фонд СРСР» філіал Одеського облдержархіву в місті Ізмаїл було перейменовано в Філіал Державного архіву Одеської області в місті Ізмаїлі.

На виконання розпорядження Одеської облдержадміністрації № 29/А-97 від 23 січня 1997 р. «Про ліквідацію Філіалу Державного архіву Одеської області» була створена ліквідаційна комісія, яка склала акт про ліквідацію 01 лютого 1997 року філіалу та створення на його базі багатофункціонального відділу Державного архіву Одеської області. Відповідно до розпорядження голови Одеської облдержадміністрації № 717/А-2003 від 02 вересня 2003 р. «Про ліквідацію відділу Держархіву у м. Ізмаїл», на підставі наказу Державного архіву № 31 від 04 вересня 2003 року була створена чергова ліквідаційна комісія. Однак Рішенням 12-ої

сесії Ізмаїльської міської ради від 12 листопада 2003 року було прийнято постанову про збереження архіву в Ізмаїлі та створення з 12 листопада 2003 р. Комунальної установи «Ізмаїльський архів» (Історія архіву...: 2018).

Нині КУ «Ізмаїльський архів» являє собою неповторний осередок історичної пам'яті про життя минулих поколінь нашого краю. Фонди архіву розділені на два періоди: дорадянський та радянський, в яких містяться 280 641 справ.

Документи радянського періоду зберігаються у 711 фондах, або 90 245 справах. До них відносяться матеріали, які свідчать про перетворення в промисловості та сільському господарстві у новоствореній Ізмаїльській області (28 червня 1940 р. – 22 липня 1941 р.), про діяльність органів державної влади по відновленню народного господарства в післявоєнні роки, розвиток промисловості, сільського господарства, водного транспорту, освіти, культури та охорони здоров'я (26 серпня 1944 р. – 1980 р.). У нашому дослідженні ми розглянемо частину джерел, які висвітлюють перебіг процесу колективізації в українському Придунав'ї.

Одним з трагічних явищ для населення українського Придунав'я стала колективізація. Процес концентрації земельних ресурсів, розкуркулення та перетворення величезної частки заможних селян на колгоспників не мав історичної альтернативи. Зміни в виробничих відносинах у аграрному секторі були неминучими, але в Радянському Союзі вони відбувалися примусово.

У структурі КУ «Ізмаїльський архів» можна виділити 7 груп фондів, в яких зберігаються документи щодо процесу колективізації в регіоні. Це фонди місцевих органів державної влади та державного управління; органів юстиції та суду; закладів планування, статистики та звіту; закладів та організації керування промисловістю; комбінатів та заводів; закладів, підприємств та кооперативних організацій сільського господарства та рибальства; фінансових, торгових закладів і організації тощо.

Розглянемо деякі з фондів:

У фонді р-441 зберігаються справи Ізмаїльського обласного управління сільського господарства, яке було створено 28 червня 1940 р. та спочатку мало назву – Акерманський обласний земельний відділ, а з 7 серпня 1940 р. – Ізмаїльський обласний земельний відділ. Після закінчення військових дій в регіоні відділ відновив свою діяльність в якості Ізмаїльського обласного управління сільського господарства, яке перебувало під керівництвом облвиконкому і підпорядковувалося Міністерству сільського господарства УРСР. Діяльність цієї установи була направлена на перебудову краю та розвиток сільського господарства області. Проіснувало Ізмаїльське обласне управління сільського господарства до 1954 р. Частину справ управління, а саме 2 024 справи, за 1944-1951 рр. було передано до Ізмаїльського архіву.

Фонд Ізмаїльського обласного управління сільського господарства складається з 11 підрозділів. Це відділи: тваринництва, ветеринарний, водного господарства, планово-економічний та планово-фінансовий, організаційно-колгоспний, сільськогосподарської пропаганди, землевпорядних робіт і сівозмін, зернових та технічних культур, сортового насінництва, плодоовочівництва і виноградарства, іригації, меліорації і лісорозведення, управління МТС, підготовки кадрів.

Особливу увагу привертають матеріали другого підрозділу – організаційно-колгоспного відділу, в матеріалах якого містяться офіційні документи державного (постанови Ради Міністрів УРСР, накази, директиви Міністерства сільського господарства СРСР, УРСР та обласного управління сільського господарства) та місцевого рівнів (доповідні записки, довідки про стан сільського господарства області за 1941-1953 рр.; плани розвитку сільського господарства області та відомості про їх виконання). Чимало серед наявних справ фонду й відомостей про перебіг колективізації в регіоні, соціальний склад селян тощо.

Треба визнати, що колективізація в Придунав'ї просувалася доволі повільно. До колгоспів добровільно прагнули вступити лише найбільшні прошарки селянської верстви. Середняки певний час вагалися з прийняттям рішення про вступ до колгоспів. Заможні селяни, взагалі, чинили опір колективізації, не бажаючи передавати до колгоспу власну худобу, майно, виноградники, городини, реманент для обробки землі. Тому в матеріалах фонду, протягом майже року, ми знаходимо документи, що свідчать про небажання більшості населення краю підтримувати колективізацію. До того ж, іноді траплялися помилки в організації самого вступу до колгоспів. Так, в одній зі справ наведено приклади порушення принципів «пролетарської справедливості» у сільськогосподарських артілях. Наприклад, в колгоспі Ново-Іванівського району за протоколом засідання №2 від 15.02.1946 р. було вирішено питання вступу до колгоспу на основі 42 голосів із загального числа колгоспників – 98, тобто менше половини (КУ ІА. Ф. Р-441. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 29).

Окрім цього, вже в період 1946-1947 рр., виснажені неврожайми та труднощами процесу відбудови, навіть заможні селяни самі намагалися потрапити до колгоспів, щоб з одного боку уникнути репресій та переслідувань з боку радянської влади, а з іншого – зберегти життя своїм близьким і рідним. Так, до колгоспу «Прогрес» Арцизького району була прийнята «місцева куркулька» Дімовчі Степанида Миколаївна, що мала 28 га землі (КУ ІА. Ф. Р-441. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 31).

Серед матеріалів фонду знаходимо дані, що вже 5 травня 1946 р. в Ізмаїльській області нараховувалося 69 колгоспів, до яких входило 4 188 селянських господарств із земельною площею 27,6 тис. га або 4,5 % від землекористування у селянському секторі. До кінця 1946 р. в регіоні було створено ще 31 колгосп. Як висновок підсумовуємо: кількість колгоспів на кінець 1946 р. у порівнянні з 1945 р. зросла на 172 %, за кількістю господарств на 193 %, а за земельною площею на 183 % (КУ ІА. Ф. Р-441. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 5).

У деяких справах фонду р-441 «Ізмаїльське обласне управління сільського господарства» міститься також інформація про хід колективізації у Тузловському районі, про соціальний стан колгоспників по районах (КУ ІА. Ф. Р-441. Оп. 1. Спр. 18); постанови районних виконавчих комітетів області про створення нових та відновлення створених до війни колгоспів (КУ ІА. Ф. Р-441. Оп. 1. Спр. 19); звіти, довідки про організаційно-господарське зміцнення колгоспів, заходи щодо ліквідації порушень статуту сільськогосподарської артілі, про підсумки роботи колгоспів області за 1945-1946 рр. (КУ ІА. Ф. Р-441. Оп. 1. Спр. 20); виробничі плани колгоспів Ново-Іванівського та Лиманського районів за 1946 р., річні звіти колгоспів Тарутинського, Болградського, Бородинського, Ново-Іванівського, Старокозацького та Суворівського районів за 1946 р. та 1949 р. (КУ ІА. Ф. Р-441. Оп. 1. Спр. 21-24). Наприклад, в справі 21 з цього фонду є зведена таблиця по колгоспах області, з якої ми дізнаємося, що в середині 1946 р. в Арцизькому районі діяли 23 колгоспи, у Болградському – 20, Старокозацькому – 8, Ренійському – 9, Ново-Іванівському – 17, Татарбунарському – 17, Тарутинському – 13, Бородинському – 5, Суворівському – 12, Лиманському – 6, Тузловському – 14 (КУ ІА. Ф. Р-441. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 99-119).

Фонд Статистичного управління Ізмаїльської області (р-424) складається з 1274 справ за 1944-1951 рр. Обласне статистичне управління займалося обліком виконання народногосподарських планів; розробкою, аналізом і систематизацією даних про народне господарство, транспорт, торгівлю та культуру області. Статистичному управлінню були підвідомчі районні та міські інспектури ЦСУ. Статуправління Ізмаїльської області поділялося на 10 підрозділів. Наш інтерес привернув сектор статистики сільського господарства. Серед матеріалів підрозділу виявлено: довідки про виконання народногосподарських планів; річні звіти колгоспів, радгоспів, МТС; відомості про народонаселення, економічні показники області (КУ ІА. Ф. Р-424. Оп. 1. Спр. 1); довідки про наявність

орних земель в області, зміні поголів'я, що знаходилося в особистій власності колгоспників, одноосібників, робітників і службовців (КУ ІА. Ф. Р-424. Оп. 1. Спр. 449); річні звіти про фінансово-господарську діяльність Ізмаїльської області (КУ ІА. Ф. Р-424. Оп. 1. Спр. 467) тощо.

Наприклад, справа про чисельність населення за 1946 р. (КУ ІА. Ф. Р-424. Оп. 1. Спр. 875). У документі міститься інформація про кількість колгоспників та одноосібників по кожному району Ізмаїльської області. Звідси ми дізнаємося, що найбільше зростання кількості колгоспників в Ізмаїльській області спостерігалось в Ново-Іванівському районі. Так, станом на 1 лютого 1946 р. у районі проживало 54 153 особи. З них – 1 522 осіб (2,8 %) були колгоспниками, 51 847 (95,7 %) – одноосібниками, 782 (1,4 %) – інші верстви населення. Загалом в Ново-Іванівському районі налічувалося 11 206 господарств, з яких: 321 господарств, колишніх наймитів та бідняків; 10 488 – одноосібних господарств; 397 – інші (КУ ІА. Ф. Р-424. Оп. 1. Спр. 875. Арк. 16). Отже, у 1946 р. в Ново-Іванівському районі лише 2,8% від загальної кількості господарств об'єдналися в колгоспи. З іншої справи ми дізнаємося, що на початок 1947 р. цей показник зріс у 19 разів та становив вже 54,3%. (КУ ІА. Ф. Р-424. Оп. 1. Спр. 907. Арк. 94). Таке стрімке збільшення кількості колгоспів у регіоні підтверджує факт примусового або вимушеного вступу селян до лав колгоспників, адже природно таке зростання здається неможливим. Відомості про хід колективізації в інших районах області наведено у Таблиці 1.

Таблиця 1*

**Кількість колгоспних господарств в Ізмаїльській області
1946-1947 рр.**

№	Район	Кількість сіл	Кількість колгоспників, 1946 р., %	Кількість господарств 1946 р., %	Кількість колгоспників, 1947 р., %	Кількість господарств, 1947 р., %
1.	Саратський	14	0	0	19,6	19,6
2.	Бородинський	9	0,8	0,9	10,1	11,7
3.	Лиманський	8	0,9	1	дані відсутні	дані відсутні
4.	Старокозацький	7	1,1	1,1	8,6	8,6
5.	Суворовський	15	1,5	1,4	2,9	5
6.	Тузловський	11	1,5	2,3	15,9	17,9
7.	Ново-Іванівський		2,8	3,7	54,3	54,3
8.	Ренійський	7	2,9	3,7	18,1	7,7
9.	Татарбунарський	13	2,4	3,7	16,8	19
10.	Тарутинський	14	3,8	3,8	35	35
11.	Кілійський	10	4	4	13,9	13,9
12.	Болградський	13	7,1	7,1	33,4	33,4
13.	Арцизький	14	6,9	14,5	16,8	20,2

*Таблицю складено автором на підставі документів: Комунальної установи «Ізмаїльський архів». КУ ІА Ф. Р-441 Ізмаїльське обласне управління сільського господарства, м. Ізмаїл, оп. 1. Спр. 17. Довідки про хід колективізації селянських господарств станом на 5 травня 1946 року та відомості про кількість колгоспів, в них господарств, працездатних і орної землі. 131 арк.; Ф. Р-441 Ізмаїльське обласне управління сільського господарства, м.Ізмаїл, оп. 1. спр. 18 Довідка, відомості про економічний стан колгоспів області за станом на 5 грудня 1946 р. 79 арк.

Значну цінність становлять матеріали 187 фондів сільських рад, в яких налічується 18 530 справ за 1944-1962 рр. Сільські ради в Ізмаїльській області були організовані у червні 1940 р. З червня 1941 р. по вересень 1944 р. вони тимчасово не працювали, а восени 1944 р. відновили свою роботу. В Радянському союзі Сільські ради були вищими органами влади на селі та займалися господарськими, освітніми, культурними аспектами життя сільської общини. Необхідно зазначити, що джерела цих фондів є одними з найбільш інформативних при дослідженні процесу колективізації в українському Придунав'ї. Саме в цьому фонді зберігаються протоколи сесій, засідань

сільських рад та їх комісій; загальних зборів селян, у тому числі пов'язаних із створення ініціативних груп для відбудови та організації колгоспів, розкуркулення та надання допомоги нужденним колгоспникам; матеріали виборів, плани, звіти та акти роботи сільських рад; відомості про наділення землею безземельних та малоземельних селян і колгоспів; інформація про хід колективізації тощо.

Серед таких справ містяться протоколи засідань про створення колгоспів, наприклад: колгоспу ім. 27-ої річниці Жовтня у с. Фріденсвельд Саратського району, до якого входило 59 господарств (КУ ІА. Ф. р-1542. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 23); колгоспу «Нове життя» у с. Карагач Ренійського району (КУ ІА. Ф. р-823. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 45-46); постанови про створення ініціативних груп з організації колгоспів (КУ ІА. Ф. р-811. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 122). Окрім створення нових, відновлювалися й створені до війни колгоспи. Наприклад, у постанові Болградського райвиконкому та райкому КП(б)У про відновлення колгоспу у с. Владичень міститься наступна інформація: «Затвердити сільськогосподарську артіль у селі Владичень з 38 господарств, із загальною площею землі 232,12 га, в тому числі орної – 188,1 га, 19 коней, з населенням 165 осіб, у тому числі працездатних 84 людини» (КУ ІА. Ф. р-882. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 9).

Загальні відомості про стан сільського господарства Ізмаїльської області знаходяться у фонді Виконавчого комітету Ізмаїльської обласної ради депутатів трудящих (Ф. р-470), який керував політичним, господарським і культурним життям на території області, здійснював контроль за діяльністю своїх управлінь та відділів, райвиконкомів, сільрад, підприємств та організацій Ізмаїльської області. У своїй діяльності був підзвітний обласній Раді та підпорядковувався Раді Міністрів УРСР.

Фонд р-470 налічує 2 304 одиниці зберігання, які охоплюють період з 1944 по 1954 рр., однак в деяких справах знаходимо інформацію за 1940-1941 рр. Поміж іншого

матеріалу досить цінним для нас є інформація про відбудову та розвиток сільського господарства, кредитування колгоспів у зв'язку з поганим врожаєм тощо.

В документах виконавчого комітету ми знайшли інформацію, що земельний фонд Ізмаїльської області (колишні Ізмаїльський та Акерманський повіти) до 1940 р. становив 1,5 млн. га землі, з якої орної – 867 тис. га. Половина цієї землі знаходилася у приватній власності заможних мешканців краю, в той час як 23 тис. селян-бідняків не мали взагалі землі, а 70 тис. селян-бідняків та середняків мали у користуванні менше половини від загальної кількості орної землі (КУ ІА. Ф. р-470. Оп.1. Спр. 4). Досить цінними вважаємо справи, які стосуються націоналізації в українському Придунав'ї та радянзації краю (КУ ІА. Ф. р-470. Оп.1. Спр. 1). Так, у справах фонду виконкому Ізмаїльської облради міститься інформація, що на території Придунайського краю УРСР у 1940 р. загальна кількість націоналізованих торгових підприємств дорівнювала 389. За напрямком діяльності та загальною кількістю вони розподілялися на: колоніальні, гастрономічні і м'ясні (88), зернові (51), мануфактурні, хутряні та конфесійні (69), галантерейні і взуттєві (44), залізо-скоб'яні і посудні (24), нафтові магазини та будівельні торговельні підприємства (27), меблеві (1), інші неспеціалізовані торгові підприємства (38) та ресторани (45) (КУ ІА. Ф. р-470. Оп.1. Спр. 1. Арк. 37, 39-42, 58).

У Постанові РНК за №622 від 28 квітня 1941 р. «Про обов'язкові поставки зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами Ізмаїльської області Української РСР» містяться відомості про об'єм обов'язкових поставок зерна колгоспами та заходи, які будуть до них застосовані, у разі невиконання державного плану. Так, наприклад, річна норма обов'язкових поставок зерна Суворівського району становила 80 кг з кожного гектара ріллі, а в Лиманському районі – 100 кг з кожного гектара ріллі (КУ ІА. Ф. р-470. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1). Більш детальну інформацію по районах наведено у Таблиці 2.

Таблиця 2

Розподіл обов'язкових поставок зерна між колгоспами області (1941 р.)

Райони	Річна норма поставки (кг з гектара ріллі)
Ренійський	80
Кілійський	80
Суворівський	80
Болградський	90
Бородинський	90
Новоіванівський	90
Татарбунарський	90
Старокозацький	90
Тузлівський	90
Саратський	100
Тарутинський	100
Лиманський	100
Арцизький	100

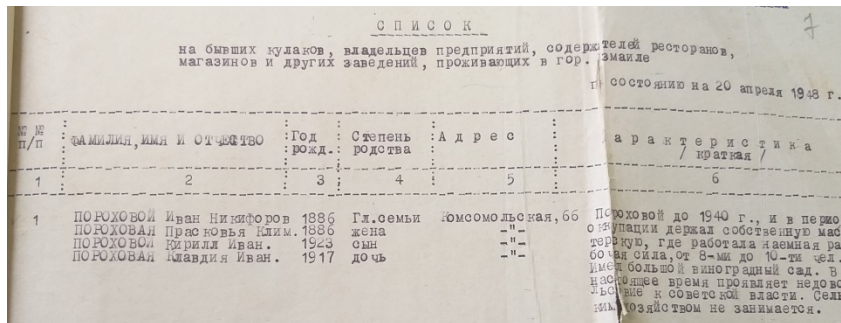
У разі невиконання обов'язкових норм поставки у календарні строки, колгоспи підлягали судовим штрафам у розмірі вартості недовиконаної частини зобов'язання.

Про післявоєнне відновлення регіону та колгоспів йдеться в документі під назвою: «Довідка про відновлення та розвиток народного господарства області за 1944-1947 рр.» (КУ ІА. Ф. р-470. Оп. 1. Спр. 4). Згідно документу у 1947 р. до Ізмайльської області було направлено 385 тракторів; надано кредит у розмірі 9 млн. руб.; завезено 394 голови великої рогатої худоби; до 1947 р. 47 тис. бідняків та середняків були об'єднані в колгоспи. Порівняно з 1941 р. (було створено 216 колгоспів), у 1947 р. їх вже нараховувалося 436 (КУ ІА. Ф. р-470. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 5-6). Таке стрімке зростання тільки підтверджує факт насильницької колективізації в українському Придунав'ї.

Не менш цінною є інформація за 1948 р. про куркулів Ізмайльської області. Це «Список колишніх куркулів, володарів підприємств, утримувачів ресторанів, магазинів тощо, що мешкали в м. Ізмаїл», в якому зазначено місце проживання, рік народження, склад сім'ї та подана стисла характеристика щодо

власності особи (КУ ІА. Ф. р-470. Оп.1. Спр. 1. Арк. 7). Як приклад представимо один з аркушів справи (Фото 1).

Фото 1

СПИСОК
на бывших кулаков, владельцев предприятий, содержателей ресторанов,
магазинов и других заведений, проживающих в гор. Измаиле
по состоянию на 20 апреля 1938 г.

№ п/п	ФАМИЛИЯ, ИМЯ И ОТЧЕТАВО	Год рожд.	Степень родства	Адрес	Характеристика
1	2	3	4	5	6
1	ПОРОХОВ Иван Никифоров	1886	Гл. семья	Юмсомольская, 60	Порохов до 1940 г., и в период оккупации держал собственную мастерскую, где работала наемная рабочая сила, от 8-ми до 10-ти чел. Имеет большой виноградный сад. В настоящее время проявляет недоброжелательство к советской власти. Семья хозяйством не занимается.
	ПОРОХОВА Прасковья Илим.	1886	жена	"	"
	ПОРОХОВ Кирилл Иван.	1943	сын	"	"
	ПОРОХОВА Мария Иван.	1917	дочь	"	"

Висновки. Підсумовуючи наголосимо, що комплекс архівних документів і матеріалів, що зберігаються у Комунальній установі «Ізмаїльський архів» є різнобічним, унікальним та потребує уваги дослідників. Фонди, які містять інформацію стосовно колективізації українського Придунав'я, поділяються на сім великих груп, які дозволяють проводити широку пошукову роботу та розглядати цей процес в економічному, політичному, соціальному та культурологічному аспектах. Частина справ архіву є унікальним джерелом з історії українського Придунав'я та України загалом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Березин С. Документы учебных заведений Бессарабии (XIX – нач. XX ст.) в архивах Одессы, Измаила и Кишинева. *Наука, образование, культура. Материалы Международной научно-практической конференции.* С. 236-238. URL: ibn.idsi.md/author_articles
2. Березовська В. Інформаційні ресурси ізмаїльського архіву періоду Російської імперії. *Соціум. Документ. Комунікація.* №10 (2020). С. 14-36.

3. Білоусова В. Популяризація архівних документів як напрям діяльності архівних установ. Інформація та культура в забезпеченні сталого розвитку людства : зб. Матеріалів Міжнар. Інтернет-конференції, м. Маріуполь, 15 листоп. 2017 р. / Маріуп. держ. ун-т; за заг. ред. Г. І. Батичко. Маріуполь: МДУ, 2018. С. 124-125.

4. Бутакова Є. Документи комунального підприємства «Ізмаїльський архів», Державного архіву Одеської області, Національного архіву Республіки Молдова з вивчення торгівельного судноплавства Дунаєм у XIX ст. Волинські історичні записки. 2010. Т. 4. С. 112-122.

5. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. 516 с.

6. Вовк Н., Демків Х., Даниляк О. Використання архівних ресурсів у суспільстві: інформаційно-аналітичне дослідження. *Інформація, комунікація, суспільство 2016: матеріали 5-ої Міжнародної наукової конференції ІКС-2016, 19-21 травня 2016 року*, Україна, Львів, Славське / Національний університет «Львівська політехніка», Кафедра соціальних комунікацій та інформаційної діяльності. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2016. С. 328-329.

7. Водотика С.Г. Архівні та рукописні фонди вітчизняних вчених: склад, інформативні можливості, специфіка використання. *Південний архів. Історичні науки: зб. наук. праць*. Херсон, 2006. Вип. 22. С. 147-151.

8. Даневич Л. Галузевому державному архіву СБ України – 20 років. *Архіви України*. 2014. № 2. С. 106-118.

9. Довжук І., Грищенко А. Використання архівних ресурсів НАФ України. *Історичні записки. Збірник наукових праць*. Вип. 21. Луганськ. 2009. С. 65-70.

10. Історія архіву. URL: <https://www.izmail-rada.gov.ua/-q-q/2018-02-26-10-35-50/8303-2018-02-26-08-20-36>

11. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУ ІА). Ф. Р-424 Статистичне управління Ізмаїльської області,

м. Ізмаїл, оп. 1. спр. 1 Основні економічні показники по Ізмаїльській області за 1940 рік і 5 місяців 1945 р., 83 арк.

12. КУ ІА Ф. Р-424 Статистичне управління Ізмаїльської області, м. Ізмаїл, оп. 1. спр. 449 Довідки про готівки орних і лучно-пасовищних земель в області, зміні поголів'я, що знаходиться в особистій власності колгоспників, одноосібників, робітників і службовців за 1940, 1948-1953 роки, 8 арк.

13. КУ ІА Ф. Р-424 Статистичне управління Ізмаїльської області, м. Ізмаїл, оп. 1. спр. 451 Річні звіти про фінансово-господарської діяльності радгоспів області за 1944 рік, 142 арк.

14. КУ ІА Ф. Р-424 Статистичне управління Ізмаїльської області, м. Ізмаїл, оп. 1. спр. 467 Річні звіти про фінансово-господарської діяльності області за 1946 рік, 343 арк.

15. КУ ІА Ф. Р-424 Статистичне управління Ізмаїльської області, м. Ізмаїл, оп. 1. спр. 468 Річні звіти про фінансово-господарської діяльності області за 1946 рік, 53 арк.

16. КУ ІА Ф. Р-424 Статистичне управління Ізмаїльської області, м. Ізмаїл, оп. 1. спр. 875 Довідки про чисельність населення у містах та районах області за 1946 р. у порівнянні з 1940 та 1945 рр., 358 арк.

17. КУ ІА Ф. Р-441 Ізмаїльське обласне управління сільського господарства, м. Измаил, оп. 1. спр. 16 Накази, директивні вказівки Міністерства землеробства УРСР та постанови Ізмаїльського облвиконкому за 1946 рік. Доповідна записка Голови Ради Міністрів УРСР про колгоспне будівництво в області 26 серпня 1946 року. 185 арк.

18. КУ ІА Ф. Р-441 Ізмаїльське обласне управління сільського господарства, м. Измаил, оп. 1. спр. 17. Плани, довідки та переписка з районними відділами сільського господарства про кредитування колгоспів області та використання кредитів за 1945-1947 рр. Довідки про хід колективізації селянських господарств станом на 5 травня 1946 року та відомості про кількість колгоспів, в них господарств, працездатних і орної землі. 131 арк.

19. КУ ІА Ф. Р-441 Ізмаїльське обласне управління сільського господарства, м.Ізмаїл, оп. 1. спр. 18. Довідка, відомості про економічний стан колгоспів області за станом на 5 грудня 1946 р. Про хід колективізації по Тузловському району, про соціальний склад колгоспників по колгоспах в розрізі районів. Протоколи загальних зборів колгоспників за твердженням виробничих планів і прибутково-видаткових кошторисів, 79 арк.

20. КУ ІА Ф. Р-441 Ізмаїльське обласне управління сільського господарства, м.Ізмаїл, оп. 1. спр. 19. Постанови Районних виконавчих комітетів області про затвердження знову організованих колгоспів. Економічні довідки по колгоспах області, 186 арк.

21. КУ ІА Ф. Р-441 Ізмаїльське обласне управління сільського господарства, м.Ізмаїл, оп. 1. спр. 20. Звіти, довідки про організаційно-господарське зміцнення колгоспів, заходи щодо ліквідації порушень статуту сільськогосподарської артілі, про підсумки роботи колгоспів області за 1945-1946 рр., 139 арк.

22. КУ ІА Ф. Р-441 Ізмаїльське обласне управління сільського господарства, м.Ізмаїл, оп. 1. спр. 21. Виробничі плани колгоспів Ново-Іванівського та Лиманського районів на 1946 рік. Річні звіти колгоспів Тарутинського району за 1946 рік, 121 арк.

23. КУ ІА Ф. Р-441 Ізмаїльське обласне управління сільського господарства, м.Ізмаїл, оп. 1. спр. 22. Річні звіти колгоспів області за 1946 рік, 168 арк.

24. КУ ІА Ф. Р-441 Ізмаїльське обласне управління сільського господарства, м.Ізмаїл, оп. 1. спр. 23. Зведений річний звіт по колгоспах області за 1946 рік. Річні звіти колгоспів Болградського, Бердянського і Ново-Іванівського районів за 1946 рік, 210 арк.

25. КУ ІА Ф. Р-441 Ізмаїльське обласне управління сільського господарства, м.Ізмаїл, оп. 1. спр. 24. Річні звіти колгоспів Тарутинського, Тузловському і Старокозацький районів за 1946 рік, 123 арк.

26. КУ ІА Ф. Р-441 Ізмаїльське обласне управління сільського господарства, м.Ізмаїл, оп. 1. спр. 89. Річні звіти колгоспів Суворовського району за 1949 рік, 457 арк.

27. КУ ІА. Ф. Р-470. Виконавчий комітет Ізмаїльської обласної ради депутатів трудящих. Спр. 1. Постанови Ради Народних Комісарів УРСР про націоналізацію промислових і торгових підприємств, готелів, аптек та житлових домоволодінь в Ізмаїльській області за 1940-1941 рр; Список колишніх куркулів, власників промислових і торгових підприємств в м Ізмаїл станом на 20 квітня 1948 року. 73 арк.

28. КУ ІА Ф. Р-470. Виконавчий комітет Ізмаїльського обласної Ради депутатів трудящих (облвиконком), м. Ізмаїл, оп. 1. Спр. 2. Постанови Ради Народних Комісарів за 1941 р. 11 арк.

29. КУ ІА Ф. Р-470. Виконавчий комітет Ізмаїльського обласної Ради депутатів трудящих (облвиконком), м. Ізмаїл, оп. 1. Спр. 3. Постанови і розпорядження Ради Народних Комісарів УРСР за 1944 р. 110 арк.

30. КУ ІА. Ф. Р-470. Виконавчий комітет Ізмаїльської обласної ради депутатів трудящих. Спр. 4. Довідка про відновлення і розвиток народного господарства за 1944-1947 рр. 4 арк.

31. Новохатський К. Є. Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази діяльності архівних установ. *Архіви України*. 2000. № 1-3(243). С. 3-8.

32. Орлик В., Орлик С. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. *Універсум історії та археології*. 2019. Vol. 2(27). Issue 2. С. 5-26. doi 10.15421/26190201

33. Циганенко Л. Румунські фонди Ізмаїльського архіву як джерело з вивчення питань примусової депортації населення Південної Бессарабії (1940-1941 рр.). *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти. Тези доповідей I Міжнародної наукової конференції (13 травня 2020 р.)*. Кропивницький: ЦНТУ, 2020. 184 с.

REFERENCES

1. Berezovska, (2020). V. Informatsiini resursy izmailskoho arkhivu periodu Rosiiskoi imperii. [Izmail archives' information resources of the Russian empire period]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia. [Society. Document. Communication]*. 10 S. 14-36. [in Ukrainian].
2. Berezyn, S. (2016). Dokumentu uchebnukh zavedenyi Bessarabiy (XIX - nach. XX st.) v arkhivakh Odessy, Izmayla i Kyshyneva [Documents of educational institutions of Bessarabia (XIX – early XX centuries) in the archives of Odessa, Izmail and Chisinau]. *Nauka, obrazovanie, kultura. Materialu Mezhdunarodnoi nauchno-praktycheskoi konferentsiy. [Science, education, culture. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference]*. Retrieved from http://www.ibn.idsi.md/author_articles. 236-238 [in Ukrainian].
3. Bilousova, V. (2018). Populiarizatsiia arkhivnikh dokumentiv yak napriam diialnosti arkhivnikh ustanov [Popularization of archival documents as a direction of activity of archival institutions]. *Informatsiia ta kultura v zabezpechenni staloho rozvytku ludstva : zb. materialiv Mizhnar. Internet-konferentsii, m. Mariupol, 15 listop. 2017 r. [Information and culture in ensuring the sustainable development of mankind: Coll. Materials International. Internet conferences, Mariupol, November 15.2017]*. Mariup. derzh. un-t ; za zah. red. H. I. Batychko. Mariupol: MDU, 124-125 [in Ukrainian].
4. Butakova, Y. (2010). Dokumenty Komunalnoho pidpriemstva «Izmailskyi arkhiv», Derzhavnoho arkhivu Odeskoi oblasti, Natsionalnoho arkhivu Respubliky Moldova z vivchennia torhivelnogo sudnoplavstva Dunaie u XIX st. [Documents of the public institution «Izmail Archive», the State Archives of Odessa region, the National Archives of the Republic of Moldova to study merchant shipping on the Danube in the XIX century]. *Volynski istorychni zapysky [Volynski historical notes]*, 112-122 [in Ukrainian].

5. Danevych, L. (2014). Haluzevomu derzhavnomu arkhivu SB Ukrainy – 20 rokiv [The branch state archive of the Security Service of Ukraine is 20 years old]. Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine], 106-118 [in Ukrainian].

6. Dovzhuk, I., Hryshchenko, A. (2009). Vykorystannia arkhivnikh resursiv NAF Ukrainy [Use of archival resources of NAF of Ukraine]. Istorychni zapysky. Zbirnyk naukovykh prats [Historical notes. Collection of scientific works]. 21. Luhansk, 65-70 [in Ukrainian].

7. Istoriia arkhivu. [History of the archive]. Retrieved from <https://www.izmail-rada.gov.ua/-q-q/2018-02-26-10-35-50/8303-2018-02-26-08-20-36> [in Ukrainian].

8. Komunalna ustanova «Izmailskyi arkhiv» (dali – KU IA). F. R-441 Izmailske oblasne upravlinnia silskoho hospodarstva. [Izmail Regional Department of Agriculture]. m. Yzmayl, op. 1. spr. 16 Nakazy, dyrektyvni vkazivky Ministerstva zemlerobstva URSS ta postanovy Izmailskoho oblvykonkomu za 1946 rik. Dopovidna zapyska Holovy Rady Ministriv URSS pro kolhospne budivnytstvo v oblasti 26 serpnia 1946 roku. [Orders, directives of the Ministry of Agriculture of the USSR and resolutions of the Izmail regional executive committee for 1946. Report of the Chairman of the Council of Ministers of the USSR on collective farm construction in the region on August 26, 1946], 185 [in Ukrainian].

9. KU IA F. R-424 Statystychne upravlinnia Izmailskoi oblasti [Statistical Office of the Izmail region], m. Yzmayl, op. 1. spr. 875 Dovidky pro chyselnist naselennia u mistakh ta raionakh oblasti za 1946 r. u porivnianni z 1940 ta 1945, 358 [in Ukrainian].

10. KU IA F. R-424 Statystychne upravlinnia Izmailskoi oblasti. [Statistical Office of the Izmail region], m. Izmail, op. 1. spr. 1 Osnovni ekonomichni pokaznyky po Izmailskoi oblasti za 1940 rik i 5 misiatsiv 1945 r. [The main economic indicators for the Izmail region for 1940 and 5 months of 1945], 83 [in Ukrainian].

11. KU IA F. R-424 Statystychne upravlinnia Izmailskoi oblasti. [Statistical Office of the Izmail region], m. Izmail, op. 1. spr. 449 Dovidky pro hotivky ornykh i luchno-pasovyshchnykh zemel v

oblasti, zmini poholivia, shcho znakhodytsia v osobystii vlasnosti kolhospnykiv, odnoosibnykiv, robitnykiv i sluzhbovtsiv za 1940, 1948-1953 roky. [Information on cash of arable and meadow-pasture lands in the region, change of livestock, which is in the personal property of collective farmers, individuals, workers and employees for 1940, 1948-1953], 8 [in Ukrainian].

12. KU IA F. R-424 Statystychne upravlinnia Izmailskoi oblasti. [Statistical Office of the Izmail region], m. Izmail, op. 1. spr. 451 Richni zvity pro finansovo-hospodarskoi diialnosti radhospiv oblasti za 1944 rik. [Annual reports on financial and economic activities of state farms of the region for 1944], 142 [in Ukrainian].

13. KU IA F. R-424 Statystychne upravlinnia Izmailskoi oblasti. [Statistical Office of the Izmail region], m. Izmail, op. 1. spr. 467 Richni zvity pro finansovo-hospodarskoi diialnosti oblasti za 1946 rik. [Annual reports on financial and economic activities of the region for 1946], 343 [in Ukrainian].

14. KU IA F. R-424 Statystychne upravlinnia Izmailskoi oblasti. [Statistical Office of the Izmail region], m. Izmail, op. 1. spr. 468 Richni zvity pro finansovo-hospodarskoi diialnosti oblasti za 1946 rik. [Annual reports on financial and economic activities of the region for 1946], 53 [in Ukrainian].

15. KU IA F. R-441 Izmailske oblasne upravlinnia silskoho hospodarst. [Izmail Regional Department of Agriculture], m. Izmail, op. 1. spr. 19 Postanovy Raionnykh vykonavchykh komitetiv oblasti pro zatverdzhennia znovu orhanizovanykh kolhospiv. Ekonomichni dovidky po kolhospakh oblasti. [Resolutions of the District Executive Committees of the region on the approval of newly organized collective farms. Economic information on collective farms of the region], 186 [in Ukrainian].

16. KU IA F. R-441 Izmailske oblasne upravlinnia silskoho hospodarstva. [Izmail Regional Department of Agriculture], m. Izmail, op. 1. spr. 18 Dovidka, vidomosti pro ekonomichni stan kolhospiv oblasti za stanom na 5 hrudnia 1946 r. Pro khid kolektyvizatsii po Tuzlovskomu raionu, pro sotsialnyi sklad kolhospnykiv po kolhospakh v rozrizi raioniv. Protokoly zahalnykh

zboriv kolhospnykiv za tverdzhenniam vyrobnychkykh planiv i prybutkovo-vydatkovykh koshtorysi. [Reference, information on the economic condition of collective farms in the region as of December 5, 1946. On the course of collectivization in the Tuzlovsky district, on the social composition of collective farmers on collective farms in terms of districts. Minutes of the general meeting of collective farmers according to the production plans and income and expenditure estimates], 79 [in Ukrainian].

17. KU IA F. R-441 Izmailske oblasne upravlinnia silskoho hospodarstva. [Izmail Regional Department of Agriculture], m.Izmail, op. 1. spr. 20 Zvity, dovidky pro orhanizatsiino-hospodarske zmitsnennia kolhospiv, zakhody shchodo likvidatsii porushen statutu silskohospodarskoi artili, pro pidsumky roboty kolhospiv oblasti za 1945-1946 rr. [Reports, certificates on organizational and economic strengthening of collective farms, measures to eliminate violations of the statute of the agricultural artel, on the results of the collective farms of the region for 1945-1946], 139 [in Ukrainian].

18. KU IA F. R-441 Izmailske oblasne upravlinnia silskoho hospodarstva. [Izmail Regional Department of Agriculture], m.Izmail, op. 1. spr. 21 Vyrobnychi plany kolhospiv Novo-Ivanivskoho ta Lymanskoho raioniv na 1946 rik. Richni zvity kolhospiv Tarutynskoho raionu za 1946 rik. [Production plans of collective farms of Novo-Ivanivsky and Lymansky districts for 1946. Annual reports of collective farms of Tarutyn district for 1946], 121 [in Ukrainian].

19. KU IA F. R-441 Izmailske oblasne upravlinnia silskoho hospodarstva. [Izmail Regional Department of Agriculture], m.Izmail, op. 1. spr. 22 Richni zvity kolhospiv oblasti za 1946 rik. [Annual reports of collective farms of the region for 1946], 168 [in Ukrainian].

20. KU IA F. R-441 Izmailske oblasne upravlinnia silskoho hospodarstva. [Izmail Regional Department of Agriculture], m.Izmail, op. 1. spr. 23 Zvedenyi richnyi zvit po kolhospakh oblasti za 1946 rik. Richni zvity kolhospiv Bolhradskoho, Berdianskoho i

Novo-Ivanivskoho raioniv za 1946 rik. [Consolidated annual report on collective farms of the region for 1946. Annual reports of collective farms of Bolgrad, Berdyansk and Novo-Ivaniv districts for 1946], 210 [in Ukrainian].

21. KU IA F. R-441 Izmailske oblasne upravlinnia silskoho hospodarstva. [Izmail Regional Department of Agriculture], m.Izmail, op. 1. spr. 24 Richni zvity kolhospiv Tarutynskoho, Tuzlovskomu i Starokozatskyi raioniv za 1946 rik. [Annual reports of collective farms of Tarutyn, Tuzlovsky and Starokozatsky districts for 1946], 123 [in Ukrainian].

22. KU IA F. R-441 Izmailske oblasne upravlinnia silskoho hospodarstva. [Izmail Regional Department of Agriculture], m.Izmail, op. 1. spr. 89 Richni zvity kolhospiv Suvorovskoho raionu za 1949 rik. [Annual reports of collective farms of Suvorov district for 1949], 457 [in Ukrainian].

23. KU IA F. R-441 Izmailske oblasne upravlinnia silskoho hospodarstva. [Izmail Regional Department of Agriculture]. m. Yzmayl, op. 1. spr. 17 Plany, dovidky ta perepyska z raionnymy viddilamy silskoho hospodarstva pro kredytuvannia kolhospiv oblasti ta vykorystannia kreditiv za 1945-1947 rr. Dovidky pro khid kolektyvizatsii selianskykh hospodarstv stanom na 5 travnia 1946 roku ta vedomosti pro kilkist kolhospiv, v nykh hospodarstv, pratsezdatsnykh i ornoi zemli. [Plans, certificates and correspondence with the district departments of agriculture on lending to collective farms of the region and the use of loans for 1945-1947], 131 [in Ukrainian].

24. KU IA F. R-470. Vykonavchyi komitet Izmailskoho oblasnoi Rady deputativ trudiashchykh (oblvykonkom) [Executive Committee of the Izmail Regional Council of Workers' Deputies], m. Izmail, op. 1. Spr. 2. Postanovy Rady Narodnykh Komisariv za 1941 r. [Resolutions of the Council of People's Commissars for 1941], 11 [in Ukrainian].

25. KU IA F. R-470. Vykonavchyi komitet Izmailskoho oblasnoi Rady deputativ trudiashchykh (oblvykonkom). [Executive Committee of the Izmail Regional Council of Workers' Deputies],

m. Izmail, op. 1. Spr. 3. Postanovy i rozporiadzhennia Rady Narodnykh Komisariv URSR za 1944 r. [Resolutions and orders of the Council of People's Commissars of the USSR for 1944], 110 [in Ukrainian].

26. KU IA. F. R-470. Vykonavchyi komitet Izmailskoi oblasnoi rady deputativ trudiashchykh. [Executive Committee of the Izmail Regional Council of Workers' Deputies]. Spr. 1. Dovidka pro vidnovlennia i rozvytok narodnoho hospodarstva za 1944-1947 rr. [Information on the restoration and development of the national economy for 1944-1947], 4 [in Ukrainian].

27. KU IA. F. R-470. Vykonavchyi komitet Izmailskoi oblasnoi rady deputativ trudiashchykh. [Executive Committee of the Izmail Regional Council of Workers' Deputies]. Spr. 4. Dovidka pro vidnovlennia i rozvytok narodnoho hospodarstva za 1944-1947 rr. [Information on the restoration and development of the national economy for 1944-1947]. 4 ark. [in Ukrainian]. [in Ukrainian].

28. Novokhatskyi, K. (2000). Shlyahi vdoskonalennya normativno-pravovoi bazi diyal'nosti arhivnih ustanov. [Ways to improve the regulatory framework of archival institutions]. *Arkhivy Ukrainy. [Archives of Ukraine]*, 3-4, 75-83 [in Ukrainian].

29. Orlyk, V., Orlyk, S. (2019). Teoretyko-metodolohichni ta dzhereloznavchi problemy ekonomichnoi istoriyi Ukrayiny. [Theoretical-methodological and source-studying problems of the Economic history of Ukraine]. *Universum istoriyi ta arkhelohiyi. [The Universe of History and Archeology]*. Vol. 2(27), 2, 5-26. doi 10.15421/26190201

30. Tsyhanenko, L. (2020). Rumunski fondy 28. Izmailskoho arkhivu yak dzherelo z vyvchennia pytan prymusovoi deportatsii naselennia Pivdennoi Bessarabii [Romanian funds of the Izmail archive as a source for studying the issues of forced deportation of the population of Southern Bessarabia] (1940-1941 rr.). *Istoriia, arkhelohiia, informatsiina, bibliotechna ta arkhivna sprava: aktualni problemy nauky ta osvity [History, archeology, information, library and archival affairs: current problems of science and education]*. Tezy dopovidei I Mizhnarodnoi naukovoї

konferentsii (13 travnia 2020 r.). Kropyvnytskyi: TsNTU, 184 [in Ukrainian].

31. Vermenych, Ya.V. (2003). Teoretyko-metodolohichni problemy istorychnoi rehionalistyky v Ukraini [Theoretical and methodological problems of historical regionalism in Ukraine]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 516 [in Ukrainian].

32. Vodotyka, S.H. (2006). Arkhivni ta rukopysni fondy vitchyznianskykh vchenykh: sklad, informatyvni mozhlyvosti, spetsyfika vykorystannia [Archival and manuscript funds of domestic scientists: composition, informative possibilities, specifics of use]. Pivdennyi arkhiv. Istorychni nauky: zb. nauk. Prats [Southern archive. Historical Sciences: Coll. science works]. Kherson, 22, 147-151 [in Ukrainian].

33. Vovk, N., Demkiv, Kh. & Danyliak, O. (2016). Vykorystannia arkhivnykh resursiv u suspilstvi: informatsiinoanalitichne doslidzhennia. Informatsiia, komunikatsiia, suspilstvo 2016 [The use of archival resources in society: informationanalytical research. Information, communication, society 2016]: materialy 5-oi Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii IKS-2016, 19-21 travnia 2016 roku, Ukraina, Lviv, Slavske / Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika», Kafedra sotsialnykh komunikatsii ta informatsiinoi diialnosti. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 328-329 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

В статті аналізуються інформаційні джерела Комунальної установи «Ізмаїльський архів», що відносяться до періоду з 1944 р. по 1953 рр. Як офіційна установа Ізмаїльський архів почав працювати у 1940 р. В історії установи було чимало трансформацій: від Акерманського обласного державного архіву Управління Народного комісаріату Внутрішніх справ до Філії державного архіву Одеської області в місті Ізмаїл. У своєму теперішньому статусі архів працює та популяризує пошуково-дослідну роботу з 1997 р. Нині КУ

«Ізмаїльський архів» уявляє собою унікальне зібрання пам'яті попередніх поколінь, історії придунайського регіону.

Умовно архівні фонди КУ «Ізмаїльський архів» поділяються на два періоди: дорадянський і радянський. Фонди радянського періоду містять інформацію з 1944 р., яка зберігається у 711 фондах, або 90 245 справах. У статті поданий аналіз лише частини фондів радянського періоду, а саме тих, що стосуються процесу колективізації в Придунав'ї.

На основі широкого кола нових джерел проаналізовані події, пов'язані з проведенням колективізації в Ізмаїльській області. Доведено, що колективізація в Придунав'ї просувалася доволі повільно. Наведено приклади порушень вступу до сільськогосподарських артілей. Проаналізовано процес створення та відновлення колгоспів у 1945-1947 рр. Представлено рішення деяких протоколів засідань колгоспів.

У структурі КУ «Ізмаїльський архів» можна виділити 7 груп, у яких містяться документи щодо процесу колективізації в регіоні. Це фонди місцевих органів державної влади та державного управління; органи юстиції та суду; заклади планування, статистики та звіту; заклади та організації керування промисловістю; комбінати та заводи; заклади, підприємства та кооперативні організації сільського господарства та рибальства; торгові заклади та організації; фінансові заклади. Більша частина документів, які зберігаються в КУ «Ізмаїльський архів» є унікальними та важливими. Вони дають можливість сучасним дослідникам вивчати історію краю в різних аспектів: економічному, етнічному, політичному та соціальному.

Сучасні методи вивчення, збереження та обробки архівних матеріалів дозволяють нам не лише точніше і краще уявити історію нашого регіону, а й засвоїти уроки історії щодо змісту соціальних функцій науки в суспільстві.

Ключові слова: *українське Придунав'я, Ізмаїл, Комунальна установа «Ізмаїльський архів», фонди, справи, колективізація.*

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются информационные источники Коммунального учреждения «Измаильский архив», относящихся к периоду с 1944 по 1953 гг. Как официальное учреждение Измаильский архив начал работать в 1940 г. В истории учреждения было немало трансформаций: от Аккерманского областного государственного архива Управления Народного комиссариата внутренних дел до Филиала государственного архива Одесской области в городе Измаил. В своем нынешнем статусе архив работает и популяризирует поисково-исследовательскую работу с 1997 г. Сейчас КУ «Измаильский архив» представляет собой уникальное собрание памяти предыдущих поколений, истории придунайского региона.

Условно архивные фонды КУ «Измаильский архив» делятся на два периода: досоветский и советский. Фонды советского периода содержат информацию с 1944 г., которая хранится в 711 фондах, или 90 245 делах. В статье представлен анализ только части фондов советского периода, а именно тех, которые касаются процесса коллективизации в Придунавье.

На основе широкого круга новых источников проанализированы события, связанные с проведением коллективизации в Измаильском области. Доказано, что коллективизация в Придунавье продвигалась довольно медленно. Приведены примеры нарушений вступления в сельскохозяйственные артели. Проанализирован процесс создания и восстановления колхозов в 1945-1947 гг. Представлено решения некоторых протоколов заседаний колхозов.

В структуре КУ «Измаильский архив» можно выделить 7 групп, в которых содержатся документы о процессе коллективизации в регионе. Это фонды местных органов государственной власти и государственного управления; органы юстиции и суда; учреждения планирования,

статистики и отчета; учреждения и организации управления промышленностью; комбинаты и заводы; учреждения, предприятия и кооперативные организации сельского хозяйства и рыболовства; торговые заведения и организации; финансовые учреждения. Большая часть документов, хранящихся в КУ «Измайльский архив» являются уникальными и важными. Они дают возможность современным исследователям изучать историю края в различных аспектах: экономическом, этническом, политическом и социальном.

Современные методы изучения, сохранения и обработки архивных материалов позволяют нам не только точнее и лучше представить историю нашего региона, но и усвоить уроки истории по содержанию социальных функций науки в обществе.

Ключевые слова: украинское Придунавье, Измаил, Коммунальное учреждение «Измайльский архив», фонды, дела, коллективизация.

УДК 930.2(477)

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-75-90>

**DEVELOPMENT OF TRADE IN THE CITIES OF DNIPRO
UKRAINE IN 1785-1917: MODERN NATIONAL
HISTORIOGRAPHY**

**РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ В МІСТАХ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ
УКРАЇНИ В 1785-1917 РР.: СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА
ІСТОРІОГРАФІЯ**

**РАЗВИТИЕ ТОРГОВЛИ В ГОРОДАХ
ПРИДНЕПРОВСКОЙ УКРАИНЫ
В 1785-1917 ГГ.: СОВРЕМЕННАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ
ИСТОРИОГРАФИЯ**

Олександр Бондаренко,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії,
археології, інформаційної та
архівної справи
o.v.bondarenko.un@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8582-513X> Researcher ID:
ABD-2888-2020
Центральноукраїнський
університет, пр.
Університетський, 8
м. Кропивницький,
Кіровоградська область,
Україна, 25006

Oleksandr Bondarenko,
Ph.D. in historical sciences,
associate professor of the
department of history,
archeology, information and
archival
affairso.v.bondarenko.un@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8582-513X> Researcher ID:
ABD-2888-2020 Central
Ukrainian National
Technical University, 8,
University Ave, Kropyvnytskyi
city, Kirovograd region,
Ukraine, 25006

ABSTRACT

The article attempts to find out the degree of research on the development of trade in the cities of Dnieper Ukraine in 1785-1917 in modern domestic historiography.

It was found that the range of issues of economic development of cities, which are currently being studied by Ukrainian scientists, has significantly expanded in historical science.

It is noted that in addition to the traditional aspects of studying the problem, some attention is paid to such important areas of scientific research as forms and methods of domestic and foreign trade in Ukrainian cities, private enterprise in all spheres of the city economy and more.

It is established that usually the development of trade in cities is considered in the context of the analysis of economic phenomena in the Ukrainian provinces in general or among other problems of research of the history of certain regions or individual urban settlements. A characteristic feature of many works is the exaggerated attention to the accumulation of factual data instead of generalizations and theoretical understanding of the studied processes. In addition, an important feature of modern scientific studies is that the study of trade in cities is carried out unevenly in both regional and chronological dimensions. After all, most studies relate to the post-reform period and the development of trade in the cities of southern Ukraine and especially Odessa.

The conclusions identify the main trends and outline the achievements and insufficiently researched issues, identify the main directions for further study of the problem.

Note that modern domestic science has developed sufficient research material, on the basis of which it is important to create a comprehensive, synthetic work on the history of trade in the cities of Dnieper Ukraine in 1785–1917 with the widespread use of comparative tools.

Keywords: *cities, trade, Dnieper Ukraine, modern domestic historiography, imperial era, Russian Empire.*

Постановка проблеми. Зі здобуттям Української незалежності відроджується наукове зацікавлення історією міст, зокрема його економічним розвитком, яке посідає сьогодні важливе місце у сучасному історіографічному дискурсі.

Дослідження різноманітних аспектів економічного розвитку міст Наддніпрянщини за імперської доби стали проблемним полем для наукових студій багатьох представників історичної науки.

Окремим дослідницьким напрямом в історіографії економічного розвитку міст є наукове студювання торгівлі, адже міста завжди були й дотепер залишаються одним з вагомих осередків торгівлі. Ця проблема останнім часом посідає певне місце серед публікацій, присвячених розвитку економіки міст Наддніпрянської України 1785-1917 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія розвитку торгівлі у містах Наддніпрянської України в 1785-1917 рр. вивчалася багатьма поколіннями дослідників. За імперської доби було визначено напрям дослідження розвитку торгівлі міст, були порушені важливі аспекти проблеми з погляду постановочного контексту. В історіографії радянського періоду ця тема не знаходилась у центрі уваги дослідників. А нечисленні праці, що вряди-годи виходили з друку, мали зазвичай негативну спрямованість й наперед запрограмований результат дослідження.

Тільки зі здобуттям Української незалежності відроджується науковий інтерес до зазначеної проблеми, яка зайняла певне місце в сучасному історіографічному дискурсі. Вона знайшла відображення в наукових студіях А. Бойка (Бойко, 1991), О. Бондаренка (Бондаренко 2013, 2014, 2020), Т. Гончарука (Гончарук, 1999, 2008) , Б. Кругляка (Кругляк, 1992), В. Орлика (Орлик, 2006, 2007, 2019), С. Орлик (Орлик, 2012, 2014, 2018), О. Прищепи (Прищеп, 2010), О. Реєнта (Реєнт, 2017), Д. Чорного (Чорний, 2007) та інших. У їхніх працях досліджуються різні аспекти торговельної діяльності в містах Наддніпрянської України в 1785-1917 рр. Зазначимо проте, що спеціальні узагальнювальні історіографічні дослідження порушеної проблеми відсутні.

Мета статті. Проаналізувати сучасні публікації з історії розвитку торгівлі в містах Наддніпрянської України в

1785-1917 рр., з'ясувати стан вивчення проблеми та визначити перспективи дальших наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукового доробку сучасної вітчизняної історіографії з порушеної проблема варто почати з праці відомого історика Б. Кругляка, яка з'явилася в 1992 р. (Кругляк, 1992). Автор простежив форми внутрішньої торгівлі, проаналізував розвиток базарної, ярмаркової та стаціонарної торгівлі, їхню роль та місце в економічному житті українських територій. Учений акцентував, що базари та ярмарки, крім всього іншого, були центрами, у яких відбувалося формування великих партій промислових виробів, аграрної продукції, які відправлялись в українські та російські регіони або на експорт (Кругляк, 1992).

А. Бойко в кандидатській дисертації розглянув торгівлю Південної України в 1775-1825 рр. Учений проаналізував шляхи формування торгової буржуазії, її якісні та кількісний склад, структуру торгівлі, взаємозв'язок торгівлі та господарського розвитку регіону, процес його входження в систему загальноросійського товарного ринку (Бойко, 1991).

Історії дослідження економічного розвитку та транзиту західноєвропейських товарів через Наддніпрянську Україну першої половини XIX ст. присвячено історіографічний нарис та монографію Т. Гончарука (Гончарук, 1999; Гончарук, 2008). Автор проаналізував історію вивчення вільної економічної зони на Півдні України, утворення порто-франко в Одесі та його значення для розвитку всіх українських земель, дослідив погляди істориків на місце української економіки в загальноімперському господарстві. Важливим є його висновок щодо необхідності розглядати господарський розвиток Наддніпрянської України як єдиний економічний організм України. Аналізуючи правові умови існування порто-франко, автор підкреслює, що практично вся історія порто-франко Одеси була історією постійних змін, обмежень, боротьби між його прибічниками та опонентами (Гончарук, 1999: 24). Науковець загалом позитивно, хоч і з певними застереженнями,

оцінює економічний вплив Одеси на господарський розвиток практично всіх українських регіонів. Такий висновок зумовлюється залученням іноземних капіталів, збільшенням прибутків купців, які вкладалися в інші галузі економіки, розширенням географії торговельних зв'язків українських міст. Не оминає він і негативні сторони особливого статусу міста, вказуючи на поширення контрабанди. Одеса за часів порто-франко, стверджує автор, перетворилася в найбільше міст України та своєрідну «економічну столицю» Наддніпрянщини (у свідомості громадян XIX ст. вона була «столицею Півдня») (Гончарук, 1999: 21).

Д. Чорний у ґрунтовній монографії, присвяченій проблемам модернізації міст Лівобережної України кінця XIX – початку XX ст. значну увагу приділив дослідженню торгівлі (Чорний, 2007). На цілком слушну думку дослідника, міста були й до сьогодні залишаються найважливішими осередками торгівлі. Упродовж XIX ст., зазначив автор, «тут склались важливі центри оптової та ярмаркової торгівлі загальноімперського значення, розвивалась постійна стаціонарна торгівля» (Чорний, 2007: 119) Саме через це вчений стверджує, що міста Лівобережжя України мали велику вагу щодо формування й розвитку загальноукраїнського та російського ринку (Чорний, 2007: 135). Д. Чорний розглянув питання торгової мережі міст регіону, спеціалізацію закладів торгівлі, галузеву структуру торгівлі, вплив на торгівлю шляхів сполучення, зміни соціального характеру, якості і ціни на продукти харчування; чесність й порядність торговців, організацію та регулювання робочого дня магазинів, формування системи контролю за організацією та якістю торгівлі. Аналіз цих та інших питань торгівлі в містах Лівобережної України дали змогу ученому дійти висновку, що початок XX ст. приніс у цю сферу міського життя як позитивні соціальні зміни, так і породжував негативні явища, зокрема морально-етичного характеру. Всі вони, на думку автора, «були супутниками модернізації, торгівельної лихоманки, гонитви за

прибутками, притаманними динамічному суспільству передвоєнних років». Тоді ж остаточно утвердилася й система стаціонарної торгівлі, яка витісняла ярмарки та недільні базари. Густота торгової мережі міст Лівобережжя, стверджує Д. Чорний, значно перевищувала загальноімперські показники, а «купец, прикажчик ставали значною соціальною силою. У торгівлю прийшла нова генерація, яка орієнтувалась на новітні прийоми організації і методів ведення, бізнесу» (Чорний, 2007: 135).

Грунтовна праця, присвячена вивченню міст Волинської губернії у складі самодержавної Росії за пореформеної доби вийшла з-під пера О. Прищепи (Прищепа, 2010) У третьому розділі вчена досліджує розвиток промисловості та торгівлі в міста, стверджуючи, що впродовж того періоду в розвитку економіки волинських міст торгівля продовжувала зберігати свої чільні позиції. Однак авторка зазначає, що в другій половині XIX – на початку XX ст. відбулися значні зміни щодо співвідношення різних форм торгівлі на користь стаціонарної. Нові явища в економічному житті регіону, наголошує дослідниця, були зумовлені сформованою в останній третині XIX ст. мережею залізниць, що й спричинило зростання ролі нових торговельних центрів й занепаду деяких старих. Аналіз розвитку торгівлі у містах Волинської губернії дав змогу О. Прищепі дійти слушного, на нашу думку, висновку, що товарообіг між поліською й лісостеповою її частинами тісніше об'єднав їх в єдине економічне ціле, а торговельні зв'язки волинських міст з іншими регіонами України сприяли формуванню всеукраїнського ринку. Ще один висновок вченої стосується того, що торговельні контакти міст Волинської губернії з центральними губерніями Російської імперії й Царством Польським пришвидчували інтегрування української економіки у загальноімперську. Крім того авторка зауважує, що «у зовнішніх торговельних зносинах міста Волині тяжіли до ринків Східної Галичини у складі Австро-Угорщини, що диктувалося географічним положенням Волинської губернії» (Прищепа, 2010: 128).

Чільне місце у вивченні тенденцій розвитку торгівлі в містах Наддніпрянської України у XIX – на початку XX ст. займають наукові студії відомого українського історика О. Реєнта. Учений стверджує, що «серцем» української торгівлі були міста, адже саме в них спостерігався найенергійніший обіг товарів. Науковець переконаний, що торгівля суттєво впливала не тільки на економічне а й на громадське життя міст. Водночас чималу об'єднавчу роль у формуванні та становленні економічної спільності виконували окремі торгові осередки, котрі поступово перетворювалися в центри обласних ринків. Через це, зазначає О. Реєнт, господарське життя все більшої кількості населених пунктів тісніше взаємопов'язувалось (Реєнт, 2017: 9). Роль та значення міст, як головних осередків торгівлі, наголошує дослідник, впродовж цього періоду неухильно підвищувалась. Через міста, здебільшого проходили чумацькі шляхи, прокладалися сухопутні й активно будувалися в другій половині XIX ст. залізниці. З огляду на вагому економічну роль Наддніпрянської України у складі імперської Росії та вигідне географічне положення, на переконання ученого, торгівля сприяла зростанню чисельності українських міст й перетворенню їх у важливі осередки зі збуту сільськогосподарських та промислових товарів. Унаслідок розвитку капіталістичних відносин відбувалася трансформація форм торгівлі, що спричинило зменшення ролі базарів та ярмарків і зростання стаціонарної й оптової торгівлі тощо (Реєнт, 2017: 24). О. Реєнт підкреслює, що південні міста, передусім Одеса, Миколаїв й Херсон, через їхній експортно-імпортний статус, отримали загальноімперське значення. Крім того, автор виокремив як потужні центри торгівлі й інші міста, серед яких Київ, Катеринослав, Харків, Полтава, Маріуполь, Суми, Єлисаветград, підкресливши водночас їхню адміністративну значущість, наявність у них чималих промислових потужностей та їхнє зручне географічне розташування (Реєнт, 2017: 9).

Внутрішньо-торговельні відносини на території Правобережної України в кінці XIX ст. проаналізувала С. Богатчук (Богатчук, 2016), зазначивши, що соціально-економічні процеси того періоду впливали й на розвиток внутрішньої торгівлі, основними формами організації якої залишались ярмарки, базари та постійна стаціонарна торгівля. Вказує авторка на вагомий роль у внутрішній торгівлі Правобережжя базарів, щорічний обіг яких становив наприкінці XIX ст. більше ніж 80 млн. крб. (Богатчук, 2016). Базари, зауважує С. Богатчук, були однією із важливих форм економічних зв'язків міста й села. Дослідниця звернула увагу на те, що в перші пореформені роки базари відкривалися здебільшого в містах, то в останній чверті XIX ст. – і в більшості сіл. До того ж, на її думку, з «розвитком капіталізму постійно діючі базари перетворювалися у своєрідну форму стаціонарної торгівлі» (Богатчук, 2016).

У контексті регіональних міських студій можна розглядати дослідження В. Церклевич, котра проаналізувала автентичні риси розвитку торгівлі у Правобережній Україні XIX – поч. XX ст. у провінційному Проскурові (Церклевич, 2019). Авторка простежила історичні, соціально-економічні, політичні, ментальні умови та фактори, що спричинили перетворення провінційного міста на вагомий торговий осередок Правобережної України. Дослідниця дійшла висновку, що перетворення Проскурова в повітовий центр істотно не позначилося на його соціально-економічному розвитку. Натомість позитивному впливу на міську торгівлю сприяли податкові пільги, вигідне транзитне розташування, родючі чорноземи, залізничне сполучення, внутрішній та зовнішній попит (Церклевич, 2019: 8).

Висновки. Отже, аналіз стану дослідження історії розвитку торгівлі в містах Наддніпрянської України в 1785-1917 рр. у сучасній вітчизняній історичній науці засвідчив відсутність узагальнювальної історіографічної праці з порушеної проблеми.

Розвиток торгівлі у містах Надніпрянщини за імперської доби розглядається зазвичай у контексті аналізу економічних явищ загалом в українських губерніях або ж поміж інших проблем у дослідженнях історії певних регіонів та окремих міських поселень. Поряд з традиційними аспектами вивчення теми, українські вчені певну увагу приділяють й таким важливим напрямам наукового пошуку як форми та методи внутрішньої та зовнішньої торгівлі в українських містах, які були та залишаються основними осередками торговельної діяльності, приватне підприємництво в усіх сферах міської економіки тощо. Характерною рисою багатьох праць є надто велика увага до накопичення фактичних даних замість широких узагальнень й теоретичного осмислення тенденцій явищ та процесів, що досліджуються. Крім цього, особливістю сучасних наукових студій є те, що вивчення розвитку торгівлі в містах здійснюється нерівномірно як в регіональному так і в хронологічному вимірах. Левова частка досліджень стосується пореформенної доби та розвитку торгівлі в містах Півдня України, насамперед Одеси.

Поза тим, в сучасній українській історичній науці напрацьовано достатньо дослідницького матеріалу, на основі якого назрілим є створення комплексної, синтетичної праці з історії розвитку торгівлі в містах Надніпрянської України 1785-1917 рр.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богатчук С.С. Внутрішньо-торгівельні відносини на Правобережній Україні в кінці XIX ст. URL: http://www.rusnauka.com/8_SNP_2016/Istoria/2_209194.doc.htm
2. Бойко А.В. Торговля Южной Украины (1775-1825): автореф. .дисс. канд. истор. наук. Днепропетровск, 1991. 17 с.
3. Бондаренко О.В. Соціально-правовий статус купецтва Російської імперії 1775-1870 рр. у сучасній історіографії. *Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць*. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. Вип. 6. 2013. С. 42-45.

4. Бондаренко О.В. Дослідження економічного розвитку міст Російської імперії в 1775-1870 рр. у радянській історіографії. *Етнічна історія народів Європи*: Збірник наукових праць. Випуск 42. К.:УНІСЕРВ, 2014. С. 79-84.

5. Бондаренко О.В. Економічний розвиток міст Наддніпрянської України в 1785-1917 рр. у сучасній вітчизняній історіографії. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*: збірник наукових праць. Серія: Історичні науки. Ізмаїл, 2020. С. 116-124.

6. Гончарук Т.Г. З історії вивчення української економіки першої половини XIX ст.: Історіографічні нариси. О., 1999. 152 с.

7. Гончарук Т.Г. Транзит західноєвропейських товарів через Наддніпрянську Україну першої половини XIX ст.: монографія. Одеса. 2008. 280 с. С. 20.

8. Кругляк Б.А. Внутренняя торговля в России в конце XIX – начале XX в. На материалах Украины. Самара: Изд-во «Самарский ун-т», 1992. 191 с.

9. Орлик В.М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: Монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. 631 с.

10. Орлик В.М. Фінансова політика Російської імперії в українських губерніях у XIX ст. (історіографія проблеми). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* К., 2006. 11. С. 85-95.

11. Орлик В.М., Орлик С.В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. *Універсум історії та археології*. Дніпро, 2019. Т. 2(27). Вип. 2. С. 5-26.

12. Орлик С.В. Еволюція системи оподаткування нерухомого майна в Російській імперії наприкінці XVIII – початку XX ст. (на матеріалах українських губерній). : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Кіровоград, 2012. 248 с.

13. Орлик С.В. Українське повітове місто і Велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*: Зб. наук. пр. 2014. Вип. 23. С. 114-133.

14. Орлик С.В. Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914-1917 рр.): монографія. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2018. 716 с.
15. Прищепа О.П. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Рівне, 2010. 287 с.
16. Реєнт О.П. (2017). Загальні тенденції розвитку, найголовніші осередки та реверсні особливості української торгівлі в XIX – на початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Випуск 26. Київ, 2017. С. 7-26.
17. Чорний Д.М. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.). Харків, 2007. 301 с.
18. Церклевич В. Автентичні риси розвитку торгівлі у Правобережній Україні XIX – поч. XX ст.: провінційний Проскурів. *Економіка та суспільство*. 2019. № 20. С. 3-9.

REFERENCES

1. Bohatchuk, S.S. *Vnutrishno-torhivelni vidnosyny na Pravoberezhnii Ukraini v kintsi XIX st.* [Domestic trade relations on the Right Bank of Ukraine in the late XIX century]. Retrieved from http://www.rusnauka.com/8_SNP_2016/Istoria/2_209194.doc.htm
2. Boiko, A.V. (1991). *Torhovlia Yuzhnoi Ukrayny (1775-1825)* [Trade of Southern Ukraine (1775-1825)]: avtoref. dyss. kand. ystor. nauk. Dnepropetrovsk, 17 [in Ukrainian].
3. Bondarenko, O.V. (2013). Sotsialno-pravovyi status kupetstva Rosiiskoi imperii 1775-1870 rr. u suchasni istoriohrafii. [Socio-legal status of the merchants of the Russian Empire in 1775-1870 in modern historiography]. *Hurzhiivski istorychni chytannia: Zbirnyk naukovykh prats*. Cherkasy: Cherkaskyi natsionalnyi universytet im. B. Khmelnytskoho, 6, 42-45 [in Ukrainian].
4. Bondarenko, O.V. (2014). Doslidzhennia ekonomichnoho rozvytku mist Rosiiskoi imperii v 1775-1870 rr. u radianskii istoriohrafii [A study of the economic development of the cities of the Russian Empire in 1775-1870 in Soviet historiography].

Etnichna istoriia narodiv Yevropy: Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 42. Kyiv: UNISERV, 79-84 [in Ukrainian].

5. Bondarenko, O.V. (2020). *Ekonomichniy rozvytok mist Naddniprianskoi Ukrainy v 1785-1917 rr. u suchasniy vitchyzniani istoriohrafii.* [Economic development of the cities of Dnieper Ukraine in 1785-1917 in modern domestic historiography]. *Naukovyi visnyk Izmalskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu: zbirnyk naukovykh prats.* Serii: Istorychni nauky. Izmail, 116-124 [in Ukrainian].

6. Honcharuk, T. H. (1999). *Z istorii vyvchennia ukraïnskoi ekonomiky pershoi polovyny XIX st.: Istoriografichni narysy* [From the history of studying the Ukrainian economy of the first half of the XIX century: Historiographical essays]. Odesa [in Ukrainian].

7. Honcharuk, T. H. (2008). *Tranzyt zakhidnoievropeïskykh tovariv cherez Naddnipriansku Ukrainu pershoi polovyny XIX st.* [Transit of Western European goods through Dnieper Ukraine in the first half of the XIX century.]: monohrafiia. Odesa [in Ukrainian].

8. Kruhliak, B.A. (1992). *Vnutrenniaia torhoviia v Rossii v kontse XIX – nachale XX v. Na materialakh Ukrainy.* [Domestic trade in Russia at the end of the 19th - the beginning of the 20th century. Based on materials from Ukraine]. Samara: Yzd-vo «Samarskyi un-t», 191 [in Russian].

9. Orlyk, V.M. (2007). *Podatkova polityka Rosiiskoi imperii v Ukraini v doreformeniy period* [Tax policy of the Russian Empire in Ukraine in the pre-reform period]: Monohrafiia Kirovohrad: Imeks-LTD, 631 [in Ukrainian].

10. Orlyk, V.M. (2006). *Finansova polityka Rosiiskoi imperii v ukraïnskikh guberniakh u XIX st. (istoriografiiia problemy)* [Financial policy of the Russian Empire in the Ukrainian provinces in the XIX century. (historiography of the problem)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* (11), 85-95 [in Ukrainian].

11. Orlyk, V.M., Orlyk, S.V. (2019). *Teoretyko-metodolohichni ta dzhereloznavchi problemy ekonomichnoi istorii Ukrainy* [Theoretical-methodological and source problems of economic

history of Ukraine]. *Universum istorii ta arkheolohii*. Dnipro, 2(27), 5-26 [in Ukrainian].

12. Orlyk, S.V. (2012). *Evoliutsiia systemy opodatkuvannia nerukhomoho maina v Rosiiskii imperii naprykintsi XVIII – pochatku XX st. (na materialakh ukrainskykh hubernii)*. [The evolution of the real estate tax system in the Russian Empire in the late XVIII - early XX centuries. (on the materials of the Ukrainian provinces)]: dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.01. Kirovohrad, 248 [in Ukrainian].

13. Orlyk, S.V. (2014). *Ukrainske povitove misto i Velyka viina: prodovolchi problemy ta rist tsin*. [Ukrainian county town and the Great War: food problems and rising prices]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.: Zb. nauk. pr.* (23), 114-133 [in Ukrainian].

14. Orlyk, S.V. (2018). *Finansova polityka rosiiskoho uriadu na okupovanykh terytoriiakh Halychyny i Bukovyny v period Pershoi svitovoi viiny (1914-1917 rr.)* [Financial policy of the Russian government in the occupied territories of Galicia and Bukovina during the First World War (1914-1917)]: monohrafiia. Bila Tserkva: Vyd. Pshonkivskiyi O. V, 716 [in Ukrainian].

15. Pryshchepa, O. P. (2010). *Mista Volyni u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.* [Cities of Volyn in the second half of the XIX - early XX centuries]. Rivne [in Ukrainian].

16. Reient, O. P. (2017). *Zahalni tendentsii rozvytku, naiholovnishii osередky ta reversni osoblyvosti ukrainskoi torhivli v XIX – na pochatku XX st.* [General development trends, the main centers and reverse features of Ukrainian trade in the XIX - early XX centuries.]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.*, 26, 7-26. Kyiv [in Ukrainian].

17. Chornyi, D. M. (2007). *Po livyi bik Dnipra: problemy modernizatsii mist Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.)*. [On the left side of the Dnieper: problems of modernization of Ukrainian cities (late XIX - early XX centuries.)]. Kharkiv [in Ukrainian].

18. Tserklevych, V. (2019). *Avtentychni rysy rozvytku torhivli u Pravoberezhnii Ukraini XIX–poch. XX st.: provintsiinyi Proskuriv*.

[Authentic features of trade development in the Right Bank of Ukraine XIX-early XX century: provincial Proskuriv]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 20, 3-9 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті зроблено спробу з'ясувати ступінь дослідження розвитку торгівлі в містах Наддніпрянської України в 1785-1917 рр. у сучасній вітчизняній історіографії.

З'ясовано, що в історичній науці суттєво розширилося коло питань економічного розвитку міст, які сьогодні досліджуються українськими вченими.

Зазначено, що крім традиційних аспектів вивчення порушеної проблеми, певна увага приділяється й таким важливим напрямам наукового пошуку як форми та методи внутрішньої та зовнішньої торгівлі в українських містах, приватне підприємництво в усіх сферах міської економіки тощо.

Встановлено, що зазвичай розвиток торгівлі у містах розглядається у контексті аналізу економічних явищ в українських губерніях загалом або ж поміж інших проблем досліджень історії певних регіонів чи окремих міських поселень. Характерною рисою багатьох праць є перебільшена увага до нагромадження фактичних даних замість узагальнень і теоретичного осмислення досліджуваних процесів. До того ж, важливою особливістю сучасних наукових студій є те, що вивчення розвитку торгівлі в містах здійснюється нерівномірно як в регіональному так і в хронологічному вимірах. Адже більшість досліджень стосується пореформеного періоду та розвитку торгівлі в містах Півдня України і насамперед Одеси.

У висновках визначено основні тенденції та окреслено здобутки й недостатньо досліджені питання, визначено основні напрями подальшого вивчення порушеної проблеми.

Зауважимо, що, сучасна вітчизняна наука напрацювала достатній дослідницький матеріал, на основі якого актуальним є створення комплексної, синтетичної праці з

історії розвитку торгівлі в містах Наддніпрянської України в 1785-1917 рр. з широким залученням компаративістського інструментарію.

Ключові слова: *міста, торгівля, Наддніпрянська Україна, сучасна вітчизняна історіографія, імперська доба, Російська імперія.*

АННОТАЦІЯ

В статье сделана попытка выяснить степень исследования развития торговли в городах Приднепровской Украины в 1785-1917 гг. в современной отечественной историографии.

Установлено, что в исторической науке существенно расширился круг вопросов экономического развития городов, которые сегодня исследуются украинскими учеными.

Отмечено, что помимо традиционных аспектов изучения затронутой проблемы, определенное внимание уделяется и таким важным направлениям научного поиска как формы и методы внутренней и внешней торговли в украинских городах, частное предпринимательство во всех сферах городской экономики.

Установлено, что обычно развитие торговли в городах рассматривается в контексте анализа экономических явлений в украинских губерниях в целом или других проблем исследований истории отдельных регионов или отдельных городских поселений. Характерной чертой многих работ является преувеличенное внимание к накоплению фактических данных вместо обобщений и теоретического осмысления изучаемых процессов. К тому же, важной особенностью современных научных исследований является то, что изучение развития торговли в городах осуществляется неравномерно как в региональном, так и в хронологическом измерениях. Ведь большинство исследований касается пореформенного периода и развития торговли в городах Юга Украины и прежде всего Одессы.

В выводах определены основные тенденции и намечены достижения и недостаточно исследованы вопросы, определены основные направления дальнейшего изучения затронутой проблемы.

Заметим, что современная отечественная наука наработала достаточный исследовательский материал, на основе которого актуальным является создание комплексной, синтетической работы по истории развития торговли в городах Приднепровской Украины в 1785-1917 гг. с широким привлечением компаративистского инструментария.

Ключевые слова: *города, торговля, Приднепровская Украина, современная отечественная историография, имперская эпоха, Российская империя.*

УДК 930

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-91-112>

**RESIDENTIAL POINTS OF THE TERRITORY OF
«ZADNIPRSKY PLACES» OF HETMANATE**

**НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ НА ТЕРИТОРІЇ «ЗАДНІПРСЬКИХ
МІСЦЬ» ГЕТЬМАНЩИНИ**

**НАСЕЛЕННЫЕ ПУНКТЫ НА ТЕРРИТОРИИ
«ЗАДНІПРСКИХ МЕСТ» ГЕТЬМАНЩИНЫ**

Андрій Бутко,

*аспірант кафедри історії,
археології, інформаційної та
архівної справи*

butandrej17@gmail.com

https:// orcid: 0000-0002-8631-5112

Центральноукраїнський

національний Технічний

університет,

пр. Університетський, 8, м. Кр

опивницький, Україна, 25006

Andrii Butko,

*postgraduate at Department of
History, Archeology, Information
and Archives*

affairsbutandrej17@gmail.com

https:// orcid: 0000-0002-8631-

5112 Central Ukrainian National

Technical University, 8,

Prospekt Universytetsky,

Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

ABSTRACT

This article is devoted to the problem of settlement of the «Dnieper places» of the Hetmanate and the emergence of settlements in this area, in the period from the beginning of the seventeenth - in the first half of the eighteenth centuries. The source base of the research is archival written and cartographic monuments. The research methodology is based on the principles of historicism, systematization, scientificity, verification, authorial objectivity, moderate narrative constructivism, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological,

historical-systemic) methods. The scientific novelty is that for the first time in the modern historiography of colonization of the Dnieper territories of the Hetmanate on the basis of little-studied and previously unknown archival documents and cartographic materials revealed the processes of origin, development, decline of settlements, clarified their number and status. In the course of colonization and economic development of the territory of the «Zadnipsky places» of the Hetmanate, several main periods can be distinguished. They are determined by changes in the number and status of settlements in this area during the seventeenth - first half of the eighteenth centuries.

In the 40's of the eighteenth century the least populated was the south of the «Zadnipsky places» of the Hetmanate, the north was somewhat more populated, but the central part of the territory was the most populated. In the second half of the 40's of the eighteenth century on the initiative of the hetman's administration, the colonization of the Zadneprovsky region intensified, which led to the formation of settlements, in particular, free villages.

In the early 50's of the eighteenth century there is a change in the status of «derevnya» to villages, and villages to towns, fortifications are laid, strengthened and expanded together with the surrounding village. The status of settlements was determined by the population, size, availability of administrative bodies, religious buildings and communities, economic orientation of the population.

Keywords: territory, colonization, Zadneprovsky places, Hetmanate, settlement, status.

Постановка проблеми. У ході колонізації та господарського освоєння Задніпровської території Гетьманщини можна виділити декілька періодів, які характеризуються зміною чисельності та статусу населених пунктів протягом XVII – першої половини XVIII століть. При цьому одні поселення виникали і розвивалися, доживаючи до сьогодення, а інші – занепадали та зникали. Тож існує необхідність наукового узагальнення даних писемних та

картографічних джерел, історичних досліджень стосовно питання утворення населених пунктів на території «Задніпрських місць» Гетьманщини, часу їх заселення, статусу та чисельності. Власне статус населених пунктів обумовлювався кількома факторами: чисельністю населення, їх розмірами, наявністю адміністративних органів управління і релігійних споруд та общини, господарським спрямуванням занять населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частково проблеми колонізації Задніпровських територій Гетьманщини торкався С. Шамрай ще у 1929 р. (Шамрай, 1929). Ним вперше опубліковано копію карти де Боскета, датовану 1763 роком, що супроводжувалася списком поселень без зазначення їх місця розташування. Він також наводить перелік поселень з більш пізніх прикордонних карт території краю 1755 р., але, як зазначає А. Пивовар, передача їх назв має досить сумнівний характер і в переважній більшості вони не можуть бути ідентифіковані з реально існуючими на той час поселеннями на території краю (Пивовар, 2003). Проблеми заселення Степової (Південної) України знайшли своє відображення в працях Н. Полонської-Василенко (Полонська-Василенко, 1960) та В. Пірка (Пірко, 2004). В них розглядаються питання стосовно процесів виникнення поселень на території південного Правобережжя Дніпра. Монографія А. Пивовара (Пивовар, 2003) – перша найбільш повна публікація документів XVII – першої половини XVIII ст. з описами «Задніпрських місць» Гетьманщини та населених пунктів, розміщених на цій території. Останнім часом з'явилося ряд статей, присвячених питанням урядової та народної колонізації, заселення та господарського освоєння території Задніпровських місць Гетьманщини (Січова, 2004; Шиян, 2012). На основі архівної джерельної бази в них дається загальна характеристика території Задніпровських місць Гетьманщини, розглядаються процеси, що сприяли появі поселень, а також характеризуються окремі з них. А втім, питання етапів виникнення та розвитку

населених пунктів (поселень) на території «Задніпрських місць» Гетьманщини все ще залишається недостатньо дослідженим.

Мета статті. На основі писемних та картографічних джерел розкрити процеси заселення «Задніпрських місць» Гетьманщини та утворення на цій території населених пунктів у період з початку XVII – в першій половині XVIII століть.

Методологія дослідження. Окрім загальнонаукових методів в дослідженні використані й спеціально-історичні, а саме: хронологічний, історико-системний, історико-генетичний, історико-типологічний методи. Перший із зазначених методів дозволив розглядати формування поселень еволюційно, виділивши основні етапи заселення краю. Застосування історико-системного підходу сприяло формуванню цілісної картини впливу на колонізаційні процеси зовнішньо-політичного та військового факторів, а також дозволило визначити роль внутрішніх факторів реалізації політики уряду Гетьманщини стосовно Задніпровської території. Врешті історико-типологічний та історико-генетичний методи дозволили не лише виділити основні типи поселень на вказаній території, а й простежити зміну їх статусу, узгодити картографічні дані з описами території. Крім того, методологічно автори спиралися на працю В. М. Орлика, присвячену дослідженню волосько-молдавських поселень в Україні (Орлик, 1996). У цитованих джерелах з метою збереження автентичності тексту залишена орфографія оригіналів.

Виклад основного матеріалу. Представлене дослідження базується на використанні двох основних груп писемних документів: окремих документів, які містять інформацію про назви та статус населених пунктів на вказаній території та комплексні документи – описи території, переписи населених пунктів та населення в них, що здійснювалися з метою виявлення їх чисельності, місця розташування, права власності на них цивільних («посполитих»), службових

(військових), духовних осіб, чисельності населення в них та їх соціального статусу.

Досліджувана нами територія вперше згадується в документах, що засвідчують земельну власність родини Волевачів, жителів м. Чигирин. Тестамент чигиринського козака Т. Ф. Волевача, датований 1601 р., містить згадки про поселення людей на правому березі р. Тясмин. Тихон Федорович лишив у спадок своїм синам Антону, Андрію та Івану пасіку на річці Чутка з дванадцятьма байраками, орним полем, сінокосами і хутором, а також хутір на річці Березівка (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11437. Арк. 112-112 зв.). Іван Тихонович Волевач, знатний козак, по смерті батька і двох братів успадкував всю родинну нерухомість. У 1615 р. він купує ліс, що зветься Плоский, який розташований на витоках р. Цибульник. У купчій зазначається, що при лісі ще є дванадцять байраків з малими байраками, звірине поле і хуторище із сінокосом, степом і поселенням людей (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11437. Арк. 109). У 1648 р., перебуваючи на посаді обозного Війська Запорозького, Іван Волевач додає до своїх володінь пасіку, яка простяглася до р. Інгулець. На Інгульці теж була гребля і хуторище з поселенням людей, сінокосами, полем, рибними і звіриними ловами (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11437. Арк. 193-196; ІР НБУВ, Ф. II. Д. 1965. Арк. 941-945).

Таким чином, зародження хуторського способу ведення господарства за р. Тясмин розпочалося на початку XVII ст. й залишалося основним до середини XVIII ст. Поступово до середини XVII ст. кількість хуторів за Тясмином збільшилась, але була незначною. В основному це були хуторські господарства заможної полкової та сотенної старшини Чигиринського полку. Точними даними тогочасної їх кількості ми не володіємо за браком історичних джерел.

Історичні дані про стан розвитку колонізаційних процесів протягом 50 –80 х рр. XVII ст. на просторі за р. Тясмин та р. Вись від р. Дніпро до р. Синюха, а також військово-політичні

відносини між Гетьманщиною та сусідніми державами не дають підстав стверджувати про існування на зазначеній території сталих поселень будь-якого статусу. Можливі активні військові дії, незахищеність території військовою силою Гетьманщини від нападів ворога та постійна загроза розрухи, спалення житлових і господарських споруд, а також можливість потрапити в турецько-татарський полон унеможливлювала ведення та стабільний розвиток хутірського господарства.

За умовами «Трактату про Вічний мир» територія на південь від Тясмина мала перебувати у складі Московського царства, а містечка вздовж Правобережжя Дніпра по русло р. Тясмин планувалося звільнити від населення та в подальшому залишати незаселеними, що обумовлювалося їх прикордонним положенням. Ймовірно, саме кінцем XVII ст. можна датувати перші заселення поселенців в Криловській слободі та деякі поселення на Правобережжі Тясмину. Їх населення було прийшлим з однойменних населених пунктів (сіл) вздовж Лівобережжя Тясмину – Калантаїв, Андрусівка. Одночасно засновується і заселяється ряд хуторів. Але в цілому територія залишалася все ще малозаселеною. Наявні документи дають досить обмежені та неповні відомості про «задніпрські поселення» Миргородського полку, які були заселені до 1710 р., зокрема донесення капітана Абакумова 1746 р. в Комісію економії описаних маєтностей: «сотни Власовской село Табурище поселение имеет до шведской баталии, деревня Конотоп поселение имеет до шведской баталии; сотни Кременчуцкой село Круков поселение имеет до шведской баталии, деревня Свинярня поселение имеет перед шведскою баталиєю» (ЦДІАК України. Ф. 1632. Оп. 1. Спр. 181. Арк. 62-62 зв.).

За умовами Прутського миру між Московським царством і Османською імперією, протягом 1711-1712 рр. відбувалося примусове відселення українського населення з території Правобережжя Дніпра разом з відходом козацьких полків та російської армії на Лівобережжя Дніпра – зокрема, до

Миргородського полку Гетьманщини. За підтримки Порти, польська шляхта почала захоплювати землі за Тясмином, де створює поселення та заселяє їх протягом 2-3-го десятиліття XVIII ст.

У цей період на задніпровській території Правобережжя Тясмину мешканці придніпровських сотень Миргородського полку Гетьманщини вели свої промисли. Значна частина населення була вихідцями з колишнього Чигиринського полку, що перейшли на помешкання в Малоросійські полки в 1711-1712 рр. За ведення промислів польська адміністрація примушувала платити грошовий збір.

В 1732 р. відповідно до скарги гетьмана Д. Апостола та генеральної старшини до російського уряду про захоплення і освоєння цієї території поляками, не зважаючи на протест з боку польської шляхти Речі Посполитої, територія була повернута в підпорядкування Гетьманщини під протекторатом Російської імперії. Вперше був здійснений опис прикордонних з Польщею територій та реєстр на них поселень (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11437. Арк. 193-196; ІР НБУВ. Ф. II, Д. 1965. Арк. 941-945). Описи включають три види поселень – «старинные», «новопоселенные» і «поселенные вновь». До «старинных» належали поселення, залюднені українцями, а згодом захоплені польською шляхтою. До таких поселень віднесені села Табурище, Кам'янка, «деревни» Золотарівка, Обломіївка, Конотоп, Свилярня, Білецьківка, Пацьківка, Круків, що знаходилися вздовж узбережжя Дніпра до гирла р. Тясмин. В описі зазначено, що ці населені пункти здавна були заселені козаками і посполитими, але поляк Казимир Чайковський насильно захопив їх і привів у польське підданство. До «старинных», ймовірно, можна віднести зазначене в описі без уточнення часу заснування, але відомого з інших давніших джерел, с. Войтове на р. Тясмин. Далі, на р. Ірклій розміщувалась, очевидно, старопоселена «деревня» Нестерівка. До населених пунктів вздовж берега Тясмина, що існували раніше, але занепали і обезлюднили та «вновь от

поляков поселенних», віднесені слобода Криловська, «деревня» Воропцівка, с. Андрусівка. До «новопоселенних» поляками поселень, відносились слобода Походіївка вище гирла р. Тясмин, слобідка Колонтаївська, розміщена далі на березі цієї ж річки. Під Чорним лісом розмістилося «новопоселенное от поляков» село Цибулеве, нижче, поблизу р. Інгулець, під лісом Чутою – хутір Тонконогий. Ряд «новопоселенних» населених пунктів у період польської колонізаційної діяльності були заселені вздовж р. Цибульник: «деревні» Ковалівка, Биківка, Глинська, хутори Григорія Ревенка, Юська Головача, хутір Федорки. При гирлі р. Цибульник розміщувався «старопоселенный» хутір Скубіївка.

Опис території «Задніпровських місць» дав можливість визначити масштаби колонізаційної політики польської влади. З 24 (25. – *Авт.*) населених пунктів, зазначених в описі, 11 (12. – *Авт.*) були заселені до приходу поляків. У період відсутності в регіоні російсько-українських військ з 1711 р. по 1732 р. поляки відновили тут 3 спустошені населені пункти і заселили 10 нових (Січова, 2004: 39-40). Заселили новозасновані поселення українці, вихідці з території «Малой Росии» та меншою мірою – вихідці «з Польської области». Захоплені поляками старозасновані поселення розміщувалися, переважно, вздовж узбережжя р. Дніпро, новопоселені – вглиб території, по річках Інгулець та Цибульник. Відповідно поселення, які були заново відбудовані, знаходилися вздовж узбережжя р. Тясмин. Всі населені пункти, які згідно з описом знаходилися в межах Російської імперії, були відібрані від поляків і перейшли в підпорядкування сотників Придніпровських сотень Гетьманщини. Новостворені поляками поселення, з 1732 р. перейшли у підпорядкування представника Миргородської полкової канцелярії, який перебував у Криловській слободі та виконував обов'язки сотника. Південніше володінь Придніпровських сотень Миргородського полку розміщувались угіддя Придніпровських

сотень Полтавського полку. Але значних населених пунктів там ще не було, окрім, ймовірно, невеликої кількості хуторів, що на той час ще не були внесені в описи та реєстри.

Підписання Белградської мирної угоди 1739 р. передбачало визначення російсько-турецького кордону. Останнє обумовило проведення чергового розмежування та опису кордону з Польщею в 1740 р., оскільки польська шляхта, скориставшись послабленням колонізаційних процесів на території «Задніпрських місць» Гетьманщини протягом 2-3-го десятиліть XVIII ст., освоювала та заселяла територію під своїм контролем (Караката, 1967: 38-40; Шамрай, 1929: 212-213). Після російсько-турецької війни 1735-1739 рр., територія остаточно закріплюється за Російською імперією.

З початку 40-х рр. XVIII ст. генеральна старшина Гетьманщини та полкова старшина Миргородського й Полтавського полків за схваленням російського імперського уряду на «відібраний» у поляків задніпровській території посилюють та поширюють політику колонізації від Дніпра і Тясмина в напрямку до річок Синюхи і Бугу. Відновлюються та заселяються старі поселення. Протягом 1740-1742 рр. відбувалося досить інтенсивне заселення краю. Виникають і заселяються нові поселення, особливо в більш західних районах, що до 1739 р. не контролювалися і були малообжитими та незаселеними.

В описах «Задніпрських місць» 1745 р., представлених в Сенат при рапорті підполковника Данила де Боскета від 9 січня 1752 р., маємо відомості про задніпровські поселення: «малоросийских Миргороцкого и Полтавского полков от «1740» по «1745» год по старинным крепостям и по давним займам в тех Заднепрских местах вновь поселения имеется» (РГАДА. Ф. 248. ОП. 39. Д. 2667. Арк. 83-83 зв.). Відомість №3 містить дані про число задніпровських поселень Придніпровських сотень Полтавського полку, а відомість № 4-7 – про число «задніпрських» поселень Придніпровських сотень та Криловської сотні Миргородського полку. За цими

даними в сотні Криловській містечок – 1, сіл – 8, деревень – 5, хуторів – 15. Перерерахунок чисельності поселень, що його здійснив автор, дає дещо інші числові показники: містечок – 2, сіл – 7, слобід – 2, деревень – 5, хуторів – 16 (з них один відноситься до Власівської сотні). Містечко Цибулеве в описі зараховане як село, а слободи не зазначені. За описом в сотні Власівській: сіл – 1, «деревень» – 6, хуторів – 30, а в перерахунку: сіл – 1, «деревень» – 6, хуторів – 29 (один з хуторів знаходиться на території Криловської сотні). За описом в сотні Кременчуцькій: село – 1, «деревня» – 1, хуторів з греблями та без гребель – 38. В перерахунку отримуємо: хуторів 37, але якщо рахувати жилий двір хорунжого Миргородського полку Максима Леонтієва як хутірське поселення, тоді кількість хуторів у підсумку збігається з кількістю, зазначених в описі. В сотні Потоцькій: село – 1, хуторів козачих – 34, посполитих – 5.

У складі Миргородського полку на тій стороні Дніпра, за даними опису, розміщуються: Петрів Острів, при Березняк буйраці: хутір – 1, городок Архангельське, а в ближніх байраках річок Синюхи, Торговиці та Висі: хуторів – 3. Всього в Миргородському полку вищезазначених сотень: городків – 1, «местечок» – 1, сіл – 11, «деревень» – 13, хуторів – 129, тоді як в перерахунку маємо: хуторів 126, сіл 11, «деревень» 12, слобід 2, містечок 3. Разом, 154 населені пункти на 1745 р.

В сотні Келебердянській: село – 1, «деревень» – 6, хуторів – 8. В сотні Переволочанській: слобід – 1, «деревень» – 3, хуторів – 1. В сотні Орлянській: «деревня» – 1, хутір – 1. Всього в Полтавському полку вищезазначених сотень: слобід – 1, село – 1, «деревень» – 10, хуторів – 10 (РГАДА. Ф. 248. ОП. 39. Д. 2667. Арк. 86-107).

В кінці описів маємо запис: «всего Миргороцкого и Полтавского полков в Заднепрских местах от «740» по «745» год поселения имеется: городов два, сел тринадцать, деревень дватцать три, хуторов сто тритцать девять» (РГАДА. Ф. 248. ОП. 39. Д. 2667. Арк. 107). За цими даними в підсумку маємо

177 населених пунктів на 1745 р., але в перерахунку виходить менша кількість: хуторів 136, сіл 12, деревень 22, слобід 3, містечок 2, городок 1. Разом, 176 населених пунктів.

Вищенаведені дані вимагають певних уточнень, а саме: до складу Криловської сотні записані деякі поселення, що згодом увійшли до складу Цибулівської сотні; віддалені західні поселення на річках Вись та Синюха не були включені до складу Криловської сотні, а пізніше ввійшли до складу Архангелогородської сотні; в підсумковому записі до описів городок Архангельський та містечко Крилов, записані як «города», слобода Мишуриноріжска Переволочанської сотні записана як село.

За результатами дослідження та описом території Задніпровських місць 1745 р. була складена карта, виконана де Боскетом у тому ж році. На ній були позначені майже всі новозасновані чи поновлені після російсько-турецької війни 1735 – 1739 рр. поселення. Карта супроводжувалася описом місця розташування переважно найбільших поселень (Отдел Рукописей Библиотеки Академии Наук России. Д. 545; Інститут Картографії НБУВ. Дд. 43528, 43530). Нижче наведемо орієнтовні місця розташування поселень з опису карти «Задніпрських місць» Данила де Боскета 1745 р.: в долині р. Тясмин (від впадіння в р. Дніпро до м. Старий Чигирин) містечко Крилов; в долині р. Цибульник (від впадіння в р. Дніпро до витоків від лісу Чута); на правому березі р. Дніпро (вниз від р. Цибульник до устя р. Омельник); в долині р. Омельник Келебердянський; на правому березі р. Дніпро між річками Омельниками Келебердянським і Переволочанським; в долині р. Омельник Переволочанський; у верхів'ях р. Малий Інгулець (від устя річок Жовтої та Зеленої до витоків за Чорним лісом); річка Кам'янка (зліва), у вершині річки – кордон Миргородського та Полтавського полків; при безіменній балці (Мала Кам'янка); при усті балки зліва; у верхів'ях Кам'янки зліва; між устям Кам'янки та Березовки; праворуч від устя Березівки (Малої); вище – друга р. Березівка, при ній хутори;

навпроти устя Березівки на Інгульці; на безіменній річці (Березівка Велика) – хутори, вздовж безіменної річки (Макариха) – хутори; вище, до безіменної річки (Говнянка) – хутори; від річки Говнянки до річки Черноліски (праворуч, в Чорному лісі) – хутори; проти устя Черноліски – містечко Цибулів; в лівобережному басейні р. Вись (від р. Синюха до верхів'їв вздовж російсько-польського кордону); в лівобережному басейні Синюхи (від р. Вись до р. Чорний Ташлик); річка Торговиця, ліворуч від устя – фортеця Архангельська (Пивовар, 2003: 188-189).

Отже, на середину 40-х рр. XVIII ст. зазначена територія залишалася все ще малозаселеною, якщо враховувати її площу та розміри природних угідь. Так, в Полтавському полку зафіксована лише одна слобода. Ймовірно, що для прискорення інтенсивності заселення краю, урядова старшина Гетьманщини поширює слобідський тип поселення на Задніпровській території, а полкова та сотенна старшина впроваджують їх на місцях. Це дало позитивну динаміку в процесі заселення краю та зростання чисельності населення, а також кількості населених пунктів.

На початок 50-х рр. XVIII ст. маємо документально підтверджені дані про населені пункти на території «Задніпрських місць», із зазначенням їх назви та приналежності власникам. Це, зокрема, опис «задніпрських» поселень Миргородського полку квітня 1752 р. (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11144. Арк. 32-38), який включає інформацію про населені пункти Криловської, Цибулевської Архангелогородської, Власівської, Кременчуцької, Потоцької сотень.

Опис «задніпрських» поселень Миргородського полку, який було зроблено для графа О. Розумовського в листопаді 1752 р., включає такий перелік населених пунктів: хуторів 167, сіл 10, «деревень» і слобід 25, містечок 5. Разом 207 населених пунктів на 1752 р. (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11144. Арк. 53-54). Водночас опис задніпровських поселень

Полтавського полку 1752 р. містить відомості про поселення Келебердянської та Переволочанської сотень (ІР НБУВ. Ф. II. Спр. 63. Д. 59330. Арк. 61-78; Д. 59307-59308).

Дещо інша ситуація вимальовується під час аналізу карти «задніпрських» володінь Келебердянської і Переволочанської сотень Полтавського полку 1752 р. На ній позначено більше поселень, порівняно з вищезгаданим описом (ІЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11437. Арк. 1). Карта представляє собою умовне зображення території межиріччя Дніпра та Інгульця, з нанесеними долинами річок та балок, вздовж яких умовними знаками відображено розташування населених пунктів з підписами їх назв. При цьому на ній відображено значно більше населених пунктів, ніж наведено в описі «задніпрських» поселень Полтавського полку 1752 р. В підсумку на карті позначено 45 населених пунктів та 1 фортецю. Водночас на карті не позначені окремі хутори, відомі за описом, як от значкового товариша Хоми Лиха, козака переволочанського Семена Петрова, вдови Явдохи Стрельнички, військового товариша Степана Рудя. Карту в березні 1752 р. було надіслано разом з матеріалами опису «задніпрських» володінь Келебердянської і Переволочанської сотень в Полтавську полкову канцелярію за підписом сотників полкового полтавського Г. Штепи та келебердянського М. Козельського. Виявлені розбіжності в чисельності позначених на карті населених пунктів та даними опису обумовлені більш точним її складанням. Останнє могло бути спричинене передачею задніпровської території козацьких сотень під поселення сербів та пов'язаним з цим можливим отриманням компенсації виселенцям – власникам дворів, хуторів та інших поселень.

Опис задніпровських поселень Полтавського полку 1752 р. включав поселення Орлянської сотні (ІР НБУВ. Ф. II. Спр. 63. Д. 59321. Арк. 41-42 зв.; Д. 59335). У підсумку вимальовується така картина чисельності населених пунктів на задніпровській території сотень Полтавського полку: хуторів – 32+4+13; сіл – 4+1; «деревень» – 4; слобід – 5; фортеця – 1.

Разом – 64 населених пункти на 1752 р.

Таблиця 1

Кількість населених пунктів «Задніпрських місць» на 1745, 1752 рр.

Полк	роки наявних відомостей	чисельність населених пунктів, їх статус						разом
		кількість городків	кількість містечок	кількість сіл	кількість слобід	кількість «деревень»	кількість хуторів	
Мирг. п.	1745	1	2	11	2	12	126	154
Полт. п.	1745	-	-	1	1	10	10	22
Разом		1	2	12	3	22	136	176
Мирг. п.	1752	-	5	10	12	13	167	207
Полт. п.	1752	1		5	5	4	49	64
Разом		1	5	15	17	17	216	271

Висновки. Наведені вище матеріали свідчать, що з початку і до середини 40-х рр. XVIII ст. найменш заселеним був південь «Задніпрських місць» Гетьманщини, тоді як на півночі їх кількість дещо зростала, а найбільш заселеною виявилася центральна частина території. Ймовірно, така ситуація була обумовлена кількома факторами: географічним (природними умовами території – більш рівнинним рельєфом, наявністю більшої кількості річок та джерел та криниць питної води та ін.); демографічною ситуацією (північна частина території була заселена раніше інших, тому для заселення залишалися центральні та південні райони); фактором військової загрози (перспективною видавалась центральна – рівновіддалена від кордонів Туреччини й Речі Посполитої, а відтак, більш безпечної для поселенців-колонізаторів). Найбільша кількість поселень розміщувалась у Кременчуцькій і Потоцькій сотнях Миргородського полку, найменша – у Криловській та Орлянській. Найпоширенішим видом поселень був хутір, що було спричинено бажанням поселенців до ведення звичного власного хутірського господарства. Це підтверджує факт розвитку початкової «народної» колонізації території. Поширеними були не притаманні для

центральноукраїнських земель «деревни» – так в тогочасному російському статистичному діловодстві записувалися населені пункти без церкви. Сіл нараховувалось у два рази менше, ніж «деревень». Церков і священників у міських і сільських поселеннях було, ймовірно, мало й вони не могли задовольнити достатньою мірою релігійні потреби населення. Особливо це стосувалося малозаселеної задніпровської території Полтавського полку, де зовсім не було поселень міського типу, нараховувалось одне село і одна слобода. Поселень слобідського типу на задніпровській території Миргородського полку було всього два, що говорить про незначний тогочасний рівень розвитку урядових колонізаційних процесів на Задніпровській території Гетьманщини. Та все ж початок урядової колонізації території відбувався з Придніпровської території Миргородського полку і далі на захід, що виявлялося у відновленні, утворенні та заселенні населених пунктів, зокрема стратегічних містечок Крилов, Цибулеве, Архангелогородка.

Вже у другій половині 40-х рр. XVIII ст. генеральна та полкові адміністрації за підтримки російського уряду активізують колонізацію Задніпровського краю, результатом чого стало зростання інтенсивності заселення краю та утворення населених пунктів. Набуває значно ширшого розповсюдження такий тип поселень, як слобода, з привабливими умовами для поселенців. Майже на порядок збільшується кількість хуторів.

На початок 50-х рр. XVIII ст. кількість сіл збільшується на 3 одиниці за рахунок «деревень», в яких будуються церкви та зростає кількість населення. Два села набувають статусу містечка, а також закладається, укріплюється і розростається один ретраншемент з поселенням – селом. Крім того, деяка частина поселенців проживала в окремих господарських дворах, на пасіках, при млинах.

Тож на 1745 рік нараховувалося 176 старих новозаселених та нових населених пунктів, а на 1752 рік їх

кількість збільшується майже на 100 одиниць, до 271 (таблиця 1). Це вказує на поновлення та подальший інтенсивний розвиток колонізаційних процесів на задніпровській території Миргородського і Полтавського полків Гетьманщини з початку 40-х рр. XVIII ст., на їх значне зростання в другій половині 40-х рр. – на початку 50-х рр. XVIII ст.

Назви переважної більшості хуторів, «деревень», слобод, сіл були похідними від імені або прізвища (прізвиська) першопоселенця, засновника або власника, в деяких випадках – від назви населеного пункту, звідки переселились колонізатори. В багатьох випадках назви поселенням надавалися за географічним фактором, від місця розташування на місцевості (похідні назви від назв річок, рельєфу, гірських порід, ґрунтів, наявності поблизу лісових масивів та деяких інших). Назви містечок, городків, в основному, визначалися географією місця розташування, походили від населеного пункту, звідки відбулося переселення, від імені святих у православ'ї.

Містечка й городки, як правило, були укріпленими, а також мали фортецю з військовою, переважно, козацькою залогою, на випадок збройного захисту жителів під час військових дій, загроза якої була постійною на прикордонній території Задніпровського краю. Крім того, вони були опорними пунктами Гетьманщини під час колонізації території за Дніпром, виконували роль збірних пунктів для новоприбулих поселенців, що бажали тут оселитися. З початку 40-х рр. XVIII ст. і на початок 50-х рр. XVIII ст. на території «Задніпрських місць» існували укріплення-фортеці в Табурищі, Крукові, Крилові, Цибулеві, Архангелогороді, Петроострові, Новому Миргороді, які входили до складу Миргородського полку, а в Мішуриному Розі – до Полтавського полку (Чорний, 2016: 263). Містечка Крилів, Цибулів, Архангелогород були також адміністративними центрами однойменних сотень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Інститут Картографії Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Дд. 43528, 43530.
2. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Ф. II. Д. 1965. Арк. 941-945; Спр. 63. Д. 59330, Д. 59307-59308, Д. 59321, Д. 59335.
3. Российский Государственный Архив Древних Актов. Ф. 248. Оп. 39. Д. 2667.
4. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11144, Спр. 11437; Ф. 1632. Оп. 1. Спр. 181.
5. Отдел Рукописей Библиотеки Академии Наук России. Д. 545.
6. Караката М. М. Давнє минуле Андрусівки (Історія села). 50-річчю Радянської влади присвячується. Київ, 1967. 112 с.
7. Орлик В.М. До питання волосько-молдавських поселень на Україні. Київ: КДЛУ, 1996. 31 с
8. Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст. Український культурологічний центр. Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. 224 с.
9. Пивовар А.В. Поселення Задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. Київ: Академперіодика, 2003. 336 с.
10. Полонська-Василенко Н.Д. Заселення Південної України в половині XVIII століття (1734-1775). Ч. 1. Заселення Нової Сербії та Слов'яносербії. Мюнхен: Український вільний університет, 1960. 222 с.
11. Січова О. В. Витоки і початковий етап колонізації південних земель Правобережжя і приєднання їх до Гетьманщини (перша третина XVIII століття). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Історія, 2004. 74-76. С. 37-40.
12. Січова О. В. З історії колонізації південних земель Правобережжя і приєднання їх до Гетьманщини (перша третина XVIII століття). Рукописна та книжкова спадщина

України. Київ: Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, 2004. Вип. 9. С. 112-120.

13. Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVIII столітті (Крилівщина і Лизаветщина). Записки історико-філологічного відділу ВУАН, 1929. Кн. XXIV. С. 207-302.

14. Шиян Р. «Фронтір зовнішній» і «фронтір внутрішній»: концепція південноукраїнського прикордоння між 1680-ми-1750-ми роками. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. Вип. XXXII. С. 96-105.

15. Чорний О. Система земляних укріплень в Задніпрських місцях Миргородського полку до утворення Нової Сербії. «Археологія & Фортифікація України». Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції. Відп. ред. О. О. Заремба. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2016. С. 263.

REFERENCES

1. Karakata, M. M. (1967). Davnye mynule Andrusivky (Istoriya sela) [The ancient past of Andrusivka (History of the village)]. Kyiv, 112 [in Ukrainian]

2. Orlyk, V.M. Do pytannya volos'ko-moldavs'kykh poselen' na Ukrayini. [On the issue of Wallachian-Moldavian settlements in Ukraine], Kyiv: KDLU, 31 [in Ukrainian].

3. Pirko, V.O. (2004). Zaselennia i hospodars'ke osvoiennia Stepovoi Ukrainy v VI-XVIII st. [Settlement and economic development of Steppe Ukraine in the XVI–XVIII centuries]. Ukrayins'kyi kul'turolohiichnyi tsentr. Donets'k: Skhidnyy vydavnychyy dim [in Ukrainian].

4. Pyvovar, A. V. (2003). Poselennja Zadnips'kih misc' do utvorennja Novoi Serbii v dokumentah seredyny XVIII stolittja [Settlement of Zadnips'kykh places before foundation of Nova Serbia in the documents of XVIII century]. Kyiv: Akademperiodyka [in Ukrainian].

5. Polons'ka-Vasilenko, N.D. (1960). Zaselennja Pivdennoi Ukrainy v polovyni XVIII stolittja (1734-1775) (Vol. 1) [The Settlement of the Southern Ukraine in the middle of the XVIII century]. Mjunhen: Ukrains'kyj vil'nyj universytet [in Ukrainian].

6. Sichova, O. V. (2004). Z istorii kolonizatsii pivdennykh zemel' Pravoberezhzhia i pryiednannia ikh do Het'manschyny (persha tretyna XVIII stolittia). [From the history of the colonization of the southern lands of the Right Bank and their accession to the Hetmanate (the first third of the XVIII century)]. Rukopysna ta knyzhкова spadshyna Ukrainy. (9), 112-120 [in Ukrainian].

7. Sichova, O. V. (2004). Vytoky i pochatkovyi etap kolonizatsii pivdennykh zemel' Pravoberezhzhia i pryiednannia ikh do Het'manschyny (persha tretyna XVIII stolittia). [Origins and initial stage of colonization of the southern lands of the Right Bank and their accession to the Hetmanate (the first third of the XVIII century)]. Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Istoriia, (74-76), 37-40 [in Ukrainian].

8. Shamray, S. (1929). Do istorii zaliudnennia Stepovoi Ukrainy v XVIII stolitti (Krylivschyna i Lyzavetschyna). [To the history of settlements of Steppe Ukraine in the XVIII cen. (Krylivshchyna i Lyzavetchyna)]. Zapysy istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN. XXIV, 207-302 [in Ukrainian].

9. Shyian, R. (2012). «Frontyr zovnishnij» i «frontyr vnutrishnij»: kontseptsiiia pivdennoukrains'koho prykordonnia mizh 1680-my-1750-my rokamy. [«Frontier external» and «frontier internal»: the concept of the southern Ukrainian borderline between 1680 and 1750]. Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu, XXXII, 96-105 [in Ukrainian].

10. Chornyy, O. (2016) Systema zemlyanykh ukriplen v Zadniprskykh mistyakh Myrhorodskoho polku do utvorennia Novoyi Serbiyi. [The system of earth fortifications in the Dnieper areas of the Myrhorod Regiment before the formation of New Serbia] «Arkheolohiya & Fortyfikatsiya Ukrayiny». Zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi.

Vidp. red.O. O. Zarembo. Kamyanets-Podilskyu: PP Buynytskyu O.A, 263 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Ця стаття присвячена проблемі заселення «Задніпрських місць» Гетьманщини та виникненню на цій території населених пунктів у період з початку XVII – в першій половині XVIII століть. Джерельною базою дослідження виступають архівні писемні та картографічні пам'ятки. Методологія дослідження базується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. Науковою новизною є те, що вперше в сучасній історіографії колонізації Задніпровських територій Гетьманщини на основі малодосліджених та невідомих раніше архівних документів, картографічних матеріалів розкрито процеси виникнення, розвитку, занепаду населених пунктів краю, з'ясовано їх чисельність та статус.

Хід колонізації та господарського освоєння території «Задніпрських місць» Гетьманщини можна поділити на кілька основних періодів, які характеризуються змінами чисельності та статусу населених пунктів на зазначеній території протягом XVII – першої половини XVIII століть.

У 40-х рр. XVIII ст. найменш заселеним був південь «Задніпрських місць» Гетьманщини, дещо більше заселеною була північ, а найбільш заселеною виявилася центральна частина зазначеної території. У другій половині 40-х рр. XVIII ст. з ініціативи гетьманської адміністрації колонізація Задніпровського краю активізується, що призвело до утворення населених пунктів, зокрема слобід. На початку 50-х рр. XVIII ст. спостерігається зміна статусу «деревень» на села, а сіл – на містечка, закладаються, укріплюються і розростаються фортифікаційні споруди разом із прилеглим

селом. Статус населених пунктів визначався чисельністю населення, розмірами, наявністю адміністративних органів управління, релігійних споруд та общини, господарським спрямуванням населення.

Ключові слова: територія, колонізація, Задніпровські місця, Гетьманщина, поселення, статус.

АННОТАЦІЯ

Данная статья посвящена проблеме заселения «Заднепрских мест» Гетманщины и возникновению на этой территории населенных пунктов, в период с начала XVII - в первой половине XVIII столетия. Материальной базой исследования выступают архивные письменные и картографические источники. Методология исследования базируется на принципах историзма, системности, научности, верификации, авторской объективности, конструктивизма, а также на использование общенаучных (анализ, синтез, обобщение) и специально-исторических (историко-генетический, историко-типологический, историко-системный) методов. Научной новизной является то, что впервые в современной историографии колонизации Заднепровских территорий Гетманщины на основе малоисследованных и неизвестных ранее архивных документе, картографических материалов раскрыто процессы возникновения, развития, упадка населенных пунктов края, установлено их численность и статус.

Ход колонизации и хозяйственного освоения территории «Заднепрских мест» Гетманщины можно поделить на несколько основных периодов, характеризующихся изменениями численности и статуса населенных пунктов на указанной территории в течение XVII – первой половины XVIII веков. В 40-х гг. XVIII в. наименее заселенным был юг «Заднепрских мест» Гетманщины, несколько больше заселенным был север, а наиболее заселенной оказалась центральная часть указанной территории. Во второй

половине 40-х гг. XVIII в. по инициативе гетманской администрации колонизация Заднепровского края активизируется, что привело к образованию населенных пунктов, в частности, слобод. К началу 50-х гг. XVIII в. наблюдается изменение статуса «деревень» на села, а сел на города, закладываются, укрепляются и разрастаются фортификационные сооружения вместе с прилегающим селом. Статус населенных пунктов определялся численностью населения, размерами, наличием административных органов управления, религиозных сооружений и общины, хозяйственным направлением населения.

Ключевые слова: территория, колонизация, Заднепровские места, Гетманищина, поселения, статус.

УДК [902:929](477)

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-113-134>

**THE POPULIST-LINGUISTIC
ETHNOANTHROPOLOGICAL CONCEPT OF F. VOVK**

**НАРОДНИЦЬКО-ЛІНГВІСТИЧНА
ЕТНОАНТРОПОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ Ф. ВОВКА**

**НАРОДНИЧЕСКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ
ЭТНОАНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ
Ф. ВОВКА**

Олена Коломієць,

*кандидат педагогічних
наук, доцент кафедри історії,
археології, інформаційної та
архівної
справи, kolomietselena1964@gmail.
com [https://orcid.org/0000-
0003-0085-7605](https://orcid.org/0000-0003-0085-7605) Центральноук
раїнський національний
технічний університет, пр.-т
Університетський, 8, м.
Кропивницький, Кіровоградськ
а обл., Україна, 25006*

Olena Kolomiets,

*Ph.D. in pedagogical
sciences, associate professor of
the department of history,
archeology, information and
arhival affair
kolomietselena1964@gmail.co
m [https://orcid.org/0000-0003-
0085-7605](https://orcid.org/0000-0003-0085-7605) Central-Ukrainian
National Technical University,
Universytetskyi Prospect, 8,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006*

Ганна Бондаренко,

*ст. викладач кафедри історії,
археології, інформаційної та
архівної справи,
anankan.777@gmail.com [https://
orcid.org/0000-0002-4524-
4565](https://orcid.org/0000-0002-4524-4565) Центральноукраїнський
національний технічний
університет пр. Університетсь
кий, 8 м. Кропивницький,
Україна, 25006*

Anna Bondarenko,

*teacher of the department of
history, archeology,
information and arhival affair
anankan.777@gmail.com [https://
orcid.org/0000-0002-4524-
4565](https://orcid.org/0000-0002-4524-4565) Central-Ukrainian
National Technical University,
Universytetskyi Prospect, 8,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006*

Оксана Головата,

викладач кафедри історії,
археології, інформаційної та
архівної справи
o.o.golovata@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2232-819X>
Центральноукраїнський
національний технічний
університет ім. Університетський,
8 м. Кропивницький,
Україна, 25006

Oksana Holovata,

teacher of the department of
history, archeology,
information and archival affair
o.o.golovata@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2232-819X>
Central-Ukrainian
National Technical University,
Universytetskyi Prospect, 8,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

ABSTRACT

The populist-linguistic ethnoanthropological concept of F. Vovk was the first attempt at theoretical generalizations in the field of Ukrainian ethnic anthropology. For many reasons, mainly beyond his control, F. Vovk did not present this concept in the form of a single work, but the analysis of the sources available to us makes it possible to recreate its main principles. In this article, we would like to emphasize that F. Vovk was the author and the most consistent conductor of a new methodology of ethnoanthropological research based on a deep study of the essence of «people's being», understanding the interconnectedness, interdependence of all aspects of this being. This methodology provides a complete understanding of the process of ethnogenesis. This is the methodology of the so-called «anthropogeographical approach».

The anthropogeographic approach consists in determining the areas of the so-called anthropological (racial) types, as well as the geographical direction of variations of these types (directions of intergroup variability for both groups of signs - measuring and descriptive; such directions in which there is an increase or decrease in the anthropological characteristics of certain population groups are determined correlations between features). In Soviet times, the anthropogeographic approach was not applied to ethnoanthropological studies of the Ukrainian ethnos, it was

replaced by a kind of «ethnopolitical» approach, which made it possible to speculate on the ethnocultural kinship of the three East Slavic peoples and draw the conclusions needed by the authorities that Ukrainians, they say, do not differ anthropologically from Russians and Belarusians in any way. The consequence of ignoring the anthropogeographic principle was that, for example, large-scale studies of the Ukrainian anthropological expedition in 1956-1963. the fifth part (more precisely 20.7%) of the territory of the Ukrainian SSR was not covered – the Ukrainian South or the Steppe ethnographic region of Ukraine. The conclusions of F. Vovk about the southern as the main direction of such ties are confirmed by modern science. The need for a critical rethinking of the methodological foundations of Ukrainian ethnic anthropology, a proper assessment of the achievements of the F. Vovk school is beyond doubt. Comprehension of the theoretical and methodological foundations of F. Vovk's ethno-anthropological concept, the introduction into modern scientific circulation of materials of many years of research by F. Vovk and his students will greatly enrich the understanding of the process of ethnogenesis of Ukrainians.

Keywords: *ukrainian ethnic anthropology, theoretical and methodological fundamentals, ethnoanthropological concept, anthropogeographic principle.*

Постановка проблеми. Етногенез є предметом досліджень етнографів, істориків, антропологів, археологів, лінгвістів, психологів, фольклористів, музикознавців. До комплексу дисциплін, які займаються проблемами етногенезу (етнологічного комплексу), входять джерелознавство, історична та економічна географія, палеонтологія, палеозоологія, палеоботаніка та ін. Задля ефективності етногенетичних висновків використання всіх видів історичних джерел в комплексі має велике методичне значення. Саме пошук взаємозв'язку, взаємодії різних явищ є сутністю так званої «народницько-лінгвістичної» концепції «батька

української етнографії та антропології» Ф. Вовка. Концепція ґрунтується на глибокому вивченні «народного буття», розумінні взаємопов'язаності, взаємообумовленості всіх його сторін. Вона була першою спробою теоретичних узагальнень в царині української етнічної антропології. Ф. Вовк не подав цієї концепції у вигляді єдиної праці, але аналіз доступних нам джерел робить можливим відтворити головні її теоретико-методологічні засади. У цій статті ми наголошуємо на необхідності критичного переосмислення методологічних засад української етнічної антропології і важливому значенні методичних і методологічних засад етноантропологічної концепції Ф. Вовка, яка дозволяє отримати найповніші уявлення про процес етногенезу.

Подальша розробка проблематики етноантропологічної концепції Ф. Вовка виводить українську етнологічну науку на новий рівень теоретичного обґрунтування діалектики взаємозв'язків расових, етнічних і мовних спільнот, – зрештою взаємозв'язків біологічного і соціального, – теми традиційної для всього гуманітарного циклу наукових дисциплін, і ще дуже далекої від розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з сучасним словником етнологічних термінів, «у вузькому значенні етнологія – теоретичне народознавство, на відміну від описового – етнографії. Основним предметом вивчення етнології є теорія етносу, що знаходиться в постійному розвитку визначення принципів класифікації народів та їх субординації, а також методів і способів обробітку емпіричного, фактологічного матеріалу» (Краткий этнологический словарь, 1995:90). Автор статті у словнику зазначає, що ця точка зору тільки зароджується. Однак, як стверджує С. Сегеда, саме таке розуміння етнологічної проблематики уже на початку ХХ ст. обстоював український археолог, етнограф, антрополог, фольклорист Федір Кіндратович Вовк (1847- 1918). Дослідник наголошує: думка Ф. Вовка на багато років випередила свій час (Сегеда, 1990; Сегеда, 1994а; Сегеда, 1994б; Сегеда, 2001).

Ф. Вовк – «один з основоположників народознавства, антропології та археології в Україні» (Франко, Франко, 1990:86; Франко, Франко, 1997:24), професор Сорбонни і Київського університету Св. Володимира, професор *honoris causa* Санкт-Петербурзького університету, голова Російського Антропологічного Товариства, кавалер Ордену Почесного легіону, дійсний член кількох наукових товариств, в тому числі – Наукового Товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) (Стельмах, Приходько, 1967: 124). Монографія Ф. Вовка «Шлюбний ритуал та обряди на Україні» стала «величезним вкладом у науку» (Стельмах, Приходько:125), а про Вовкові «Етнографічні особливості українського народу» дослідники пишуть: «вона власне з'явилась підсумком всієї попередньої роботи етнографів та новим етапом у розвитку цієї дисципліни» (Кузнецова, Линка:72).

Антропологію, Ф. Вовк студіював протягом 1887-1905 рр. у Парижі, в таких наукових закладах, як Антропологічна школа при Сорбонні, Школа вищих досліджень, Національний музей природничої історії, Музей Трокадеро, та в інших європейських містах. Спеціалізацією Ф. Вовка стала морфологія кінцівок приматів взагалі і зокрема представників різних людських рас. Саме за досягнення в галузі анатомічної антропології український вчений отримав у Сорбонні ступінь доктора природничих наук (1905 р.).

Впродовж п'ятнадцяти років (190-1918 рр.) Ф. Вовк вивчав антропологію українського народу, базуючи свої дослідження на «лінгвістично-етнографічно-географічному» підході до відбору антропологічних матеріалів. Як зазначав дослідник, «мову не можна заводити до числа надійних антропологічних ознак, бо вона легше за все підлягає стороннім впливам та внутрішнім змінам. Та все-таки в мовах та в їх діалектах залишилося ще багато таких рис, що можуть стати дорогоцінними вказівками для антропології та спричинитись до з'ясування певних антропологічних явищ» (Вовк, 1996: 11).

Питання про роль такої важливої етнічної ознаки, як мова – одне з найскладніших в етнології. Дослідники етнічних процесів дуже обережно ставляться до оцінки ступеню відповідності антропологічних і етнічних ознак, і насамперед – мови. Одна з аксіом сучасної науки полягає в тому, що між расою і етносом існує принципова різниця: перша є явищем біологічним, а другий – соціальним. Проте звернемо увагу на таку думку відомого сучасного російського антрополога В. Алексеева: «Багато написано про її соціальну природу, багато досліджень присвячено і виявленню біологічних коренів людської мови. Мовна діяльність є могутнім засобом комунікації, а комунікація забезпечує весь культурний розвиток людства. Але при всіх соціальних аспектах мови, вона у своїх найпростіших проявах якось пов'язана і з біологічними механізмами, і, можливо, саме тому походження мови незрозуміле і не може бути пояснене без даних зоопсихології, антропології і т.д. Все ж порівняння ефективності для етногенетичних висновків двох цих видів історичних джерел, одне з яких має виключно біологічний характер (антропологічний матеріал), а друге опосередковано, але все ж пов'язане з біологічною природою людини (лінгвістичні дані), має великий методичний інтерес» (Алексеев, 1989: 134).

Як на нашу думку, то пошуки в напрямку, вказаному Ф. Вовком, і над якими розмірковує В. Алексеев, тобто пошуки взаємозв'язку, взаємодії антропологічного складу і мови, можуть бути дуже плідними, якщо при дослідженні етногенезу використовується третій елемент – «географічний». Адже обидва ряди явищ – мова (лінгвістичні дані) та антропологічні ознаки так чи інакше пов'язані через «місце»; положення об'єкту (явища) в просторі є такою ж істотною ознакою, як його якості і функції.

До етнічної антропології дуже підходить те, що відомий географ М. Баранський писав про «географічне мислення». Якщо замінити термін «географічне» на «етноантропологічне», то це звучатиме так: «Етноантропологічне мислення – це

мислення, по-перше, прив'язане до території, таке, що кладе свої судження на карту, і, по-друге, комплексне, таке що не замикається в рамках одного «елементу» чи «галузі», інакше кажучи, таке що «грає акордами, а не одним пальчиком» (Баранский, 1956: 136).

Зусиллями С. Сегеди (Сегеда, 1990; Сегеда, 1994; Сегеда, 2001), О. Франко (Франко, 1989; Франко, 1992; Франко, 2001), А. Франка (Франко, Франко, 1990), В. Наулка (Наулко, 1996), Ю. Иванченка (Иванченко, 1995) та ін., ім'я вченого зайняло належне місце в історії української науки. Однак аналіз наукової спадщини Ф. Вовка свідчить, що потенціал ідей і практичного доробку вченого далеко не вичерпаний. На сьогодні перевидані тільки дві праці «невгамовного Ф. Вовка» (Франко, Франко, 1997). А у «Бібліографії праць Хведора Вовка (1847-1918)» Галини Федорівни Вовк, виданій 1929 р. Бібліографічною комісією Всеукраїнської Академії наук у Києві (накладом в 1200 примірників) зазначені 455 наукових публікацій вченого. В основу цього довідника покладено список праць, складений самим Ф. Вовком з приводу запрошення його до Київського університету. І список цей, як зазначає Г. Вовк, далеко не повний: «Чимало наукових праць, хоч може й другорядних на його погляд, залишилося незанотовано» (Вовк, 1929:8).

Чекають прискіпливого вивчення та публікації матеріали архівного фонду Ф. Вовка, який знаходиться в Інституті археології НАН України. Фонд систематизований лише частково, і з 1930-х років перебуває на консервації. Лише епістолярна частина фонду Ф. Вовка у архіві ІА НАН України налічує п'ять з половиною тисяч одиниць зберігання. Дослідники фонду вказують на 708 кореспондентів, серед яких – відомі й шановані в світі вчені, громадські діячі, літератори – Г. Мортільє, Е. Амі, Л. Нідерле, М. Грушевський, І. Франко, Д. Анучин, В. Городцов, А. Шахматов, Д. Яворницький, О. Покровський, М. Зандукелі, М. Лебедєв, М. Кондрашенко, В. Сахаров та ін. Багато може дати пошукова

робота у фондах львівських та петербурзьких музеїв, з якими Ф. Вовк на протязі багатьох років співпрацював, та перевидання праць, опублікованих багатьма мовами в різних європейських виданнях під час вимушеної 30-літньої еміграції науковця.

Ф. Вовк – вчений, праці якого є поважною складовою частиною української етнологічної науки, організатор і популяризатор науки, громадський діяч. Це далеко не вичерпна характеристика. Аналіз наукової спадщини Ф. Вовка дозволяє зробити деякі принципово нові висновки, внести корективи в уявлення про місце цієї спадщини в українській науці. Праці Ф. Вовка містять продуману концепцію етногенезу українців, яка може бути методологічною основою новітніх етногенетичних пошуків.

Мета статті полягає в окресленні теоретико-методологічних засад «етноантропологічної концепції» Ф. Вовка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спеціальної теоретичної праці, в якій була б викладена цілісна етнологічна концепція – тобто система поглядів на буття етносу, спосіб розуміння, тлумачення етногенетичного розвитку, Ф. Вовк не залишив, але присутність такої концепції (опертої, як і історіософія М. Грушевського, на ідею «окремішності» історії, культури, в решті комплексу антропологічних ознак українського народу) добре прослідковується у працях вченого і реконструкція її теоретико-методологічних засад видається цілком можливою.

Складовими частинами української етнології (в тогочасних термінах – «передісторії») за Ф. Вовком є «анатомічна антропологія, порівняльна етнографія та первісна археологія (палеоетнологія)». Кожну з цих наукових дисциплін Ф. Вовк власними зусиллями та за допомогою учнів і послідовників перетворив на повнокровну наукову галузь. Компетентність Ф. Вовка в усіх трьох згаданих науках – антропології, етнографії та археології сумніву сучасниками не

піддавалася, – що було підтверджено нагородами від наукових товариств та вченими званнями Паризького та Петербурзького університетів.

Разом з тим внесок Ф. Вовка у антропологічну науку оцінюється досить однобоко. Перше, що згадують, коли заходить мова про Вовка-антрополога, – це, звичайно, обґрунтування ним антропологічних особливостей українців, як таких, що в основній масі тяжіють до південних європеоїдів, в той час, як інші два східнослов'янські народи, білоруси та росіяни, належать до кола північних європеоїдів. Такі висновки були зроблені на підставі даних про соматичні ознаки українського населення, зібраних Ф. Вовком та його учнями за короткий час (1903-1918 рр.) у численних експедиціях та оприлюднених у невеликій за обсягом статті «Антропологічні особливості українського народу» в енциклопедичному виданні «Український народ в його минулому і сьогоденні» (надруковане російською мовою у Петрограді; вийшло два томи – перший у 1914, другий – у 1916 р.).

Дослідити антропологічно великий народ – це значне наукове досягнення. Але тільки залучення до наукового обігу даних про фізичні ознаки українців та доведення окремішності українців від росіян і мають на увазі як шанувальники, так і критики українського вченого, коли йдеться про здобутки Ф. Вовка та його антропологічної школи. Не враховується ж, зазвичай, те, що Ф. Вовк одним з перших в Росії (двома іншими були М. Зограф та Є. Чепурковський) обґрунтував застосування в антропологічному дослідженні нового підходу – географічного (антропогеографічного), що й зробило можливим виділення етнічної антропології в самостійну наукову дисципліну. Як відомо, умовою такого виділення є наявність власного предмету вивчення та певного набору «вузькодисциплінарних» методів.

Антропогеографічний підхід полягає у визначенні ареалів антропологічних («расових» за тогочасною термінологією) типів, а також географічної спрямованості варіацій цих типів.

Якщо ми вважаємо цей підхід (принцип, метод) відбору і дослідження матеріалу таким, що складає саму суть етнічної антропології, – це означає, що його ігнорування з тих чи інших причин в етноантропологічному дослідженні робить висновки такого дослідження некоректними.

Як прийшов до усвідомлення цього Ф. Вовк, видно вже на прикладі його першої експедиції антропологічного дослідження українського етнічного масиву. Влітку 1903 р. на запрошення Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові Ф. Вовк як представник Паризького Антропологічного Товариства розпочав антропологічні студії українців на землях австрійського коронного краю Галичини та Буковини, а також у Закарпатті, яке адміністративно належало до угорської частини Австро-Угорської імперії.

Уже досвід цієї експедиції 1903 року дав змогу Ф. Вовкові переконатися, що застосований ним підхід до відбору антропологічного матеріалу – традиційний на той час в антропології – не відповідає поставленим цілям.

Ф. Вовк приходить до висновку, що критеріями відбору матеріалу для етноантропологічного дослідження можуть бути «тільки засновані на лінгвістичних і етнографічних відзнаках географічні вказівки» (Антропометричні досліді, 1908:6). Як підсумок пошуків методологічних засад та настанова майбутнім дослідникам звучить таке місце з «Антропологічних особливостей українського народу»: «Ми вважаємо тому дуже корисним простежити антропологічні ознаки українців у зв'язку з географічним поширенням головних діалектів їх мови» (Вовк, 1996:11).

Водночас у російській антропології, до якої за штатом належав приват-доцент Санкт-Петербурзького університету Ф. Вовк (Волков), основним методом виділення груп населення з певними антропологічними особливостями, був так званий «метод Івановського», який полягав у фіксації індивідуальних комбінацій ознак. За цим методом для порівняння бралися не середні величини, а співвідношення категорій: високо- і низькорослі, довго- і короткоголові тощо.

Цей метод мав багато критиків. Є. Чепурковський зокрема вказував, що застосовуючи «метод Івановського», або метод сумарного порівняння, «певного і достовірного ми нічого про співвідношення між народами не одержуємо» (Чепурковский, 1913: 13). Є. Чепурковський, проаналізувавши різноманітні методи і прийоми етнічної антропології, зробив висновок про те, що антропологічний аналіз в принципі – це накладання (зіставлення, порівняння) карт розподілу різних ознак «по найменших, практично нам доступних, просторових одиницях» (Чепурковский, 1913: 18). А це і є той самий антропогеографічний метод, що його застосовував на практиці та обґрунтовував у своїх працях Ф. Вовк.

Є. Чепурковський, за свідченням Г. Дебеца, не був новатором у застосуванні «антропогеографічного» методу. Його у Росії ще 1892 року описав М. Зограф, і взагалі, на той час «подібні прийоми давно вже привели до виділення різних антропологічних типів в населенні Франції і Німеччини» (Дебеч, 1963:221). Після такої констатації Г. Дебеч визнає, що лише «після 1913 р. російські антропологи перестали застосовувати метод Івановського, і він зберігся в історії науки як приклад наукової помилки».

На початку 1906 р. Ф. Вовк повертається з довголітньої еміграції та оселяється в Петербурзі. І саме з його діяльністю пов'язується початок нового періоду в розвитку російської антропології (Дебеч, 1963: 207, 216-219). Це була епоха теоретичних відкриттів, коли загальні моделі доповнювалися новими класифікаціями, методами, законами, відбувався перехід від одного, так би мовити, речового, рівня реальності, до іншого – інформаційного.

У першому десятилітті ХХ ст. в російській та українській етноантропології були встановлені певні теоретичні принципи етноантропологічного дослідження, насамперед, так званий «географічний» принцип, який став важливою класифікаційною ознакою. Також було вказано на принципову можливість скорочення кількості ознак задля збільшення

кількості досліджених з більш-менш рівномірним розподілом їх на великій території, в складі якої слід виділяти для порівняння по можливості більшу кількість дрібних територіальних груп: «Читачам, що можуть бути збентежені невеликою, порівнюючи з числом цілого українського населення, кількістю промірених осіб, мусимо завважити, що, як показують досліди Брока, середні антропологічні цифри дають помітні хитання тільки до певної кількості промірених суб'єктів; далі ці хитання майже припиняються, і цифри, що їх одержують у тій самій місцевості та в тій самій етнічній групі, відрізняються одна від одної тільки сотими та тисячними частинами відсотків. Завдання антропологічної статистики становить, отже не те щоб у кожній місцевості проміряти якомога більшу кількість людей, а те, щоб проміри були переведені у якнайбільшій кількості місцевостей» (Вовк, 1996: 11).

До систематичного дослідження території, заселеної українцями, Ф. Вовк застосував увесь арсенал тогочасної антропології (обміри, описання, фотографування, картографування) у поєднанні з всебічним, дуже детальним вивченням етнографії. Наслідком було перше «етнологічне» районування української етнічної території, Ф. Вовк виокремив три області («смуги») української етнічної території: північну, середню і південну. При характеристиці цих областей, окрім даних власних досліджень, вчений узагальнив праці своїх попередників: Н. Лебедева, С. Руденка, В. Сахарова («північна смуга»); К. Прохорова, В. Лебедева, М. Гильченка, В. Краснова, Н. Кондрашенка, Л. Чикаленка, О. Шульгина та С. Руденка, Ю. Талько-Гринцевича, В. Дібольда, А. Алешо, Є. ртюхова, Б. Крижановського, В. Сахарова, І. Раковського («середня смуга»); М. Гильченка, Н. Кондрашенка, Л. Чикаленка, О. Шульгина, Б. Крижановського («південна смуга») (Сегеда, 1994).

Ф. Вовк виявив певну закономірність у поширенні (розподілі) антропологічних ознак (пігментація, зріст, форма

черепа тощо), – «серед українського населення найвищий зріст відповідає і найвищому (брахіцефальному) головному показнику та найбільшій мірі темної пігментації» (Вовк, 1996:28) та зробив висновок, що сукупність характерних ознак, або український антропологічний тип, найбільше виявлена «в середній, а особливо в південній смузі України» (Вовк, 1996: 36).

Ф.Вовк виділив дві сторони антропологічної характеристики українського етносу: наявність «расових» (антропологічних) областей, – «смуг» як відображення глобальних (в усякому разі, в межах європеїдної раси) процесів антропологічної диференціації (звідси – присутність у складі українського народу кількох відмінних антропологічних типів з перевагою серед них типу високих або вище середнього зросту з темною або змішаною пігментацією брахікефалів) та – ніби протилежне: українці як «антропологічна цілість», як «український тип», який на периферії, на «окрайках», в міру віддалення від центру, виявляє певні відхилення: «Відхилення від цього етнічного типу в нечисленній кількості осіб, можна спостерігати, головню, на окрайках території, заселеної українцями, що легко пояснюється сусідніми етнічними впливами» (Вовк, 1996: 36).

На підставі зібраних даних, Ф. Вовк розробив і запропонував положення, яке стало концептуальною основою подальшого розвитку української етнології: «Український народ, на всій території, що він її заселяє, відзначається цілим рядом спільних рис та особливостей, які не залишають сумніву в тому, що він являє собою одну етнографічну цілість, цілком виразно відокремлену з-поміж інших слав'янських народів» (Вовк, 1996: 218).

Провідною ідеєю для Ф. Вовка була етнічна окремішність (самобутність) українського народу, метою – наукове обґрунтування цієї ідеї. Ф.Вовкові закидали нехтування різноманітністю, якою характеризуються етнографічні, лінгвістичні, фізичні та інші особливості. В.Петров

запропонував звернути увагу на те, що стало визначальним для поглядів українського етнолога: перед Ф. Вовком стояли завдання загальноетнічних розмежувань; йому доводилося спростовувати сумарні погляди на український народ, змагатися проти сумарних заперечень. Звідси – сумарність всієї Вовкової антропологічної характеристики українців (Петров, 1995). Як підкреслив учень Ф. Вовка, М. Ткач, «епоха Ф. Вовка» в українській етноантропології мала своїм змістом антропологічне вивчення українського етносу як «єдиного нерозривного організму» (Ткач, 1931: 129). Антропологічний тип народу розглядався сумарно, межі «варіацій» цього типу (а власне – окремих антропологічних типів у складі українського народу) були позначені лише приблизно («на окрайках») і не відзначалися достатньою чіткістю.

Згадані вище «етнографічні, лінгвістичні, фізичні та інші особливості українців» з точки зору структурного аналізу є елементами системи під назвою «етнос». Так от, якщо дотримуватися термінології загальнометодологічної, то у випадку з «українським антропологічним типом» Ф. Вовка має місце так зване спрощення об'єкту дослідження, – процедура, яка дає бачення об'єкту як єдиного цілого у зв'язках з іншими подібними об'єктами. Таке спрощення є необхідним, закономірним етапом теоретичного пізнання об'єкта, його ідеалізації.

Ідеалізація, як загальнометодологічний метод, – це спосіб логічного моделювання. Результати ідеалізації – не довільні. Вони відповідають реальним властивостям об'єктів або допускають інтерпретацію їх на підставі даних емпіричного рівня наукового пізнання. Ідеалізація пов'язана з «мисленням експериментом», внаслідок якого з гіпотетичного мінімуму деяких ознак об'єктів пізнаються закони їх функціонування.

Наступним кроком повинен бути аналіз внутрішньої будови, структури об'єкта. Тобто, на черзі стояло вивчення антропологічного складу українців у всій різноманітності територіальних варіацій, – охоплення систематичними

антропологічними дослідженнями етнографічних груп, виділення, характеристика, з'ясування генеалогічних взаємовідносин не тільки основних антропологічних типів, але й локальних варіантів у складі цих типів. Це, а також антропологічні дослідження інших етнічних груп в Україні і стало змістом досліджень послідовників Ф. Вовка, вихованців Вовкової школи української етнічної антропології у 20-х рр. XX ст. (Федоров, 1999). Однак, процес формування української етноантропологічної науки був зупинений на початку 30-х рр. XX ст.

Лише через шістдесят років, на початку 1990-х рр. українська етноантропологія вступила у новий етап свого розвитку, який можна характеризувати як другий етап самостійного розвитку.

Хоча роль Ф. Вовка в становленні української етнології була очевидною вже за його життя, нам ще належить ретельно вивчити деталі його наукової творчості, внутрішні ходи думки – все це не лише повчальна глава історії науки, але й реальна підпора на майбутнє, яка допоможе накреслити шляхи й перспективи подальшого розвитку насамперед української етнічної антропології, а також суміжних з нею областей етнології і, ширше, історії.

Висновки. Ф. Вовк підбив підсумки усіх попередніх українознавчих досліджень, узагальнивши дані Ж. Денікера, А. Івановського, Є. Чепурковського, Ю. Тально-Гринцевича, П. Чубинського та ін. Вчений розробив нові для свого часу принципи етнологічних досліджень, а саме – систематичності і всеохопності (в комплексі) досліджень всієї етнічної території. Систематичність і комплексність етнологічних досліджень, вважав Ф. Вовк, може бути забезпечена тільки за умови методично вірного використання даних антропології та етнографії у поєднанні з іншими історичними матеріалами.

Етноантропологічна концепція Ф. Вовка, яку слідом за В. Петровим ми можемо назвати народницько-лінгвістичною, була першою спробою теоретичних узагальнень в царині

української етнічної антропології. З багатьох, головним чином не залежних від нього, причин Ф. Вовк не подав цієї концепції у вигляді єдиної праці, але аналіз доступних нам джерел робить можливим відтворити головні її засади. Слід підкреслити, що Ф. Вовк був автором і найбільш послідовним провідником нової методології етноантропологічного дослідження, заснованої на глибокому вивченні сутності «народного буття», розумінні взаємопов'язаності, взаємообумовленості всіх сторін цього буття. Ця методологія дозволяє отримати найповніші уявлення про процес етногенезу.

Антропогеографічний підхід до етноантропологічних досліджень українського етносу за радянських часів не застосовувався, його було замінено своєрідним «етнополітичним» підходом, що дало можливість спекулювати на етнокультурній спорідненості трьох східнослов'янських народів і робити потрібні владі висновки про те, що українці, мовляв, нічим і антропологічно не відрізняються від росіян і білорусів. Наслідком ігнорування антропогеографічного принципу було те, що великомасштабними дослідженнями Української антропологічної експедиції 1956-1963 рр. не була охоплена п'ята частина (точніше 20,7%) території Української РСР – український Південь або Степовий етнографічний район України. Висновки ж Ф. Вовка про південний напрям як головний напрям таких зв'язків підтверджуються і сучасною наукою (Алексеева, 1973; Сегеда, 2001).

На сьогодні актуальними залишаються завдання інституціоналізації української етноантропології як наукової дисципліни (розбудови науково-дослідних та навчальних закладів), критичного переосмислення її методології і теорії саме цим і обумовлений інтерес до теоретико-методологічних засад етноантропологічної концепції Ф. Вовка.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Т.И. Этногенез восточных славян по данным антропологии. Москва. 1973. 332 с.

2. Алексеев В.П. Историческая антропология и этногенез. Москва. 1989. 448 с.
3. Антропометричні досліді українського населення Галичини, Буковини і Угорщини. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Т.Х. Львів 1908. С. 6-39.
4. Баранский Н.Н. Экономическая география. Экономическая картография. Москва, 1956. 331 с.
5. Вовк Г.Ф. Бібліографія праць Хв. Вовка (1847-1918). Київ. 1929.
6. Вовк Ф. Студії з української антропології та етнографії. Київ. 1996.
7. Іванченко Ю. Видатний вчений іпатріот України. *Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології*. Київ: Мистецтво, 1995. С. 3-6.
8. Краткий этнологический словарь. Москва. 1995. С. 90.
9. Кузнецова С., Линка Н. Архів Ф.К.Вовка. *Архіви України*. 1969 р. №6. С.71-72.
10. Наулко В. Видатний етнограф та антрополог. *Історичний календар '97*. Київ, 1996. С.83-84.
11. Сегеда С. Федір Вовк і вітчизняна наука. Вовк Ф.К. Антропологічні особливості українського народу. Київ, 1994а. С. 3-13.
12. Сегеда С.П. Антропологічна спадщина Ф. Вовка у світлі сучасних наукових даних. Вовк Ф. Антропологічні особливості українського народу. Київ, 1994б. С. 55-73.
13. Сегеда С.П. Антропологічний склад українського народу. Етногенетичний аспект. Київ: Видавництво ім. О.Теліги, 2001.
14. Сегеда С.П. Антропологічні погляди Ф. Вовка і сучасна наука. *Наука і суспільство*. 1990. № 3. С. 29-32.
15. Стельмах Г.Ю., Приходько М.П. Ф.К. Вовк. До 120-річчя з дня народження. *Український історичний журнал*. 1967. № 3. С.124.
16. Франко А. Д., Франко О.О. Невгамовний Федір Вовк. *Слово і час*. 1997. № 8.

17. Франко А.Д., Франко О.Е. Федор Кондратьевич Вовк (Волков). Биографический очерк. *Советская этнография*. 1990. №5

REFERENCES

1. Alekseeva, T.Y. (1973). *Etnogenez vostochnykh slavyan po dannym antropologii* [Ethnogenesis of Eastern Slavs according to anthropology]. Moskva. 332 [in Russian].
2. Alekseev, V.P. (1989). *Istoricheskaya antropologiya i etnogenez* [Historical anthropology and ethnogenesis]. Moskva, 448, 6-39 [in Russian].
3. *Antropometrychni doslidy ukrayins'koho naseleennya Halychyny, Bukovyny i Uhorshchyny* [Anthropometric experiments of the Ukrainian population of Galicia, Bukovina and Hungary]. (1908). *Materialy do ukrayins'ko-rus'koyi etnologiyi*. T. Kh. L'viv, 331 [in Ukrainian].
4. Baranskiy, N.N. (1956). *Ekonomicheskaya geografiya. Ekonomicheskaya kartografiya* [Economic geography. Economic cartography] Moskva [in Russian].
5. Vovk, H.F. (1929). *Bibliohrafiya prats' Khv. Vovka (1847-1918)* [Bibliography of works Min. Wolf (1847-1918)]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Vovk, F. (1996) *Studiyi z ukrayins'koyi antropologiyi ta etnografii* [Studies in Ukrainian anthropology and ethnography] Kyiv [in Ukrainian].
7. Ivanchenko, Yu. (1995). *Vydatnyi vchenyi i patriot Ukrainy. Vovk. Kh.K. Studii z ukrainskoi etnografii ta antropologii*. [An outstanding scientist and patriot of Ukraine. Wolf. H.K.] Kyiv: Mystetstvo, 3-6 [in Ukrainian].
8. *Kratkyi etnologicheskyi slovar* [Concise Ethnological Dictionary] (1995). Moskva, 90 [in Russian].
9. Kuznetsova, S. & Lynka, N. (1969). *Arkhiv F.K. Vovka* [Archive of FK Vovk] Arkhivy Ukrayiny. Kyiv, 6, 71-72 [in Ukrainian].

10. Naulko, V. (1996). *Vydatnyy etnohraf ta antropoloh* [An outstanding ethnographer and anthropologist]. *Istorychnyy kalendar '97*. Kyiv, 83-84 [in Ukrainian].

11. Sehed, S. (1994). *Fedir Vovk i vitchyznyana nauka* [Fedor Vovk and domestic science]. Vovk F.K. *Antropolohichni osoblyvosti ukrayins'koho narodu*. Kyiv, 3-13 [in Ukrainian].

12. Sehed, S. (1994). *Antropolohichna spadshchyna F. Vovka u svitli suchasnykh naukovykh danykh* [Anthropological heritage of F. Vovk in the light of modern scientific data]. Vovk F. *Antropolohichni osoblyvosti ukrayins'koho narodu*. Kyiv, 1994b, 55-73 [in Ukrainian].

13. Sehed, S. (2001). *Antropolohichnyy sklad ukrayins'koho narodu. Etnohenetychnyy aspekt* [Anthropological composition of the Ukrainian people. Ethnogenetic aspect] Kyiv: Vydavnytstvo im. O.Telihi [in Ukrainian].

14. Sehed, S. (1990). *Antropolohichni pohlyady F. Vovka i suchasna nauka*. [Anthropological views of F. Vovk and modern science]. *Nauka i suspil'stvo*. Kyiv, 29-32 [in Ukrainian].

15. Stel'makh, H.Yu. & Prykhod'ko, M.P. (1967). F.K. Vovk. Do 120-richchya z dnya narodzhennya. [F.K. Wolf. To the 120th anniversary of his birth]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*. Kyiv, 3, 124 [in Ukrainian].

16. Franko, A. D. & Franko, O.O. (1997). *Nevhamovnyy Fedir Vovk*. [The restless Fedor Vovk]. *Slovo i chas*. Kyiv, 8 [in Ukrainian].

17. Franko, A.D. & Franko, O.E. (1990). *Fedor Kondrat'yevich Vovk (Volkov). Biograficheskiy ocherk*. [Fedor Kondratievich Vovk (Volkov). Biographical essay]. *Sovetskaya etnografiya*. Moskva, 5 [in Russian].

АНОТАЦІЯ

Народницько-лінгвістична етноантропологічна концепція Ф. Вовка була першою спробою теоретичних узагальнень в царині української етнічної антропології. З багатьох, головним чином не залежних від нього, причин

Ф. Вовк не подав цієї концепції у вигляді єдиної праці, але аналіз доступних нам джерел дає змогу відтворити головні її засади. У цій статті ми хотіли підкреслити, що Ф. Вовк був автором і найбільш послідовним провідником нової методології етноантропологічного дослідження, заснованої на глибокому вивченні сутності «народного буття», розумінні взаємопов'язаності, взаємообумовленості всіх сторін цього буття. Ця методологія дозволяє отримати найповніші уявлення про процес етногенезу. Йдеться про методологію так званого «антропогеографічного підходу».

Антропогеографічний підхід полягає у визначенні ареалів так званих антропологічних (расових) типів, а також географічної спрямованості варіацій цих типів (напрямків міжгрупової змінності за обома групами ознак – вимірювальними та описовими; такі напрямки, в яких спостерігаються посилення чи послаблення певних антропологічних особливостей окремих груп населення, визначаються кореляційними зв'язками між ознаками).

Антропогеографічний підхід до етноантропологічних досліджень українського етносу за радянських часів не застосовувався, його було замінено своєрідним «етнополітичним» підходом, що дало можливість спекулювати на етнокультурній спорідненості трьох східнослов'янських народів і робити потрібні владі висновки про те, що українці, мовляв, нічим і антропологічно не відрізняються від росіян і білорусів. Наслідком ігнорування антропогеографічного принципу було те, що, наприклад, великомасштабними дослідженнями Української антропологічної експедиції 1956-1963 рр. не була охоплена п'ята частина (точніше 20,7%) території Української РСР – український Південь або Степовий етнографічний район України. Висновки ж Ф. Вовка про південний напрямок як головний напрямок таких зв'язків підтверджуються і сучасною наукою.

Необхідність критичного переосмислення методологічних засад української етнічної антропології, належна оцінка здобутків школи Ф. Вовка не викликає сумнівів. Осмислення теоретико-методологічних засад етноантропологічної концепції Ф. Вовка, введення в сучасний науковий обіг матеріалів багатолітніх досліджень Ф. Вовка та його учнів значною мірою збагатить уявлення про процес етногенезу українців.

***Ключові слова:** українська етнічна антропологія, теоретико-методологічні засади, етноантропологічна концепція, антропогеографічний принцип.*

АННОТАЦИЯ

Народническо-лингвистическая этноантропологическая концепция Ф. Вовка была первой попыткой теоретических обобщений в области украинской этнической антропологии. По многим, главным образом не зависящим от него, причинам Ф. Вовк не представил эту концепцию в виде единого труда, но анализ доступных нам источников делает возможным воссоздать главные ее принципы. В этой статье мы хотели подчеркнуть, что Ф. Вовк был автором и наиболее последовательным проводником новой методологии этноантропологического исследования, основанной на глубоком изучении сущности «народного бытия», понимании взаимосвязанности, взаимообусловленности всех сторон этого бытия. Эта методология позволяет получить полные представления о процессе этногенеза. Речь идет о методологии так называемого «антропогеографического подхода».

Антропогеографический подход заключается в определении ареалов так называемых антропологических (расовых) типов, а также географической направленности вариаций этих типов (направлений межгрупповой изменчивости по обоим группам признаков – измерительным и описательным; такие направления, в которых наблюдаются

усиление или ослабление антропологических особенностей отдельных групп населения, определяются корреляционными связями между признаками).

Антропогеографический подход к этноантропологическим исследованиям украинского этноса в советское время не применялся, его заменили своеобразным «этнополитическим» подходом, что позволило спекулировать на этнокультурном родстве трех восточнославянских народов и делать нужные властям выводы о том, что украинцы, мол, ничем и антропологически не отличаются от русских и белорусов. Следствием игнорирования антропогеографического принципа было то, что, например, крупномасштабными исследованиями Украинской антропологической экспедиции 1956-1963 гг. не была охвачена пятая часть (точнее 20,7%) территории Украинской ССР – украинский Юг или Степной этнографический район Украины. Выводы же Ф. Вовка о южном направлении как главном направлении таких связей подтверждаются и современной наукой.

Необходимость критического переосмысления методологических основ украинской этнической антропологии, надлежащая оценка достижений школы Ф. Вовка не вызывает сомнений. Осмысление теоретико-методологических основ этноантропологической концепции Ф. Вовка, введение в современный научный оборот материалов многолетних исследований Ф. Вовка и его учеников в значительной степени обогатят представления о процессе этногенеза украинцев.

Ключевые слова: украинская этническая антропология, теоретико-методологические основы, этноантропологическая концепция, антропогеографический принцип.

УДК 32.019.5:355.01] (470+477-6512)"2014/2020"

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-135-159>

**MEDIA SPACE IN THE NON-CONTROLLED
UKRAINIAN TERRITORIES OF LUHANSK AND
DONETSK REGIONS IN 2014-2020 IN THE CONDITIONS
OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR**

**МЕДІАПРОСТІР НА НЕПІДКОНТРОЛЬНИХ УКРАЇНІ
ТЕРИТОРІЯХ ЛУГАНСЬКОЇ ТА ДОНЕЦЬКОЇ
ОБЛАСТЕЙ У 2014- 2020 РР. В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-
УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

**МЕДИАПРОСТРАНСТВО НА НЕПОДКОНТРОЛЬНОЙ
УКРАИНЕ ТЕРРИТОРИИ ЛУГАНСКОЙ И ДОНЕЦКОЙ
ОБЛАСТИ В 2014- 2020 ГГ. В УСЛОВИЯХ
РОССИЙСКО-УКРАИНСКОЙ ВОЙНЫ**

Vitaliй Kocyp,

*доктор історичних наук,
доцент, декан факультет
гуманітарно-природничої
освіти і соціальних
технологій, kotsurv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6647-7678>ДВНЗ
«Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені Григорія
Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав Київська обл.,
Україна, 08401*

Vitalii Kotsur,

*Doctor of Historical Sciences,
PhD in Political Sciences,
Assistant Professor, Dean of
Faculty of Humanitarian and
Natural Education and Social
Technologies, kotsurv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6647-7678>Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University 08401,
Ukraine, Kyiv region,
Pereiaslav, Sukhomlynskyi
Str., 30*

Леся Коцур,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології
dombrovska_ne@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8996-1606> ДВНЗ
«Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені Григорія
Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав Київська обл.,
Україна, 08401

Lesia Kotsur,

PhD in History, Senior Lecturer,
Assoc. Prof. of Department of
Political Sciences
dombrovska_ne@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8996-1606>
Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University 08401,
Ukraine, Kyiv region,
Pereiaslav, Sukhomlynskyi Str.,
30

Ірина Іваннікова,

магістрантка кафедри
політології *franko-a@ukr.net*
ORCID: orcid.org/0000-0002-8539-2642 ДВНЗ
«Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені Григорія
Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав Київська обл.,
Україна, 08401

Iryna Ivannikova,

Master's student of Department
of Political Sciences *franko-
a@ukr.net* ORCID:
orcid.org/0000-0002-8539-2642
Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University 08401,
Ukraine, Kyiv region,
Pereiaslav, Sukhomlynskyi
Str., 30

ABSTRACT

Considering the current geopolitical situation in Ukraine and information and communication challenges from Russia, which is waging an occupation-hybrid war against our state, special attention should be paid to shaping the worldview of the population in Ukraine's non-controlled territories of Luhansk and Donetsk regions through the media in 2014-2020. An important role in shaping the Russian worldview of the population in the territories

not under Ukraine's control is played by the media of the so-called 'LPR' and 'DPR', which operate through methods of total propaganda, intimidation and manipulation. The mass media of the unrecognized republics are effectively used by the Russian Federation as a tool to influence the information and economic space of the occupied territories.

In this review, the authors reveal the changes that took place in the digital media space and print media since 2014 in the territories non-controlled by Ukraine. The influence of the local media on the formation of the worldview of Luhansk and Donetsk regions' population is defined.

It is determined that over the past five years, practically all Ukrainian information channels have been supplanted in the non-controlled by Ukraine territories of Luhansk and Donetsk regions. They were replaced by Russian or pro-Russian local mass media, the purpose of which was to promote the values and worldview of the narratives of 'russkiy mir' in these territories.

It has been proved that the population of Luhansk and Donetsk regions has actually found itself in an information vacuum, with each post, tweet or article being monitored by 'LDPR public authorities'. There are no Ukrainian newspapers and magazines in the press outlets, while Russian print media predominate.

It is determined that feelings of fear for the Ukrainian state policy are artificially formed among local inhabitants in non-controlled territories.

The local press primarily publishes articles about 'spies' and 'agents' of the SBU, as well as nostalgia for the Soviet Union is formed, by glorifying the missing soldiers of the Great Patriotic War.

Keywords: *Ukraine, Russian Federation, 'hybrid war', 'russkiy mir', non-controlled territories, mass media, press, print media, LDPR, LPR (Luhansk People's Republic), DPR (Donetsk People's Republic).*

Постановка проблеми. Наприкінці XX – початку XXI століть засоби масової інформації стали не тільки інструментом

комунікації, а й потужною зброєю, яка використовується державами для досягнення їхніх зовнішньополітичних цілей. Перебування незалежних країн під контролем іноземного інформаційного поля дозволяє окремим державам формувати суспільні настрої згідно їхніми інтересами та втручатися у внутрішню політику суверенних держав.

Оскільки після здобуття Україною незалежності у 1991 р. вона й надалі продовжила перебувати в російському інформаційному полі, то поступово на її теренах сформувалися потенційні осередки сепаратизму, настрої яких постійно підживлювались спекуляціями на мовному підґрунті, так званих утисках російськомовних. Скориставшись наслідками революційних подій в Україні 2014 р. Російська Федерація (РФ) розгорнула проти України інформаційно-пропагандистську кампанію та під приводом захисту російськомовного населення анексувала український Крим й розгорнула збройну агресію в низці районів Луганської та Донецької областей. Після захоплення окремих територій бойовиками вони взяли під контроль усю медійну сферу, з метою подальшого насадження ідей «русского мира» та формування нової ідентичності громадян.

В умовах сьогодення, коли виникає проблема якісної реінтеграції в українське суспільство як людей з окупованих територій, так і тих, що не виїжджають звідти, актуально дослідити становище медіа на непідконтрольних Україні територіях так званих «ЛНР» та «ДНР», які за допомогою методів тотальної пропаганди, залякування та маніпулювання формують російський світогляд населення на непідконтрольних територіях.

Аналіз останніх досліджень публікацій. Запропонована проблематика ще не стала предметом комплексних досліджень, у зв'язку з обмеженим доступом інформаційних контактів України з окупованими територіями та неможливістю провести фахове дослідження незалежними соціологічними й науковими установами, які можуть стати об'єктами насильства з боку

російських бойовиків. Попри ці складнощі, до вивчення цієї теми прикута увага центру Разумкова (Центр Разумкова..., 2020), Міністерства інформаційної політики України (Міністерство інформаційної..., 2020), Національного інституту стратегічних досліджень (Національний інститут..., 2020), аналітичного центру «Фабрика думки «Донбас» (який належить Громадській організації «Громадський холдинг «Група впливу»») (Громадська організація..., 2020), Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій (Міністерство з питань..., 2020) та Інституту масової інформації (Інститут масової інформації..., 2020), які періодично проводять окремі дослідження, які відбивають зміни у медіапросторі Луганської та Донецької областей. Також ця проблематика частково розкрита у монографії «Інформаційні чинники системи інтеграторів Донбасу і Криму в загальноукраїнській єдності» (Інформаційні чинники..., 2016). Водночас слід зауважити, що аналіз друкованих ЗМІ, які там є не менш популярними ніж соціальні медіа, практично відсутній.

Метою огляду є вивчення змін в цифровому медіапросторі та друкованих ЗМІ на непідконтрольних Україні територіях та їх вплив на формування світогляду населення Луганської та Донецької областей.

Виклад основного матеріалу. В сучасному світі медіа відіграють ключову роль у формуванні світогляду населення. Одним із першочергових завдань бойовиків так званих республік «ЛНР» та «ДНР» було – встановлення контролю над інформаційною сферою з метою позбавлення місцевого населення до незалежних засобів масової інформації (ЗМІ). Зокрема, з початком конфлікту на сході України у 2014 р. в Донецькій області було вщент розгромлено 28 офісів місцевих ЗМІ, що змусило частину місцевих журналістів виїхати в інші регіони України. На уламках цих офісів на окупованих територіях Луганської й Донецької областей було створено чотири *місцеві* телеканали. Зокрема, в «ДНР» з'явилися такі

мовники як: «Оплот ТВ», який було утворено на основі захопленого місцевого телеканалу «Перший муніципальний»; «Новороссия ТВ» Губарєва, що працює на захопленій частоті ЮНІОНу та «1+1»; «Первый республиканский»; «Второй республиканский», колишній ЮНІОН), а також працює російське телебачення (Голуб, 2019). Згодом з'явилися й такі місцеві телеканали як: «Авеста», «Горловка-ТВ», «ТВ-Сфера», «Шахтарська студія телебачення», «Торезьке телебачення» («ЗМІ ДНР»..., 2020).

Телеканали на захоплених територіях Луганської області зазнали також змін. Зокрема, у так званий «ЛНР» одним із найпоширеніших каналів є «Луганськ 24», інформацію про який можна знайти на сайті «Державного телебачення і радіомовлення ЛНР» («Державна телевізійна..», 2020). Існують й суто місцеві канали, наприклад, у м. Красний Луч (Хрустальний) мовить телеканал «ТРК Красний Луч», в Антрациті – «Антел-плюс Антрацит», в Алчевську – «Аскет» та ін. Місцеві канали висвітлюють, загалом, новини культури, музики, спорту і транслюють оголошення людей стосовно купівлі/продажу тощо.

Окрім телебачення терористичні угруповання «ЛДНР» провели певні зміни на радіо. Наприклад, якщо у 2017 р. на окупованих територіях інколи можна було почути українське радіо «Люкс ФМ», то зараз воно відсутнє взагалі. Водночас у так званий «ДНР» заговорили такі радіостанції, як: «Радіо «Республіка», «Радіо «Столиця», «Радіо ТВ», «Татове радіо» («ЗМІ ДНР»..., 2020). А в «ЛНР» – «Радіо «Перемога», «Своє радіо», «Радіо «Республіка» та «Вести плюс. Луганск» («Державна телевізійна..», 2020). Вони розповідають про новини в «ЛДНР» та світі. Варто звернути увагу, що зранку там вмикають гімни «республік» або Радянського Союзу. Також, присутнє і російське радіо («Авторадіо», «Шансон» і т. д.).

Основним джерелом альтернативних новин про події в регіоні та Україні, для мешканців окупованих територій, є інтернет й так зване «сарафанне радіо». В інтернеті, це

інформаційні сайти «Остров», «Новости Донбасса», Громадське телебачення Донбасу, та пабліки в соцмережах. Зокрема, з 22 по 26 квітня 2019 р. ІМІ проаналізував контент семи онлайн-видань, що функціонують у непідконтрольних Україні районах Донецької та Луганської областей (ОРДЛО). Дослідження стосувалося висвітлення української, російської та влади самопроголошених республік, кількості опублікованих фейків та мови ворожнечі. Унаслідок чого з'ясувалося, що в регіональних ЗМІ ОРДЛО 20% інформації стосувалося саме української влади, 19,5% – самопроголошеної влади так званої «ЛДНР», 9% – російської влади. При цьому слід відзначити, що український політикум висвітлений переважно в негативному ключі, а місцевий та російський – у позитивному (Терещенко, 2020).

Водночас не слід вилучати з поля зору групи у соціальних мережах, які стають з року в рік популярнішими й можуть слугувати потужним мобілізаційним ресурсом для місцевих очільників. Зокрема, варто звернути увагу на групу ВКонтакте «Типичний Донецк», яка нараховує 408 тисяч учасників і є найбільшим місцевим пабліком з усіх регіонів. Контент групи швидше неполітизований, але певною мірою про-«регіональний», типовий для ЗМІ некупованої території Донецької області. Ця група пов'язана з вебсайтом місцевих новин «Это Донецк», який подає інформацію про події на окупованій території, але певною мірою поблажливо до проросійської позиції (Дослідження медіа-ситуації..., 2020). В «ЛНР» розповсюджені такі групи ВКонтакте, як «Луганск 1 Новости | ЛНР», «Другой Луганск», «Луганск – наш город» та ін. Наприклад, група «Луганск 1 Новости | ЛНР» налічує 144 428 тисяч учасників. В ній так само розповідається про спорт, культуру, політику й інші події «республіки». Не менш вагомим є група «Сводки от ополчения Новороссии», яка налічує 433 940 тисяч учасників і є найвпливовішою серед місцевих жителів. Висвітлює новини про обстріли, політику, гуманітарну ситуацію та збирає гроші з людей на допомогу

«армії ЛДНР» («Сводки от ополчения...», 2020). Почали з'являтися групи у соцмережах Facebook, Вконтакте, де жителі різних населених пунктів, у яких тривають бої, повідомляють про обстріли. Там також розміщують передруки оголошень «міністерств» псевдореспублік. Серед повідомлень місцевих жителів бувають важливі й правдиві. Але перевірити їх інколи складно.

Крім новин, на місцевих пабліках можна знайти розклад руху транспорту, інформацію про роботу різних «установ ЛДНР». 2014-2015 року там також розміщували інформацію про зниклих безвісти. Є пабліки, де публікують інформацію про злочини на окупованих територіях та резонансні події в ОРЛО. Зокрема, пабліки Вконтакте «Свердловск – ты должен это знать» та «Другой Луганск».

Водночас відзначимо, що кількість проукраїнських груп в соціальних мережах значно зменшилась у порівнянні з 2014-2016 рр. Якщо в перші два-три роки війни місцеві жителі не боялись створювати проукраїнські пабліки, збиратись в гуртки, поширювати українську символіку на державних будівлях «ЛДНР», то зараз ця практика майже відсутня. Це обумовлено, перш за все, посиленням контролю бойовиками за суспільством в інформаційному просторі, у тому числі й за допомогою Telegam-каналів, груп ВКонтакте та інших ресурсів, через які вони аналізують реакцію жителів на ті чи інші новини, провокують і маніпулюють їх настроями. Своєю чергою це накладає негативний відбиток на місцевий соціум, адже на окупованих територіях поступово формується почуття страху та вороже ставлення до України.

Цьому значно сприяє й те, що інформаційне наповнення сайтів ОРДЛО здебільшого перенасичене дописами присвяченими обстрілам, «небажання України йти до миру» тощо. Загалом дезінформація про війну є доволі стабільною темою саме тому, що там є обмежене коло авторів, які працюють на проросійські українські медіа або на російські чи підконтрольні Кремлю. Хоча, варто зазначити, що тема війни

дуже рідко приваблює маніпуляції та дезінформацію на українських «сміттєвих» сайтах. Для них це, як правило, табу, хіба що мова йде про «джинсу» на користь проросійських сил або чиїсь передруковані думки. Це важливе питання, щодо якого є консенсус (Дніпровська, 2020).

Окрім цих ресурсів бойовики Луганська й Донецька створили власні інформ-центри: Луганскінформцентр, та ДАН (Донецьке агентство новин). Ці два інтернет-видання – головні пропагандистські майданчики. Обидва сайти заблоковані українськими провайдерами, адже тут публікується «офіційна» інформація угруповань «ЛДНР», котра є прямим порушенням українського законодавства. Також існують сайти так званих «держустанов ОРДЛО». Попри те, що вони є невизнаними місцеве населення живе за цими «законами», а також користується інформацією з цих сайтів під час відвідування родичів або з інших причин (Троян, 2018). Таких сайтів існує приблизно 14-15 (не враховуючи окремі сайти «Міністерств ЛДНР» або їх «комітетів»): «Офіційний сайт глави ЛНР/ДНР», «Народна Рада ЛНР/ДНР», «Рада Міністрів ЛНР/ДНР», «Державний комітет статистики ЛНР/ДНР», «Державний комітет податків і зборів ЛНР/ДНР», «Державний митний комітет ЛНР/ДНР» тощо. Наприклад, на сайті так званої «Народної Ради ЛНР» можна знайти інформацію про законодавство, законодавчу, депутатську і міжнародну діяльність тощо. Існує «Комітет Народної Ради ЛНР з питань міжнародних відносин, зв'язку, інформаційної й масових комунікацій». Ось що вказано про комітет на сайті «Народної Ради ЛНР»: «...здійснює дипломатичні та консультаційні відносини Луганської Народної Республіки з іноземними державами та міжнародними організаціями, що сприяє взаємному партнерству і співпраці; розробляє і вносить на розгляд Ради законопроекти про засоби масової інформації; розробляє і ратифікує міжнародні угоди, а також здійснює контроль за їх виконанням...» («Комітет Народної Ради...», 2020). На іншому сайті «ЛНР» можна знайти інформацію про

ЗМІ, акредитовані в «ЛНР», такі, як: «Державна телерадіокомпанія ЛНР», «Луганський інформаційний центр», «Молодіжне інформаційне агентство «Істок»», «Газета «Життя Луганська»» («Міністерство економічного...», 2020). На «офіційному сайті ДНР» так само є інформація про: «главу ДНР», «уряд», «Народну Раду», «Верховний суд» і «Генеральну прокуратуру». Розміщено їх контактну і довідкову інформацію, а також розповідається про «символіку і гімн ДНР» («ЗМІ ДНР»..., 2020). Стосовно регулювання інформаційної політики в «ДНР», то цим там займається «Комітет Народного уряду по зовнішній політиці, міжнародним зв'язкам, інформаційній політиці та інформаційним технологіям». До компетенції цього комітету входить багато питань, ключовими з яких є: «...підготовка проєктів законів з видавничої діяльності й функціонування друкованих й електронних ЗМІ; інформації, доступу до інформації, захисту інформації й порядку її використання; зовнішньої й інформаційної політики ДНР...» («Комітет Народної Ради...», 2020).

Варто зазначити, що деякі з аналізованих нами соцмереж є заблокованими на підконтрольній території України згідно з указом від 26 квітня 2017 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», що був неодноразово продовжений з метою гарантування національної безпеки (Про застосування персональних..., 2020). З 2014 р. під заборону перебувають й офіційні сайти так званих «держустанов ЛДНР». Тому, для аналізу інформації на цих сайтах ми скористалися спеціальною програмою VPN, яка дозволяє змінювати геолокацію в браузері, або перебуваючи безпосередньо на непідконтрольній території.

Важливо відзначити, що окрім так званих держустанов кожна з «республіка» має власну законодавчу базу регулювання інформаційної сфери. Наприклад, на території так званої «ДНР» діє «Закон про засоби масової інформації» від 29 червня

2015 р. У ст. 5 цього закону зазначено, що: «... законодательство Донецкой Народной Республики о средствах массовой информации основывается на Конституции Донецкой Народной Республики, состоит из настоящего Закона и издаваемых в соответствии с ним иных нормативных правовых актов Донецкой Народной Республики. При введении на территории Донецкой Народной Республики особых правовых режимов, деятельность средств массовой информации регулируется настоящим Законом, а также Законом Донецкой Народной Республики от 24.03.2015 года № 23-ІНС «Об особых правовых режимах» ...» тощо («Закон ДНР...», 2020).

Цікавим для дослідження є й так званий «наказ №32 Міністерства інформації ДНР» від 15 січня 2015 р. «Про правила отримання акредитації для роботи на території ДНР представниками ЗМІ й нової форми акредитованого посвідчення», де показані зразки посвідчення та вказані правила роботи журналістів по висвітленню бойових дій («О правилах получения..., 2020). Хоча насправді цей наказ є більш декларативним, ніж реальним.

Якщо зайти на сайт так званої «Народної Ради ЛНР», можна знайти інформацію про наявні закони, які регулюють роботу ЗМІ (в тому числі й друкованих): «Закон про рекламу» від 7 квітня 2017 р.; «Про забезпечення доступу до інформації про діяльність державних органів й органів місцевого самоврядування» від 14 червня 2019 р.; «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади в державних засобах масової інформації» від 27 травня 2016 р.; «Про засоби масової інформації» від 7 листопада 2014 р. («Класифікатор законів..., 2020). Наприклад, в главі III ст.27 так званого «Закону про засоби інформації» зазначено наступне: «... Воспрепятствование осуществляемому на законном основании распространению продукции средств массовой информации со стороны граждан, объединений граждан, должностных лиц, предприятий, учреждений, организаций, государственных

органов – не допускается. Распространение продукции средства массовой информации считается коммерческим, если за нее взимается плата...» тощо. В ст.30 пишеться, що: «...тираж периодического печатного издания, аудио-, видео-, кинохроникальной программы определяется главным редактором по согласованию с издателем...». Також є ст.53 «Обов'язкові повідомлення», де сказано про те, що «...редакции средств массовой информации, учредителями (соучредителями) которых являются государственные органы, обязаны публиковать по требованию этих органов их официальные сообщения в порядке, регулируемом уставом редакции или заменяющим его договором, а равно иные материалы, публикация которых в данных средствах массовой информации предусмотрена законодательством ЛНР...» та ін. Цікавим є пункт в ст. 72 «Поширення зарубіжної інформації» про те, що: «...гражданам ЛНР гарантируется беспрепятственный доступ к сообщениям и материалам зарубежных средств массовой информации...». При тому, помітити якусь закордонну газету практично неможливо («Закон «Про засоби...», 2020).

Усього на окупованій території Луганської області видається 35 газет, з них 14 підконтрольні «міністерству». Такі видання фінансуються в рамках «Програми підтримки державних друкованих засобів масової інформації», схваленої «радою міністрів ЛНР». У рамках програми «міністерство» укладає договори з редакціями газет на висвітлення діяльності «органів державної влади ЛНР». За даними групи «Інформаційний спротив», фінансування друкованих ЗМІ для потреб «ЛНР», станом на 2016 р., коштувало не менше 16 млн рублів на рік (близько 6 млн грн) (Український центр..., 2019: 60).

В «ЛДНР» виходить чимало газет, здебільшого безкоштовних. У їх числі: «Голос Республики», «Дебальцевские вести», «Донецк вечерний», «Знамя Победы», «Кочегарка ДНР», «Наше время», «Новая жизнь», «Родина»,

«Родное Приазовье», «Восточный курьер», «Голос Донбасса», «Советская Луганщина», «Республика», «Жизнь Луганска», «Общественно-политический еженедельник «Вечерний Луганск»», «Молодогвардеец» та інші («ЗМІ ДНР»..., 2020; Довідник Луганська..., 2021). Місцеве проукраїнське видання Луганська «Реальна газета» виходило майже до середини липня 2014 року. Останній друкований випуск не вийшов у продаж – газетні кіоски перестали працювати, до міста вже не завозили пресу (Троян, 2018).

Загалом слід зауважити, що у 2014-2015 рр. друковані ЗМІ «ЛДНР» пройшли перехідний етап до створення нової пропагандистської машини. Слід звернути увагу, що в усіх газетах «ЛДНР» не публікуються статті українською мовою. Проте, інколи можна побачити українські цитати написані російськими літерами. Аналізуючи контекст фотографій, які друкуються на перших сторінках газет, можна зробити висновок, що більшість фотографій – це «глави республік», а вже на інших – фотографії побутового характеру (інфраструктурних об'єктів, благоустрою територій тощо). Також зображені різного роду культурні події: змагання, вистави, концерти та ін. На останніх сторінках газети можна побачити різноманітні оголошення з приводу роботи, гороскоп, рекламу та рубрику «продам/куплю». Якщо це звичайна місцева газета, то в ній є також програма для телебачення.

У ході дослідження нашу увагу привернула газета «Красний Луч», яка є місцевою газетою м. Красний Луч (нині Хрустальний) Луганської області (підконтрольної «ЛНР») і зазвичай вона є однотипною («Газета Красний Луч...», 2021). Випуск даної газети №51 від 17 грудня 2020 р., а рекомендована ціна складає 17 рублів. Тираж – 4650 тис. Видається з вересня 1920 року. На першій сторінці розміщений портрет «глави ЛНР» Леоніда Пасічника та портрет «голови уряду ЛНР» Сергія Козлова, де розташовані їх звернення до т. зв. «Дня співробітника органів державної безпеки». Зверху, над назвою газети, розташовані назви основних статей. Їх тут 7:

«Освітній форум #ГУРУ – можливість розкрити потенціал й принести користь своїй Республіці», «ЧСПК дозволила проведення планових перевірок», «Бізнес і уряд ЛНР повинні взаємодіяти», «УТіСЗН починає видачу новорічних подарунків», «Мужність. Відвага. Героїзм», «Вшанування ліквідаторів ЧАЕС», «Атом збісився, вгору кинувся, і почалась війна».

Знизу інформація про конкурси в «ЛНР» («Диво новорічної іграшки»; «З Новим Роком, солдат!»). Звертаючи увагу на конкурс «З Новим Роком, солдат!», який стартував 15 грудня слід наголосити, що його організатором виступив проєкт «Волонтер» суспільного руху «Мир Луганщини». Суть конкурсу полягала у малюнках: «На рисунках должны быть пожелания для военнослужащих и поздравления с Новым Годом. Работы победителей конкурса и участников передадут военнослужащим Народной милиции ЛНР, которые находятся на передовых позициях». Особливість цього конкурсу полягає у прищеплюванні любові дітей до «ополченців ЛНР» (Красный Луч..., 2020). Поруч з інформацією про конкурси видно уривок статті про встановлення 180 нових контейнерів для складування відходів. Особливу увагу слід звернути на кольорову гаму газети. Так, 1 сторінка газети надрукована у червоних, блакитних, синіх і чорних кольорах, тоді як інші сторінки чорно-білі (окрім 12-13). Разом з основними статтями на сторінках є стаття «Пам'яті воєнкорів..» (2 сторінка; розповідається про те, що «глава ЛНР» вшанував пам'ять загиблих журналістів), «Пам'ятка для громадян ЛНР» (де висвітлено про те, що потрібно для отримання громадянства ЛНР або РФ), стаття «Новорічний кубок по міні-футболу 2020 року» (5 стор.). На сторінці 4 подається інформація про відновлення вуличного світла в селищах Софіївський та Запоріжжя. На шостій сторінці розповідається про «Особливості призначення пенсії багатодітним матерям й матерям дітей-інвалідів», про першу допомогу при обмороженні, про профілактику отруєння чадним газом й

першу допомогу. Далі йде програма для телебачення. Саме там можна знайти про те, що ж дивляться на окупованих територіях. Сторінки 9-11 присвячені 75-річчю Перемоги, історіям про радянських солдатів та їх родини. У 12-13 сторінках йдеться про пам'ятні дати (зокрема, про День вшанування учасників ліквідації атомної аварії на Чорнобильській АЕС). 14 стор. – «Актуальні питання у сфері охорони атмосферного повітря на території ЛНР», а у 15 стор. мовиться про релігію. 16 стор. займає: «Пам'ятка про пожежну безпеку в зимовий пожежно небезпечний період», «Профілактичні рейди у водойм з метою попередження про небезпеку виходу на тонкий лід», «На території Республіки проводяться заходи з профілактики й недопущення порушення обороту піротехнічних виробів» і колонка під назвою «Виражаємо скорботу». На 18 сторінці закінчується програма для ТБ і починаються оголошення по типу «Куплю/продам», реклама, оголошення про роботу, вдячності, гороскоп, рецепти їжі, а на останній сторінці вітання з Днем народження (Красный Луч..., 2020).

Отже, запропонований аналіз свідчить про те, що упродовж останніх п'яти років на непідконтрольних Україні територіях Луганської та Донецької областей намітились тривожні тенденції у медіапросторі. Їх суть полягає у тому, що поступово були витіснені українські канали подачі інформації, які були замінені на так звані місцеві або російські, покликані закріпити ціннісно-світоглядні наративи РФ на цих територіях. Про це зокрема свідчить псевдозаконодавство створене терористами «ЛДНР», унаслідок закріплення якого суспільство опинилось в складній ситуації, коли будь-яке слово чи думка опиняються під контролем т. зв. «МДБ ЛДНР», а за кожним постом, твітом чи статтею слідкують «органи державної влади ЛДНР». Примітно, що окрім залякування населення (про так званих «шпигунів» й «агентів» СБУ) та відновлення ностальгії за Радянським Союзом, одним із головних завдань ЗМІ на непідконтрольних Україні територіях є тотальне витіснення

будь-якого україномовного контенту, який водночас є потужним стрижнем національної ідентичності й самосвідомості. З цією метою, перевага надається лише газетам і журналам з Росії.

Загалом аналіз медіа та ЗМІ окупованих територій, свідчить, що вони несуть суттєву загрозу для втрати свідомої частини громадян України, а також формування в них нового світогляду. З урахуванням того, що українські владні важелі відсутні в «ЛДНР», то відновити викривлений світогляд людей буде вкрай складно.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. «Газета Красний Луч. ЛНР»: веб-сайт. URL: <https://redray-lnr-news.su/> (дата звернення: 2.01.2021).
2. «Державна телевізійна і радіомовна компанія ЛНР»: веб-сайт. URL: <https://gtrklnr.com/> (дата звернення: 22.12.2020).
3. «Закон «Про засоби масової інформації» від 7.11.2014 р. «Народна Рада ЛНР»: веб-сайт. URL: <https://www.nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/906/> (дата зернення: 30.12.2020).
4. «Закон ДНР «Про засоби масової інформації»» від 29.06.2015 р. «Народна Рада ДНР»,; веб-сайт. URL: https://dnrsovet.su/zakon_doneckoj_narodnoj_respubliki_o_sredstvah_massovoj_informacii/ (дата звернення: 29.12.2020).
5. «ЗМІ ДНР». «Офіційний сайт ДНР»: веб-сайт. URL: <https://dnronline.su/sredstva-massovoi-informatsii-dnr/> (дата звернення: 20.12.2020).
6. «Класифікатор законів по сферам регулювання суспільних відносин». «Народна Рада ЛНР»: веб-сайт. URL: <https://www.nslnr.su/zakonodatelstvo/klassifikator-zakonov/> (дата звернення: 29.12.2020).
7. «Комітет Народної Ради ЛНР з питань міжнародних відносин, зв'язку, інформаційної політики і масових комунікацій». «Народна Рада ЛНР»: веб-сайт. URL: <https://www.nslnr.su/about/komitety/335/> (дата звернення: 27.12.2020).

8. «Комітет Народної Ради по зовнішній політиці, міжнародним зв'язкам, інформаційній політиці й інформаційним технологіям». «Народна Рада ДНР»: веб-сайт. URL: <https://dnrsovet.su/struktura/komitety-i-komissii-ns/komitet-narodnogo-soveta-po-vneshnej-politike-mezhdunarodnym-svyazyam-informatsionnoj-politike-i-informatsionnym-tehnologiyam/> (дата звернення: 27.12.2020).

9. «Міністерство економічного розвитку ЛНР»: веб-сайт. URL: <https://merlnr.su/docs/> (дата звернення: 27.12.2020).

10. «О правилах получения аккредитации для работы на территории ДНР представителями СМИ и новой форме аккредитационного удостоверения». «Приказ Министерства Информации Донецкой Народной Республики» №32 от 15.01.2015. <https://dnronline.su/prikazy-ministerstva-informacii-doneskoj-narodnoj-respubliki/> (дата звернення: 29.12.2020).

11. «Сводки от ополчения Новороссии»: веб-сайт. URL: https://vk.com/strelkov_info (дата звернення: 25.12.2020).

12. Голуб О. Фейки та мова ворожнечі: як висвітлюють Україну в медіа окупованих території Донбасу. *Інститут масової інформації*, 21.05.2019 р.: веб-сайт. URL: <https://imi.org.ua/articles/feyku-ta-mova-vorozhnechi-iaak-vysvitliuiut-ukrainu-v-media-okupovanykh-terytoriy-donbasu-i47/> (дата звернення: 20.12.2020).

13. Громадська організація «Громадський холдинг «Група впливу»»: веб-сайт. URL: <https://www.vplyv.org.ua/> (дата звернення: 17.12.2020).

14. Дніпровська М. Як проросійські ЗМІ брешуть про Донбас (інтерв'ю з журналісткою, яка знається на фейках). *Вільне радіо*, 11.08.2020 р.: веб-сайт. URL: <https://freeradio.com.ua/iak-prorosiiski-zmi-breshut-pro-donbas-interv-iu-z-zhurnalistkoju-iaka-znaietsia-na-feikakh/> (дата звернення: 25.12.2020).

15. Довідник Луганська: веб-сайт. URL: <https://lugansk.yaspravka.com/redaktsii-gazet-i-zhurnalov> (дата звернення: 2.01.2021).

16. Дослідження медіа-ситуації на Сході і Півдні України: Донецька область. *Інститут масової інформації*, 11.03.2016 р.: веб-сайт. URL: <https://imi.org.ua/articles/doslidjennya-media-situatsiji-na-shodi-i-pivdni-ukrajini-donetska-oblast-i545> (дата звернення: 23.12.2020).

17. Інститут масової інформації: веб-сайт. URL: <https://imi.org.ua/> (дата звернення: 19.12.2020).

18. Інформаційні чинники системи інтеграторів Донбасу і Криму в загальноукраїнській єдності : монографія / В. М. Горовий, О. С. Онищенко, М. Б. Закіров, А. В. Матвійчук, Ю. М. Половинчак, С. В. Полтавець, С. В. Горова, В. І. Попик. Київ: НБУВ, 2016. 202 с.

19. Красный Луч. *Газета*. № 51 (13037), 17 декабря 2020. 18 с.

20. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: веб-сайт. URL: <https://www.mtot.gov.ua/> (дата звернення: 19.12.2020).

21. Міністерство інформаційної політики України: веб-сайт. URL: <https://mip.gov.ua/> (дата звернення: 17.12.2020).

22. Національний інститут стратегічних досліджень: веб-сайт. URL: <https://niss.gov.ua/> (дата звернення: 17.12.2020).

23. Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій). *Рішення РНБО від 27 квітня 2017*. Верховна Рада України, Законодавство України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-17#Text> (дата звернення: 27.12.2020).

24. Терещенко О. Про що пишуть ЗМІ окупованих територій – дослідження Інституту масової інформації. *Європростір*, 04.06.2019: веб-сайт. URL: <https://eprostit.org/2019/06/04/pro-shcho-pyshut-zmi-okupovanykh-terytorii-doslidzhennia-imi/> (дата звернення: 22.12.2020).

25. Троян В. Новини окупаційних ЗМІ: чому і як варто їх читати. *Громадське радіо*, 27.11.2018 р.: веб-сайт. URL: <https://hromadske.radio/vlasna-dumka/novyny-okupacijnnyh-zmi-chomu-i-yak-yih-var-to-chytaty> (дата звернення: 27.12.2020).

26. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. *Національна безпека і оборона*, 2019, №1-2(177-178). С. 56-61. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD177-178_2019_ukr.pdf (дата звернення: 30.12.2020).

27. Центр Разумкова: веб-сайт. URL: <https://razumkov.org.ua/> (дата звернення: 23.12.2020).

REFERENCES

1. «Hazeta Krasnyi Luch. LNR»: veb-sait [«The newspaper Krasny Luch. LNR»: website]. Retrieved from <https://redray-lnr-news.su/> (data zvernennia: 2.01.2021).

2. «Derzhavna televiziina i radiomovna kompaniia LNR»: veb-sait [«State Television and Radio Broadcasting Company of the Luhansk People's Republic»: website]. Retrieved from <https://gtrklnr.com/> (data zvernennia: 22.12.2020).

3. «Zakon «Pro zasoby masovoi informatsii» vid 7.11.2014 [Law «On Mass Media» of November 7. 2014]. «Narodna Rada LNR»: veb-sait [«People's Council of the Luhansk People's Republic»: website]. Retrieved from <https://www.nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/906/> (data zvernennia: 30.12.2020).

4. «Zakon DNR «Pro zasoby masovoi informatsii»» vid 29.06.2015 [«Law of the DPR» On Mass Media «of June 29. 2015»]. «Narodna Rada DNR»: veb-sait. [«People's Council of the DPR»: website.]. Retrieved from https://dnrsovet.su/zakon_doneckoj_narodnoj_respubliki_o_sredstvakh_massovoj_informacii/ (data zvernennia: 29.12.2020).

5. «ZMI DNR» [«DPR media»]. «Ofitsiinyi sait DNR»: veb-sait. [«Official site of the DPR»: website]. Retrieved from <https://dnronline.su/sredstva-massovoi-informatsii-dnr/> (data zvernennia: 20.12.2020).

6. «Klasyfikator zakoniv po sferam rehuliuвання suspilnykh vidnosyn» [«Classifier of laws on the regulation of public relations»]. «Narodna Rada LNR»: veb-sait [«People's Council of

the Luhansk People's Republic»: website]. Retrieved from <https://www.nslnr.ru/zakonodatelstvo/klassifikator-zakonov/> (data zvernennia: 29.12.2020).

7. «Komitet Narodnoi Rady LNR z pytan mizhnarodnykh vidnosyn, zv'iazku, informatsiinoi polityky i masovykh komunikatsii» [Committee of the People's Council of the People's Republic of China on International Relations, Communications, Information Policy and Mass Communications]. «Narodna Rada LNR»: veb-sait. [People's Council of the People's Republic of China]. Retrieved from <https://www.nslnr.ru/about/komitety/335/> (data zvernennia: 27.12.2020).

8. «Komitet Narodnoi Rady po zovnishnii politytsi, mizhnarodnym zv'iazkam, informatsiinii politytsi y informatsiynym tekhnolohiiam» [«Committee of the People's Council of the Luhansk People's Republic on International Relations, Communications, Information Policy and Mass Communications»]. «Narodna Rada DNR»: veb-sait [«People's Council of the Luhansk People's Republic»: website]. Retrieved from <https://dnrsovet.ru/struktura/komitety-i-komissii-ns/komitet-narodnogo-soveta-po-vneshnej-politike-mezhdunarodnym-svyazya-m-informatsionnoj-politike-i-informatsionnym-tehnologiyam/> (data zvernennia: 27.12.2020).

9. «Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku LNR»: veb-sait [«Ministry of Economic Development of the Luhansk People's Republic»: website]. Retrieved from <https://merlnr.ru/docs/> (data zvernennia: 27.12.2020).

10. «O pravylakh polucheniya akkredytatsyy dlia raboty na territorii DNR predstaviteliamy SMY y novoi forme akkredytatsyonnoho udostovereniya» [«On the rules for obtaining accreditation for work on the territory of the DNR by media representatives and a new form of accreditation certificate»]. «Prykaz Mynysterstva Ynformatsyy Donetskoi Narodnoi Respublyky». [«Order of the Ministry of Information of the Donetsk People's Republic»]. 32. 15.01.2015. Retrieved from <https://dnronline.ru/prikazy-ministerstva-informacii-doneckoj-narodnoj-respubliki/> (data zvernennia: 29.12.2020).

11. «Svodky ot opolchenyia Novorossyy»: veb-sait. [«Summaries of the Novorossiia militia»: website]. Retrieved from https://vk.com/strelkov_info (data zvernennia: 25.12.2020).

12. Holub O. Feiky ta mova vorozhnechi: yak vysvitliuiut Ukrainu v media okupovanykh terytorii Donbasu [Fakes and hate speech: how Ukraine is covered in the media in the occupied territories of Donbass]. Instytut masovoi informatsii [Institute of Mass Information]. 21.05.2019. Retrieved from <https://imi.org.ua/articles/feyky-ta-mova-vorozhnechi-iak-vysvitliuiut-ukrainu-v-media-okupovanykh-terytoriy-donbasu-i47/> (data zvernennia: 20.12.2020).

13. Hromadska orhanizatsiia «Hromadskyi kholdynh «Hrupa vplyvu»»: veb-sait [Public organization «Public Holding» Group of Influence»: website]. Retrieved from <https://www.vplyv.org.ua/> (data zvernennia: 17.12.2020).

14. Dnieprovskia M. Yak prorosiiski ZMI breshut pro Donbas (interv'iu z zhurnalistkoiu, yaka znaietsia na feikakh) [How pro-Russian media lie about Donbass (interview with a journalist who knows fakes)]. Vilne radio: veb-sait [Free radio: website]. 11.08.2020. Retrieved from <https://freeradio.com.ua/iak-prorosiiski-zmi-breshut-pro-donbas-interv-iu-z-zhurnalistkoiu-iaka-znaietsia-na-a-feikakh/> (data zvernennia: 25.12.2020).

15. Dovidnyk Luhanska: veb-sait [Directory of Luhansk: website]. Retrieved from <https://lugansk.yaspravka.com/redaktsii-gazet-i-zhurnalov> (data zvernennia: 2.01.2021).

16. Doslidzhennia media-sytuatsii na Skhodi i Pivdni Ukrainy: Donetska oblast. [Research of the media situation in the East and South of Ukraine: Donetsk region]. Instytut masovoi informatsii, veb-sait [Institute of Mass Information]. 11.03.2016. Retrieved from <https://imi.org.ua/articles/doslidjennya-media-situatsiji-na-shodi-i-pivdni-ukrajini-donetska-oblast-i545> (data zvernennia: 23.12.2020).

17. Instytut masovoi informatsii: veb-sait [Institute of Mass Media: website]. Retrieved from <https://imi.org.ua/> (data zvernennia: 19.12.2020).

18. Informatsiini chynnyky systemy intehtoriv Donbasu i Krymu v zahalnoukrainskii yednosti (2016). [Information factors of the system of integrators of Donbass and Crimea in all-Ukrainian unity] : monohrafiia [monograph]. / V. M. Horovyi, O. S. Onyshchenko, M. B. Zakirov, A. V. Matviichuk, Yu. M. Polovynchak, S. V. Poltavets, S. V. Horova, V. I. Popyk. Kyiv: NBUV, 202.

19. Krasnyi Luch [Krasnyi Luch]. Hazeta [Newspaper]. 51 (13037), 17.12.2020. 18.

20. Ministerstvo z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy: veb-sait [Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine: website]. Retrieved from <https://www.mtot.gov.ua/> (data zvernennia: 19.12.2020).

21. Ministerstvo informatsiinoi polityky Ukrainy: veb-sait [Ministry of Information Policy of Ukraine: website]. Retrieved from <https://mip.gov.ua/> (data zvernennia: 17.12.2020).

22. Natsionalnii instytut stratehichnykh doslidzhen: veb-sait [National Institute for Strategic Studies: website]. Retrieved from <https://niss.gov.ua/> (data zvernennia: 17.12.2020).

23. Pro zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii) [On the application of personal special economic and other restrictive measures (sanctions)]. Rishennia RNBO vid 27 kvitnia 2017. [Decision of the National Security and Defense Council of April 27, 2017]. Verkhovna Rada Ukrainy, Zakonodavstvo Ukrainy: veb-sait [Verkhovna Rada of Ukraine, Legislation of Ukraine: website]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-17#Text> (data zvernennia: 27.12.2020).

24. Tereshchenko O. Pro shcho pyshut ZMI okupovanykh terytorii – doslidzhennia Instytutu masovoi informatsii [What the media of the occupied territories write about – a study by the Institute of Mass Information]. Yevroprostir: veb-sait [Eurosphere, June 4, 2019: website]. 04.06.2019. Retrieved from <https://eprostrir.org/2019/06/04/pro-shcho-pyshut-zmi-okupovanykh-terytorii-doslidzhennia-imi/> (data zvernennia: 22.12.2020).

25. Troian V. Novyny okupatsiinykh ZMI: chomu i yak varto yikh chytaty [News of the occupation media: why and how to read them]. Hromadske radio: veb-sait [Public Radio: website]. 27.11.2018. Retrieved from <https://hromadske.radio/vlasna-dumka/novyny-okupaciynykh-zmi-chomu-i-yak-yih-varto-chytaty> (data zvernennia: 27.12.2020).

26. Ukrainskyi tsentr ekonomichnykh i politychnykh doslidzhen imeni Oleksandra Razumkova [Ukrainian A. Razumkov Center for Economic and Political Studies]. Natsionalna bezpeka i oborona [National Security and Defense]. 2019. 1-2(177-178). 56-61. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD177-178_2019_ukr.pdf (data zvernennia: 30.12.2020).

27. Tsentr Razumkova: veb-sait [Razumkov Center: website]. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/> (data zvernennia: 23.12.2020).

АНОТАЦІЯ

З огляду на сучасне геополітичне становище України та інформаційно-комунікаційні виклики з боку Росії, яка веде окупаційно-гібридну війну проти нашої держави, особливу увагу потрібно звернути на формування світогляду населення на непідконтрольних Україні територіях Луганської та Донецької областей через медіа у 2014-2020 р. Важливу роль у формуванні російського світогляду населення на непідконтрольних Україні територіях відіграють медіа так званих «ЛНР» та «ДНР», які діють за допомогою методів тотальної пропаганди, залякування та маніпулювання. Засоби масової інформації невизнаних республік Російська Федерація ефективно використовує як інструмент впливу на інформаційний та економічний простори окупованих територій.

У даному огляді автори розкривають зміни, що відбулися у цифровому медіапросторі й друкованих ЗМІ після 2014 року на непідконтрольних Україні територіях. Визначено вплив місцевих мас медіа на формування світогляду населення Луганської та Донецької областей.

З'ясовано, що упродовж останніх п'яти років на непідконтрольних Україні територіях Луганської та Донецької областей були витіснені практично усі українські канали подачі інформації. Їх замінили російські, або проросійські місцеві мас-медіа, метою яких була пропаганда ціннісно-світоглядних наративів «русского міра» на цих територіях.

Доведено, що населення Луганської та Донецької областей фактично опинилося в інформаційному вакуумі, за кожним постом, твітом чи статтею слідкують «органи державної влади ЛДНР». У пунктах продажу преси відсутні українські газети й журнали, водночас переважають російські друковані ЗМІ.

Визначено, що у місцевих жителів на непідконтрольних територіях штучно формують почуття страху до політики Української держави. У місцевій пресі насамперед публікуються статті про «шпигунів» й «агентів» СБУ, а також, створюється ностальгія за Радянським Союзом, шляхом героїзації безвісти зниклих солдатів «Великої Вітчизняної війни».

Ключові слова: *Україна, Російська Федерація, «гібридна війна», «русский мир», непідконтрольні території, мас-медіа, преса, ЗМІ, ЛДНР, ЛНР (Луганська народна республіка), ДНР (Донецька народна республіка).*

АННОТАЦИЯ

Учитывая современное геополитическое положение Украины и информационно-коммуникационные вызовы со стороны России, которая ведет оккупационно-гибридную войну против нашего государства, особое внимание нужно обратить на формирование мировоззрения населения на неподконтрольных Украины территориях Луганской и Донецкой областей через медиа в 2014-2020 г.. Важную роль в формировании русского мировоззрения населения на неподконтрольных Украины территориях играют медиа так называемых «ЛНР» и «ДНР», которые действуют с помощью

методов тотальной пропаганды, запугивания и манипулирования. Средства массовой информации непризнанных республик Российская Федерация эффективно использует как инструмент влияния на информационное и экономическое пространство оккупированных территорий.

В данном обзоре авторы раскрывают изменения, произошедшие в цифровом медиaprостранстве и печатных СМИ после 2014 года на неподконтрольной Украине территории. Определено влияние местных масс-медиа на формирование мировоззрения населения Луганской и Донецкой областей.

Установлено, что на протяжении последних пяти лет на неподконтрольной Украине территории Луганской и Донецкой областей были вытеснены практически все украинские каналы подачи информации. Их заменили русские, или пророссийские местные СМИ, целью которых была пропаганда ценностно-мировоззренческих нарративов «русского мира» на этих территориях.

Доказано, что население Луганской и Донецкой областей фактически оказалось в информационном вакууме, за каждым постом, твитом или статьей следят «органы государственной власти ЛДНР». В пунктах продажи прессы отсутствуют украинские газеты и журналы, в то время преобладают российские печатные СМИ.

Определено, что у местных жителей на неподконтрольных территориях искусственно формируют чувство страха к политике Украинского государства. В местной прессе прежде всего публикуются статьи о «шпионах» и «агентах» СБУ, а также создается ностальгия по Советскому Союзу, путем героизации безвести пропавших солдат «Великой Отечественной войны».

Ключевые слова: Украина, Россия, «гибридная война», «русский мир», неподконтрольные территории, масс-медиа, пресса, СМИ, ЛДНР, ЛНР (Луганская Народная Республика), ДНР (Донецкая народная республика).

УДК 94:[316.77:004](477+474.3) «1992/2020»

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-160-185>

**LATVIAN-UKRAINIAN COMMUNICATIVE TIES IN THE
CONTEXT OF INFORMATIZATION AND
DIGITALIZATION OF SOCIETIES
(1991-2020)**

**УКРАЇНСЬКО-ЛАТВІЙСЬКІ КОМУНІКАТИВНІ
ЗВ'ЯЗКИ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ТА
ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВ
(1991-2020 РР.)**

**УКРАИНСКО-ЛАТВІЙСКИЕ КОМУНИКАТИВНЫЕ
СВЯЗИ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАТИЗАЦИИ И
ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБЩЕСТВ (1991-2020 ГГ.)**

Неоніла Красножон,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальної
історії, правознавства і
методик навчання
Neonila.krasnozhon@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4735-0641>
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький
державний педагогічний
університет
імені Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401

Neonila Krasnozhon,
Ph.D. in Historical Sciences,
Assistant Professor of General
History, Science of Law,
Teaching Methods Department
Neonila.krasnozhon@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4735-0641>
Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University, 30,
Sukhomlynskoho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine,
08401

АНОТАЦІЯ

У статті розкриваються основні види та типи українсько-латвійських комунікативних зв'язків, які сформувалися між Україною та Латвією впродовж довготривалого періоду (1991-2020 рр.). Зважаючи на слабку дослідженість зазначеної наукової теми у вітчизняній історичній науці, автор статті подає основний понятійно-категоріальний апарат, зокрема намагається сформувати власне розуміння таких понять як: інформатизація, комунікація та комунікативні зв'язки в сучасних умовах глобалізованого світу. Значна увага також приділена типологізації рівнів комунікативних зв'язків, які сформувалися між Латвією та Україною.

Розкриваючи українсько-латвійські комунікативні зв'язки, робиться акцент на особливому місці та ролі спільної історичної пам'яті в розвитку комунікативних зв'язків між обома народами. Саме ця пам'ять не лише укріплює міждержавну та міжнародну комунікацію, а й допомагає обома народам позбутися залишків радянського тоталітарного минулого. Поряд з історичною пам'яттю в статті досліджуються три основні рівні міждержавної комунікації Латвії та України. Зокрема, першим є офіційний загальнодержавний дипломатичний рівень, представники якого фактично формують зовнішню політику держав; рівень громадський та рівень комунікації у сфері масмедіа.

В статті також наголошується на визначальному впливі російської збройної агресії щодо України та формування позитивного іміджу української держави в очах широкого загалу латвійської громадськості. У цей момент прослідковується значна активізація комунікації між народами обох держав на громадському рівні. Крім того, в статті наводиться приклад цілого ряду форм та методів, які сприяють укріпленню дружніх зв'язків між українським та латвійським народами. Також вказується і на цілий ряд проблем, існуючих в комунікаціях між обома державами, до вирішення яких подаються власні авторські пропозиції.

Ключові слова: Латвія, Україна, комунікативні зв'язки, інформатизація, російська збройна агресія, історична пам'ять, громадянське суспільство.

Relevance of the topic (rationale). At present, informatization and development of global communications are the main conditions and integral elements of today's globalized world. Satellite communication, the Internet, social media, mobile telephony, telemarketing systems, electronic government etc are the foundation of modern society. Informatization and development of global communications have led to dramatic changes in all areas of life of modern societies including international relations. At present, it has been proven that use of global communications in relations between states and nations promotes strengthening and deepening of such relations which encompass not only official diplomacy but also other levels such as relations between particular social groups, political and civil organizations, mass media, individual citizens and so on. In the article, we will attempt to explore communicative ties between Latvia and Ukraine – the countries that have accumulated certain experience in such ties due to their friendly relations, and this experience now requires to be studied and considered.

Availability of recent research on the topic. At present, the problem of Latvian-Ukrainian communicative ties is explored insufficiently in modern historiography. As a certain reference mark in methodology, we used «Global Communication», a monograph by modern Ukrainian scientist O. Zernetska (Зернецька). In this research work, the author was the first member of national historical and political science to attempt a comprehensive study of the global communications phenomenon in the early 21st century, with emphasis on scientific consideration of such components of global communication as digitalization, the Internet, global blogosphere, social media and so on. In this article, we have used theoretical and conceptual developments of O. Zernetska's research. Specific aspects of Latvian-Ukrainian communication were covered in

research works by V. Stelmakh (Стельмах, 2018), M. Sydoruk (Сидорук, 2010) and O. Shatkov (Шатков, 2013). For instance, V. Stelmakh paid attention to Latvian experience that Ukraine needs to use on the way to European integration, in her article «Baltic regional cooperation on the way towards western integration structures.» In his research on Latvia's participation in the Baltic Assembly, M. Sydoruk attempted to identify the role of mass media in Latvian-Ukrainian relations and their role in popularizing European civilization values in Ukrainian society. In the article by a Russian scientist O. Shatkov, «Participation of Lithuania, Latvia and Estonia in Baltic States International Organization Activities in 1990-2012,» estimated the value and importance of «people's diplomacy» which is gaining a more prominent role in present-day international relations.

In the present article, the purpose is as follows:

- to explore main communicative ties as exemplified by modern Latvian-Ukrainian international relations;
- to identify the place and role of the concept of shared «historical memory» in formation of Latvian-Ukrainian communicative ties;
- to discover the main level of these ties;
- to identify main advantages and problems of these levels;
- to provide corresponding recommendations regarding improvement of Latvian-Ukrainian communicative ties.

Presentation of the core material. When revealing the place and role of communicative ties in present-day relations between Latvia and Ukraine, we consider it necessary to define the main framework of categories and concepts for our research, especially in regard to such notions as informatization and communicative ties.

The term «informatization» is primarily used to denote the multitude of interrelated organizational, legal, political, socio-economical, scientific, technological and production processes aimed at creating conditions to satisfy information needs of citizens and the society on the basis of creation, development and application of information systems, networks, resources and

information technologies based on the use of modern computing and communications technology (ЗУ).

As to the notion of communicative ties, it is identical to the notion of communication. In a more expanded form, this notion includes five fundamental factors: initiator of communication; recipient; method or means of conveyance; message; and effect (Зернецька: 47).

Discussing global communicative ties, O. Zernetska divides these ties into three levels: international, transnational and global. In his explanation of the difference between international-level communicative ties and global-level communication ties, a well-known American scientist M. Price pointed out in 2010 that when «authors use the term ‘global communication’ they mean the role of the state and the state sovereignty which are reducing more and more. Meanwhile, the term «international communication» has a shadow of meaning that suggests bilateral or multilateral relations» (Зернецька: 49). In the context of the communication problems explored in this article, we will primarily consider communications of an international level.

Latvia acts as one of the most consistent and reliable partners and allies, with which Ukraine maintains stable interstate relations in all areas of life. It should be noted that the reasons for Ukraine's active presence in Latvia's foreign policy have multiple dimensions. First and foremost, Latvia is an unconditional supporter of Ukraine's integration with the EU and NATO, and in the minds of the general public of Latvian society it has become a synonym of independence and further progressive development towards acquisition of European standards and civilization values.

As for Ukraine, its interests concerning Latvia consist in the following:

- support for European and Euro-Atlantic integration of Ukraine;
- maintaining sanctions against Russia and supporting Ukraine on the background of the Russian aggression;

– studying Latvian experience in conducting important reforms concerning decentralization, combating corruption, and solving land-related issues; national policy etc (LSM).

It should be noted that an especially important role in communicative ties between Latvia and Ukraine belongs to honouring the common historical past of the two peoples and their joint struggle for independence. At present, the issue of common history shared by Ukrainian and Latvian people is mentioned by almost every Latvian politician speaking about Ukraine. It is important for us that it covers wider historical periods than only being part of the USSR.

A special place in this shared historical memory belongs to a short period (1917-1920) of joint struggle of the Latvian and Ukrainian peoples for their independence, and this is the episode that is often mentioned in Latvia's political circles not only due to establishment of bilateral diplomatic contacts between the governments in exile of both states, but also because of Latvian communities in Ukraine, mostly residing in Kharkiv during World War I and publishing Latvian newspapers. A bright page of the common Latvian-Ukrainian past is the historical memory of approximately 15,000 Latvians serving in the army of Ukrainian people's republic (Delfi.lv).

Besides, in spite of the actual Soviet occupation, Latvian and Ukrainian diasporas and governments worked to ensure that the countries currently belonging to the Western coalition would never admit legitimacy of the Soviet rule over their land. It is of special relevance today, in the circumstances of the Russian military aggression against Ukraine, because both in present and in the past the policy of non-recognition adopted by the West is considered to be the most powerful instrument for our country in regaining control over the occupied territories of the Crimea, Donetsk and Luhansk Regions in the future (Tvnet.lv).

Alongside with that, the shared history of the Soviet period makes both Latvia and Ukraine face a series of similar problems such as decommunization. The celebration of 9 May as the end of

the «Great Patriotic War» still remains a popular event for a certain part of the Latvian population which indicates that perception of a certain version of history in Latvia is determined by people's national identity rather than the narrative officially supported by the state. The process of decommunization that Latvia started on 24 August 1991 by pulling down the monument of Lenin near the present-day Government building reached Ukraine only in 2014 (Diena.lv).

Overcoming the Communist past shared by both countries is also one of the problems faced by Latvian and Ukrainian societies, and the two states can exchange their experience in the course of bilateral communication. For example, Ukraine's decision to open KGB archives in 2016 aroused interest in Latvia because in this Baltic country the issue of opening archives to public was a certain stumbling stone for a long time which prevented achieving social consensus in this field, and politicization of this issue during the parliamentary elections in 2018 only made the situation tenser, playing into the hands of pro-Russian political forces (Tvnet.lv).

In its turn, Latvia had made attempts to consolidate the ethnically divided society by solving the problem of common memory in legislature long before Ukraine took similar steps. For example, the official Latvian narrative considers the notion «a state of two communities» to be a different way of interpreting its history and a direct threat to Latvian sovereignty. The document entitled «Guidelines on National Identity, Civil Society and Integration Policy» (Яніс Вінгрис...) took effect in 2011. Main vectors of the policy implemented by government agencies (mostly Ministry of Education and Ministry of Culture) are related to expansion of the Latvian language and Latvian cultural space as well as to popularizing the understanding of history through education and integration-oriented projects along with public celebration of officially recognized dates such as 4 May (Independence Restoration Day), 11 November (Latvian Freedom Fighters' Remembrance Day), and 18 November (Proclamation Day of the Republic of Latvia).

To tell the truth, low public confidence in the government both in Latvia and Ukraine may prevent official attempts at national consolidation. In Latvia, one can find different examples of treating old Soviet monuments. For example, the Salaspils Memorial Ensemble dedicated to victims of Nazism was built in 1967 in the former concentration camp site and became a part of Latvia's historic heritage. This heritage united various strata of Latvian society who tend to interpret the country's history differently. For example, Latvian officials arrive at the memorial on 8 May, and on May 9, the place is visited by people willing to honour the end of the Great Patriotic War. Overall, the transformation of memory space à l'Européenne, focused on the common European future rather than the past is the idea popularized by Latvian scholars (Яніс Білгіс...).

Another important battle in Latvia's and Ukraine's struggle for memory is getting rid of the stereotypical epithet of being «ex-Soviet» or «post-Soviet». In the context of communicative ties, this is not only an internal struggle related to post-Soviet heritage, but also an external one concerning the countries' desire to be recognized as being different from the rest of ex-Soviet republics, which are believed to still remain in the sphere of Russian influence.

Therefore, Latvia and Ukraine are helping each other in the process of shaping their own identities by building effective communication in the field of preserving historical memory and overcoming the Communist past. This process is facilitated by joint cultural events as well. For example, in 2016 the National Art Museum of Ukraine and Latvian Centre for Contemporary Art (Riga) held a joint exhibition «Identity. Behind the Curtain of Uncertainty» (Diena.lv).

Talking about the levels of communicative ties formed between Latvia and Ukraine, the three main levels should be distinguished:

- the official diplomatic level, representatives of which shape foreign policies of the states and are actually responsible for these policies. This level also includes various political parties, civil

organizations, stakeholders etc who influence the general line in foreign policy of both states;

- the society level;
- the level of communication in mass media.

As to the national diplomatic level, the main institution to represent Latvia's policy concerning Ukraine in the international arena is the Ministry of Foreign Affairs of Latvia led by Edgars Rinkēvičs (Vienotība, «Unity») and State Secretary Andrejs Pildegovičs who has been in office since 2011 and has repeatedly spoken in support of Ukraine's territorial integrity, promoting ideas of Euro-Atlantic integration for our country and expressing his protest against the Russian aggression in Ukraine. In addition, the Latvian embassy in Ukraine and personally the Ambassador Juris Poikāns are actively implementing Latvia's policy concerning Ukraine against the background of the Russian military aggression, and most political parties in Latvia have spoken unanimously in support of Ukraine's territorial integrity, sovereignty and independence (Яніс Вінгіріс...).

For example, members of the coalition in Saeima (the Latvian parliament) – «Union of Greens and Farmers» (Zaļoun Zemnieku Savienība), «Unity» (Delfi.lv) and «National Alliance» (Tvnet.lv) spoke in favour of Ukraine's European ambition and demanded immediate international support. However, the largest opposition party, Saskaņa («Harmony»), which is considered the only relatively pro-Russian party in Latvia that strives to represent the Russian-speaking population as its main voters, has demonstrated a less clearly expressed position. It should be borne in mind, though, that despite being in opposition, «Harmony» was an important player to win the biggest number of seats in the parliamentary elections of 2014 and is the ruling party in Riga (Delfi.lv). However, the party's pro-Russian sentiments caused its popularity in Latvia to decrease after the Russian aggression against Ukraine began in 2014.

With the new parliamentary elections approaching in 2018, «Harmony» announced cancellation of its association agreement with Russia's ruling party «United Russia» and changed its course

to strengthening ties with the European Union, soon receiving the invitation to join the Party of European Socialists – something that «Harmony» had been trying to achieve for 11 years.

In the end, with influence from the Latvian society, «Harmony» was forced to change its political stance and claim full support of Ukraine's territorial integrity (Lāsma Grundule).

The views of this party have not influenced Latvia's official policy towards all-round support of Ukraine in foreign-policy activities, particularly in the European Union, because the influence of this political force on current and future events is compensated by opinion leaders and other politicians who see themselves as Ukraine's friends. In the present-day political circles, they include Latvian members of parliament Atis Lejins («Unity»), Rihards Kols («National Alliance»), Lolita Čigāne («Unity»), speaker of the Latvian Parliament (Saeima) Ināra Mūrniece («National Alliance»), as well as Ainars Mezulis («Union of Greens and Farmers»), head of the Parliamentary Group on Inter-Parliamentary Relations with Ukraine. Latvia's ex-president (1999-2007) Vaira Vīke-Freiberga has also voiced her support on many occasions (Diena.lv).

The pro-Russian views of certain Latvian politicians are mostly expressed outside of Latvia, namely in the European Parliament by its Latvian members Tatjana Ždanoka and Andrejs Mamikins. In 2014, Ždanoka visited Crimea and supported results of the so-called Crimean referendum, while Mamikins suggested removing the annexation of Crimea from the agenda and resuming trade with Russia (LRSST). However, all the above mentioned political figures do not influence Latvia's foreign policy (The Baltic Times...).

For Ukraine's part, the key figures in the dialogue between Latvia and Ukraine besides the President of Ukraine in 2014-2019 Petro Poroshenko, the current President Volodymyr Zelenskyy and Ministers of Foreign Affairs also include Vasyl Khymynets, director of the first European department at the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, and head of the group for inter-parliamentary relations with the Republic of Latvia Oleksandr Kodola.

Refat Chubarov, chairman of the Medjlis of the Crimean Tatar People is also known in Latvia not only for his political activity in protecting interests of Crimean Tatars but also for having lived in Latvia for many years and even being a member of Riga City Council in 1989-1991. Most experts believe a serious issue in Latvian-Ukrainian communicative ties was absence of a Ukrainian ambassador in the Republic of Latvia. Although the work of acting Ukrainian Charge d'Affaires Alisa Podoliak was highly appreciated by Latvian experts and Ukrainian community in Latvia (Delfi.lv), the absence of an officially appointed ambassador prevented successful and flawless bilateral communication. However, Oleksandr Mishchenko was appointed Extraordinary and Plenipotentiary Ambassador of Ukraine in the Republic of Latvia with the Order No.46/2019 of the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi on 27 February 2019.

Characterizing the society level of Latvian-Ukrainian communicative ties, it should be noted that the level of awareness of Ukraine in Latvian society has grown after 2014, although an average citizen of the Republic still knows little about Ukraine except for some facts connected with the Russian aggression.

Anyway, it was the Russian aggression that sparked massive support for Ukraine on the part of Latvian citizens. At present, Latvia's civil society is actively engaged in collecting humanitarian aid for Ukraine. Events in Ukraine facilitated mobilization of voluntary charities, one of the most prominent being Ukraine SOS which transferred over EUR 1 million to support Ukraine in 2014-2016 (The Eastern Direction...). In 2015, the Latvian Association of Local and Regional Governments raised funds to support Chernihiv Military Hospital (Nacionālais...). These efforts were also supported by funding allocated from the state budget in 2014 and 2015 to purchase electric power generators and blankets, food and clothes, and to provide aid to internally displaced persons (LTV...).

The topic of war entered the Latvian cultural space. Political activity of Latvian politicians was supplemented by Ukraine-related

cultural events. Numerous films such as «The Invisible City» by Viesturs Kairish (2014) (Likumi.lv), «The Bridge from Latvia to Donbass: How We Help Ukraine» by Imants Liepiņš (2015) (Nacionālais), «The Close War» by Atis Klimovičs, Atis Lesinsh (2015) (LTV...) and «Volunteers» by Janis Vingris (2016) (Шатков), are followed by books such as «Ukraine. Life, Death and the Inner Revolution - an Eyewitness Account» by Imants Liepiņš (2015) (Diena.lv) and the recent analysis of Ukrainian events by Alvis Marcinkevics (2017) (Fotogrāfijas...).

As an example of cultural protest, film director Alvis Hermanis and New Riga Theatre cancelled a series of planned performances and other cultural projects in Russian in 2014, while the decision of Latvian pop group Brainstorm to take part in the Russian rock festival Nashestvie («Invasion») in 2015 sparked intense arguments in Latvia's society (Tvnet.lv).

Activity of Ukrainian civil organizations in Latvia has also become more noticeable due to such steps as translation of Sergiy Loyko's book «The Airport» (2017) (Військовий роман...) and organization of the exhibition «Ukraine. War and Peace» by Ksenia Fetisova in the National Library of Latvia (Prāta...). Besides, first Days of Ukrainian Culture in Riga were organized in October 2017 (Стељмах).

It should be noted that cancelation of an international music festival «New Wave» in Jurmala and four other cultural events in 2015 as a counter-sanction move on the part of Russia had also had an effect on Ukraine's presence in Latvia.

The matter is that the festival was held in Dzintari concert hall in Jurmala, a sea resort popular with Russian elite and still an attractive tourist destination for Russians. In spite of the apprehension concerning a decrease in budget revenues of Latvia's fifth largest city, Jurmala was able to re-orientate to other sources of income. Immediately after announcing cancellation of the festival the inflow of tourists from Russia dropped by 30%, but it was hardly surprising for Latvians with consideration of the reducing purchasing power of the Russian rouble. With all that, Russian

tourists still constitute the second largest group of people visiting Latvia. Beginning with 2015, their number began to increase again (Diena.lv) in spite of the festival occupying only a certain niche in Latvian cultural space (and it is not that of an exquisite event, because most Latvian-speaking people have never identified themselves with its program), although the cancellation is perceived as a loss only by minor groups of the population.

At the same time, the market share was not vacant for long, and it was soon occupied by Russian stars with their solo concerts (for example, Denis Matsuiev, Grigory Leps, Stas Mikhailov), new festivals such as «Rendez-vous» by Laima Vaikule and other Western musicians (Positivus, Sunset Festival)⁷⁶. In 2016, Ukrainian studio «Kvartal 95» also performed in Jurmala trying to win over the Latvian audience and replace the «New Wave» with the festival «Made in Ukraine». In spite of a promising idea and quite successful organization, the festival was never continued in 2017, except for a few occasional concerts (Diena.lv).

The next level in Latvian-Ukrainian communicative ties is that of mass media. This level is arguably one of the most important as mass media form the information space and therefore affect directly the public opinion of the society. In this connection, it should be noted that despite its relatively small population the Latvian society is a multi-ethnic one, with the largest minority group being Russians and 11.6% of them classified as non-citizens. Although Russian-speaking part of the population is an important community in Latvia, the mere fact of speaking Russian does not make a person pro-Russian automatically, as 37.2% of Latvians use Russian as their primary language and 43.7% as their secondary one. It should also be noted that in February 2012, during the constitutional referendum on Russian as the second official language 74.8% of the population voted against it (Diena.lv), and opinion leaders of Russian origin such as Mikhail Gruzdev campaigned for Latvian as the only official language.

With this situation in mind, there are two main media spaces in modern Latvian society – the Latvian and the Russian – with the

latter being more prone to reproducing Russian propaganda and misleading information. The way how various Latvian mass media describe the situation in Ukraine has become a kind of a litmus test for one's political views. In particular, a popular saying in today's Latvia is «Tell me what newspapers you read and I'll know your attitude to Ukraine».

Unlike the Russian media space, the Latvian-speaking space is more resistant to foreign narratives which concern threats to state security (Fotogrāfijas...). That is why coverage of events related to Ukraine complies with professional standards of journalism, despite occasional deviations in Russian-language media. It should be noted that the interest of journalists to Ukraine and the desire to know more about our country increased after November 2013 and maintained this tendency throughout 2014 and 2015 when printed media (Latvijas vīze) and online media (Lsm and Delfi) published exclusive materials about the situation in Ukraine. The positions of Latvijas Televīzija, Delfi and Tvnet are mostly based on Western media sphere with the exception of Interfax and TASS), in contrast with the Russian-speaking PBK (First Baltic Channel) which also uses NEWS ru.com and Korrespondent as primary sources of information about Ukraine (Diena.lv).

It should be noted that vulnerability of public opinion in Latvia to Russian disinformation, large volumes of consumption (with varied regularity) of Russian media content that covers 63% of Latvia's population and the threats arising from these facts are topics for active discussion. Therefore, the issue of resilience of Latvian information space to Russian propaganda (including materials related to Ukraine) are still the focus of attention for experts and decision-makers (Diena.lv).

However, the popularity of Russian mass media in Latvia should not be overestimated, in spite of the above mentioned facts. It is important to note that RBK remains the only media resource rigorously competing with Latvian and foreign mass media in Latvia, but it is mostly chosen for entertainment, i.e. to watch films and TV series. Also, only 32% of the population do prefer Russian media resources to Latvian.

In addition, certain actions are taken by the official organizations. To counter Russian propaganda, the StratCom – NATO Strategic Communications Centre was founded in Riga in January 2014. Latvian Ministry of Defence also introduced special courses in national security and media literacy for secondary schools.

As to Ukraine, it has little opportunity to influence Latvian information space but we can share best practices in countering Russian propaganda (for example, the Stopfake initiative). Alongside with that, Ukraine should cooperate with NATO Strategic Communications Centre within the framework of the Ukraine – NATO platform for countering hybrid warfare.

Conclusions and proposals. In the present-day context of informatization, communicative ties encompassing various levels and fields of activity of both states are developing very actively between Latvia and Ukraine.

Such important fields of interstate communication include, in the first place, the propaganda of common historical ties between Latvia and Ukraine, shared historical memory and the task to overcome the remnants of the totalitarian Soviet past. Historical connections with Ukraine are also very important for building national identity of Latvians. Therefore, based on the analysis of present-day communications, we believe that Ukrainian partners (diplomats, members of parliament etc) should accentuate the equivalence of these ties for Ukraine in their communication with their Latvian colleagues, as such ties are a matter of national pride inspired by the history of state-building of both countries. In this connection, the celebration of one hundred years of diplomatic relations between Latvia and Ukraine in 2018 became an ideal pretext for mutual popularization of both countries among their population as well as for continued and deepened mutual support of the two states.

At the moment, Ukraine's task is to prove to Latvians that «Slavic» does not have to be «Russian» and boring, but can also be Ukrainian, modern and self-sufficient.

Along with historical memory, we distinguish three levels of communicative ties, in particular:

- the official diplomatic level, representatives of which actually shape foreign policies of the states. Along state institutions, we include here various activities by political parties, civil organizations, stakeholders etc who influence the general line in foreign policy of both states;
- the society level;
- the level of communication in mass media.

Based on the analysis of communicative ties at these levels, we can suggest a series of proposals to improve these ties.

1. Ukraine should continue borrowing Latvia's experience in many areas (combating corruption, agriculture, education, minority policies, municipal development, interaction with diaspora etc) and promote Latvian experience in Ukraine.

2. With the purpose of activating Latvian-Ukrainian communications at the level of civil societies in both states, we suggest that the government of Ukraine and interested non-governmental organizations should hold a conference or a series of workshops in Kyiv to study «Latvia's lessons in nation-building for Ukraine.»

3. Considering the admiration for Ukraine's civil society observed throughout various groups of Latvian public, it would be worthwhile to hold a Latvian-Ukrainian forum of civil society in Riga where leading Ukrainian and Latvian civil society organizations could exchange experience.

4. Reforms in such areas as war on corruption, court system and deregulation will help Ukraine not only strengthen its bilateral relations with Latvia but also to supply Latvia with effective arguments in favour of Ukraine's membership in the European Union and NATO. If the reforms fail, it will work against Ukraine in both directions.

SOURCES AND LITERATURE:

1. Військовий роман Сергія Лойко «Аеропорт» вийшов у Латвії. URL: <http://www.lsm.lv/raksts/kultura/literatura/sergeja-loiko-kararomans-lidosta-izdots-latviesu-valoda> (дата звернення: 20.12.2020).
2. ЗУ – Закон України «Про Національну програму інформатизації» із змінами і доповненнями. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH72M00A.html (дата звернення 09.07.2020).
3. Зернецька О. Глобальні комунікації: монографія. Київ: Наукова думка. 349 с.
4. Сидорук М. Особливості інтеграції країн Балтії до ЄС. *Наукові записки*. Серія «Міжнародні відносини». 2010. Вип. 2. С. 97-104.
5. Стельмах В. Балтійська регіональна співпраця на шляху до західних інтеграційних структур. *Цивілізаційні засади трансформаційних процесів на пострадянському просторі. / За заг. ред. канд. іст. наук, доцента А.Г. Бульвінського*. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». 2018. С.192-205.
6. У Ризі пройдуть перші дні українського кіно. URL: <http://www.lsm.lv/raksts/kultura/kino-foto-un-tv/riga-pirmo-reizi-notiks-ukrainas-kino-dienas.a253143> (дата звернення: 07.07.2019).
7. Шатков О. Участие Литвы, Латвии и Эстонии в деятельности международных организаций региона Балтийского моря в 1990-2012 гг. *Международные отношения*. 2013. № 3. С.56-62.
8. Яніс Вінгріс створив документальну стрічку про волонтерів в українській війні URL: <https://www.diena.lv/raksts/kd/literatura/janis-vingris-uznemis-dokumentalo-filmu-par-ukrainas-kara-brivpratigajiem-1413332> (дата звернення: 11.03.2020).
9. Likumi.lv, Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādņu 2012-2018 gadam URL:

<https://likumi.lv/doc.php?id=238195> (дата звернення: 20.11.2019).

10. LSM, «Baltic states: please stop calling us «former Soviet» countries». URL: <http://eng.lsm.lv/article/politics/politics/updated-baltic-states-please-stop-calling-us-former-soviet-countries.a> (дата звернення 06.01.2019).

11. Platforma, «Ідентичність. За завісою неозначеності», 18 березня - 22 травня 2016. URL: <https://platfor.ma/ukr/art/vistavka-identichnist-za-zavisoyu-neoznachenosti/> (дата звернення: 22.08.2019).

12. Diena.lv, «Delna: Latvijas vieta Korupcijas uztveres indeksā norāda uz politiskās gribas trūkumu» [Місце Латвії у Індексі сприйняття корупції демонструє брак політичної волі]. Available at: URL: https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/_delna_-latvijas-vieta-korupcijas-uztveres-indeksa-norada-uz-politiskas-gribas-trukumu (дата звернення 22.02.2019).

13. Delfi.lv «Straujuma: izaicinājumi ir lieli, bet Krima ir un būs Ukrainas daļa» [Страуюма: стравки високі, але Крим є і буде частиною України]. URL: <http://www.delfi.lv/news/eiropa/zinas/straujuma-izaicinajumi-ir-lieli-bet-krima-ir-un-bus-ukrainas-dala.d?id=45897045>. (дата звернення 02.05.2019).

14. Tvnet.lv «Vienotības» valde asi nosoda Krievijas bruņotās provokācijas Ukrainā» [Керівництво «Єдності» суворо засуджує збройну провокацію Кремля в Україні]. URL: <https://www.tvnet.lv/5229122/vienotibas-valde-asi-nosoda-krievijas-brunotas-provokacijas-ukraina> (дата звернення 02.03.2020).

15. Lāsma Grundule, «Dzintars: Notiekošais Ukrainā lien pie mums» [Дзінтарс: ситуація в Україні торкається нас]. URL: https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/papildinats-1602-dzintars-notiekosais-ukraina-_lien_-pie-mums-1403586 (дата звернення 02.01.2020).

16. LRSST - Latvijas Republikas Saeima Sēdes transkripts [Транскрипт засідання Сейму]. URL:

http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs_imp.nsf. (дата звернення 06.03.2020).

17. The Baltic Times, «MEP Mamikins: Forgetting Crimea occupation would improve our economic situation», Available at. URL: https://www.baltictimes.com/mep_mamikins_forgetting_crimea_occupation_would_improve_our_economic_situation (дата звернення 18.03.2020).

18. The Eastern Direction in Latvia's Foreign Policy. In: «*The Centenary of Latvia's Foreign Affairs. Ideas and Personalities*», ed. By Diāna Potjomkina, Andris Sprūds, Valters Ščerbinskis, Latvian Institute of International Affairs. 2019. p. 17.

19. Nacionālais rehabilitācijas centrs Vaivari, Ukrainas prezidents apciemo Ukrainas karavīrus NRC «Vaivari» [Президент України відвідав українських солдатів у реабілітаційному центрі «Вайварі»] URL: <http://www.nrcvaivari.lv/lv/content/ukrainas-prezidents-apciemo-ukrainas-karavirus-nrc-vaivari> (дата звернення 04.09.2019).

20. «Pirmizrādi piedzīvos dokumentāla filma par Ukrainu» Tvnet.lv, [Прем'єра документального фільму про Україну]. URL: <https://www.tvnet.lv/5187085/pirmizradi-piedzivos-dokumentala-filma-par-ukrainu> (дата звернення 09.04.2021).

21. «LTV pirmizrādi piedzīvos filma «Tuvais karš» — stāsts par latviešiem Ukrainas karā» [LTV презентує стрічку «Близка війна» - історію латвійців в українській війні]. URL: <http://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/ltv-pirmizradi-piedzivos-filma-tuvais-kars—stasts-par-latviesiem-ukrainas-kara.a137114> (дата звернення 10.07.2020).

22. Tvnet.lv «Izdota šokējoši atklāta grāmata par Krimas okupāciju» [Шокуюча відверта книга про окупацію Криму]. URL: <http://www.tvnet.lv/izklaide/gramatas/548666-izdota-sokejosi-atklata-gramata-par-krimas-okupaciju> (дата звернення 20.02.2020).

23. Delfi.lv «Klajā laika monogrāfija «Ukrainas krīze: divgalvainā ērgļa impērijas trieciens» [Презентація монографії «Українська криза: удар двоголового орла імперії». URL:

<http://www.delfi.lv/kultura/news/books/klaja-laista-monografija-ukrainas-krize-divgalvaina-ergla-imperijas-trieciens.d?id=4949992> (дата звернення 30.11.2020).

24. «Prāta Vētra» koncertē Krievijas armijas atbalstītā pasākumā»[«Brainstorm» візьме участь у заході, спонсорованому російською армією]. URL: <http://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/prata-vetra-koncerte-krievijas-armijas-atbalstita-pasakuma.a137937/> (дата звернення 16.06.2020).

25. «Fotogrāfijas Ksenijas Fetisovas izstāde «Ukraina. Karš un Miers». URL: <https://lnb.lv/lv/fotografes-ksenijas-fetisovas-izstade-ukraina-kars-un-miers> (дата звернення 19.08.2020).

26. Diena.lv «DP: Valodas referenduma organizētāju finanses veidoja arī Krievijas iedzīvotāju ziedojumi» [Державна служба безпеки: організатори референдуму щодо мови отримували кошти від російських громадян]. URL:<https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/dp-valodas-referenduma-organizetaju-finanses-veidoja-ari-krievijas-iedzivotaju-ziedojumi-1404528478> (дата звернення 22.06.2020).

REFERENCES

1. Sergiy Loyko's war novel «The Airport» was published in Latvia. Retrieved from <http://www.lsm.lv/raksts/kultura/literatura/sergeja-loiko-kararomans-lidosta-izdots-latviesu-valoda> [in Latvian].

2. *Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu programu informatyzatsii zi zminamy ta dopovnenniamy* [The Law of Ukraine «On National Informatization Program» with amendments and addenda]. (n.d.). Retrieved from http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/JH72M00A.html [in Ukrainian].

3. Zernetska, O. *Globalni komunikatsii: monografia. [Global Communications: A Monograph]*. Kyiv: Naukova dumka [In Ukrainian].

4. Sydoruk, M. (2010) *Osoblyvosti integratsii krain Baltii do ES* [The features of integration of the Baltic States to the EU]. *Naukovi zapysky. Seriiia «Mizhnarodni vidnosyny» – Academic writings. The «International Relations» series*, 2, 97-104 [in Ukrainian].

5. Stelmakh, V. (2018) Baltijska regionalna spivpratsia na shliakhu do zakhidnykh integratsiynykh struktur [Baltic regional cooperation on the way towards western integration structures]. A.G. Bulvinskyi (Eds.) *Tsyvilizatsiyni zasady transformatsiynykh protsesiv na postradianskomu prostori – Civilization Foundations of Transformation Processes in Post-Soviet Space*. (pp.192-205). Kyiv: Derzhavna ustanova «Instytut vsesvitnioii istorii NAN Ukrainy» [in Ukrainian].

6. First Ukrainian Film Days to take place in Riga. Retrieved from <http://www.lsm.lv/raksts/kultura/kino-foto-un-tv/riga-pirmo-reizi-notiks-ukrainas-kino-dienas.a253143> [in Latvian].

7. Shatkov, O. (2013). Uchastiye Litvy, Latvii i Estonii v deiatelnosti mezhdunarodnykh organizatsiy regiona Baltiyskogo moria v 1990-2012 [Participation of Lithuania, Latvia and Estonia in Baltic States International Organization Activities in 1990-2012]. *Mezhdunarodnye otnosheniia – International Relations*, 3, 56-62 [in Russian].

8. Janis Vingris created a documentary about volunteers in the Ukrainian war. Retrieved from <https://www.diena.lv/raksts/kd/literatura/janis-vingris-uznemis-dokumentalo-filmu-par-ukrainas-kara-brivpratigajiem-1413332> [in Latvian].

9. Likumi.lv, Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādņu 2012-2018 gadam. Retrieved from: <https://likumi.lv/doc.php?id=238195> [in Latvian].

10. LSM, «Baltic states: please stop calling us ‘former Soviet’ countries». Retrieved from <http://eng.lsm.lv/article/politics/politics/updated-baltic-states-please-stop-calling-us-former-soviet-countries.a> [in English].

11. Platforma, Identity. Behind the Curtain of Uncertainty, 18 March – 22 May 2016. Retrieved from <https://platfor.ma/ukr/art/vistavka-identichnist-za-zavisoyu-neoznachenosti/> [in Ukrainian].

12. Diena.lv, «Delna: Latvijas vieta Korupcijas uztveres indeksā norāda uz politiskās gribas trūkumu» [Latvia's ranking in the Corruption Perceptions Index demonstrates lack of political will].

Retrieved from https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/_delna_-_latvijas-vieta-korupcijas-uztveres-indeksta-norada-uz-politiskas-gribas-trukumu [in Latvian].

13. Delfi.lv, «Straujuma: izaicinājumi ir lieli, bet Krima ir un būs Ukrainas daļa» [Straujuma: the stakes are high, but Crimea is and will be part of Ukraine]. Retrieved from <http://www.delfi.lv/news/eiropa/zinas/straujuma-izaicinajumi-ir-lieli-bet-krima-ir-un-bus-ukrainas-dala.d?id=45897045> [in Latvian].

14. Tvnet.lv, «Vienotības» valde asi nosoda Krievijas bruņotās provokācijas Ukrainā» [Vienotības leaders strongly condemn Kremlin's military provocations in Ukraine]. Retrieved from: <https://www.tvnet.lv/5229122/vienotibas-valde-asi-nosoda-krievijas-runotas-provokacijas-ukraina> [in Latvian].

15. Lāsma Grundule, «Dzintars: Notiekošais Ukrainā lien pie mums» [Dzintars: the situation in Ukraine concerns us]. Retrieved from https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/papildinats-1602-dzintars-notiekosais-ukraina_lien_pie-mums-1403586 [in Latvian].

16. Latvijas Republikas Saeima Sēdes transkripts [A transcript of the Saeima session]. Retrieved from http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs_lmp.nsf [in Latvian].

17. The Baltic Times, «MEP Mamikins: Forgetting Crimea occupation would improve our economic situation». Retrieved from https://www.baltictimes.com/mep_mamikins_forgetting_crimea_occupation_would_improve_our_economic_situation [in English].

18. The Eastern Direction in Latvia's Foreign Policy. «*The Centenary of Latvia's Foreign Affairs. Ideas and Personalities*», ed. by Diāna Potjomkina, Andris Sprūds, Valters Ščerbinskis, Latvian Institute of International Affairs. 2019, 17 [in English].

19. Nacionālais rehabilitācijas centrs Vaivari, Ukrainas prezidents apciemo Ukrainas karavīrus NRC «Vaivari [The President of Ukraine visited Ukrainian soldiers at Vaivari rehabilitation centre]. Retrieved from <http://www.nrcvaivari.lv/lv/content/ukrainas-prezidents-apciemo-ukrainas-karavirus-nrc-vaivari> [in Latvian].

20. «Pirmizrādi piedzīvos dokumentāla filma par Ukrainu» Tvnet.lv, [The premiere of a documentary film about Ukraine]. Retrieved from <https://www.tvnet.lv/5187085/pirmizradi-piedzivos-dokumentala-filma-par-ukrainu> [in Latvian].

21. «LTV pirmizrādi piedzīvos filma «Tuvais karš» - stāsts par latviešiem Ukrainas karā» [LTV presents the film «The Close War» – a story of Latvians in the Ukrainian war]. Retrieved from <http://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/ltv-pirmizradi-piedzivos-filma-tuvais-kars—stasts-par-latviesiem-ukrainas-kara.a137114> [in Latvian].

22. Tvnet.lv, «Izdota šokējoši atklāta grāmata par Krimas okupāciju» A shockingly outspoken book about the occupation of Crimea. Retrieved from <http://www.tvnet.lv/izklaide/gramatas/548666-izdota-sokejosi-atklata-gramata-par-krimas-okupaciju> [in Latvian].

23. Delfi.lv, «Klajā laika monogrāfija «Ukrainas krīze: divgalvainā ērgļa impērijas trieciens» [Presentation of the monograph «Ukrainian Crisis: A Strike of the Imperial Eagle»]. Retrieved from <http://www.delfi.lv/kultura/news/books/klaja-laista-monografija-ukrainas-krize-divgalvaina-ergla-imperijas-trieciens.d?id=494999216> [in Latvian].

24. «Prāta Vētra» koncertē Krievijas armijas atbalstītā pasākumā» [«Brainstorm» will take part in the event sponsored by the Russian army]. Retrieved from <http://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/prata-vetra-koncerte-krievijas-armijas-atbalstita-pasakuma.a137937/> [in Latvian].

25. «Fotogrāfijas Ksenijas Fetisovas izstāde «Ukraina. Karš un Miers»». Retrieved from <https://lnb.lv/lv/fotografes-ksenijas-fetisovas-izstade-ukraina-kars-un-miers> [in Latvian].

26. Diena.lv, «DP: Valodas referenduma organizētāju finanses veidoja arī Krievijas iedzīvotāju ziedojumi» [State security service: organizers of the language referendum received funding from Russian citizens]. Retrieved from: <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/dp-valodas-referenduma-organizetaju-finanses-veidoja-ari-krievijas-iedzivotaju-ziedojumi-1404528478> [in Latvian].

ABSTRACT

The article reveals main kinds and types of Latvian-Ukrainian communicative ties that have formed between Latvia and Ukraine over a long period of time (1991-2020). Taking into consideration the insufficient development of this research topic in national historical studies, the author presents the main framework of categories and concepts, and attempts to formulate her own understanding of such notions as informatization, communication and communicative ties in the modern context of the globalized world. Considerable attention is also given to typologization of levels in communicative ties that have been formed between Latvia and Ukraine.

Revealing Latvian-Ukrainian communicative ties, emphasis is laid on the special place and role of shared historical memory in the development of communicative ties between the two peoples. It is this memory that not only strengthens interstate and international communication but also helps both peoples to dispose of the remains of the Soviet totalitarian past. Along with historical memory, the article explores three main levels in interstate communication between Latvia and Ukraine. In particular, the first one is the official diplomatic level, representatives of which actually shape foreign policies of the states; the two other levels are the society level and the level of communication in mass media.

The article also emphasizes the determining influence caused by the Russian military aggression against Ukraine and by formation of Ukraine's positive image for the general public of Latvian society. Currently, there is a considerable increase in communication activities between the peoples of the two states at the level of society. In addition, the article cites numerous examples of forms and methods that facilitate strengthening of friendly ties between Latvian and Ukrainian peoples. The article also indicates quite a number of problems that exist in communications between the two states, with possible solutions to these issues as suggested by the author.

Keywords: *Latvia, Ukraine, communicative ties, informatization, Russian military aggression, historical memory, civil society.*

АННОТАЦІЯ

В статье раскрываются основные виды и типы украинско-латвийских коммуникативных связей, которые сформировались между Украиной и Латвией в течение длительного периода (1991-2020 гг.). Учитывая слабую исследованность указанной научной темы в отечественной исторической науке, автор статьи подает основной понятийно-категориальный аппарат, в частности пытается сформировать собственное понимание таких понятий как информатизация, коммуникация и коммуникативные связи в современных условиях глобализирующегося мира. Значительное внимание также уделено типологизации уровней коммуникативных связей, которые сформировались между Латвией и Украиной.

Раскрывая украинско-латышские коммуникативные связи, автор статьи делает акцент на особом месте и роли общей исторической памяти в развитии коммуникативных связей между двумя народами. Именно эта память не только укрепляет межгосударственную и международную коммуникацию, но и помогает обоим народам избавиться от остатков советского тоталитарного прошлого. Вместе с исторической памятью в статье исследуются три основных уровня межгосударственной коммуникации Латвии и Украины. В частности, первым является официальный общегосударственный дипломатический уровень, представители которого фактически формируют внешнюю политику государств; уровень общественный и уровень коммуникации в масс-медиа.

В статье также отмечается определяющее влияние российской вооруженной агрессии в отношении Украины и формирования положительного имиджа государства Украина

в глазах широкой общественности латвийской общественности. В этот момент прослеживается значительная активизация коммуникации между народами обоих государств на общественном уровне. Кроме того, в статье приводятся примеры целого ряда форм и методов, способствующих вкраплениями дружественных связей между украинским и латвийскими народами. Вместе с этим, в статье указывается и на ряд существующих в коммуникациях между двумя государствами проблем, и вместе с выводами автор предоставляет свои собственные предложения по решению этих проблем.

Ключевые слова: Латвия, Украина, коммуникативные связи, информатизация, российская вооруженная агрессия, историческая память, гражданское общество.

УДК 94:[37:001.895(477) «185/195»

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-186-204>

**PEDAGOGICAL INNOVATIONS BY KHRYSTYNA
ALCHEVSKA IN THE PUBLIC SCHOOL SYSTEM OF
THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH – EARLY
TWENTIES CENTURIES**

**ПЕДАГОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ ХРИСТИНИ АЛЧЕВСЬКОЇ
В СИСТЕМІ НАРОДНОГО ШКІЛЬНИЦТВА ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ КРИСТИНЫ
АЛЧЕВСКОЙ В СИСТЕМЕ НАРОДНОЙ ШКОЛЫ
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ
XIX - НАЧАЛА XX ВЕКА**

*Людмила Хмельницька,
кандидат історичних
наук, доцент кафедри історії і
культури України та
спеціальних історичних
дисциплін
ludmylahm@gmail.com
[https://orcid.org/0000-0003-
2482-4322](https://orcid.org/0000-0003-2482-4322) ДВНЗ
«Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені Григорія
Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

*Liudmyla Khmelnytska,
Ph.D. in Historical Sciences,
Associate Professor at the
Department of History and
Culture of Ukraine and special
historical disciplines
ludmylahm@gmail.com [https://
orcid.org/0000-0003-2482-
4322](https://orcid.org/0000-0003-2482-4322) SHEI
«Pereiaslav-Khmelnytsky
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical
University» Pereiaslav 30,
Sukhomlynskoho St. Kyiv region,
Ukraine 08400*

ABSTRACT

The article highlights the life and creative path of Khrystyna Danylivna Alchevska, in particular, examines the main directions

of her educational and pedagogical activities, as well as scientific and methodological achievements in the field of pedagogy and outstanding contribution to the development of Ukrainian culture.

It is noted that Khrystyna Alchevska was one of the first to raise the issue of universal free primary education, in particular educational establishments for women, when Sunday schools were banned. The Kharkiv Sunday School for Women, which had been in an illegal status for eight years, became such an institution.

According to the principles of versatile education and training Khrystyna Alchevska in the work of the Kharkiv Sunday school for Women introduced and promoted new innovative forms and methods of the educational process: discussions of what pupils had read, lessons in nature, developing lessons on writing, educational meetings, keeping a diary by teachers and so on.

Khrystyna Alchevska presented her pedagogical views and practical experience in numerous works. Among them: «Overthought and Survived: Diaries, Letters, Memoirs» (1912) [Peredumannoye i perezhitoye: dnevniki, pis'ma, vospominaniya] (1912)], «Half-century Jubilee» (1912) [Poluvekovoy yubiley(1912)] and others.

An integral part of Khrystyna Alchevska's educational activities is the consistent and purposeful popularisation of literature and reading culture in general. For this purpose, by laborious joint work with teachers and students an index of books for public and children reading «What is to be read by people? (1884-1906)[Chto chitat' narodu?] in three volumes was created. The publication was highly praised by L. Tolstoy, A. Chekhov, I. Franko, and L. Ukrainka.

The results of the pedagogical work and the educational and methodological innovations introduced by Khrystyna Alchevska were published several times in the form of annual reports containing detailed information about the school's problems.

One of the primary issues in the organization of the teaching and educational process for Khrystyna Alchevska was the selection of teaching staff, their use of best teaching practices in their work

and their tendency for constant self-improvement. Among the teachers-pioneers of Khrystyna Alchevska's school was B. Hrynchenko, a prominent Ukrainian writer who taught at the zemstvo school, which had been founded by the Alchevskys, in the village of Oleksiivka in Katerynoslav region.

Khrystyna Danylivna Alchevska, as well as her entire family, greatly influenced the evolution of pedagogical thought and domestic culture, raising it to a high level of development.

Keywords: *Khrystyna Alchevska, pedagogy, education, methodology, Sunday school, pedagogical activity, teaching experience, innovation.*

Постановка проблеми. Починаючи з 90-х років минулого століття невпинно зростає інтерес як суспільства так і окремих сегментів науково-дослідної галузі до вивчення та подальшої інтеграції в сучасні освітні процеси педагогічних інновацій попередніх століть. З огляду на це, дослідження гендерного аспекту в педагогічній спадщині визнаних корифеїв є актуальною складовою сучасних педагогічних та суспільно-історичних досліджень. Активна педагогічна та просвітницька діяльність Христини Алчевської, що є прикладом у напрямку становлення та популяризації безкоштовної жіночої освіти у межах приватного шкільництва не втрачає своєї актуальності і в умовах побудови нової української школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Представленій проблемі в тій чи іншій мірі стали в нагоді праці Х.Д. Алчевської (Алчевська, 1912, 1881, 1889, 1990), В.Д. Бардіанової (Бардіанова, 2002), Л. Бондар (Бондар, 2005, 2006), Е. Вахтерової (Вахтерова, 1912), Іващенко В., Палійчук Р. (Іващенко&Палійчук, 2014) та ін.

Мета розвідки: з позиції сучасної історичної науки дослідити життєвий та творчий шлях Христини Алчевської, основні інновації педагогічної та просвітницької діяльності, показати її внесок у становлення та розвиток педагогічної науки минулого та сучасності.

Виклад основного матеріалу. Христина Данилівна Алчевська (Журавльова) - педагог-просвітитель, фундаторка першої в Україні безкоштовної жіночої недільної школи, основоположниця методики навчання грамоти дорослих, яскрава представниця української інтелігенції середини ХІХ - початку ХХ ст., діяльність якої неоднозначно оцінюється і сьогодні (Іващенко&Палійчук, 2014:39).

Народилася 16 квітня 1841 р. у містечку Борзна на Чернігівщині у родині батька українця, викладача повітового училища та матері румунки - випускниці Смольного інституту. Виховуючись в інтелігентній родині, Христина Алчевська згодом буде згадувати, що саме мати володіла здібністю «привертати серця людей» (Бондар, 2005: 59). З раннього дитинства дівчина мала тісний контакт з народом, особливо переїхавши до Курська, куди батька відправили на роботу, спілкуючись з годувальницею на ім'я Гапка та місцевими кріпаками, які стали її першими учнями (Іващенко & Палійчук, 2014:39).

Шлях до здобуття освіти Христиною був складний, адже батько був противником жіночої освіти. З цього приводу Х. Алчевська в праці «Передумане й пережите» буде згадувати, як отримувала знання потай від батька, підслуховуючи приватні уроки, що надавались двом її братам і навчилася читати і писати раніше їх (Алчевська, 1912: 21). В ранньому дитинстві Х. Алчевська сформувала в себе любов до читання, ознайомившись з усією наявною в батьківській бібліотеці літературою. Самоосвіта дала можливість отримати ґрунтовні знання та свідоме бажання «Навчити якомога більше жінок грамоті». Це кредо стало метою життя Х. Алчевської, що сама так і не отримала систематичної освіти (Алчевська, 1912: 22).

Трагічні події особистого життя змінять характер дівчини. В 16 років, втративши матір, Христина Данилівна знайде порятунк у викладацькій діяльності. Так, масток знайомих Мамчич під Курськом стане зі слів самої майбутньої фундаторки жіночої школи «першим знайомством з народом і

школою» (Алчевська, 1912: 29). Христина стане небайдужим учасником суспільних процесів в державі, поборницею за права жінок, про що свідчить численне листування з прогресивними діячами того часу. Показовим прикладом є листування 1859 р. з О. Герценом під псевдонімом «Українка» та популяризація його творчості. Один з таких листів було надруковано в журналі «Колокол» за сприяння М. Драгоманова та І. Франка де Христина у властивій для неї радикальній манері закликала будити громадську свідомість жінок (Бондар, 2006: 65).

Зацікавленість радикальними ідеями спонукатиме Х. Алчевську вступити до гуртка радикально налаштованої молоді, де окрім читання прогресивної літератури будуть займатися поширенням заборонених творів та «багато читати, дискутувати, говорити про народ, про роботу для народу» (Вахтерова, 1912:6).

Визначальним роком в житті та майбутній професійній діяльності став 1862 р. - рік, коли Христина Данилівна вийшла заміж за О.К. Алчевського - власника Торгового і Земельного банків та переїхала до м. Харкова (Бондар, 2006:66). Чоловік окрім інвестицій у великі підприємства багато уваги приділяв громадській діяльності: в 1860-ті роки був очільником Харківської громади, опікувався просвітою, брав участь в організації безкоштовних шкіл, видавництві дешевої книжки українською мовою, організації шевченківських вечорів, зустрічей з театральними трупами, влаштовуванні концертів тощо. Христина Данилівна в Харкові стала єдиною жінкою членом місцевого гуртка «Громади», яким керував її чоловік (Алчевська, 1912: 13).

1860-ті роки стали періодом загострення питання, щодо поширення народної освіти та ініціювання з боку передової інтелігенції відкриття безкоштовних недільних шкіл, які проіснували лише до середини 1862 р. (Вахтерова, 1912:9). 10 червня 1862 р. Х.Д. Алчевська відкрила Харківську приватну жіночу недільну школу, що проіснувала протягом восьми років, незважаючи на нелегальний статус в зв'язку з відсутністю у

Христини Данилівни диплому про вищу освіту (Вахтерова, 1912:10).

У власному будинку, вечорами Х. Алчевська самостійно проводила заняття з ученицями, розділеними на групи по 10-12 осіб, адже інші вчителі не наважувались викладати у нелегальній школі (Вахтерова, 1912: 1-12).

Питання надання школі легального статусу не покидало її фундаторку протягом восьми років. З огляду на це Х. Алчевська склала іспит з російської мови, арифметики і Закону Божого та отримала диплом і право на викладання. Згодом, згадувала: «Думка, що від кожного мого слова залежить «бути чи не бути» школі, якось боляче тиснула на мене...» (Вахтерова, 1912: 14).

Офіційне відкриття школи у будівлі Першого повітового училища відбулося 22 березня 1870 р., що підтверджує лист голови Харківського міського відділу внутрішніх справ до штатного доглядача повітових училищ (Бондар, 2006:67). Незабаром, Х.Д. Алчевська стала попечителем створеного закладу. Майже 60 років своєї діяльності Харківська жіноча недільна школа була передовою педагогічною установою для дорослого населення не лише в Україні, а й у межах всієї Російській імперії (Іващенко&Палійчук, 2014: 39-40).

Власне приміщення, побудоване на кошти О. Алчевського, за проектом видатного архітектора О. Бекетова у Мироносицькому провулку - нині вул. Жон Мироносиць, б. 9. школа отримала лише 1896 р. Будинок вартістю 50 тис. руб. - єдине власне приміщення серед усіх недільних шкіл Російської імперії (Мухін, 1979:53). З цього приводу Х. Алчевська згадувала: «Це єдина недільна школа, яка розташована у власному будинку. Розміри будівлі дали можливість значно збільшити набір учениць, зручно розмістити класи, шкільний музей і дві бібліотеки. Для вчителів і учнів» (Алчевська, 1912: 17-18).

Лише протягом 1896 р. за таких комфортних умов навчання в школі нараховувалось близько 100 учениць та

працювало 22 викладачі. Ще до початку навчального процесу учениць ділили на групи, за рівнем підготовки: вмінням читати, писати, володінням елементарними навиками арифметики тощо. Брався до уваги й віковий ценз (Мухін, 1979: 54). Відповідно були виділені наступні вікові групи: малолітні (10-12 років), підлітки (13-15 років), дорослі (від 16 років). За рівнем підготовки: неписьменні, напівписьменні (лише читати по складам), малописьменні, письменні. В школі учні отримували елементарні відомості з історії, фізики, хімії, арифметики, географії, історії культури, гігієни, анатомії, фізіології, тобто знання такого рівня, які б могли знадобитись в реальному повсякденному житті (Мухін, 1979: 55-56).

Школа проіснувала до 1919 р. Христина Данилівна головувала колективом педагогів - сподвижників. Безоплатно викладали понад 100 вчителів. Серед них - світила вітчизняної науки Д. І. Багалій, Б. Я. Данилевський (Мухін, 1979: 57-58).

Унікальним явищем у діяльності Харківської приватної жіночої недільної школи став музей наочних посібників (таблиць, картин, альбомів, історичних та географічних карт, манекенів, чучел тощо) - єдиний у своєму роді, якого не мала жодна початкова школа Російської імперії. На 1896 р. згаданий музей налічував 434 експонати, причому, були посібники, спеціально виготовлені для цього музею (Мухін, 1979: 60).

Вся система навчання та виховання у Харківській недільній школі для жінок регламентувалась «Статутом попечительського комітету Харківської недільної школи» та сприяла не лише ґрунтовному засвоєнню предметів, але й швидкому адаптуванню учениць до нового середовища (Мухін, 1979: 62). Визначальними принципами навчання та виховання стали принципи гуманізму, демократизму, народності та гуманності. Повага до прав особистості, сприяння вільному розвитку моральних та духовних потреб жінки були основними орієнтирами у навчально-виховному процесі закладу і тим самим сприяли залученню нових учнів (Бардіанова, 2002: 112).

Особливу увагу Х. Алчевська приділяла питанню підбору викладацьких кадрів, де визначальним фактором завжди був професіоналізм та бажання до самовдосконалення (Бардіанова, 2002: 113-114). Так, за п'ятдесят років педагогічної діяльності в школі викладало понад тисячу педагогів. 1870 і 1871 рр. недільну школу відвідав видатний педагог-методист М. Корф, задля того, щоб на власні очі переконатись чи школа дійсно існує чи лише на папері, та які результати від такого новаторського навчання (Корф, 1843: 110).

Результати своєї інспекції М. Корф виклав на сторінках праці «Наше школьное дело», де зазначив: «Харківська недільна школа зробила великий крок уперед: із школи грамотності перетворилась у повну елементарну школу, яку варто відвідати кожному, хто хоче бачити на ділі застосування кращих методів навчання з усіх предметів елементарного курсу» (Корф, 1843: 137, 138).

Однією з показових педагогічних інновацій, запроваджених в школі Х. Алчевської був той факт, що всі організаційні та методичні питання в роботі закладу (форми і методи навчання, методика проведення предметних уроків, ознайомлення з педагогічними й методичними інноваціями тощо) вирішувалися на щотижневих педагогічних зборах у ході відкритих дебатів (Мазуркевич, 1988: 256).

За ініціативи самої Х. Алчевської вчителі недільної школи вели свої педагогічні щоденники, які потім зачитували на педагогічних зборах. Дослідження цих щоденників дає підставу сьогодні стверджувати, що вони слугували не лише засобом самоконтролю та самоорганізації вчителів, але й сприяли систематичному психолого-педагогічному спостереженню за учнями, вивченню психоемоційної атмосфери в учнівському колективі, рівню адаптації в школі. Щоденник на думку самої Х. Алчевської мав слугувати засобом для обміну педагогічним досвідом та методичною підтримкою молодих вчителів (Мазуркевич, 1988: 257-258).

Сама Х. Алчевська значну увагу приділяла публікуванню так званих річних звітів, що містили детальну інформацію про проблеми школи, з якими стикались вчителі, щоденне життя, цікаві випадки з навчального процесу тощо. Саме такі звіти та щоденники, на думку Х. Алчевської, мали ініціювати новаторство в навчально-виховному процесі, спонукати вчителів до проведення порівняльного аналізу та оцінки своєї педагогічної діяльності.

Недільна школа для жінок у Харкові не єдине дітище Х. Алчевської. Так, 1879 р. власним коштом педагог відкрила однокласну земську школу в с. Олексіївка на Катеринославщині пояснюючи це тим, що: «я бажала відкрити не приватну школу, а земську, були такі: мене може не бути, між тим, земство, як представник місцевої інтелігенції, підтримає навчальний заклад» (Алчевська, 1881:19-20). Навчальний процес в олексіївській школі проходив російською мовою, яка була складною для розуміння простих українських дітей. Досвід роботи в даному навчальному закладі Х. Алчевська виклала на сторінках своєї праці «История открытия школы в деревне Алексеевка Михайловской волости» (1881), (Алчевська:1881) яка сьогодні зберігається у фонді ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського (Іващенко&Палійчук, 2014: 41).

Найбільшою заслугою школи в Олексіївці були педагогічні кадри, серед яких видатний український письменник Борис Грінченко, що шість років віддав вчителюванню в земській школі (1887 - 1893 рр.) (Алчевська, 1881:12). Виходячи з тогочасних реалій, Б. Грінченко був змушений ознайомлювати учнів з українською мовою таємно «... хоч і не вкраїнська була школа в Олексіївні, та все ж, отримавши освіту, школярі в ній знали, що вони українці, знали історію і географію України, знали про всіх видатних письменників і про їх писання, знали про тяжке становище України, знали про Галичину, запевне більше, ніж тодішній пересічний українець-інтелегент, і свої знання уміли

висловлювати путящою українською мовою» (Алчевська, 1881:13).

Поважаючи Б. Грінченка, Х. Алчевська все ж не поділяла його погляди на методи та форми організації діяльності школи. Так, у період переслідування українського руху Х. Алчевська, задля збереження закладу вирішила не чинити опору і спрямувала роботу школи легально, з російською викладовою мовою (Бардіанова, 2002: 116).

Важливим засобом виховання молоді в дусі національно-демократичних ідей Х.Д. Алчевська вважала матеріали народної педагогіки, твори українських письменників і поетів, які розкривали особливості багатогранної національної культури народу, загальнолюдські цінності та ідеали, шляхи боротьби за національне визволення (Бардіанова, 2002:116-117). У своєму навчальному закладі, незважаючи на заборону, Х. Алчевська популяризувала використання української мови та великого значення надавала позакласному читанню.

З цією метою при Харківській недільній жіночій школі з ініціативи Х. Алчевської було створено бібліотеку, що вражала різноманіттям книжкового фонду, який мав прислужитись як учням так і вчителям та розроблено правила користування книгозбірнею. Згідно правил визначалась придатність книги для читання, її переваги та недоліки, а працівники бібліотеки були зобов'язані проводити бесіди з читачами (Бардіанова, 2002: 118). Саме ці відомості про книги, що в обов'язковому порядку занотовувалися вчителями та бібліотекарями Харківської недільної школи та стали підґрунтям для створення Х. Алчевською методико-бібліографічного poradnika книг для читання народу і зокрема, дітей «Что читать народу?» (1884-1906) у трьох томах (Іващенко&Палійчук, 2014: 41).

Спеціальний розділ poradnika був присвячений творам видатних українських письменників і поетів. До нього увійшли також триста найкращих пісень. У підготовці poradnika брала участь і донька педагога, учителька-поетеса Христина Олексіївна Алчевська (Іващенко&Палійчук, 2014: 41-42).

Знаковою постаттю в українській культурі та літературі для Х. Алчевської був Т. Шевченко. З ранньої юності і протягом всього життя педагог пронесла любов до творчості Кобзаря, використовуючи його спадщину для навчання читання та декламування віршів учениць своєї недільної школи (Бардіанова, 2002:121). На подвір'ї її садиби 1889 р. було встановлено перше у світі погруддя Т. Шевченка, а друге Харківське повітове міське училище, попечителем якого була Х. Алчевська, стало першим навчальним закладом у Росії, котрому було присвоєно ім'я великого поета. Не стояла осторонь Х. Алчевська і від збору коштів на відкриття пам'ятника І. Котляревському у Полтаві (1903) (Бардіанова, 2002: 122).

Особливого значення у школі Х. Алчевська надавала літературним бесідам. Педагог розробляла питання методики проведення літературних бесід з різних предметів. Так, у Харківській жіночій недільній школі літературні бесіди стали обов'язковою складовою змісту предметів, бесіди проводилися у класі за чітко розробленою програмою, а не лише як форма позакласної роботи. Результати перевірялись письмовими роботами, що дозволяло можливість вчителям об'єктивно оцінювати рівень знань учнів (Іващенко&Палійчук, 2014: 41-42).

Показово, що в школі, створеній Х. Алчевською, багато уваги виховному процесу. Так, традиційними стали шкільні свята (урочистості з нагоди ювілейних дат народження письменників, новорічні та українські народні свята). Проводилися екскурсії на природу (Іващенко&Палійчук, 2014: 41-42).

У науково-методичній роботі вчителі Харківської жіночої недільної школи використовували досвід відомих діячів вітчизняної педагогічної думки: М.Ф. Бунакова, В.І. Водовозова, В.П. Вахтерова, М.О. Корфа, К.Д. Ушинського та інших. Так, дослідник педагогічної спадщини Х. Алчевської М.І. Мухін у праці «Педагогічні погляди і освітня діяльність

Х.Д. Алчевської» (1979) відзначав цінний досвід організації та проведення педагогічних виставок, що слугували, на його думку, засобом популяризації і пропаганди діяльності недільних шкіл (Мухін, 1979: 79-80).

Важливим є й той факт, що ще за життя здобутки Х. Алчевської були визнані на міжнародному рівні. Так, Харківська жіноча недільна школа була представлена на всесвітніх форумах у Москві та Нижньому Новгороді (1895, 1896), Антверпенській, Брюссельській, Чиказькій і двох Паризьких (1889, 1900) міжнародних виставках, де була здійснена демонстрація карт, наочних посібників, фотографій та діаграм, численних матеріалів, що характеризували навчальний процес та роботу шкільної бібліотеки (Іващенко&Палійчук, 2014: 39).

За визначний внесок в розвиток педагогічної думки Х. Алчевська була обрана почесним членом багатьох освітніх товариств. Так, Московське і Петербурзьке економічні товариства представили її до нагороди золотими медалями. 1889 р. на міжнародному конгресі приватної ініціативи у справі народної освіти, що проходив у Франції Х. Алчевську було обрано віце-президентом Міжнародної ліги освіти. Радянський уряд теж високо оцінив сподвижницьку діяльність педагога, призначивши їй одній з перших персональну пенсію (Іващенко & Палійчук, 2014: 42).

Не лише Христина Данилівна, але і вся родина Алчевських залишила помітний слід Таким чином, та важливий внесок в історії української культури. Так, син Іван став знаменитим на весь світ тенором, гастролював у Росії та Франції (Мухін, 1979: 167). Під час приїзду до Харкова радо співав на шкільних вечорах. Син Микола став присяжним повіреним, організовував освітні заклади для дорослих, працював учителем початкових класів, а за радянських часів Микола Алчевський - видатний педагог та автор першого українського радянського букваря. Син Григорій став композитором та вокальним педагогом. Донька Христя

цікавилася педагогікою і поезією (Мухін, 1979: 168). Померла Христина Данилівна Алчевська 15 серпня 1920 р. Була похована в сімейному склепі на міському кладовищі м. Харкова (Мухін, 1979: 173).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, педагогічні інновації Христини Данилівни Алчевської значною мірою прислужились вітчизняній педагогічній науці, збагативши її новими методами та формами організації навчально-виховної діяльності, що своїм корінням сягали традицій національного виховання та популяризації національної культури. І на сьогодні спадщина Х. Алчевської не вивчена достатньо ґрунтовно, а тому дана тема має всі перспективи подальшого дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алчевская Х. Д. Передуманное и пережитое: дневники, письма, воспоминания. Москва: Типография И. Д. Сытина, 1912. 466 с.
2. Алчевская Х. История открытия школы в деревне Алексеевке Михайловской волости. Харьков: Типография М. Зильберберга, 1881. 48 с
3. Алчевская Х.Д. Что читать народу? Критический указатель книг для народного и детского чтения. СПб. Т. 1. 1888; Т. 2. 1889; Т. 3. 1906.
4. Алчевская Христина Даниловна. Полувековой юбилей (1862-1912). Москва: Типография И. Д. Сытина, 1912. 244 с.
5. Алчевська Х.Д. Твори [Текст]. Київ: Дніпро, 1990. 558с.
6. Бардіанова В.Д. 20 видатних українських педагогів / За ред. А.М. Бойко. Полтава: АСМІ, 2002. 455 с.
7. Бондар Л. Алчевська Христина Данилівна. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн.: Навч. посібник / За ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Вища школа, 2005. 537 с.
8. Бондар Л. Педагогічна діяльність Христини Алчевської в контексті руху за освіту дорослих (До 165-річчя від дня народження). *Історико-педагогічний альманах*. 2006. Вип. 2. С. 65-72.

9. Вахтерова Э. Пятьдесят лет работы для народа: (к пятидесятилетию юбилею Х. Д. Алчевской). Москва: тип. П. П. Рябушинского, 1912. 24 с.

10. Іващенко В., Палійчук Р. Педагогічна діяльність Христини Алчевської в документах із фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського. *Вісник книжкової палати*. 2014. №7. С. 39-42.

11. Корф Н. А. Наше школьное дело: сборник статей по училищеведению. Москва: изд. Братьев Салаевых, 1873. 430 с.

12. Мазуркевич А.Р. Христина Даниловна Алчевская. *Антология педагогической мысли Украинской СССР* / Сост. Н.П.Калениченко. Москва: Педагогика, 1988. С. 255-258.

13. Мухін М.І. Педагогічні погляди і освітня діяльність Х.Д. Алчевської. Київ: Вища школа, 1979. 183 с.

REFERENCES

1. Alchevskaya, Kh. D. (1912). *Peredumannoe i perezhitoe: dnevniki, pis'ma, vospominaniya* [Overthought and Survived: Diaries, Letters, Memoirs]. Moskva: Tipografiya I. D. Sytina, 466 [in Russian].

2. Alchevskaya, Kh. (1881). *Istoriya otkrytiya shkoly v derevne Alekseevke Mikhaylovskoy volosti* [The story of the opening of a school in the village of Alekseevka, Mikhailovska Parish]. Khar'kov: Tipografiya M. Zil'berberga, 48 [in Russian].

3. Alchevskaya, Kh.D. (1888;1889). *Chto chitat' narodu? Kriticheskii ukazatel' knig dlya narodnogo i detskogo chteniya* [What is to be read by the people? A critical index of books for public and children's reading.]. SPb. T. 1. 1888; T. 2. 1889; T. 3. 1906 [in Russian].

4. Alchevskaya Khristina Danilovna. *Poluvekovoy yubiley (1862 - 1912)* [Half-century jubilee (1862 - 1912)]. Moskva: Tipografiya I. D. Sytina, 1912, 244 [in Russian].

5. Alchevska, Kh.D. (1990). *Tvory* [The works]. Kyiv: Dnipro, 558 [in Ukraina].

6. Bardianova, V.D. (2002). *20 vydatnykh ukrainskykh pedahohiv* [20 prominent Ukrainian educators]. / Za red. A.M. Boiko. Poltava: ASMI, 455 [in Ukrainian].

7. Bondar, L. (2005). *Alchevska Khrystyna Danylivna. Ukrainska pedahohika v personaliiakh* [Alchevska Khrystyna Danylivna. Ukrainian pedagogy in persons]: U 2 kn.: Navch. posibnyk / Za red. O.V. Sukhomlynskoï. Kyiv: Vyshcha shkola, 537 [in Ukrainian].

8. Bondar, L. (2006). *Pedahohichna diialnist Khrystyny Alchevskoi v konteksti rukhu za osvitu doroslykh (Do 165-richchia vid dnia narodzhennia)* [The pedagogical work of Khrystyna Alchevska in the context of the adult education movement (On the 165th anniversary of her birth)]. *Istoryko-pedahohichniy almanakh*, (2), 65-72 [in Ukrainian].

9. Vakhterova, E. (1912). *Pyat'desyat let raboty dlya naroda: (k pyatidesyatiletnemu yubileyu Kh. D. Alchevskoy)* [Fifty years of work for the people: (On the fiftieth anniversary of H. D. Alchevska)] Moskva: tip. P. P. Ryabushinskogo, 24 [in Russian].

10. Ivashchenko, V.&Paliichuk, R. (2014). *Pedahohichna diialnist Khrystyny Alchevskoi v dokumentakh iz fondu Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteky Ukrainy imeni V.O. Sukhomlynskoho* [Khrystyna Alchevska's pedagogical activities in documents from the collection of the V. Sukhomlinsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine]. *Visnyk knyzhkovoi palaty*, (7), 39-42 [in Ukrainian].

11. Korf, N. A. (1873). *Nashe shkol'noe delo: sbornik statey po uchilishchevedeniyu* [Our schoolwork: A collection of articles on school studies]. Moskva: izd. Brat'yev Salaevykh, 430 [in Russian].

12. Mazurkevich, A.R. (1988). *Khristina Danilovna Alchevskaya* [Khrystyna Danylivna Alchevska]. *Antologiya pedagogicheskoy mysli Ukrainskoy SSSR* / Sost. N.P.Kalenichenko. Moskva: Pedagogika, 255-258 [in Russian].

13. Mukhin, M.I. (1979). *Pedahohichni pohliady i osvittnia diialnist Kh.D. Alchevskoi* [The pedagogical views and educational

activities of H. D. Alchevska]. Kyiv: Vyshcha shkola, 183 [in Ukraina].

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено життєвий та творчий шлях Христини Данилівни Алчевської, зокрема, розглянуті основні напрями її просвітницької та педагогічної діяльності, а також науково-методичні здобутки в галузі педагогіки та вагомий внесок у розвиток української культури.

Зазначено, що Христина Алчевська однією з перших, в умовах заборони недільних шкіл, порушила питання загального безкоштовного початкового навчання, зокрема, навчальних закладів для жінок. Таким закладом стала Харківська недільна школа для жінок, що вісім років свого існування перебувала в нелегальному статусі.

Згідно принципів різностороннього виховання та навчання Христина Алчевська у роботі Харківської недільної школи для жінок запровадила та популяризувала нові інноваційні форми та методи організації навчально-виховного процесу: бесіди про прочитане учнями, уроки на природі, розробки уроків письма, педагогічні збори, ведення щоденника вчителями тощо.

Свої педагогічні погляди та практичний досвід роботи Христина Алчевська представила у численних працях. Серед них: «Передуманное и пережитое: дневники, письма, воспоминания» (1912), Полувековой юбилей» (1912) та інші.

Невід'ємну частину просвітницької діяльності Христини Алчевської посідає послідовна і цілеспрямована популяризація художньої літератури та культури читання загалом. З цією метою, шляхом кропіткої спільної праці з вчителями та учнями, було створено показчик книг для народного й дитячого читання «Что читать народу?» (1884-1906) у трьох томах. Видання високо оцінили Л. Толстой, А. Чехов, І. Франко, Леся Українка.

Підсумки педагогічної роботи та запроваджених навчально-методичних інновацій Христина Алчевська неодноразово публікувала у вигляді річних звітів, що містили докладну інформацію про проблеми школи.

Одним з першочергових питань в організації навчально-виховного процесу для Христини Алчевської був підбір викладацьких кадрів, використання ними передового педагогічного досвіду в роботі та схильність до постійного самовдосконалення. Серед вчителів-новаторів школи Христини Алчевської слід виокремити видатного українського письменника Б. Грінченка, що викладав у земській школі с. Олексіївки на Катеринославщині фундаторами якої теж була родина Алчевських.

Христина Данилівна Алчевська, як і вся її родина, значною мірою вплинула на процес еволюції педагогічної думки та вітчизняної культури, піднявши її на високий щабель розвитку.

Ключові слова: *Христина Алчевська, педагогіка, освіта, методика, недільна школа, педагогічна діяльність, педагогічний досвід, інновації.*

АННОТАЦІЯ

В статье освещены жизненный и творческий путь Кристины Даниловны Алчевской, в частности, рассмотрены основные направления ее просветительской и педагогической деятельности, а также научно-методические достижения в области педагогики и выдающийся вклад в развитие украинской культуры.

Отмечено, что Кристина Алчевская одной из первых, в условиях запрета воскресных школ, поставила вопрос всеобщего бесплатного начального обучения, в частности, учебных заведений для женщин. Таким заведением стала Харьковская воскресная школа для женщин, которая восемь лет своего существования находилась в нелегальном статусе.

Согласно принципам разностороннего воспитания и обучения Кристина Алчевская в работе Харьковской

воскресной школы для женщин ввела и популяризировала новые инновационные формы и методы организации учебно-воспитательного процесса: беседы о прочитанном с учениками, уроки на природе, разработки уроков письма, педагогические собрания, ведение дневника учителями и тому подобное.

Свои педагогические взгляды и практический опыт работы Кристина Алчевская представила в многочисленных трудах. Среди них: «Передуманное и пережитое: дневники, письма, воспоминания» (1912), «Полувековой юбилей» (1912) и другие.

Неотъемлемую часть просветительской деятельности Кристины Алчевской занимает последовательная и целенаправленная популяризация художественной литературы и культуры чтения в целом. С этой целью, путем кропотливой совместной работы с учителями и учениками, был создан указатель книг для народного и детского чтения «Что читать народу?» (1884-1906) в трех томах. Издание высоко оценили Л. Толстой, А. Чехов, И. Франко, Леся Украинка.

Итоги педагогической работы и введенных учебно-методических инноваций Кристина Алчевская неоднократно публиковала в виде годовых отчетов, содержащих подробную информацию о проблемах школы.

Одним из первоочередных вопросов в организации учебно-воспитательного процесса для Кристины Алчевской был подбор преподавательских кадров, использования ими передового педагогического опыта в работе и склонность к постоянному самосовершенствованию. Среди учителей-новаторов школы Кристины Алчевской следует выделить выдающегося украинского писателя Б. Гринченко, преподававшего в земской школе с. Алексеевки на Екатеринославщине, учредителями которой тоже была семья Алчевских.

Кристина Даниловна Алчевская, как и вся ее семья, в

значительной мере повлияла на процесс эволюции педагогической мысли и отечественной культуры, подняв ее на высокий уровень развития.

Ключевые слова: Кристина Алчевская, педагогика, образование, методика, воскресная школа, педагогическая деятельность, педагогический опыт, инновации.

УДК 94:908](477)(031)

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-205-225>

**AT THE ORIGIN OF THE ENCYCLOPEDIC PROJECT
«HISTORY OF CITIES AND VILLAGES OF THE
UKRAINIAN SSR»: IN 26 VOLUMES**

**У ВИТОКІВ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ПРОЄКТУ
«ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР» У 26-ТИ
ТОМАХ**

**У ИСТОКОВ ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКОГО ПРОЕКТА
«ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УКРАИНСКОЙ ССР»: В
26-ТИ ТОМАХ**

Олена Черняхівська,

начальник видавничого відділу

[http://orcid.org/0000-0001-](http://orcid.org/0000-0001-9890-438X)

9890-438X Національний

заповідник «Києво-Печерська

лавра» вул. Лаврська, 9,

м. Київ, Україна, 01015

Olena Chernyakhivska,

Head of the Publishers

Department [http://orcid.org/](http://orcid.org/0000-0001-9890-438X)

0000-0001-9890-438X National

Preserve «Kyiv-Pechersk Lavra»

Lavrsk Str., 9 Kyiv, Ukraine,

01015

ABSTRACT

The paper deals with the preconditions for the emergence and implementation of the unique encyclopedic project «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR» in 26 volumes. The urgency of this issue is emphasized, despite the fact that the project had been implemented since 1962 until 1983 years. The author traces how in the postwar period the idea of the multivolume encyclopedic publication (dictionary-reference book) on the history of settlements of Ukraine seized the masses and won more and more supporters. They were not only representatives of the domestic academic socio-humanitarian community, but also broad layers of the population, who as a result of the project became more

interested in local history. The author claims that it was the Lviv scientific community (Academician I. Krypiakevych with his subordinates at the Institute of Social Sciences of the Ukr. SSR Academy of Sciences in Lviv) that had taken the first practical steps at the regional level to implement this idea before the relevant resolution was issued in late May 1962. It was in 1959 that they began compiling a historical and geographical dictionary of the Lviv region. The idea was developed in the Kyivan academic community at the level of heads of relevant institutions. Thus, since 1960, the department of auxiliary historical disciplines of the Institute of History of the Academy of Sciences of Ukraine held special meetings on the formation of the concept of a multi-volume book and developed organizational support for the project. Also in advance, the Archives Department under the Council of Ministers of the Ukrainian SSR started identifying the relevant materials in the central and regional archives and entering them in the files? As well as developed the relevant methodological materials. The role of the first secretary of the Central Committee of the Communist Party Petro Shelest in the promotion of this idea has been noted.

Thus, the role played by the academic historical community of Kyiv – Lviv that in interaction with the Communist Party authorities in the legitimization of the project in the Resolution of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine «On the publication of the History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR» 16/18-z of May 29, 1962 has been found out.

Keywords: *«History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR» in 26 volumes, Historical and geographical dictionary of the Ukr. SSR, Ivan Krypiakevych, local history, historical geography.*

Постановка проблеми. Зважаючи на затребуваність питань, особливо з 2014 р., пов'язаних з особливостями регіонів України, що сформувалися історично, то досі актуальними є питання стосовно унікального проєкту «Історія міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах (далі – ІМІС), що, незважаючи на змістові недоліки, у т.ч. зумовлені

ідеологічними вимогами того часу, і досі зберігає своє енциклопедичне значення, залишаючись джерелом знань з низки тем, передусім пов'язаних із локальною історією України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розвідки з початку 1990-х рр., що стосуються заявленої теми публікації, а саме генези проєкту ІМІС, представлено працями науковців: Данилюка Ю. (Данилюк, 1991), Савчук О. (Савчук, 1997), Вербиленко Г. (Вербиленко, 2014), Черняхівської О. (Черняхівська, 2015, 2016, 2018) та ін.

Під час написання роботи авторка використовувала джерельну базу Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонд 14 «Архівне управління при Раді Міністрів УРСР»), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (фонд 1 «Центральний Комітет Комуністичної партії Української РСР (1918-1991)» та Наукового архіву Інституту історії України НАН України.

Метою цього дослідження є заповнення наявних лакун у історії виникнення ідеї створення, формування концепції і організаційного забезпечення виконання цього унікального довідково-енциклопедичного багатотомного проєкту, що офіційно реалізовували в республіці з 1962 по 1983 рр., а перший том якого «Харківська область» вийшов друком у 1967 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відлік новітньої історіографії проєкту розпочинається з газетної публікації досвідченого фахівця з історичної географії, історіографа, шевченкознавця, к.і.н. Миколи Михайловича Ткаченка 1949 р. у республіканському офіціозі «Радянська Україна» – статті «Написати історію наших міст і сіл» (Ткаченко, 1949: 3). Автор публікації зокрема розповів читачам, що питаннями вивчення «найбільш визначних місць на Україні» до війни 1941-1945 рр. займалася спеціальна комісія, що опрацювала план видання

збірників і зібрала чималий матеріал, але цю важливу й корисну роботу обірвала війна (зазначимо, що М. Ткаченко до 1931 р. безпосередньо працював у складі Історично-географічної комісії ВУАН, яка займалася підготовкою Історико-географічного словника (Черняхівська, 2018: 159, 164-165). А от у повоєнний час, продовжував автор публікації, «досі не створено наукової організації, яка б знов розгорнула вивчення міст і сіл України», цьому «науково-дослідні заклади не приділяють... належної уваги» (Ткаченко, 1949: 3), а у деяких областях республіки такі дослідження проводять лише окремі ентузіасти. Вчений вітав те, що 1949 р. Президія АН УРСР висунула ініціативу створити при академічному відділі суспільних наук Комісію для вивчення міст УРСР. Публікацію завершував заклик не зупинятися лише на вивченні й накопиченні відповідного матеріалу: «Треба написати історію наших міст і сіл, залучивши для цього необхідні наукові кадри» (Там само). Зазначимо, що він і надалі відстоював цю ідею, тому згодом піднесено сприйняв постанову ЦК КПУ від 29 травня 1962 р. «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР»»: «Нарешті моя боротьба за організацію такого видання закінчилася успішно. Писав статті в газетах, подавав з приводу цього доповідну записку до бюро відділу суспільних наук АН УРСР» (Черняхівська, 2018: 157).

У 1958 р. в «Українському історичному журналі» у рубриці «Листи до редакції» було вміщено допис-заклик Степана Білецького, м.н.с. Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові під промовистою назвою «Створити історію міст Радянської України» (Білецький, 1958: 240). На початку було сказано: «В 1957 р. львівська обласна молодіжна газета «Ленінська молодь» почала друкувати серію статей з історії міст Львівщини. Вже вміщені статті з історії Нестерова (Жовкви), Винників, Городка, Белза та інших міст Львівської області. На нашу думку, це добрий почин. Давно вже назріла потреба вивчати історію не лише таких великих міст, як Київ, Львів, Одеса, а й менших» (Там само). Автор листа наводив

характерне, на його думку, звернення до редакції «Ленінської молоді» комсомольців с. Крехів, у якому, зокрема, йшлося: «Шановна редакція! [...] Зараз ми з нетерпінням чекаємо кожний номер «Ленінської молоді», в якому зображується історія міст... Дуже нас зацікавила стаття «Минуле і сучасне Нестерова». Досі ніхто не писав в нашій пресі про місто Нестерів (Жовкву)... Ми вважаємо, що історію міст і сіл необхідно публікувати не лише в газетах, а й у журналах, видавати окремими книгами. Якщо польські історики написали про Жовкву біля сотні книг, то чому в наш період не можна написати хоч невеличку брошуру?» (Там само). Завершувала допис резолюція С. Т. Білецького: «Вимоги читачів цілком справедливі. Вивчення окремих міст і навіть сіл є назрілим питанням. Необхідно не лише друкувати окремі статті в нашій пресі, але, як справедливо вимагають читачі, видавати брошури про міста або книги, в яких дати серію статей про міста тієї чи іншої області. В багатьох містах Радянської України є любителі історії свого міста. В них чимало зібрано матеріалу. Корисно було б надавати їм допомогу та публікувати ці роботи [...]» (Там само). Отже, молодий вчений виступив з пропозицією активізувати у республіканському форматі розробку й оприлюднення питань вітчизняної історичної урбаністики.

Найімовірніше, допис С. Т. Білецького інспірував його науковий керівник, член редколегії «Українського історичного журналу», академік АН УРСР, директор Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, видатний вітчизняний історик Іван Крип'якевич. Мабуть, не випадково у дописі його учня було акцентовано на історії м. Жовква: І. Крип'якевич учителював там протягом 1929-1934 рр. і був автором численних популярних замальовок з історії цього міста (1930-1935).

У тексті доповіді, підготовленої до Республіканської наради з питань розвитку допоміжних історичних наук (м. Київ, 14-15 травня 1959 р.) він, зокрема, наголошував на потребі нових досліджень у галузі історичної географії. Іван Петрович вважав: «Необхідно організувати складання

Історично-географічного словника УРСР, який охоплював би всі населені пункти республіки і для кожного селища давав загальні дані про економічно-соціальні і культурні відносини та коротку його історію. Зразком такого словника може служити старий словник Семенова або повніший від нього польський *Словник географічний*, який давав інформації також про селища України. Складення такого словника – справа довголітніх досліджень, які треба проводити за областями чи районами. Щоб уточнити завдання і структуру такого словника, відділ історії України Інституту суспільних наук у Львові запланував складення історично-географічного словника Львівської області – роботу вже розпочато. Організацію такого словника в республіканському масштабі повинен очолити Інститут історії АН УРСР [...]» (Перший варіант, 2001: с. 493).

Важливе місце доповідач відводив підготовці «Історичного атласу УРСР». Й насамкінець, «для підсилення історично-географічних робіт» академік вважав за потрібне «звернути особливу увагу на розвиток *краєзнавства*»: «Ми є свідками незвичайного росту зацікавлення краєзнавством. На місцях – в районах, містах, селах – за період Радянської влади виросла нова інтелігенція, яка розуміє значення науки та із вузів винесла деякі дослідчі методи [...]. В різних місцях є краєзнавчі гуртки, трудящі вимагають лекцій з місцевої історії, відкрито місцеві музеї. Ця робота потребує уваги і допомоги. Історики-спеціалісти повинні всебічно сприяти цим місцевим дослідженням [...]. Історики повинні допомагати інтелігенції і робітникам в районах при їх дослідженнях місцевої історії, у писанні монографій міст, сіл, районів, заводів і фабрик, культурних установ, біографій видатних місцевих діячів, в організації місцевих музеїв, збиранні архівних матеріалів та ін. Розвиток краєзнавства має велике значення для широких історично-географічних робіт – місцеві дослідники можуть взяти активну участь у підготовчих роботах для складення історично-географічного словника. Бажано, щоб і вузи звернули увагу на краєзнавство – необхідно при кафедрах

історії організувати краєзнавчі гуртки, організувати курси історичної географії» (Там само: 494).

Ідею І. Крип'якевича про створення історико-географічного словника України підтримали київські колеги – зокрема, відповідальний редактор «Українського історичного журналу» Ф. П. Шевченко, директор Інституту історії АН УРСР О. К. Касименко, начальник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР (1948-1969) С. Д. Пількевич й начальник науково-видавничого відділу (1954-1971) Архівного управління й відповідальний редактор «Науково-інформаційного бюлетеня Архівного управління УРСР» (з 1965 р. – «Архіви України»), авторитетний фахівець І. Л. Бутич. Невдовзі запропонований І. Крип'якевичем проєкт історико-географічного словника з «ласки» його київських колег отримав ідеологічну назву «Соціалістичні міста і села Радянської України». Ініціатива підготовки видання цілком закономірно перейшла до Інституту історії АН УРСР. Щодо ставлення директора Інституту історії Олександра Касименка до цієї ідеї, то у його статті «Завдання розвитку історичної науки на Україні» у журналі «Комуніст України» ще за 1958 р., № 8 він вітав громадську ініціативу написання історичних нарисів про свої міста і села і зазначав: «На нашу думку, настав час створити в кожній області при облвиконкомах історичні комісії по організації і розвитку на місцях досліджень для створення історії міст і сіл, заводів, радгоспів, колгоспів. Такі комісії повинні об'єднати істориків, архівістів, археологів області і всіх, хто хоче брати участь в розробленні місцевої історії» (Черняхівська, 2016: 110-111). Отже, у цій публікації «загалом були окреслені концепція й схема організаційного забезпечення майбутнього багатотомного видання з історії міст і сіл республіки» (Там само: 111).

10 березня 1960 р. відбулося засідання відділу допоміжних історичних дисциплін (ДІД) Інституту історії АН УРСР. Співробітники заслухали доповідь завідувача відділу, к.і.н. Пантелеймона Петровича Гудзенка «Про історико-

географічний словник «Соціалістичні міста і села Радянської України». Зокрема, розглянули питання щодо уточненої назви (підназви) видання – словник чи довідник. Через те, що структура проєкту вимальовувалася в алфавітному порядку, вважали за доцільне залишити назву «Історико-географічний словник». Підтримали пропозицію щодо створення Головної редакції й закріплення за Інститутом історії функцій республіканського науково-консультаційного центру. Присутні на зібранні також пропонували подбати про ощадливе витрачання державних коштів й не роздувати штати місцевих й Головної редакцій (НА ІУ НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Ч. 1. Спр. 1003. Арк. 20-21).

Під час засідання 21 квітня 1960 р. співробітники відділу ДІД висловили побажання охопити у виданні всі українські населені пункти – «малі й великі». Проте м.н.с. відділу Олександр Арефійович Бевзо вважав, що варто передусім висвітлити «історію дрібних населених пунктів», оскільки, «великі міста до певної міри одержали висвітлення в радянській літературі» (Там само. Арк. 26).

Учена рада Інституту історії АН УРСР 27 квітня 1960 р. схвалила ініціативу відділу допоміжних історичних дисциплін, доручивши дирекції інституту звернутися до «директивних органів». У доповідній записці Інституту історії АН УРСР 1960 р. йшлося про те, що «До науково-дослідних установ, редакцій і видавництв надходить багато запитів про історію окремих міст і сіл, фабрик і заводів» (Там само. Арк. 1-2). Звідси робився висновок: «Все це говорить про те, що настав час організувати цей рух в масштабах всієї республіки» (Там само. Арк. 2). З цією метою й планували написання узагальнювальної праці – історико-географічного словника «Соціалістичні міста і села Радянської України», де мало б бути вміщено короткі історико-географічні нариси про кожену область та район й історичні довідки про всі міста і села УРСР. Кожна така довідка на кожний населений пункт мала

складатися з двох частин – дожовтневої й післяжовтневої, причому остання мала бути більшою за першу, щоб показати здобутки «Великого Жовтня», адже, мовляв, справжня історія міст і сіл України починалася після цієї події.

Історико-географічний словник мали складати по кожній області УРСР окремо й друкувати по мірі підготовки частинами. Для цього у кожному обласному центрі планували створити редколегії на чолі з секретарем обкому КП України; заступниками голів обласних редколегій мали стати завідувачі історичних кафедр ВНЗ обласних центрів, членами редколегій – історики, літератори, представники партійних, радянських, профспілкових і комсомольських організацій. Штат обласної редколегії передбачав посаду звільненого секретаря з числа кваліфікованих науковців обласного архіву або вищого навчального закладу. Планували створення районних редколегій на чолі з секретарем РПК КП України. Написання історичних довідок мали забезпечувати викладачі суспільних наук ВНЗ, вчителі середніх шкіл області, газетно-видавничі працівники, співробітники державних архівів, музеїв, бібліотек тощо. У доповідній записці наголошувалося: «Потрібно організувати роботу так, щоб кожен кандидат історичних наук, який працює в учбових і наукових установах республіки, брав участь у складанні історичних довідок про міста і села УРСР» (Там само. Арк. 5).

Державна публічна бібліотека УРСР, Історична бібліотека УРСР й республіканська Книжкова палата мали підготувати й видати бібліографічний покажчик довідкової літератури про історію міст і сіл УРСР; Архівне управління при Раді Міністрів УРСР – укласти спеціальний покажчик архівних джерел з історії вітчизняних населених пунктів. Науково-методичне керівництво підготовкою словника покладалося на Інститут історії АН УРСР, який мав розробити програму видання й науково-методичних інструкцій, а також проведення інструктивних семінарів для голів й секретарів обласних редакційних колегій (Там само. Арк. 5-6).

Іван Бутич вже у квітні 1962 р. навів своє бачення просування ідеї: «Над створенням історико-географічного словника працювали академічні установи ще в 20-х роках. Тоді існувала при Академії наук УРСР спеціальна історико-географічна комісія. Вона видавала «Записки», в яких друкувалися нариси з історії окремих міст, сіл, районів. На початку 30-х рр., коли почав проявлятися згубний вплив особи Сталіна, комісія припинила свою роботу [...]. Кілька років тому до роботи над Історико-географічним словником приступили Інститут історії АН УРСР та Інститут суспільних наук АН УРСР у Львові [...]. Інститут історії звернувся в ЦК КПУ дозволити готувати Історико-географічний словник обсягом 70 томів. Ця пропозиція була відхилена, і Інститут історії (наскільки мені відомо) припинив цю роботу, а Інститут суспільних наук продовжує працювати над Словником (тепер уже Львівської області) [...]» (ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1609. Арк. 10-12).

Очільник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР Семен Данилович Пількевич, формалізувавши колективну ініціативу львівської й київської академічних установ, а також Архівного управління, звернувся 24 лютого 1961 р. з відповідним поданням до секретаря ЦК КП України з ідеології А. Д. Скаби. Лист починався з інформації, що архівне відомство УРСР 1960 р. «провело певну роботу в справі підготовки довідника з історії міст і сіл Української РСР, зокрема по виявленню необхідних матеріалів» (ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1578. Арк. 1). Далі було викладено вже опрацьовану спільними зусиллями програму й структуру майбутнього видання. Для успішної реалізації цього масштабного проєкту С. Пількевич просив апарат ЦК КП України надати йому організаційно-ідеологічну підтримку, а саме: 1) сформувати у кожній області відповідний авторський колектив з наукових працівників, представників професорсько-викладацького складу вищої школи, учителів, партійних і радянських працівників; 2) створити відповідні обласні

редакційні колегії, закріпивши керівництво у них за секретарями обкомів КП України по пропаганді. Керівник Архівного управління вважав можливим завершити цей масштабний республіканський проєкт до кінця 1965 р. і просив ЦК КП України «санкціонувати підготовку довідника з історії міст і сіл і дати відповідні вказівки з цього приводу» (Там само. Арк. 11).

12 лютого 1962 р. Архівне управління при РМ УРСР адресувало завідувачам архівними відділами облвиконкомів, директорам центральних, обласних державних архівів та їхніх філій програму підготовки довідника «Міста і села Української РСР» (ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1641. Арк. 52).

24-26 квітня 1962 р. у Львові відбулася кушова нарада істориків-архівістів західних областей. У ній, крім керівництва АУ УРСР, взяли участь партійно-радянська номенклатура Львівської області, співробітники Інституту суспільних наук, ЦДІА УРСР у м. Львові, Державного архіву Львівської області, директори архівів й відповідальні за підготовку довідника з історії населених пунктів республіки з Волинської: Закарпатської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської й Чернівецької областей.

Головною на порядку денному наради була доповідь начальника науково-видавничого відділу Архівного управління при Раді Міністрів УРСР І. Л. Бутича «Про підготовку довідника «Міста і села Української РСР»». У його виступі, зокрема, було відзначено: «Зважаючи на те, що підготовка довідника «Історія міст і сіл Української РСР» – робота велика, складна і вимагає залучення широкого кола наукових працівників, краєзнавців, партійного і радянського активу, Архівне управління звернулось до ЦК КПУ з проханням розглянути це питання і прийняти відповідне рішення» (ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1609. Арк. 10).

15 травня 1962 р. завідувач відділу науки і культури ЦК КП України Ю. Ю. Кондуфор адресував секретарям ЦК доповідну записку «Про підготовку і видання праці «Історія

міст і сіл Української РСР»», що починалася з преамбули: «Архівне управління при Раді Міністрів УРСР, Інститут історії партії ЦК КП України та Інститути історії, економіки і мовознавства АН УРСР звернулися до ЦК КП України з пропозицією підготувати і видати до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції працю «Історія міст і сіл Української РСР» у 25-ти томах (по одному тому на кожную область). Відділ науки і культури ЦК КП України вивчив матеріали і вважає доцільним підтримати цю пропозицію» (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3457. Арк. 100).

Зауважимо, що у меморандумі Ю. Ю. Кондуфора йшлося лише про 25-томник, отже, питання про окремий Київський том ще не розглядали. Відбулося й дивне зміщення акцентів – серед ініціаторів видання взагалі не згадано Інститут суспільних наук у Львові (головний ініціатор проєкту), а Інститут історії АН УРСР відсунуто на третю позицію – у загальний перелік суспільствознавчих установ Академії. Натомість, мовляв, ініціювали видання Архівне управління при РМ УРСР та неодмінний Інститут історії партії.

Для чіткої організації цієї «великої і важливої роботи» відділ науки і культури ЦК пропонував створити Головну редакційну колегію, поклавши на неї загальне й науково-методичне керівництво підготовкою видання, у кожній області сформувати обласну редколегію для написання місцевого тому. Поточне організаційно-методичне керівництво підготовкою й виданням багатотомника планували покласти на Архівне управління при РМ УРСР, Вчені ради Інституту історії партії ЦК КПУ та Інститутів історії, економіки і мовознавства АН УРСР (Там само. Арк. 101).

29 травня 1962 р. було ухвалено постанову ЦК КП України 16/18-з «Про видання історії міст і сіл Української РСР» (Черняхівська, 2020), яка формалізувала початок реалізації 26-томного проєкту на громадських засадах. Головою Головної редколегії ІМІС було призначено заступника Голови

Ради Міністрів УРСР Петра Тимофійовича Тронька. Планували закінчити реалізацію проєкту до відзначення 50-ї річниці «Жовтневої революції». Цікаво, що сам П. Тронько, який виявився могутньою рушійною його силою, не одразу погодився очолити Головну редколегію видання.

Тут ми звернемося до спогадів колишнього першого секретаря ЦК КП України (1963-1972) Петра Юхимовича Шелеста (Петро Шелест, 2004) і ознайомимося з його суб'єктивним, але цікавим поглядом на генезу багатотомного видання з історії населених пунктів України. Так, у квітні 1989 р. в інтерв'ю журналу «Київ», відповідаючи на питання, чи справді він був «одним із натхненників створення унікальної краєзнавчої енциклопедії України – двадцятишеститомної історії міст і сіл», П. Шелест підтвердив, що «ідея такої величезної всенародної енциклопедії» народилася у нього, мовляв, ще під час перебування на посаді першого секретаря Київського обкому партії (Там само: 669). До того ж він дав розлогу відповідь щодо власної причетності вже як першого секретаря КП України до підготовки ІМІС: «Справді, я чимало займався проблемами цього видання. Ми обговорили та затвердили рішення про початок роботи над цією книгою – точніше, циклом книг, – на засіданні Політбюро ЦК Компартії України. Очолив усе Петро Тронько, тогочасний заступник Голови Ради Міністрів України, – цікаво, що він за цю роботу став згодом і академіком, і лауреатом Державної премії СРСР, але спочатку саме Тронько найбільше заперечував, казав, що це – непосильна праця, аж поки я сам не притис його як слід [...]. Але Петро Тимофійович – молодець, працював він надзвичайно багато й енергійно, а я йому намагався допомагати [...]. На засіданні Політбюро ЦК Компартії України приймали й спеціальне рішення про підтримку цієї справи – ухвалили постанову «Про створення багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР»». Саме тоді доручили всю практичну роботу Троньку і редакції Української Радянської Енциклопедії на чолі з Миколою Бажаном. Ще підключили на допомогу

Інститут історії АН УРСР, суспільствознавців вузів [...]. І от результат: стоять на полиці двадцять шість фундаментальних томів. Пишаюсь, що в них краплина і моєї праці» (Там само: 669-670).

Висновки. Отже, завдяки проведеному авторкою передусім на архівних джерелах дослідженню, зроблено загальну реконструкцію післявоєнного процесу виникнення, обґрунтування, попереднього опрацювання засад та концепції та просування академічною та архівною історичною спільнотою Києва – Львова у взаємодії з компартійною верхівкою республіки ідеї створення унікального енциклопедичного багатотомного краєзнавчого словника-довідника з історії м. Київ та населених пунктів України у всіх 25-ти її областях. Це все відбувалося в умовах хрущовської «відлиги», спираючись на запити громадян дізнатися історію «малої батьківщини» (у кожного – своєї), тобто конкретного міста чи села. Також з'ясовано роль, що відіграли окремі персоналії (М. Ткаченко, І. Крип'якевич, О. Касименко, І. Бутич, П. Шелест тощо) у питанні, що вивчалось. Докладені ними зусилля призвели до владної легітимізації проєкту в постанові ЦК КП України 16/18-з від 29 травня 1962 р. «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР»».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький С. Т. Створити історію міст Радянської України. *Український історичний журнал*. 1958. № 5.

2. Вербиленко Г. Історико-географічні дослідження в Історично-філологічному відділі ВУАН у 20-30-х роках ХХ ст. НАН України. Інститут історії України; відп. ред. Я. В. Верменич. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. 120 с.

3. Данилюк Ю. 3. Развитие общественных форм исторического краеведения на Украине: Автореф. дис. ... кандидата ист. наук: 07.00.02 «История Украины» [Харьковский госуд. ун-т]. Харьков, 1991. 21 с.

4. Науковий архів Інституту історії України НАН України (НА ПУ НАН України). Ф. 1. Оп. 1. Ч. 1. Спр. 1003.

5. Перший варіант доповіді І. П. Крип'якевича на Республіканській нараді з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін, 3 березня 1959 р. // З листування Івана Крип'якевича з київськими колегами (1958-1959 рр.) Публ. О. Рубльова. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / ред. Я. Ісаєвич. Львів, 2001. 958 с.

6. Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду»: Спогади. Щоденники. Документи. Матеріали. НАН України: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, Центр історичної політології; упоряд. В. Баран, О. Мандебура, Ю. Шаповал, Г. Юдинкова; за ред. Ю. Шаповала. Київ : Генеза, 2004. 808 с.

7. Савчук О. В. Краєзнавчий рух в Україні (кінець 50-х – початок 90-х рр. XX ст.): дис. ... канд. історичних наук: 07.00.01 «Історія України». НАН України. Інститут історії України. Київ, 1997

8. Ткаченко М. Написати історію наших міст і сіл. *Радянська Україна*. 1949. 22 жовтня. № 250.

9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1578.

10. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1641.

11. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1609.

12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3457.

13. Черняхівська О. До передісторії вітчизняної історичної урбаністики: містознавство у багатотомній «Історії міст і сіл Української РСР». *Регіональна історія України: Збірник наукових статей*. НАН України. Інститут історії України, відділ історичної регіоналістики; редкол.: В. Смолій (голов. ред.), Я. Верменич (відп. ред.) та ін. 2015. Вип. 9. С. 277-300.

14. Черняхівська О. Між академічною наукою та краєзнавством: науково-організаційна діяльність Олександра

Касименка щодо підготовки багатотомної «Історії міст і сіл УРСР». *Науковий вісник Чернівецького університету: Історія*. 2016. № 2. С. 109-116.

15. Черняхівська О. Історик і шевченкознавець М. Ткаченко: призабутий ініціатор проєкту багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР». *Український історичний журнал*. 2018. № 3 (540). С. 154-175.

16. Черняхівська О. «Історія міст і сіл Української РСР». URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Istorija_mi_st_i_sil_URSR (дата звернення: 15.04.2021 р.)

REFERENCES

1. Biletskyi, S. T. (1958). Stvoryty istoriiu mist Radianskoï Ukrainy [To create history of cities of the Soviet Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5 [in Ukrainian].

2. Verbylenko, H. (2014). Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Istorychno-filolohichnomu viddili VUAN in 20-30-kh rokakh XX st. [History and geography studies in the VUAN's History and Philology Department in the years 1920th – 1930th]. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy; vidp. red. Ya. V. Vermenych. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 120 [in Ukrainian].

3. Daniliuk, Yu. (1991). Razvitie obshchestvennykh form istoricheskogo kraevedenia na Ukraine [Development of social forms of the local history in Ukraine]: Avtoref. dis. ... kandidata ist. nauk: 07.00.02 «Istoria Ukrainy». [Kharkovskiyi hosud. un-t]. Kharkov, 21 [in Russian]

4. Naukovyi arkhiv Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy (NA IIU NAN Ukrainy). F. 1. Op. 1. Ch. 1. Spr, 1003 [in Ukrainian].

5. Isaievych, Ya. (Ed.) (2001). Pershyi variant dopovidi I. P. Kryp'iakevycha na Respublikanskii naradi z pytan rozvytku dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin, 3 bereznia 1959 r. [The first version of the report of I. P. Krypyakevych at the Republican

meeting on the development of auxiliary historical disciplines, March 3, 1959]. *Z lystuvannia Ivana Krypiakevycha z kyivskymy kolehamy (1958–1959 rr.)* / Publ. O. Rublova. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 8: Ivan Krypiakevych u rodynni tradytsii, nautsi, suspilstvi. Lviv, 958 [in Ukrainian].

6. Shapoval, Yu. (Ed.) (2004). Petro Shelest: «Spravzhnii sud istorii shche poperedu»: Spohady. Shchodennyky. Dokumenty. Materialy [Petro Shelest: «The real court of history is still ahead»: Memories. Diaries. Documents. Materials]. NAN Ukrainy: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen, Tsentr istorychnoi politolohii; uporiad. V. Baran, O. Mandebura, Yu. Shapoval, H. Yudynkova. Kyiv : Heneza, 808 [in Ukrainian].

7. Savchuk, O. V. (1997). Kraieznavchyi rukh v Ukraini (kinets 50-kh – pochatok 90-kh rr. XX st.) [Local history movement in Ukraine (late 50-ies – early 90-ies of the 20th century)]: dys. ... kand. istorychnykh nauk: 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].

8. Tkachenko, M. (1949). Napysaty istoriiu nashykh mist i sil [To write history of our cities and villages]. *Radianska Ukraina*. 1949. 22 zhovtnia, 250 [in Ukrainian].

9. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). F. 14. Op. 2. Spr. 1578 [in Ukrainian].

10. TsDAVO Ukrainy. F. 14. Op. 2. Spr. 1641 [in Ukrainian].

11. TsDAVO Ukrainy. F. 14. Op. 2. Spr. 1609 [in Ukrainian].

12. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy). F. 1. Op. 6. Spr. 3457 [in Ukrainian].

13. Chernyakhivska, O. (2015). Do peredistorii vitchyznianoi istorychnoi urbanistyky: mistoznavstvo u bahatotomnii «Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR» [To the prehistory of the domestic historical urbanism: urban studies in the multivolume «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR»]. *Rehionalna istoriia Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei*. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy, vidil istorychnoi rehionalistyky; redkol.: V. Smolii (holov. red.), Ya. Vermenych (vidp. red.) ta in, 9, 277-300 [in Ukrainian].

14. Chernyakhivska, O. (2016). Mizh akademichnoiu naukoiu ta kraieznavstvom: naukovo-orhanizatsiina diialnist Oleksandra Kasymenka shchodo pidgotovky bahatotomnoi «Istorii mist i sil URSR» [Between academic science and local history: scientific and organizational activities of Olexander Kasymenko on the preparation of a multi-volume «History of Cities and Villages of the Ukr. SSR.»]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Istoriiia*, 2, 109-116 [in Ukrainian].

15. Chernyakhivska, O. (2018). Istoryk i shevchenkoznavecs M. Tkachenko: pryzabutyi initsiator proektu bahatotomnoi «Istorii mist i sil Ukrainskoi RSR» [Historian and Shevchenkologist M. Tkachenko: the forgotten initiator of the multi-volume project «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR»]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3 (540), 154-175 [in Ukrainian].

16. Chernyakhivska, O. (2020). «Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR» [«History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR»]. Retrieved from : http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Istorija_mist_i_sil_URSR [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про передумови виникнення і реалізації унікального енциклопедичного проєкту «Історія міст і сіл Української УРСР» у 26-ти томах. Наголошено на актуальності цього питання, незважаючи на те, що проєкт реалізовували з 1962 по 1983 рр. Авторка простежує те, як у післявоєнний період ідея створення багатотомного енциклопедичного видання (словника-довідника) з історії населених пунктів України поступово оволодівала масами і завойовувала все більше прихильників. Ними були не лише представники вітчизняного академічного соціогуманітарного співтовариства, але й широкі верстви населення, які під час і в результаті реалізації проєкту стали більш цікавитися

питаннями краєзнавства. Авторка стверджує, що саме львівська наукова спільнота (академік І. Крип'якевич з його підлеглими в Інституті суспільних наук АН УРСР у Львові) зробила перші практичні кроки на рівні регіону у напрямку реалізації цієї ідеї ще до виходу відповідної постанови наприкінці травня 1962 р. Вони саме з 1959 р. розпочали роботу з укладання історично-географічного словника Львівської області. Ідею було розвинуто у київській академічній спільноті на рівні керівників відповідних інституцій. Так, з 1960 р. у відділі допоміжних історичних дисциплін Інституту історії АН України проводили спеціальні наради з формування концепції багатотомника, а також розробляли організаційний супровід проєкту. Також заздалегідь Архівне управління при Раді Міністрів УРСР стало проводити роботу з виявлення в центральних та обласних архівах дотичних матеріалів і внесення їх у картотеки, підготовки відповідних методичних матеріалів. Відзначено роль першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста у промоції цієї ідеї.

Отже, у розвідці визначено роль, яку відігравала у формуванні засад і структури багатотомника академічна історична спільнота Києва – Львова, що у взаємодії з компартійною верхівкою республіки призвело до владної легітимізації проєкту в постанові ЦК КП України 16/18-з від 29 травня 1962 р. «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР»».

Ключові слова: «Історія міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах, Історично-географічний словник УРСР, Іван Крип'якевич, краєзнавство, історична географія.

АННОТАЦИЯ

В статье исследуются предпосылки возникновения и реализации уникального энциклопедического проекта «История городов и сел Украинской УССР» в 26-ти томах. Отмечена актуальность этого вопроса, несмотря на то, что проект реализовывался с 1962 по 1983 гг. Автор прослеживает

то, как постепенно в послевоенный период идея создания многотомного энциклопедического издания (словаря-справочника) по истории населенных пунктов Украины овладевала массами и завоевывала все больше сторонников. Ими были не только представители отечественного академического социогуманитарного сообщества, но и широкие слои населения, которые в ходе и результате реализации проекта стали на много больше интересоваться вопросами исторического краеведения и смежных дисциплин. Автор утверждает, что именно львовское научное сообщество (академик Иван Крип'якевич с подчиненными в Институте общественных наук АН УССР во Львове) сделало первые практические шаги на уровне региона в плане реализации этой идеи еще до выхода соответствующего партийного постановления в конце мая 1962 г. Оно именно с 1959 г. начало работу по составлению историко-географического словаря Львовской области. Идею львовян развило киевское академическое сообщество на уровне руководителей соответствующих учреждений. Так, с 1960 г. в отделе вспомогательных исторических дисциплин Института истории АН Украины проводили специальные совещания по формированию концепции многотомника, а также разрабатывали организационное сопровождение проекта. Также заранее Архивное управление при Совете Министров УССР стало проводить работу по выявлению в центральных и областных архивах соответствующих материалов и внесение их в картотеки, подготовки методических документов. Отмечена роль первого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста в продвижении этой идеи.

Итак, в исследовании определена роль, которую сыграла в формировании концепции относительно структуры и организации работы по созданию многотомника академическая историческая общность Киева – Львова, что во взаимодействии с компартийной верхушкой республики привело к властной легитимизации проекта в постановлении

*ЦК КП Украины 16/18-с от 29 мая 1962 «Об издании«
Истории городов и сел Украинской ССР »».*

Ключевые слова: *«История городов и сел Украинской
ССР» в 26-ти томах, Историко-географический словарь
УССР, Иван Крипьякевич, краеведение, историческая
география.*

УДК 027.7

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-226-245>

**PROGRESSIVE DIRECTIONS OF INFORMATIZATION
OF LIBRARIES OF HIGHER EDUCATION
INSTITUTIONS (2015-2020)**

**ПРОГРЕСИВНІ НАПРЯМИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ
БІБЛІОТЕК ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ (2015-2020 рр.)**

**ПРОГРЕССИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ
ИНФОРМАТИЗАЦИИ БИБЛИОТЕК УЧРЕЖДЕНИЙ
ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ (2015-2020 гг.)**

Вікторія Барабаш,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи [viktoria-
k67@ukr.net](mailto:viktoria-k67@ukr.net)
[https:// orcid: 0000-0002-8560-
0851](https://orcid.org/0000-0002-8560-0851)*

*Центральноукраїнський
національний технічний
університет (Кропивницький,
Україна)*

Viktoria Barabash,

*Ph.D. in Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the
Department of Public Sciences,
Information and Archival
Affairs. viktoria-k67@ukr.net
[https:// orcid: 0000-0002-8560-
0851](https://orcid.org/0000-0002-8560-0851)*

*Central Ukrainian National
Technical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine)*

Людмила Глебова,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи
gleboval1980@gmail.com
[https:// orcid: 0000-0001-8865-
7442](https://orcid.org/0000-0001-8865-7442)*

*Центральноукраїнський
національний технічний
університет (Кропивницький,
Україна)*

Lyudmila Glebova,

*Ph.D. in Philological Sciences,
Associate Professor of the
Department of Public Sciences,
Information and Archival
Affairs
gleboval1980@gmail.com
[https:// orcid: 0000-0001-8865-
7442](https://orcid.org/0000-0001-8865-7442)*

*Central Ukrainian National
Technical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine)*

ABSTRACT

The article investigates the features of informatization of the library institution of higher education Kropyvnytskyi town. The modern directions of activity of book collections of the Central Ukrainian National Technical University and the Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko are analyzed. The progressive directions of informatization of the library of institution of higher education are considered: informatization and automation of work of library establishment; advisory assistance on placing scientific publications in scientometric databases recommended by the Ministry of Education and Science, in particular Scopus or Web of Science Core Collection; improving the library's website; generation and constant filling of the university depository; implementation of measures directed at forming a culture of academic volunteering.

A number of factors that influence the process of informatization of the library institution are identified, in particular, subordination to higher level institutions, financial capacity, qualification level of employees, user needs, interaction with book collections in the region. The main stages of informatization of modern libraries institution of higher education are analyzed.

The websites of the libraries of the Central Ukrainian National Technical University and the Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko were analyzed for a number of positions, including the availability of necessary information on organizational issues, inactive links, electronic archive of scientific works, electronic catalogs, bibliographic indexes, versions foreign language, statistics, feedback, library subscription services and others.

The high level of information content of the websites of the analyzed libraries is attested and suggestions for improving the informatization process are presented.

It has been proven that solving these problems is the main driver in the process of forming professional competence.

Keywords: *library, institution of higher education, informatization, electronic resources, website, depository.*

Постановка проблеми. У сучасному світі відбуваються процеси повсюдної трансформації, такі зміни торкаються, безумовно і діяльності одного із найдавніших інфоцентрів суспільства – бібліотечних установ. Бібліотеки активно впроваджують інновації у свою діяльність, і, в окремих випадках, справедливо вважаються флагманами інформаційного суспільства. таке значиме становище бібліотечних установ на загальнодержавному рівні potwierdжене низкою документів, а саме: Законом України «Про національну програму інформатизації», Законом України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бібліотеки ЗВО займають важливе місце серед інших бібліотечних установ країни. Діяльність їх, особливо нині, не мислиться без процесів автоматизації, інформаційного забезпечення бібліотечних послуг. Чільне місце при цьому належить послугам, надання яких забезпечується можливостями мережі Інтернет. Оскільки освітні заклади є ключовими центрами наукового спілкування, то бібліотеки ЗВО є базовими структурами у забезпеченні наукової комунікації. Різні аспекти функціонування бібліотечних установ розглянуто такими дослідниками: Н. Апшай, Т. Колесниковою, Л. Савенковою, Е. Плешкевичем, Ю. Кобітовича, Т. Ярошенко, Н. Абросимовою, Н. Кравчук та інших.

Інформатизація роботи бібліотек, нові напрямки бібліотечної роботи стали предметом вивчення у розвідках О. Лебедюк, Т. Костирко, Е. Волинець, Є. Кулик, Т. Бірюкової та ін. Зокрема, Е. Плешкевич вивчає проблеми сучасного електронного документа – вагомої складової документного ресурсу бібліотечної установи (Плешкевич, 2009), Т. Ярошенко, наприклад, розглядає питання управління колекцією електронних документів (Ярошенко, 2008); Н. Кравчук аналізує нові перспективні можливості бібліотечної роботи, сучасні напрямки обслуговування користувачів (Кравчук, 2015).

Викладачі кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи ЦНТУ В. Барабаш, Л. Глебова (Барабаш&Глебова, 2017; Барабаш&Глебова, 2019), А. Мехеда (Барабаш, Глебова & Мехеда, 2018) та М. Тупчієнко (Барабаш, Глебова & Тупчієнко, 2019) здійснюють наукові пошуки у напрямку «Функціонування інформаційних установ та їх ресурси», розглядаючи у колі інших питання формування документного ресурсу бібліотеки університету.

Мета статті полягає в дослідженні прогресивних напрямків інформатизації бібліотек закладів вищої освіти міста Кропивницького – Центральноукраїнського національного технічного університету та Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повсюдна інформатизація не оминула і бібліотечні установи, а комп'ютеризація та впровадження сучасних інформаційних технологій у роботу бібліотечної установи спричинила до того, що бібліотека стає активним віртуальним посередником між користувачами та інформацією. Це твердження повністю стосується роботи бібліотек закладів вищої освіти. Інформатизація роботи забезпечує реалізацію функцій бібліотеки у межах інформаційного, культурного та наукового аспектів її діяльності у ці ж напрямки, на нашу думку, включаються і перспективні напрямки бібліотечної роботи.

На підтвердження сказаного наведемо короткий перелік нових напрямів роботи бібліотеки Центральноукраїнського національного технічного університету, що стали результатом процесів інформатизації: формування баз даних (загалом бібліотекою сформовано 10 баз даних, з них для читачів призначено 7, серед яких, на нашу думку, особливу цікавість викликають бази даних «Періодичні видання ЦНТУ, статті з періодики та збірників», «Наукові праці співробітників та викладачів ЦНТУ», «Автореферати та дисертації») формування електронного каталогу; представлення інформації про нові надходження до бібліотеки у вигляді бібліографічних списків

на сайті; надання доступу до повних текстів частини документів (переважно, журнальних статей); робота із формування електронного повнотекстового репозитарію; участь у проєкті «Центральноукраїнський кооперативний каталог»; підготовка вторинних інформаційних продуктів; надання доступу до баз даних міжнародного рівня та багато інших (Бібліотека Центральноукраїнського національного технічного університету, 2020). Як ми вже зазначали в попередніх публікаціях, завдяки сумлінній праці бібліотекарів та викладачів ЦНТУ в напрямку формування репозитарію університет увійшов до числа кращих ЗВО України та світу за кількістю цитувань у системі Google Scholar (Барабаш & Глебова, 2017).

Особливо перспективними, на наш погляд, є такі напрямки роботи бібліотечної установи: надання доступу до власних генерованих чи придбаних (передплачених) баз даних; у разі потреби консультування викладачів університету у питаннях публікації статей у виданнях, що включені у наукометричні бази, насамперед Scopus або Web of Science Core Collection; складання бібліографічних посібників; діяльність щодо розвитку вебсайту та репозитарію; активне сприяння формуванню культури академічної доброчесності, про що більш детально мова піде в наступних публікаціях.

На особливості впровадження процесів інформатизації бібліотеки Центральноукраїнського національного технічного університету, безумовно, впливає той факт, що її діяльність перебуває у нерозривному зв'язку із функціонуванням університету – органічним елементом структури кого вона є. Поміж цим, бібліотека належить до мережі бібліотечних установ країни, що теж впливає на здійснення інформатизації університетської бібліотечної установи. Як справедливо вважає Р. Ріжняк, інформатизація бібліотечної установи зумовлюється низкою факторів, а зокрема інформаційними потребами споживачів інформації, професійною компетентністю працівників, її фінансовими можливостями тощо (Ріжняк, 204: 234).

На шляху до інформатизації перший етап – вибір та уведення в роботу бібліотеки програмного продукту, вибір якого – дуже відповідальна задача. У даному питанні є певні труднощі, оскільки на інформаційному ринку функціонує декілька альтернатив, що відрізняються своєю ціною та якістю, та й, як би парадоксально це не звучало, як справедливо зазначають фахівці, велика кількість інформаційних продуктів ускладнюють своєю конкуренцією сам процес автоматизації.

Зазначимо, що у роботі бібліотечних установ України активно використовуються такі програмні продукти: «ІРБІС», «УФД. Бібліотека», ALEF, LIBER та інші. Проте високоякісні програми (ALEF та LIBER) мають високу вартість, що ускладнює доступ до них. Щодо роботи бібліотеки ЦНТУ, то із 2002 р. в її роботу було впроваджено такий програмний продукт, як АБІС «ІРБІС 32», хоча останній інформаційний продукт і має ряд недоліків, більшість бібліотек все ж таки використовують його. Проблемно й те, що створення та наповнення електронних каталогів здійснюють працівники бібліотеки, що часто супроводжується дублюванням бібліографічних записів у електронних каталогах, невиправданими витратами тощо. Усе зазначене вище підтверджує необхідність державної координації таких важливих процесів, як автоматизація діяльності бібліотек.

Інші відомі науковці, визнаючи важливу перевагою корпоративності уникнення додаткових фінансових витрат та дублювання певних інформаційних масивів, переконані, що важливою перевагою створення корпоративних каталогів є формування єдиного інформаційного простору на національному та міжнародному рівнях (Ріжняк, 2014: 240 – 241). В Звіті, присвяченому роботі семінару «Система ІРБІС в українських бібліотеках», визнається можливість системи ІРБІС стати платформою для створення корпоративних каталогів, а зокрема і для зведеного українського бібліотечного каталогу (Звіт про роботу семінару «Система ІРБІС в українських бібліотеках», 2010). Вважаємо, що це доволі

потужний аргумент на користь впровадження у практику роботи бібліотечної установи програмного продукту ІРБІС, як це маємо у випадку ЦНТУ та ЦДПУ ім.В. Винниченка, у роботу якої даний програмний продукт впроваджено дещо пізніше – із 2006 року.

Надання споживачам доступу до релевантної інформації – органічна функція бібліотек, проте нині вона узгоджується із іншими перспективними напрямками роботи бібліотечної установи – потужного сучасного інформаційного центру, що здійснює процеси обробки, моніторингу, аналізу, синтезу інформаційних ресурсів.

Формування корпоративних каталогів бібліотек – важлива складова інформатизації. Щодо бібліотек ЗВО, то вагомим фактом у цьому напрямку вважаємо входження бібліотеки ЦНТУ від 2005 р. у об'єднання «Центрально-Український Кооперативний Каталог» (Бібліотека Центральноукраїнського національного технічного університету, 2020). Зусиллями працівників бібліотеки, звичайно ж, формується власний електронний каталог шляхом уведення нових надходжень та документів, вже наявних у фондах бібліотеки.

Квінтесенцією процесів інформатизації роботи бібліотек вважаємо створення повнотекстової бази даних, вагомим кроком у даному напрямі є формування інституційного репозитарію університету.

Наслідком інформатизації є й трансформація структури бібліотечної установи, підвищення вимог до бібліотечних працівників, які вже зараз передбачають оволодіння навичками роботи з новітнім комп'ютерним обладнанням, вміння здійснювати інформаційний аналіз та синтез метою створення різних видів вторинної інформації. У подальшому, переконані, професіограма бібліотечного працівника буде включати й інші вміння і навички.

Науковець Л. Костенко вважає, що «стратегічний план розвитку бібліотечної сфери має виходити з необхідності

орієнтації діяльності бібліотек на розробку, впровадження та поширення інтелектуальних інформаційних технологій, що сприятиме їх відродженню в якості комплексних інституцій (науково-інформаційних, науково-дослідних, навчальних, культурологічних, інформаційно-аналітичних), які займуть чільне місце в суспільстві знань» (Костенко, 2006). Бібліотека ЦНТУ є центром створення бібліографічної продукції даного навчального закладу, окрім цього, у її стінах створюються реферативні та оглядово-аналітичні інформаційні документи, що репрезентує її потенціал як потужного інформаційного центру регіону.

На нашу думку, інформатизація бібліотеки, три етапи цього процесу, що їх виділяють дослідники (модернізація, інновація, трансформація) певним чином пов'язані із процесами наукової обробки документів, що їх виконують у бібліотеці і становлять собою представлення досягнень бібліотечної установи в інформаційній сфері.

Перспективними напрямками роботи бібліотеки, що стали можливими завдяки її інформатизації є забезпечення швидкого зворотнього зв'язку з користувачами та з'ясування і задоволення їх інформаційних потреб, хоча реалізація останнього, визнаємо, може бути пов'язана із певними фінансовими труднощами.

Ще один перспективний напрямок, забезпечений інформатизацією, – організація автоматизованої книговидачі, що, безумовно, потребує мобілізації певних людських і фінансових ресурсів (Абросимова, 2013).

Процеси інформатизації бібліотеки забезпечують можливість зворотного зв'язку з користувачами та уможлиблюють популяризацію власної роботи. Для сучасної бібліотеки такі можливості – на одному із чільних місць. Вебсайт бібліотеки надає таку можливість повною мірою. На важливості представлення інформації про бібліотеку в Інтернеті наголошує Ю. Кобітович (Кобітович, 2015:133). На нашу думку, наявність вебсайту – обов'язкова прикметна

ознака сучасної бібліотечної установи, стосовно ж університетської бібліотеки, то її сайт є продовженням представлення інформації про університет у Мережі. Наприклад, посилання на сайт бібліотеки є на сайті ЦНТУ в рубриці «Факультети» (Центральноукраїнський національний технічний університет, 2020).

На вебсайті іншого кропивницького ЗВО – ЦДПУ імені Володимира Винниченка теж є посилання на бібліотеку (Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2020). Вебсайти ЗВО педагогічного профілю було проаналізовано Л. В. Савенковою, яка зазначила, що на сайті КДПУ ім.В. Винниченка є тільки зібрання текстів рідкісної книги (Савенкова, 2008: 223). Проте зараз інформація, наявна на вебсайті даного університету є досить цікавою, змістовною і різноманітною.

Використовуючи напрацювання Л. Савенкової щодо характеристики сайтів педуніверситетів (Савенкова, 2008: 223), ми розглянули окремі складові змісту і форми вебсайтів бібліотеки Центральноукраїнського національного технічного університету (Центральноукраїнський національний технічний університет, 2020) і Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2020).

1. Щодо особливостей структури зауважимо, що у обох випадках вона добре продумана, наявні працюючі гіперпосилання.

2. У випадку бібліотеки ЦДПУ наявне на момент аналізу неактивна рубрика «Інституційний репозитарій».

3. Історична довідка, правила користування бібліотекою, відомості про заходи бібліотеки, контактна інформація наявна на обох вебсайтах.

4. Представлені на вебсайтах обох закладів вищої освіти електронні повнотекстові бази даних власні чи запозичені.

5. Електронний каталог бібліотеки ЦНТУ наявний, але не представлений на сайті (є лише інформація про нього), електронним каталогом бібліотеки ЦДПУ імені В. Винниченка можна користуватися у будь-якому зручному місці.

6. Є бібліографічні посібники, з урахуванням показчиків праць викладачів ЗВО.

7. Представлені віртуальні виставки та інші продукти аналітико-синтетичного опрацювання інформації.

8. Версія англійською мовою: загалом відсутня в обох випадках, проте у випадку бібліотеки ЦНТУ можемо вести мову про наявність окремих елементів англійською за умови переходу на англomовну версію.

9. Інформація вебсайтів бібліотек даних університетів оновлюється регулярно, про що свідчать і найновіші новини, розміщені там.

10. Забезпечено у обох випадках зворотній зв'язок з користувачами, хоча він і реалізується по-різному, у вигляді віртуальної довідки – бібліотека ЦДПУ імені В. Винниченка; Е-маркетинг, бланки замовлення літератури на вебсайті бібліотеки ЦНТУ.

11. Вебсайт бібліотеки ЦНТУ містить відомості про послугу МБА, бібліотека ЦДПУ імені В. Винниченка надає послугу електронної доставки документів із фондів бібліотеки ЦДПУ імені Володимира Винниченка.

12. На обох вебсайтах відсутня статистика відвідування.

Зазначимо, що кожен із вебсайтів бібліотек двох закладів вищої освіти має свої переваги: доступність у мережі Інтернет електронного каталогу бібліотеки ЦДПУ імені Володимира Винниченка; послуга Е-маркетинг, посилання на бланки замовлення літератури на комплектування на сайті бібліотеки ЦНТУ; можливість замовити тренінг на будь-яку тематику (бібліотека ЦНТУ), віртуальні виставки та інші продукти аналітико-синтетичного опрацювання інформації на вебсайтах бібліотек обох ЗВО тощо. Працівники бібліотек цих двох університетів докладають значних зусиль, щоб такий

інформаційний продукт бібліотеки, як вебсайт виглядав привабливо для споживачів, був цікавим, сучасним та пізнавальним. Прикладом є численні віртуальні виставки («Цікава топоніміка» – бібліотека ЦНТУ, «Художники, народжені Кіровоградщиною» – бібліотека ЦДПУ, «Місто на сивому Інгулі» – бібліотека ЦДПУ, «Його величність етикет» – бібліотека ЦНТУ, «Фізіологія рослин» – бібліотека ЦНТУ, «Весна починається з Ліни Костенко» – бібліотека ЦДПУ та багато інших). А ще бібліотечними працівниками укладено бібліографічні списки, покажчики, буктрейлери та інша продукція, спостерігаємо постійне вдосконалення та наповнення вебсайтів бібліотек даних університетів новою інформацією.

Висновки. Отож, перспективними напрямками, впровадження яких стало можливим завдяки інформатизації, вважаємо такі: здійснення процесів корпоративної каталогізації; зміна структури бібліотечної установи; підвищення вимог до професійної компетенції бібліотечних працівників (комп'ютерні вміння, навички АСОІ); організація автоматизованої книговидачі та ін.

Ефективним представленням інформації про бібліотеку наразі є створення і постійне кваліфіковане наповнення вебсайтів бібліотечних установ, розробка їх структури, яка повинна бути продуманою і зручною у користуванні.

Розгляд вебсайтів бібліотек Центральноукраїнського національного технічного університету і Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка показав високий рівень їх інформаційного наповнення та засвідчив зручність і продуманість структури.

Проте в обох випадках є перспективи щодо подальшого удосконалення даних інформаційних продуктів, що у жодному разі не зменшує досягнення бібліотечних працівників щодо їх постійного наповнення змістовними та якісними матеріалами.

Ще одним актуальним напрямком є питання формування електронних бібліотек повних текстів та їх представлення на вебсайтах університетських бібліотек. У цьому напрямку далеко не все є однозначним, оскільки фінансові питання і питання захисту авторських прав, на нашу думку, ще потребують свого вирішення. Хоча вагомий крок у цьому напрямку, звичайно ж, зроблено. Тут ідеться про формування репозитаріїв – електронних архівів праць, якості і швидкості наповнення їх новими матеріалами, вважаємо, є досить високою.

Аналіз перспективних напрямів діяльності двох бібліотек кропивницьких ЗВО наочно засвідчив значні досягнення в їх роботі, що стали наслідком процесу інформатизації, дозволив визначити перспективні напрями подальшої діяльності даних інформаційних установ та вектори майбутніх наукових пошуків в означеній царині.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абросимова Н.В. RFID: опыт внедрения и использования. *Университетская книга*. Июль – август 2013. С. 75-77.
2. Апшай Н. І. Інформаційне середовище ВНЗ як результат інформатизації. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2011. Вип. 32. С. 125-133.
3. Барабаш В. А., Глебова Л. В. Інформаційний ресурс бібліотеки університету як фактор формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців. *Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових статей*. Вип. 4. Серія «Історичні науки» / [ред. колегія: Коцур В.П. (голов. ред.) та ін.]. Переяслав-Хмельницький, 2017. С.159-175.
4. Барабаш В. А., Глебова Л. В. Інформаційні ресурси бібліотеки закладу вищої освіти як джерело розвитку інтелектуального та духовного потенціалу студентів. *Соціум. Документ. Комунікація: зб. наук. праць. Серія: Історичні науки*. II Міжнародна науково-методична конференція «Передові технології реалізації освітніх ініціатив», 5 лютого

2019 р. Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я.М., 2019. Вип. 6/2 (Спецвипуск). С.11-28.

5. Барабаш В. А., Глебова Л. В., Мехеда А.М. Основні напрямки українсько-польської роботи обласної універсальної бібліотеки ім.Д.І.Чижевського. *Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових праць. Серія «Історичні науки»*. Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я.М., 2018. Вип.6. С.11-31.

6. Барабаш В. А., Глебова Л. В., Тупчієнко М. П. Формування бібліографічної інформації – один із напрямків взаємодії кафедри та бібліотеки технічного університету. *Соціум. Документ. Комунікація: зб. наук. праць. Серія: Історичні науки*. Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я.М., 2019. Вип. 8. С.14-31.

7. Бібліотека Центральноукраїнського національного технічного університету. Інформаційно-бібліографічні послуги. URL: <http://library.kntu.kr.ua/reference-services.html>.

8. Горова С. Інформатизація суспільства й нові завдання бібліотечних структур. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2010. Вип. 27. С. 225-230.

9. Закон України Про бібліотеки і бібліотечну справу. Редакція від 25.02.2016, підстава 954-19. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>.

10. Звіт про роботу семінару «Система ІРБІС в українських бібліотеках» (Київ, 5 жовтня 2010 р.). URL: <http://nbuv.gov.ua/sites/default/files/msd/1010zv.pdf>.

11. Кобітович Ю.В. Аналіз ефективності використання інтернет-сайту бібліотеки в обслуговуванні користувачі. *Бібліотеки ВНЗ у процесі імплементації Закону «Про вищу освіту» та інформатизації суспільства: матеріали Всеукр.наук.-практ. конф., Івано-Франківськ, 16 – 19 червня 2015 р., Івано-Франківськ: НТБ ІНФТУНГ, 2015. С.133-141.*

12. Костенко Л. Й. Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2006. № 1. С. 23-28.

13. Кравчук Н.П. Нові форми і методи бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів у бібліотеці університету. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/29634/3/38-203-207.pdf>.

14. Плешкевич Е. А. Соотношение понятий «тип документа» и «форма представления документа» на примере электронного документа. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2009. № 2. С. 6-13.

15. Ріжняк Р. Я. Развитие информатики та інформаційних технологій у вищих навчальних закладах України у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття: монографія / Р. Я. Ріжняк; [за заг. ред. В. М. Орлика]. Кіровоград: «КОД», 2014. 426 с.

16. Савенкова Л. В. Якість вебпредставництва бібліотек педагогічних університетів в Україні. *Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О.Сухомлинського*. 2008. № 1. С. 220-231.

17. Стратегія розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року «Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України». URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244956883&cat_id=24490984.

18. . Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис / [Барабаш В.А., Бондаренко Г.С., Бондаренко Л.В. та ін.]; [за ред. В.М.Орлика]. Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2009. 240 с.

19. Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/>.

20. Центральноукраїнський національний технічний університет. URL: <http://www.kntu.kr.ua>.

21. Ярошенко Т. О. Організація та управління електронними ресурсами в сучасній бібліотеці. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2008. № 3. С. 13-21.

REFERENCES

22. Abrosymova, N.V. (2013). RFID: опыт vnedreniya y ispolzovaniya [RFID: experience in implementation and use]. *Unyversytetskaia knyha*, Yul – avhust 2013, 75-77 [in Russian].

23. Apshai, N. (2004). Stratehichni zasady rozvytku bibliotek vyshchyykh navchalnykh zakladiv v umovakh informatyzatsii [Strategic principles of development of libraries of higher educational establishments in the conditions of informatization]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty*, 6, 23-25 [in Ukrainian].

24. Barabash, V. A., & Hliebova, L. V. (2017). Informatsiinyi resurs biblioteki universytetu yak faktor formuvannia tsinnisnykh oriientsatsii maibutnykh fakhivtsiv [Information resource of the university library as a factor of formation of value orientations of future specialists]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia: zbirnyk naukovykh statei. Seriia «Istorychni nauky»*. Pereiaslav-Khmelnyskyi, 4, 159-175 [in Ukrainian].

25. Barabash, V. A., & Hliebova, L. V. (2019). Informatsiinyi resursy biblioteki zakladu vyshchoi osvity yak dzherelo rozvytku intelektualnoho ta dukhovnoho potentsialu studentiv [Information resources of the library of higher education institution as a source of development of students' intellectual and spiritual potential]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia: zbirnyk naukovykh prats. Seriia «Istorychni nauky»*. Pereiaslav-Khmelnyskyi: FOP Dombrovska Ya. M., 6/2 (Spetsvypusk), 11-28 [in Ukrainian].

26. Barabash V. A., Hliebova L. V., & Mekheda A.M. (2018). Osnovni napriamky ukrainsko-polskoi roboty oblasnoi universalnoi biblioteki im.D.I.Chyzhevskoho [Main Directorates of the Ukrainian-Polish Robotics Regional Universal Library named after D.I. Chizhevsky]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia: zbirnyk naukovykh prats. Seriia «Istorychni nauky»*. Pereiaslav-Khmelnyskyi: FOP Dombrovska Ya.M., 6, 11-31 [in Ukrainian].

27. Barabash V. A., Hliebova L. V., & Tupchiienko M.P. (2019). Formuvannia bibliohrafichnoi informatsii – odyń iz napriamkiv vzaiemodii kafedry ta biblioteki tekhnichnoho universytetu [Formation of bibliographic information is one of the direct links between the department and the library of the technical university]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia: zb. nauk. prats. Seriia: Istorychni nauky*. Pereiaslav-Khmelnyskyi: FOP Dombrovska Ya.M., 8, 14-31 [in Ukrainian].

28. Biblioteka TsNTU. Informatsiino-bibliohrafichni posluhy [CNTU Library. Information and bibliographic services]. *library.kntu.kr.ua*. Retrieved from: <http://library.kntu.kr.ua/reference-services.html> [in Ukrainian].

29. Horova, S. (2010). Informatyzatsiia suspilstva y novi zavdannia biblioteknykh struktur [Informatization of society and new tasks of library structures]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*, 27, 225-230 [in Ukrainian].

30. Zakon Ukrainy Pro biblioteku i biblioteknu spravu. Redaktsiia vid 25.02.2016 (2016). [Zakon Ukrainy Pro library with libraries], pidstava 954-19. *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

31. Zvit pro robotu seminaru «Systema IRBIS v ukrainskykh bibliotekakh» [Report on the work of the seminar «IRBIS system in Ukrainian libraries»]. (Kyiv, 5 zhovtnia 2010). *nbu.gov.ua*. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/sites/default/files/msd/1010zv.pdf> [in Ukrainian].

32. Kobitovych, Yu.V. (2015). Analiz efektyvnosti vykorystannia internet-saitu biblioteky v obsluhovuvanni korystuvachi [Analysis of the effectiveness of the use of the library's website in user service]. *Biblioteky VNZ u protsesi implementatsii Zakonu «Pro vyshchu osvitu» ta informatyzatsii suspilstva: materialy Vseukr.nauk.-prakt. konf., Ivano-Frankivsk, 16-19 chervnia 2015 r. (pp. 133-141)*. Ivano-Frankivsk: NTB INFTUNH [in Ukrainian].

33. Kostenko, L. Y. (2006). Biblioteka suspilstva znan: kontseptualna model [Library of the knowledge society: a conceptual model. Library science]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 1, 23-28 [in Ukrainian].

34. Kravchuk, N.P. (2015). Novi formy i metody bibliotekno-informatsiinoho obsluhovuvannia korystuvachiv u bibliotetsi universytetu [New forms and methods of library and information service for users in the university library]. *ena.lp.edu.ua*. Retrieved from <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/29634/3/38-203-207.pdf> [in Ukrainian].

35. Pleshkevych, E. A. (2009). Sootnoshenye poniatyi «typ dokumenta» y «forma predstavleniya dokumenta» na prymere elektronnoho dokumenta [The relationship between the concepts of «document type» and «document presentation form» on the example of an electronic document]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 2, 6-13 [in Ukrainian].

36. Rizhniak, R.Ya. (2014). *Rozvytok informatyky ta informatsiinykh tekhnolohii u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy u dr. polovyni KhKh – na poch. KhKhI st.* [Development of informatics and information technologies in higher educational institutions of Ukraine in the second half of the XX - at the beginning. XXI century]. Monohrafiia [za zah.red. V. M. Orlyka]. Kirovohrad : KOD, 426 [in Ukrainian].

37. Savenkova, L.V. (2008). Yakist veb-predstavnytstva bibliotek pedahohichnykh universytetiv v Ukraini [Quality of web representation of libraries of pedagogical universities in Ukraine]. *Naukovi pratsi Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteky Ukrainy imeni V.O.Sukhomlynskoho*, 1, 220-231 [in Ukrainian].

38. Stratehiia rozvytku bibliotechnoi spravy v Ukraini do 2025 roku «Iakisni zminy bibliotek zadlia zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy [Qualitative changes in libraries to ensure sustainable development of Ukraine]. *mincult.kmu.gov.ua*. Retrieved from http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244956883&cat_id=24490984 [in Ukrainian].

39. Barabash, V.A., Bondarenko, H.S. & Bondarenko, L.V. et al. (2009). *Tekhnichna osvita na Kirovohradshchyni* [Technical education in Kirovohrad region: a historical essay]. V.M.Orlyk (Ed.). Kirovohrad: «Imeks-LTD» [in Ukrainian].

40. Tsentral'noukrayins'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Volodymyra Vynnychenka [Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University]. Retrieved from <https://www.cuspu.edu.ua/ua/> <https://www.cuspu.edu.ua/ua/> [in Ukrainian].

41. Tsentralnoukrainskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet [Central Ukrainian National Technical University]. Retrieved from <http://www.kntu.kr.ua> [in Ukrainian].

42. Yaroshenko, T. O. (2008). Orhanizatsiia ta upravlinnia elektronnykh resursamy v suchasni bibliotetsi [Organization and management of electronic resources in the modern library]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 3, 13-21 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються особливості інформатизації бібліотек закладів вищої освіти міста Кропивницький. Проаналізовано сучасні напрями діяльності книгозбірень Центральноукраїнського національного технічного університету та Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Розглянуто прогресивні напрями інформатизації бібліотек ЗВО: інформатизація та автоматизація роботи бібліотечної установи; консультативна допомога щодо розміщення наукових публікацій у наукометричних базах рекомендованих МОН, зокрема Scopus або Web of Science Core Collection; удосконалення вебсайту бібліотеки; генерування та постійне наповнення університетського депозитарію; реалізація заходів, спрямованих на формування культури академічної доброчесності.

Визначено ряд факторів, які впливають на процес інформатизації бібліотечної установи, зокрема підпорядкованість інституціям вищого рівня, фінансова спроможність, кваліфікаційний рівень працівників, потреби користувачів, взаємодія з книгозбірнями регіону. Проаналізовано основні етапи інформатизації сучасних бібліотек ЗВО.

Здійснено аналіз вебсайтів бібліотек Центральноукраїнського національного технічного університету та Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка за низкою позицій, зокрема наявність необхідної інформації щодо організаційних питань, неактивних посилань, електронного

архіву наукових праць, електронних каталогів, бібліографічних показників, версії іноземною мовою, статистики, а також зворотній зв'язок, послуги бібліотечного абонементу та інші.

Засвідчено високий рівень інформаційного наповнення вебсайтів аналізованих бібліотек та представлено пропозиції щодо удосконалення процесу інформатизації.

Доведено, що розв'язання зазначених проблем є головним рушієм у процесі формування професійної компетентності.

Ключові слова: бібліотека, заклад вищої освіти, інформатизація, електронні ресурси, вебсайт, репозитарій.

АННОТАЦИЯ

В статье исследуются особенности информатизации библиотек высших учебных заведений города Кропивницкий. Проанализированы современные направления деятельности библиотек Центрально национального технического университета и Центрально государственного педагогического университета имени Владимира Винниченко. Рассмотрены прогрессивные направления информатизации библиотек ЗВО: информатизация и автоматизация работы библиотечной учреждения; консультативная помощь по размещению научных публикаций в наукометрических базах рекомендованных МОН, в частности Scopus или Web of Science Core Collection; усовершенствования вебсайта библиотеки; генерирования и постоянное наполнение университетского репозитария; реализация мероприятий, направленных на формирование культуры академической добродетели.

Определен ряд факторов, влияющих на процесс информатизации библиотечной учреждения, в частности подчиненность институтам высшего уровня, финансовая состоятельность, квалификационный уровень работников, потребности пользователей, взаимодействие с библиотеками региона. Проанализированы основные этапы информатизации современных библиотек ЗВО. Осуществлен анализ вебсайтов библиотек Центрально национального технического

университета и Центрально государственного педагогического университета имени Владимира Винниченко по ряду позиций, в том числе наличие необходимой информации по организационным вопросам, неактивных ссылок, электронного архива научных трудов, электронных каталогов, библиографических указателей, версии на иностранном языке, статистики, а также обратная связь, услуги библиотечного абонемента и другие.

Засвидетельствовано высокий уровень информационного наполнения вебсайтов анализируемых библиотек и представлены предложения по совершенствованию процесса информатизации. Доказано, что решение указанных проблем является главным двигателем в процессе формирования профессиональной компетентности.

Ключевые слова: библиотека, учреждение высшего образования, информатизация, электронные ресурсы, вебсайт, репозитарий.

УДК 378016:930.24(614.843)

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-246-269>

**THE HISTORY OF UKRAINE'S FIRE TOWERS
DEVELOPMENT AS A TRAINING COMPONENT OF
HIGHER EDUCATION RECIPIENT OF FIRE SAFETY IN
THE WORKPLACE**

**ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПОЖЕЖНИХ ВЕЖ УКРАЇНИ ЯК
СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ У ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ З ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ
ВИРОБНИЦТВ**

**ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ПОЖАРНЫХ БАШЕН
УКРАИНЫ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ФОРМИРОВАНИЯ
ЗНАНИЙ С ПОЖАРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ПРОИЗВОДСТВ У СОИСКАТЕЛЕЙ ВЫСШЕГО
ОБРАЗОВАНИЯ**

Олена Бокишиц,

доцент, кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та методики професійної підготовки, доцент

alenabokshic@gmail.com

[https:// orcid: 0002-3528-5312](https://orcid.org/0002-3528-5312)

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., Україна, 08401

Olena Bokshyts,

Assistant Professor, Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of

Vocational Training, Associate

Professor

alenabokshic@gmail.com

[https://orcid: 0002-3528-5312](https://orcid.org/0002-3528-5312)

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, 30, Sukhomlynskoho Str., Pereiaslav, Kyiv Reg., Ukraine, 08401

Ірина Каменська,

доцент, кандидат

сільськогосподарських наук,

доцент кафедри теорії та

методики професійної

підготовки

ikamenskay1@gmail.com

[https:// orcid: 0000-0003-2872-](https://orcid.org/0000-0003-2872-5065)

5065 ДВНЗ

«Переяслав-Хмельницький

державний педагогічний

університет імені Григорія

Сковороди»

вул. Сухомлинського, 30,

м. Переяслав, Київська обл.,

Україна, 08401

Iryna Kamenska,

Assistant Professor, Ph.D. in

Agricultural Sciences, Assistant

Professor of Department of

Theory and Methods of

Vocational Training

ikamenskay1@gmail.com

[https:// orcid: 0000-0003-2872-](https://orcid.org/0000-0003-2872-5065)

5065Pereiaslav-Khmelnyskyi

Hryhorii Skovoroda State

Pedagogical University, Ukraine

30, Sukhomlynskoho Str.,

Pereiaslav, Kyiv Reg., Ukraine,

08401

ABSTRACT

In today's world, health is a fundamental part of every person's life that directly affects their well-being, well-being, mental and emotional well-being. Health is a valuable indicator of the civilization of modern society, one of the main components of national development in the world.

In the difficult conditions of the current pandemic in the world, modern society still needs competent professionals who could be competitive in the labor market, would change dramatically and organize an active life position, who would quickly make logical decisions, be able to rationally organize their living from the standpoint of preserving, strengthening the health of both themselves and others, to create and ensure safe living and working conditions at work and in everyday life, to be able to prevent dangerous situations that threaten people's lives.

It is known that the fire danger is one of the oldest threats and problems faced by mankind throughout life on earth.

Fire has left its mark on the history of all eras and peoples.

Thousands of towns and villages have disappeared from the face of the earth in giant tongues of flame. The priceless creations of the minds and talented hands of previous generations have turned to dust. Throughout the centuries, fire has destroyed millions of lives. Due to their tragic consequences, fires were not inferior to epidemics, droughts and other disasters.

The total number of fires on our planet has reached 5.5 million a year, every 5 seconds a fire breaks out somewhere. Therefore, it is not surprising that today fires are really becoming a serious problem.

In the current realities of the 21 century, modern man is already armed with knowledge and the most powerful equipment, and can already compete at the appropriate level with fire, acquire and form knowledge about fire safety, knowledge obtained in higher education. It is in the institutions of higher education that the formation of knowledge takes place, the training of future professionals as propagandists and teachers in the fight against fires and the safe organization of life.

The article considers the historical moments of origin and development of architectural monuments on the territory of Ukraine, which in their time played an important role and function in ensuring the safety of life of the Ukrainian people and served as fire towers (kalancha). The essence of the formation of knowledge on fire safety of industries in the study of historical aspects of the development of fire towers in Ukraine is revealed.

Formation of knowledge in students of higher education institutions on fire safety of industries provides the development of skills, abilities (competencies) for effective professional activity by ensuring optimal fire safety management at enterprises (objects of economic, economic and scientific-educational activities), the formation of students are responsible for personal and collective safety, the development of health-preserving competencies and awareness of the need for mandatory implementation in full of all measures to ensure occupational safety in the workplace.

It is educational institutions in particular higher, regardless of the types of their orientation, is the center where the formation of knowledge, skills and abilities of students in the study of fire safety in particular. A person with higher education, who has a high level of health-preserving competence, is a promoter of a healthy lifestyle and directs his knowledge and skills to safe working conditions.

Keywords: *knowledge formation, students, discipline, fire safety, higher education institution, fire tower, fire.*

Постановка проблеми. Пожежна небезпека одна із найдревніших загроз та проблем із якою стикається людство протягом всього земного життя. Перші державні акти якими було врегульовано питання запобігання пожежам взяли свій початок із Стародавнього Китаю.

На теренах України розвиток пожежної справи, охорони та пожежної безпеки в цілому має тисячолітню історію становлення. Ще від часів формування законодавства на основі Магдебурзького права, що стало важливим чинником державного регулювання у XIV-XV ст., одним із найголовнішим способом виявлення пожеж був спосіб спостереження з найвищих точок міських мурів (у подальшому пожежні каланчі). Такий спосіб був довготривалий час основним засобом спостереження та повідомлення про пожежу.

Сьогодні заклади вищої освіти надають можливість молоді професійно знайомитися та в подальшому навчанні формувати знання, використовувати уміння й навички з пожежної безпеки для безпечної праці та життя людей зокрема. Пожежна безпека галузь науки і техніки, що комплексно займається виявленням і вивченням процесів, закономірностей, чинників виникнення пожеж та їх попередження, динаміки пожеж у конкретних умовах, небезпечних факторів пожеж, розробленням методів і засобів протипожежного захисту для зниження пожежної небезпеки, методів гасіння й ліквідації пожеж (Бокшиц, 2018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями історичного дослідження різноманітних особливостей виникнення пожежної справи займалися такі відомі радянські, українські та зарубіжні фахівці, як: В.С. Нехаєв, А.П. Рожков, Г.В. Смирнов, А.Г. Томіленко, Я.Я. Щербина та ін. При цьому дослідження історичного підґрунтя щодо розвитку пожежних веж на території українських земель були висвітлені частково. Багато нагальних питань із формування знань здобувачів вищої освіти та професійної підготовки спеціалістів з пожежної безпеки розкривають у своїх працях В.А. Доманський та Д.В. Зеркалов.

Метою статті є теоретичний аналіз особливостей формування знань з пожежної безпеки виробництв у здобувачів вищої вищої освіти при вивченні основних етапів розвитку пожежних веж України з моменту їх виникнення до теперішнього часу.

Виклад основного матеріалу. Протягом всього життя слово «пожежа» завжди викликає у людей всього світу велику тривогу і хвилювання. І це зрозуміло, тому що вогонь нерідко знищується майно, руйнує житлові будинки, школи, і громадські будівлі, об'єкти господарської діяльності, завдає значної шкоди навколишньому середовищу і шкоди людському життю.

У результаті постійного моніторингу щодо забезпечення рівня безпеки на сучасних виробництвах, підприємствах, у закладах освітнього спрямування та дослідження існуючих ризиків соціологічним (опитування здобувачів вищої освіти, професорсько-викладацького складу), статистичним (аналіз надзвичайних подій, що сталися на виробництвах країни протягом останніх років) та іншими методами складено перелік найпоширеніших небезпек, які становлять або можуть становити загрозу. Одне із перших місць у списку займає пожежа та її наслідки (Рожков, 1999).

За часів СРСР наша держава у спадок отримала потужну розгалужену систему освіти з високоідейною на той час

інфраструктурою. Але у сучасному мобільному сьогоднішній вона потребує суттєвих змін і модернізації, оскільки за якісними та кількісними показниками не завжди відповідає рівню освіти країн Європи та світу, має застарілий зміст, форми і методи навчання, інші перешкоди і проблеми. Для того, щоб сучасна вища українська освіта XXI століття була конкурентоспроможною, досягла світового рівня, необхідно усунути всі недоліки і проблеми, а також провести деталізований аналіз минулих років, досконало знати досвід історичного розвитку як вищої освіти в Україні та паралельно з існуючою проблемою пожежної безпеки зокрема. Тільки знання попередніх систем освіти, їх негативних і позитивних сторін дозволить бути сучасній українській системі вищої освіти найбільш доцільною і досконалою, що у подальшому дасть розвиток для формування знань у здобувачів вищої освіти з пожежної безпеки зокрема.

Аналізуючи існуючі заходи пожежної безпеки було встановлено слабкі місця, які потребують ретельного дослідження та усунення. Одне з них, це відсутність в учасників освітньо-виховного процесу знань та недотримання ними вимог пожежної безпеки, проблеми вивчення правил пожежної безпеки.

Проблема формування знань у здобувачів вищої освіти з пожежної безпеки виробництв набула особливої гостроти й актуальності в сучасних умовах. Однією з основних причин є мала кількість годин, що відводиться на вивчення дисциплін з пожежної безпеки зокрема з історії розвитку пожежної безпеки, та неможливість організації повноцінного практичного тренінгу з відпрацювання отриманих теоретичних знань під час лабораторних занять (Бокшиц, 2016).

Щоб сформувати в учасників освітньо-виховного процесу свідоме та відповідальне ставлення до питань особистої безпеки й безпеки тих, хто їх оточує, навчити здобувачів вищої освіти розпізнавати й оцінювати потенційні небезпеки, визначати шлях надійного захисту від них, уміти надавати

допомогу в разі потреби собі та іншим, а також оперативно ліквідовувати наслідки прояву небезпек у різноманітних сферах людської діяльності потрібні знання історичного становлення пожежної безпеки, нові креативні форми навчання, перегляд навчальних програм з безпекових дисциплін та збільшення часів викладання дисципліни з пожежної безпеки виробництв (Бокшиц, 2016).

У закладах вищої освіти формування знань з пожежної безпеки виробництв при вивченні історичних моментів розвитку пожежної справи та розвитку пожежних веж зокрема, відбувається шляхом вивчення принципів і методами забезпечення пожежної безпеки об'єктів комерційної і господарської діяльності на стадії проектування, будівництва й експлуатації. Формування знань базується на знаннях отриманих студентом при вивченні соціально-економічних, загальнонаукових і спеціальних дисциплін і започатковує у студентів професійні вміння та навички.

Слід відмітити, що на теперішній час спеціальних досліджень щодо формування знань у студентів з пожежної безпеки виробництв у закладах вищої освіти, науковцями досліджено мало. Тож актуальність набуття здобувачами вищої освіти системи знань з пожежної безпеки є безсумнівною.

Нині, основним навчально-пізнавальним підручником знань та нормативно-правовою базою професійної діяльності фахівця з пожежної безпеки є Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.94 р. (№ 508) «Про заходи щодо виконання Закону України «Про пожежну безпеку», якою затверджено Положення про державну пожежну охорону та Правила обліку пожеж, а також Перелік міністерств і відомств, на об'єктах яких створюються підрозділи відомчої пожежної охорони, «Типове положення про відомчу пожежну (пожежно-сторожову) охорону», Положення про організацію роботи органів державного пожежного нагляду (Доманський), (Панченко), (Підгайний).

Для ґрунтового пізнання, засвоєння студентами знань з пожежної безпеки виробництв, формування фахових компетентностей у закладах вищої освіти питання пожежної безпеки повинні відображатися не тільки в підручниках «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці» і «Цивільний захист» а й вивчатися на заняттях з інших дисциплін, а саме: «Вступ до спеціальності», «Технічна механіка рідин та газу», «Електротехніка», «Електробезпека та запобігання аваріям в електроустановках», «Теорія горіння та вибуху», «Системи контролю небезпечних та шкідливих виробничих факторів», «Безпечна експлуатація будівель і споруд», «Безпечна експлуатація інженерних систем», «Організація наглядової діяльності в галузі охорони праці» та інші (Бокшиц, 2016).

Одними із основних завдань формування знань з пожежної безпеки виробництв у закладах вищої освіти є: вивчення історії розвитку пожежної справи і засобів боротьби з нею, навчити студентів: ідентифікувати основні причини пожеж, пожежну небезпеку агрегатів та установок, що розміщені у приміщенні (будівлі, споруді); визначати пожежовибухонебезпечні показники речовин і матеріалів; контролювати нормативні вимоги щодо утримання території, протипожежних розривів, джерел протипожежного водопостачання; прогнозувати можливість і наслідки не виконання передбачених законодавством вимог пожежної безпеки; використовувати нормативно-правову базу для захисту об'єктів від виникнення можливих пожеж і боротьби з ним якщо вони виникли; розробляти організаційні заходи і застосовувати технічні засоби захисту від дії небезпечних факторів пожеж; запобігати виникненню пожеж, а в разі їх виникнення приймати адекватні рішення та виконувати дії, спрямовані на їх ліквідацію; вимагати від працівників використовувати у своїй практичній діяльності заходи пожежної безпеки, яких необхідно дотримуватися, стаючи до роботи, у процесі роботи та після її закінчення з метою

запобігання виникнення пожеж; планувати використання та впроваджувати засоби зв'язку, сигналізації, які є на об'єкті, найближчих апаратів телефонного зв'язку, сповіщувачів пожежної сигналізації, пристроїв для подання звукових сигналів пожежної тривоги, систем сповіщення та керування евакуацією людей; утворювати пожежнотехнічні комісії і добровільних пожежні дружини, за допомогою яких здійснювати постійний моніторинг пожежної безпеки (Підгайний, 2009).

Вагомі причини протипожежної проблематики потребують застосування невідкладних заходів із вдосконалення системи освітньо-виховного процесу зі здобувачами вищої освіти у сфері пожежної безпеки з метою реальних позитивних зрушень в підвищенні ефективності пожежобезпечної культури в сучасних умовах, що сприятиме досягненню передового світового рівня захисту молоді та людства від пожеж. Життєво необхідно озброїти молодь знаннями, вміннями і розумінням важливості збереження власного життя та здоров'я. Викладачі дисциплін безпекового циклу повинні дохідливо розповідати про необхідність виконання правил пожежної безпеки, пояснювати як слід себе поводити при виникненні пожежі, що треба враховувати насамперед, звертати увагу на, здається, зовсім неістотні дрібниці, які, як засвідчує практична діяльність пожежників, набувають фатального характеру, визначаючи, чи вдасться людині врятувати здоров'я, а то й життя.

Для розуміння ситуації пожежної безпеки у сучасних реаліях, потрібно бездоганно володіти фактами минулого. Тому саме навчання заходам пожежної безпеки є основним чинником у попередженні пожеж, а формування знань пожежобезпечної поведінки – основою правильного усвідомлення небезпеки пожеж і недопущення пожежонебезпечних ситуацій у майбутньому.

Історія розвитку пожежної справи (пожежної безпеки людства) безпосередньо пов'язана із необхідністю

запровадження заходів державного регулювання відповідному до існуючого, у кожний історичний період, рівня суспільної небезпеки, пов'язаного із загрозою пожеж, а також громадсько-політичного та соціально-економічного розвитку суспільства. Сфера дії правових актів щодо врегулювання питань боротьби з пожежами розширювалась, а в окремих випадках визначалась окремими законами (Бокшиц, 2018).

Починаючи з XIII ст. боротьба з пожежами почала здійснюватися як за напрямом попереджальних мір законодавчого характеру, так і за напрямом мір охоронного порядку. Все ж, за проведенням історичним аналізом з'ясувалося, що перші протипожежні заходи мали випадковий характер. Закони та укази, що видавалися, були пов'язані більше із мірами покарання винних і мірами охорони від пожеж, але не із загальною організацією заходів постійної боротьби з вогнем (Смирнов, 1996).

Протягом XIV-XV ст., на українських землях формується законодавство на основі Магдебурзького права, що стало важливим чинником державного регулювання.

Магдебурзьке право передбачало такі постулати запобігання пожежам:

- затвердження міською радою «вогневого порядку» і суворе його дотримання;
- запровадження на вежі ратуші цілодобової сторожі, яка у випадку пожежі повинна сповіщати про лихо і вказувати напрямом, де воно трапилося;
- кожне місто, залежно від величини, повинно бути поділено на дільниці під контролем супер-інтендантів. У їх обов'язки входить піклування, аби всі спроможні брали участь у рятувальних акціях. Хто ухилявся від цього обов'язку, підлягали суворому покаранню;
- мешканці кожної дільниці повинні знати свої обов'язки на випадок пожежі і мати відповідні знаряддя, із якими прибувають на пожежу;

– кожен будинок повинен мати в постійній готовності засоби гасіння вогню (Смирнов, 1996).

У другій половині XVII століття за часів Гетьманщини пожежна справа на теренах українських земель отримала подальший розвиток, а правові документи можливо вважати першими документами організації пожежного нагляду, відповідно до яких встановлювались контроль за протипожежними заходами при будівництві та за дотриманням правил поведження із вогнем (Борис, 2017).

У 1809 році на доповнення до діючого Указу створені правила, згідно з якими дерев'яні будинки з пічним опаленням мали зводити на відстані не менше 25 метрів один від одного. Будівництво двоповерхових дерев'яних споруд заборонялось. Другий поверх дозволялося зводити з дерева лише у тому випадку, якщо перший поверх був кам'яним. За будівельні прорахунки та відсутність у будинках протипожежних перегородок архітектори та будівельники несли покарання.

Однак державні організаційні заходи щодо боротьби із пожежами не допомагали. Міста на землях Україні палали регулярно (Смирнов, 1996).

Всі ці обставини підштовхували людство до вагомих змін. Люди використовували різні методи для боротьби з пожежами, які постійно руйнували їх життя. Згубність пожеж, змушувало розпочати крок за кроком організовувати пожежну справу, метою якої стало попередження про виникнення пожеж і боротьба з ними.

Стрімко містами вітчизняних земель поширювалося зведення сторожових веж та організації пожежних охорон зокрема.

Перші спроби щодо попередження пожеж та захисту майна від вогню були застосовані в Римі близько 300 років до н. е. За свідченнями істориків, в ті часи у Римі було створено загін, одним із завдань якого було спостереження за поселенням з найвищої точки міських мурів (у подальшому-каланча), і в разі виникнення пожежі терміново та своєчасно сповіщати жителів міста про небезпеку (Беер, 1979).

Каланча́ – наглядова вежа при пожежній (поліцейській) частині. Застаріле значення – дозорна (оборонна) вежа. Слово запозичене з тюркських мов.

Історична розвідка вказує, що у слов'янських мовах «каланчами» спочатку звали турецькі оборонні вежі, у XIX столітті слово застосовували і щодо кавказьких сторожових веж. Одними з перших найбільш відомими в історії вважають дві каланчі на протилежних берегах Дону на підходах до Азовської фортеці. Вежі були збудовані турками у 1640-х рр. (Нехаєв, 1997).

Історичний трактат свідчить, що у другій половині XVII ст., почалося зведення пожежних веж у таких містах як:

Івано-Франківську (1672 рік) було зведено ратушу з якої контролювалися спалахи пожежі; на Тернопільщині, а саме у селищі Гусятин (1634 рік) Довкола вежі по верху йшла галерея, там постійно чатували дозорці. При виявленні пожежі, наближення ворога чи будь-яких інших небезпек спостерігачі трубили у сурми, попереджаючи мешканців міста. Для цих вартових над годинником була обладнана кімната, де вони й мешкали.

Далі історичний ланцюг свідчить про те, що активний розвиток пожежних веж припадає на XIX століття.

У Луцьку одна із перших згадок про службу боротьби з вогнем датується 1807 роком. Дещо пізніше, майже через три десятиліття, в 1835-37 роках був розроблений проект пожежної будівлі з теплою хатою та каланчею (Беєр, 1979).

Місто Миколаїв. Хоча у давні часи не був дуже великим містом, професійні пожежні все ж постійно у ньому відбувалися. Тому у 1810 році було збудовано Управу, в якій з'явилася перша каланча. Крім того, в Управі розміщувалася Дума, Сирітський суд, поліція, Міський банк і Міський архів.

Харківщина. 1845 рік. Була побудована Залочанська пожежна частина Будівля мала три поверхи з одноповерховими будовами і вежею-каланчею висотою 34 метри.

Через три роки, а саме у 1848 році в центрі Чернівців постала велична будівля на третьому поверсі якої розмістилася пожежна вежа.

Проаналізувавши літературні джерела можемо зрозуміти, що Державне регулювання питань пожежної безпеки відіграло важливу роль у подальшому вдосконаленні системи державного управління. Так владою Києва у 1835 році вводиться посада брандмейстера, а в 1841 організовується перша пожежна частина – Старокиївська. Лише через десять років, а саме у 1850-тих рр., була збудована перша пожежна вежа. До 70-х рр., XIX ст., в Києві було 4 пожежних частини: Печерська, Дворцова, Старокиївська й Подільська. Але потім, у зв'язку зі зростом пожеж, в Либідській частині міста була створена Либідська пожежна частина, де були розташовані будинки, фабрики й заводи заможних і впливових купців.

Пожежна охорона Київської області була започаткована у Білій Церкві графами Браницькими у середині XIX сторіччя і була організована чи не найкраще на теренах губернії. Пізніше у м. Тараща, Київської області (80-90-ті рр.). На початку XX ст., свої пожежні вежі збудували такі українські міста як Звенигородка, містечко, що відносилось до Київської губернії (1900 рік), (Щербина, 1970).

Перші відомості про існування пожежної охорони на Рівненщині відносяться також до XIX ст., (1865 рік). Саме тоді в Рівному була утворена громадська пожежна управа із залученням мешканців міста до обов'язкового відбуття повинностей у справі гасіння вогню.

Тернопіль (1884 рік).

Перші документальні відомості про організовану пожежну охорону в Сумах датуються 1888 роком. На той час функціонували дві пожежні частини, які пізніше об'єднали у громадську пожежну команду.

Житомирщина (1894 рік). Будівля мала одноповерхову казарму, де проживав загін вогнеборців. У сьогоденні є пам'яткою архітектури місцевого значення. У музеї

представлена історія формування системи пожежогасіння та пожежної техніки, на кінопроекторі показують фільм про причини виникнення пожеж.

У 1898 – 1899 роках на Поштовій вулиці м. Херсон для пожежного депо було побудовано нове приміщення, що включало квартиру брандмайстра і пожежну каланчу, з якою цілодобово велося спостереження.

Пожежна охорона міста Львова була організована на основі рішення магістрату від 4 січня 1849 року з ініціативи бургомистра Карла Гьопфлінгена-Бергендорфа, та є однією з найстаріших організованих пожежних структур на теренах нинішньої України. Офіційне відкриття каланчі відбулося 1901 року, хоча згадки про наглядачів пожежного порядку існують з XVI ст.

Новгород-Сіверський, Чернігівської області (1901 рік), з часом Чернігів (1913 рік).

У Вінниці (1902 рік), було розпочато будівництво водогону. Оскільки споруда була найвищою у місті, то на її горищі облаштували невеликий майданчик з будкою для пожежних цілей.

Маріуполь (1910 рік), збудована водонапірна башта. До цієї споруди, ближче до джерела води, перевели пожежну частину, яка була заснована в Маріуполі після міської реформи ще у 1872 році. З того часу вежу використовували і як пожену каланчу, м. Балта на Одещині (1925 рік), Кременчук (1939 рік) та місто Хмельницький (1954 рік).

За свідченнями історичних літературних джерел на вежах (каланчах) пожежної частини завжди чергував постовий, який спостерігав за міськими вулицями. У разі виявлення пожежі черговий бив у дзвін певну кількість ударів з інтервалом, що було сигналом для пожежної команди, яка знаходилася внизу станції або вивішувалися на каланчі умовні знаки (прапори, шари, хрести) і доповідалося про це брандмейстеру, з дозволу якого частина виїжджала на пожежу (Бокшиц, 2018). Такий вид спостереження та запобігання виникнення пожеж було

довготривалий час основним засобом виявлення та повідомлення про пожежу.

В подальшому, важливим удосконаленням із організаційної діяльності у питаннях пожежної справи в Україні стало прийняття Сенатом Російської імперії Будівельного та Пожежного статутів у 1832 році. Нормативно-правові акти визначали правила у сфері пожежної безпеки, якими унормовувалося питання профілактики (запобігання) виникнення пожеж та організації заходів (реагування) їх гасіння, встановлювалась відповідальність за невиконання положень статутів.

Після зміни в 1917 р. політичного устрою розпочався новий процес державного будівництва, в якому посідало відповідне місце питання пожежної безпеки та пожежної охорони. Державне управління сферою пожежної безпеки у радянські часи почалось у 1918 р. із підписання декрету Ради Народних Комісарів «Про організацію державних мір боротьби з вогнем». У ньому були викладені організаційні основи радянської пожежної охорони, поставлені завдання забезпечення пожежної безпеки в країні, передбачено створення та розвиток професійних організацій і добровільних пожежних формувань, залучення широких колів громадськості до справи попередження та гасіння пожеж, підготовка кадрів і розгортання відповідних науково-дослідних робіт (Щербина, 1970).

Співставляючи факти минулого та сучасного розвитку пожежної безпеки бачимо, що нині модернізація пожежної справи як в Україні так і у світі в цілому прогресивно розвинулася.

Минуле чатування вогню на пожежних вежах змінилося на оперативні звістки телекомунікаційних та інформаційних повідомлень, що дає змогу швидко відреагувати і запобігти тяжким матеріальним збиткам та головне врятувати життя людей.

Висновки. Головна мета освітньо-виховного процесу дисциплін безпекового циклу – це оволодіння здобувачами вищої освіти конкретними знаннями та бажання здобувати нові вміння, відкривати їх для себе самостійно, користуючись сучасними інформаційними технологіями на прикладах історичних фактів.

Сучасним закладам вищої освіти необхідно забезпечити такий рівень підготовки випускників, який би відповідав державним освітнім стандартам. Сучасний розвиток науки і техніки висуває вимоги по розробці відповідних методів навчання, впровадження нових ефективних форм підготовки фахівців, здатних ефективно виконувати завдання за призначенням, у тому числі і з питань пожежної безпеки.

У результаті дослідження історичного підґрунтя щодо виникнення розвитку у сфері пожежної безпеки, встановлено, що в міру розвитку людського суспільства, з пізнанням властивостей вогню змінювалося і його сприйняття людиною та державою. Вирішення питань пожежної безпеки та управління її станом з боку держави здійснювалося в залежності від різних факторів у межах відповідних цивілізацій.

Отже у сучасних вищих освітніх закладах саме формування знань і навчання заходам пожежної безпеки є основним чинником у попередженні пожеж, а формування культури пожежобезпечної поведінки – основою правильного усвідомлення небезпеки пожеж і недопущення пожежонебезпечних ситуацій у майбутньому. Тому доречним буде стверджувати, що знання історичних подій щодо розвитку пожежних вєж та пожежної охорони є суттєвою ланкою для формування знань у здобувачів вищої освіти з пожежної безпеки виробництв.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бэйр У. Основы противопожарной безопасности. Пер. с англ. Москва: Стройиздат, 1979. 124 с.

2. Безуглов О.Є., Колєнов О.М., Ішук В.М. Первинна підготовка пожежного-рятувальника. Навч. посіб. з дисципліни: «Первинна підготовка рятувальника». Харків: НУЦЗУ, 2012. С. 11–15.

3. Бокшиц О.М. Формування здоров'язберігаючої компетентності студентської молоді у ході вивчення дисципліни «пожежна безпека виробництв». Переяслав–Хмельницький (Київ. обл.): Домбровська, 2018. С. 40-55.

4. Бокшиц О.М. Історичні аспекти виникнення та тенденції розвитку пожежного захисту населення початок XVIII – кінець XIX століття. *Науковий часопис*. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. Вип. 52. С. 26-32.

5. Бокшиц О.М. Компетентнісний підхід та особливості викладання дисципліни «Пожежна безпека виробництв» у ВНЗ. *Ключові компетентності в моделі сучасного фахівця – 2016: Тези III Міжнар. науково-практичної інтернет-конференції* (м. Переяслав-Хмельницький, 29 лютого 2016 р.) Наук. ред. О.І. Шапран; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я.М., 2016. Ч. I. 279 с.

6. Бокшиц О.М., Каменська І.С. Дидактичні умови використання нових інформаційних технологій у вивченні пожежної безпеки виробництв у ВНЗ. *Науковий огляд. Научный обзор. Scientific review*. 2016. №9 (30) С. 77-90.

7. Борис О.П. Історія становлення державної пожежної охорони та її роль у формуванні системи цивільного захисту України. *Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. № 1, 2017.

8. Доманський В.А. Державне управління пожежною безпекою України (організаційно-правовий аналіз за матеріалами діяльності державного департаменту пожежної безпеки) : автореф. дис. ...канд. юр. наук: 12.00.07. Київ, 2004. 24 с.

9. Зеркалов Д.В. Безпека життєдіяльності. Київ: Основа, 2011. 526 с.
10. Нехаев В. С. Огнеборцы Запорожья. Запорожье: ИПК «Запоріжжя», 1997. 316 с.
11. Панченко Т. Фактори формування правової компетентності майбутніх офіцерів. *Сучасні тенденції розвитку професійної освіти в Європейському просторі*. Черкаси : ПП Гордієнко, 2013. С. 134 – 137.
12. Підгайний А.В. Становлення та розвиток системи підготовки офіцерських кадрів МНС України наприкінці ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ...канд. іст. наук : 20.02.22. Львів, 2009. 20 с.
13. Пожежна безпека: теорія і практика. Черкаси: АПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗУ, 2014. №18. 176 с.
14. Рожков А. П. Пожежна безпека. Київ: Пожінформтехніка, 1999. 256 с.
15. Смирнов Г. В. Историческая хроника пожарной охраны Луганска. Луганск: Изд-во «Лугань», 1996. 416 с.
16. Томіленко А. Г. Історія пожежно-рятувальної служби України (від зародження до 1917 р.). Черкаси: АПБ імені Героїв Чорнобиля, 2014. 220 с.
17. Щербина Я. Я. Основы противопожарной техники. Київ: «Вища школа», 1970. 212 с.

REFERENCES

1. Beyr. U. (1979). *Osnovy protivopozharnoy bezopasnosti [Fundamentals of fire safety]*. Moskva: Stroiyzdat [in Ukrainian].
2. Biezuhlov, O.Ye., & Kolienov, O.M., Ishchuk, V.M. (2012). *Pervynna pidhotovka pozhezhnoho-riatuvalnyka [Initial training of a firefighter-rescuer]* Kharkiv: NUTsZU [in Ukrainian].
3. Bokshyts, O.M. (2018). *Formuvannia zdorov'iazberihaiuchoi kompetentnosti studentskoi molodi u khodi vyvchennia dystsypliny «pozhezhna bezpeka vyrobnytstv» [Formation of health-preserving competence of student youth during the study of the discipline «fire safety of industries»]*. Pereiaslav–Khmelnyskyi (Kyiv. obl.): Dombrovska [in Ukrainian].

4. Bokshyts, O.M. (2015). *Istorychni aspekty vynyknennia ta tendentsii rozvytku pozhezhnoho zakhystu naselennia pochatok VIII – kinets XIX stolittia. [Historical aspects of the origin and trends of fire protection of the population beginning of the XVIII - end of the XIX century]*. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova [in Ukrainian].

5. Bokshyts, O.M. (2016). Kompetentnisnyi pidkhid ta osoblyvosti vykladannia dystsypliny «Pozhezhna bezpeka vyrobnytstv» u VNZ. [Competence approach and features of teaching the discipline «Fire safety of production» in higher education] (pp. *Kliuchovi kompetentnosti v modeli suchasnoho fakhivtsia – Key competencies in the model of a modern specialist*, 279 [in Ukrainian].

6. Bokshyts, O.M., & Kamenska, I.S. (2016). Dydaktychni umovy vykorystannia novykh informatsiinykh tekhnolohii u vyvchenni pozhezhnoi bezpeky vyrobnytstv u VNZ. [Didactic conditions for the use of new information technologies in the study of fire safety in industrial institutions]. *Naukovyi ohliad – Scientific review*. №9 (30) 77-90 [in Ukrainian].

7. Borys, O.P. (2017). *Istoriia stanovlennia derzhavnoi pozhezhnoi okhorony ta yii rol u formuvanni systemy tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [History of formation of the state fire protection and its role in formation of system of civil protection of Ukraine]* №1 [in Ukrainian].

8. Domanskyi, V.A. (2004). Derzhavne upravlinnia pozhezhnoiu bezpekoiu Ukrainy (orhanizatsiino-pravovyi analiz za materialamy diialnosti derzhavnogo departamentu pozhezhnoi bezpeky) [State management of fire safety of Ukraine (organizational and legal analysis on materials of activity of the state department of fire safety)] *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

9. Zerkalov, D.V. (2011). *Bezpeka zhyttiediialnosti [Life Safety]*. Kyiv: Osnova [in Ukrainian].

10. Nekhaev, V. S. (1997). *Ognebortsy Zaporozh'ya. [Firefighters of Zaporozhye]*. Zaporozhe: YPK «Zaporizhzhia» [in Ukrainian].

11. Panchenko, T. (2013). Faktory formuvannia pravovoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv [Factors of formation of legal competence of future officers]. Suchasni tendentsii rozvytku profesiinoi osvity v Yevropeiskomu prostori - Current trends in the development of vocational education in the European space 134-137 [in Ukrainian].
12. Pidhainyi, A.V. (2009). Stanovlennia ta rozvytok systemy pidhotovky ofitseryskykh kadriv MNS Ukrainy naprykintsi XX – pochatku XXI stolittia/ [Formation and development of the system of officer training of the Ministry of Emergencies of Ukraine in the late XX - early XXI century] *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
13. Pozhezhna bezpeka: teoriia i praktyka [Fire safety: theory and practice]. (2014). Cherkasy: APB them. Heroes of Chernobyl NUTSZU. №18. 176 s.
14. Rozhkov, A. P. (1999). *Pozhezhna bezpeka [Fire safety]*. Kyiv: Pozhinformtekhnikha [in Ukrainian].
15. Smyrnov, H. V. (1996). *Ystorycheskaia khronyka pozharnoi okhrany Luhanska [Historical chronicle of fire protection of Lugansk]*. Luhansk: Yzd-vo «Luhan» [in Ukrainian].
16. Tomilenko, A. H. (2014). *Istoriia pozhezhno-riatuvalnoi sluzhby Ukrainy (vid zarodzhennia do 1917 r.) [History of the fire and rescue service of Ukraine (from its inception to 1917)]* Cherkasy: APB imeni Heroiv Chornobylia [in Ukrainian].
17. Shcherbyna, Ya. Ya. (1970). *Osnovy protivopozharnoy tekhniki. [Fundamentals of firefighting equipment]*. Kyiv: «Vyshcha shkola» [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У реаліях сучасного сьогodenня здоров'я – це основна фундаментальна ланка в житті кожної людини, яка безпосередньо відображається на її бутті, благополуччя, психічне та емоційне самопочуття. Здоров'я є цінним показником цивілізованості сучасного суспільства, одним із основних складників національного розвитку у цілому світі.

У складних умовах пандемії, що відбувається нині у світі, сучасне суспільство все ж потребує компетентних фахівців, які могли б бути конкурентоспроможними на ринку праці, рішуче змінювалися б і організовували активну життєву позицію, які швидко приймали б логічні поставлені мети рішення, уміли раціонально організовувати свою життєдіяльність із позицій збереження, зміцнення здоров'я як свого, так і оточуючих, створювати і забезпечувати безпечні умови життя та праці на виробництві та в побуті, вміти запобігати небезпечним ситуаціям, що загрожують життю людей.

Відомо, що пожежна небезпека одна із найстаріших загроз та проблем із якою стикається людство протягом всього земного життя.

Вогонь залишив свої сліди в історії всіх епох і народів. Тисячі міст і сіл зникли з лиця Землі в гігантських язиках полум'я. Безцінні витвори розуму і талановитих рук попередніх поколінь перетворилися на порошок. Протягом всіх століть вогонь знищував мільйони людських життів. За своїми трагічними наслідками пожежі не поступалися епідеміям, посухам та іншим лихам.

Загальна кількість пожеж на нашій планеті досягла 5,5 млн на рік, кожні 5 секунд дець спалахує пожежа. Тому не дивно, що сьогодні пожежі дійсно все частіше стають ваговою проблемою.

У нинішніх реаліях ХХІ століття сучасна людина вже озброєна знаннями й найпотужнішою технікою, і вже може на належному рівні конкурувати з вогнем, здобувати та формувати знання про пожежну безпеку, знання, які отримуються у закладах вищої освіти. Саме у закладах вищої освіти відбувається формування знань, підготовка майбутніх фахівців професійного спрямування як пропагандистів і педагогів у боротьбі з пожежами та безпечної організації життєдіяльності.

У статті розглядаються історичні моменти виникнення та розвитку на території України архітектурних пам'яток, які в свої часи виконували вагомую роль та функцію з безпеки життя українського народу і слугували пожежними вежами (каланчами). Розкривається сутність формування знань з пожежної безпеки виробництв при вивченні історичних аспектів розвитку пожежних веж на території України.

Формування знань у студентів закладів вищої освіти з пожежної безпеки виробництв забезпечує розвиток умінь та навичок, здатності (компетенції) для здійснення ефективної професійної діяльності шляхом забезпечення оптимального управління пожежної безпеки на підприємствах (об'єктах господарської, економічної та науково-освітньої діяльності), формування у студентів відповідальності за особисту та колективну безпеку, розвиток здоров'язберігаючих компетенцій і усвідомлення необхідності обов'язкового виконання в повному обсязі всіх заходів гарантування безпеки праці на робочих місцях.

Саме навчальні заклади зокрема вищі, незалежно від видів їх спрямованості, є тим центром, де відбувається формування знань, умінь і навичок у студентів при вивченні пожежної безпеки зокрема. Людина з вищою освітою, яка має високий рівень здоров'язберігаючої компетентності, є пропагандистом здорового способу життя та спрямовує свої знання й уміння на безпечні умови праці.

Ключові слова: *формування знань, студенти, дисципліна, пожежна безпека, заклад вищої освіти, каланча, пожежа.*

АННОТАЦІЯ

В реалиях современного настоящего здоровье - это основное фундаментальное звено в жизни каждого человека, непосредственно отражается на его бытие, благополучие, психического и эмоционального самочувствия. Здоровье является ценным показателем цивилизованности современного общества, одним из основных составляющих национального развития во всем мире.

В сложных условиях пандемии, что происходит сейчас в мире, современное общество все же нуждается в компетентных специалистах, которые могли бы быть конкурентоспособными на рынке труда, решительно менялись бы и организовывали активную жизненную позицию, быстро принимали бы логические поставленной цели решения, умели рационально организовывать свою жизнедеятельность с позиций сохранения, укрепления здоровья как своего так и окружающих, создавать и обеспечивать безопасные условия жизни и труда на производстве и в быту, уметь предотвращать опасные ситуации, угрожающие жизни людей.

Известно, что пожарная опасность одна из старейших угроз и проблем с которой сталкивается человечество на протяжении всей земной жизни.

Огонь оставил свои следы в истории всех эпох и народов. Тысячи городов и сел исчезли с лица Земли в гигантских языках пламени. Бесценные произведения ума и талантливых рук предыдущих поколений превратились в прах. В течение всех веков огонь уничтожал миллионы человеческих жизней. По своим трагическим последствиям пожары не уступали эпидемиям, засухам и другим бедствиям.

Общее количество пожаров на нашей планете достигла 5,5 млн. в год, каждые 5 секунд где-то вспыхивает пожар. Поэтому неудивительно, что сегодня пожары действительно все чаще становятся важной проблемой.

В нынешних реалиях XXI века современный человек уже вооружен знаниями и мощной техникой, и уже может на должном уровне конкурировать с огнем, получать и формировать знания о пожарной безопасности, знания, получаемые в учреждениях высшего образования. Именно в учреждениях высшего образования происходит формирование знаний, подготовка будущих специалистов профессионального направления как пропагандистов и педагогов в борьбе с пожарами и безопасной организации жизнедеятельности.

В статье рассматриваются исторические моменты возникновения и развития на территории Украины архитектурных ценностей, которые в свои времена выполняли важную роль и функцию по безопасности жизни украинского народа и служили пожарными вышками (каланчами). Раскрывается сущность формирования знаний по пожарной безопасности производств при изучении исторических аспектов развития пожарных башен на территории Украины.

Формирование знаний у студентов высших учебных заведений по пожарной безопасности производств обеспечивает развитие умений и навыков, способности (компетенций) для осуществления эффективной профессиональной деятельности путем обеспечения оптимального управления пожарной безопасности на предприятиях (объектах хозяйственной, экономической и научно-образовательной деятельности), формирование в студентов ответственности за личную и коллективную безопасность, развитие сохраняющих здоровье компетенций и осознание необходимости обязательного выполнения в полном объеме всех мероприятий обеспечения безопасности труда на рабочих местах.

Именно учебные заведения в частности высшие, независимо от видов их направленности, являются тем центром, где происходит формирование знаний, умений и навыков у студентов при изучении пожарной безопасности в частности. Человек с высшим образованием является пропагандистом здорового образа жизни и направляет свои знания и умения на безопасные условия труда.

Ключевые слова: *формирование знаний, студенты, дисциплина, пожарная безопасность, учреждение высшего образования, каланча, пожар.*

УДК: 655

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-270-284>

**INFORMATION PRODUCT AS A COMMUNICATION
CHANNEL AND A RESULT OF PUBLISHING ACTIVITIES**

**ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОДУКТ ЯК КАНАЛ
КОМУНІКАЦІЇ ТА РЕЗУЛЬТАТ ВИДАВНИЧОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

**ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПРОДУКТ КАК КАНАЛ
КОММУНИКАЦИИ И РЕЗУЛЬТАТ ИЗДАТЕЛЬСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Світлана Григораши,

кандидат філологічних наук,
доц. кафедри
документознавства та
інформаційної діяльності,
s_grygorash@ukr.net, [https://
orcid: 0000-0002-5945-0108](https://orcid.org/0000-0002-5945-0108)
Івано-Франківський
національний технічний
університет нафти і газу,
вул. Карпатська, 15, м. Івано-
Франківськ, Україна, 76019

Svitlana Hryhorash,

Ph.D. in philological sciences,
Associate Professor of
Department of scientific
discipline of documentation and
Information Activities,
s_grygorash@ukr.net, [https://
orcid: 0000-0002-5945-0108](https://orcid.org/0000-0002-5945-0108)
Ivano-Frankivsk National
Technical University of Oil and
Gas, Karpatska St., 15, Ivano-
Frankivsk, Ukraine, 76019

Лілія Бурківська,

кандидат філологічних наук,
доц. кафедри
документознавства та
інформаційної діяльності,
49402@tvnet.if.ua, [https://
orcid: 0000-0002-0547-4841](https://orcid.org/0000-0002-0547-4841)
Івано-Франківський
національний технічний
університет нафти і газу
вул. Карпатська, 15, м. Івано-
Франківськ, Україна, 76019

Lilija Burkivska,

Ph.D. in philological sciences,
Associate Professor of
Department of scientific
discipline of documentation and
Information Activities,
49402@tvnet.if.ua, [https://
orcid: 0000-0002-0547-4841](https://orcid.org/0000-0002-0547-4841)
Ivano-Frankivsk National
Technical University of Oil and
Gas, Karpatska St., 15, Ivano-
Frankivsk, Ukraine, 76019

ABSTRACT

The article covers concepts of «publishing», «publishing house», «information product», «book». It has been found that the activity of any publishing house consists of creative, organizational, production and commercial work. In any modern publishing house, editorial and publishing processes cover the following four stages: preparatory; editorial; production; marketing (distribution and advertising of book products).

It has been discovered that there is a wide variety of publishing products, but the main and the most popular one remains the book. Trends in modern society influence the reduction of the demand for books and increase of the usage of electronic resources. Well-focused publishing strategies are based on knowledge about reader's attitude to the book, the reading process, the impact of the book on the reader. This problem has become especially relevant due to the emergence of new means of communication and forms of leisure, which have significantly limited human attention to books.

An attempt have been made to analyze the interest in reading books among the youth of Ivano-Frankivsk city. With the help of the questionnaire it has been clarified the opinion of young people about reading, provided statistics of the bookstore «Ye» on the preferences of customers, as well as the choice of a particular genre of literature. The main reasons for lack of interest in reading have been indicated and ways to overcome the problem have been suggested.

The characteristics of publishing products as a channel of communication in modern society and ways to overcome illiteracy among the youth of Ivano-Frankivsk city have been presented.

The study has showed that a few people in school age (14-17 years old) read books, they named the following reasons: lack of time, laziness, lack of interest in reading, as well as difficulties in finding an appropriate book.

Keywords: *publishing activity, publishing institution, information product, book.*

Постановка проблеми. Головною метою діяльності будь-якого видавництва чи видавничої організації є підготовка і випуск у світ видавничої продукції. Основу її складає сукупність різноманітних за формою, змістом, зовнішнім виглядом, обсягом, характером інформації, структурою, періодичністю та призначенням видань. Книга – це не тільки джерело інформації, вона творить, формує людську особистість і суспільство в цілому. Через неї передаються знання та досвід, накопичені тисячоліттями, які збагачують людство і сприяють розвитку науки, культури й економіки. Але недостатня увага держави до книговидавничої галузі спричинила в Україні її занепад і знецінення.

Добре сфокусовані видавничі стратегії мають у своїй основі знання про ставлення читача до книги, процес читання, вплив книги на читача. Ця проблема набула особливої актуальності у зв'язку з появою нових комунікаційних засобів і форм дозвілля, які суттєво зменшили увагу людини до книги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Матеріалом для дослідження стали статті з таких наукових фахових видань: «Вісник Книжкової палати», «Психолінгвістика», «Економіка і прогнозування», «Теорія та практика державного управління», «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія».

Науково-теоретичною базою дослідження є напрацювання І. Захарової (Захарова, 2013), Г. Почепцова (Почепцов, 2008), М. Тимошика (Тимошик, 2002), Л. Філіпової (Філіпова, 2013). Книговидавничу діяльність вивчали науковці О. Біличенко (Біличенко, 2016), В. Ільганаєва (Ільганаєва, 2015), В. Маркова (Маркова, 2011), В. Різун (Різун, 2008), Я. Прихода (Прихода, 2011), О. Холод (Холод, 2019).

Мета статті – охарактеризувати діяльність видавничих установ та дослідити інформаційний продукт, що є її результатом. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: описати поняття «видавнича установа», проаналізувати інформаційний продукт як канал комунікації та результат діяльності видавництва, окреслити

проблему малоначитаності підлітків у Івано-Франківській області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб охарактеризувати видавництва та процеси їхньої діяльності, необхідно розтлумачити поняття «видавнича установа». Закон України «Про видавничу справу» подає, що видавнича організація – підприємство, установа або організація, статутом якої, поряд з іншими видами діяльності, передбачено підготовку і випуск у світ видавничої продукції (Закон України, 6). У таблиці 1 подаємо різні тлумачення цього поняття.

Таблиця 1

Поняття «видавнича організація», «видавництво»

№	Визначення	Автор
1.	Видавнича організація – юридична особа, що здійснює видавничу діяльність разом з іншими видами діяльності.	Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про видавничу справу» (Закон України, 7).
2.	Видавництво – спеціалізоване підприємство, основним видом діяльності якого є підготовка і випуск у світ видавничої продукції.	Закон України «Про видавничу справу» (Закон України, 6).
3.	Видавництво – це створене у відповідній організаційно-правовій формі підприємство, головним змістом діяльності якого є підготовка, випуск і реалізація різних видів друкованих, електронних та комбінованих видань.	Тимошик М. С. «Видавнича справа та редагування» (Тимошик, 11).

Перелічимо складові видавничої справи (Почепцов, 5) видавнича діяльність – сукупність організаційних, творчих, виробничих заходів, спрямованих на підготовку і випуск у світ видавничої продукції; виготовлення видавничої продукції – виробничо-технологічний процес відтворення визначеним тиражем видавничого оригіналу поліграфічними чи іншими технічними засобами; розповсюдження видавничої продукції – доведення видавничої продукції до споживача як через торговельну мережу, так і іншими способами.

Діяльність будь-якого видавництва складається з творчої, організаційно-виробничої та комерційної роботи. У будь-якому сучасному видавництві редакційно-видавничий процес

охоплює такі чотири етапи (Штангрет, 4) підготовчий; редакційний; виробничий; маркетинговий (розповсюдження й рекламування книжкової продукції).

Головною метою діяльності будь-якого видавництва чи видавничої організації є підготовка і випуск у світ інформаційного продукту. Інформаційна продукція – матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення потреб суб'єктів інформаційних відносин. Інформаційною послугою є діяльність з надання інформаційної продукції споживачам з метою задоволення їхніх потреб (Закон України, 8). Для кращого розуміння цього поняття розглянемо визначення, запропоновані в таблиці 2.

Таблиця 2

Поняття «інформаційна продукція»

№	Визначення	Автор
1	Інформаційна продукція – документи, інформаційні масиви, бази даних і інформаційні послуги, які є результатом функціонування інформаційних систем.	ГОСТ 7.0-99. Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения (ГОСТ 7.0-99, 13).
2	Інформаційна продукція – кінцевий результат інформаційно-бібліотечної діяльності, спрямований на задоволення інформаційних потреб користувачів і представлений у вигляді інформаційних продуктів та інформаційних послуг.	Захарова І. В., Філіпова Л. Я. «Основи інформаційно-аналітичної діяльності» (Захарова, 3).
3	Інформаційна продукція – матеріалізований результат інформаційної діяльності, що має на меті задоволення інформаційних потреб громадян, державних органів, підприємств, установ і організацій. Може бути об'єктом товарних відносин, що регулюються чинним цивільним та іншим законодавством.	(Юридичний словник-довідник, 12).

Видавничі установи видають конкретний вид інформаційного продукту – видавничий. Видавнича продукція – сукупність видань, призначених до випуску або випущених видавцем (видавцями) (Закон України, 6). Своєрідність та особливість будь-якого окремого виду видавничої продукції полягає в тому, що, з одного боку, за цілим рядом ознак він має свої специфічні особливості, а з

іншого – йому притаманно багато спільних рис, властивих будь-якому виданню. Класифікацію видавничої продукції детально висвітлено в Держаному стандарті України (ДСТУ 3017:2015, 1).

Науковець М. С. Тимошик розглядає книгу як основний предмет видавничої діяльності. Чітко окреслене це поняття також у Державному стандарті України. Книга – це видання у вигляді блоку скріплених у корінці аркушів друкованого матеріалу будь-якого формату в обкладинці чи оправі обсягом понад 48 сторінок (Тимошик, 11). Точне й повне тлумачення цього поняття й досі залишається темою для дискусій у світовому книгознавстві (Теремко, 10).

Отже, створення видавничої продукції – це мета діяльності будь-якого видавництва. Існує великий різновид видавничої продукції, проте основним та найпопулярнішим залишається книга. Проте тенденції розвитку сучасного суспільства сприяють зменшенню попиту на книгу та збільшенню – на використання електронних ресурсів.

Відповідно до статистики, розміщеної на сайті Ukrainian Reading and Publishing Data 2018 (Ukrainian Reading, 14), найчастіше респонденти віддають перевагу читанню соціальних мереж, Інтернет-ЗМІ, блогів, форумів (відповідно 34% та 27% читають їх щодня). Друковані книги читають щодня лише 8%, кілька разів на тиждень – 16%, електронні чи аудіокниги – відповідно 4% та 11%. Ніколи не читають друкованих книг 36% респондентів, ніколи не читають (не слухають) електронних чи аудіокниг 65% опитаних.

37% респондентів не прочитали за останній рік жодної друкованої книги, 36% прочитали від 1 до 5 книг, 14% – від 6 до 10 книг, 6% – від 10 до 25 книг, 4% – від 25 до 50 книг і тільки 2% – більше 50 книг. Жителі Західного і Південного регіонів частіше, ніж жителі Центрального і Східного регіонів, відповіли, що не прочитали за минулий рік жодної книги.

Для з'ясування проблеми малоначитаності підлітків Івано-Франківська та області ми провели анкетування в

соціальних мережах (створене у Google Forms), яке складалося з таких запитань: «Чи читаєш ти книги?», «Якщо не читаєш, то чому?», «Скільки книг у рік ти зазвичай читаєш?», «Який жанр літератури твій улюблений?», «Який твій вік?»

В опитуванні взяли участь 47 мешканців Івано-Франківська віком від 14 до 25 років. Найбільше опитано осіб віком 19-20 років, а найменше – 14-15 років. Статистику віку респондентів подаємо на рисунку 1.

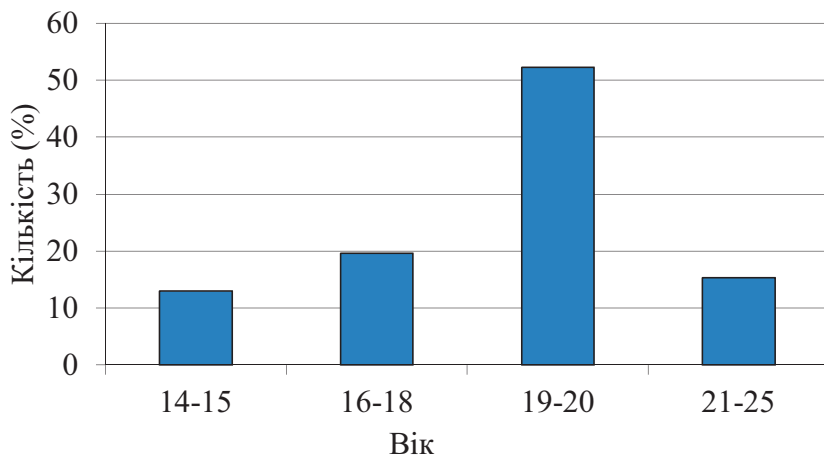

Рис. 1. Вік опитаних осіб

Серед 47 опитаних близько 60% відповіли, що читають книги, інші 40% читають рідко або взагалі не читають. Серед основних причин опитані назвали такі: брак часу, лень, незацікавленість у читанні, труднощі під час пошуку книги.

Якщо порівняти відповіді різних вікових категорій (рисунк 2), то можна помітити, що особи старші за 18 років читають більше 7 книг у рік; підлітки (14-17 років) зазвичай читають від 3 до 6 книг у рік, а часто й менше.

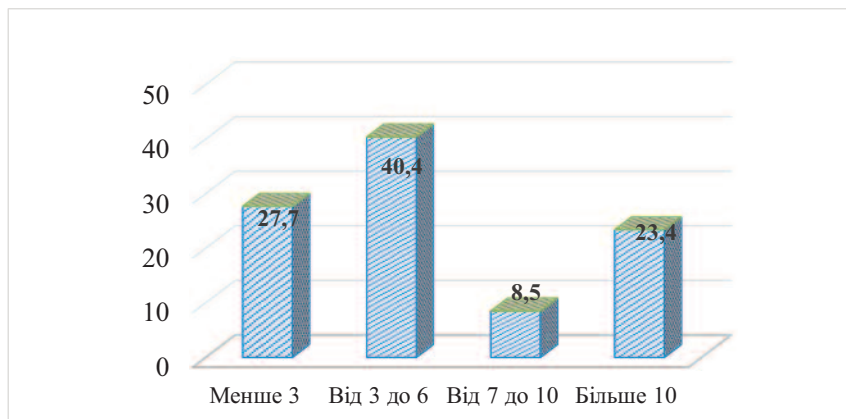

Рис. 2. Відповіді на запитання: «Скільки книг у рік ти читаєш?»

Для перевірки даних ми звернулися до працівників Книгарні «С» м. Івано-Франківська за статистикою віку покупців (відповідно до анкет, заповнених для отримання дисконтної карти у мережі їхніх магазинів). Результати дослідження подаємо на рисунку 3.

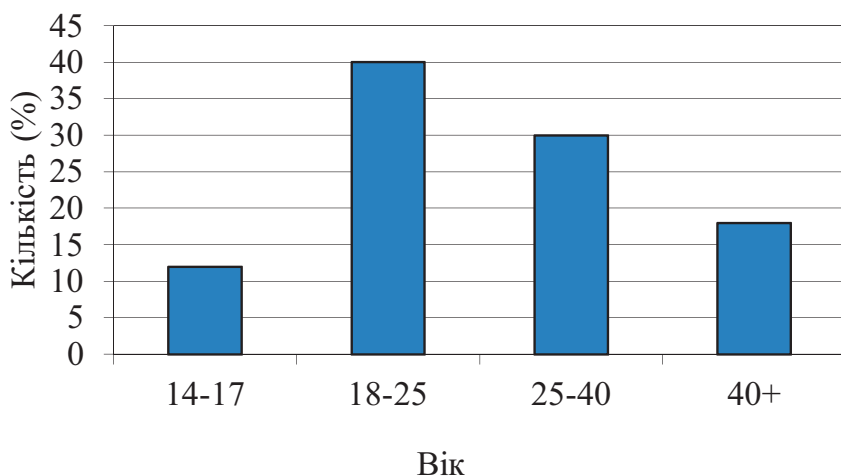

Рис. 3. Статистика віку покупців

На запитання про улюблений літературний жанр опитані особи відповіли так: 57,4% – художній; 23,4% – психологічний; 12,8% – мотиваційний; 4,3% – науковий та 2,1% – інші літературні жанри. За результатами опитування подаємо рейтинг 10 найбільших за тиражем творів за останніх 50 років («Біблія», «Червона книжечка» або збірник висловів китайського лідера Мао Цзедун, книги про Гаррі Поттера Джоан Роулінг, фентезі-епопея – «Володар перснів», «Сутінкова сага» Стефані Маєр, «Код Да Вінчі» Дена Брауна, «Алхімік» Пауло Коельо, роман «Віднесені вітром» Маргарет Мітчел, «Думай і багатій», заснована на журналістському досвіді Наполеона Хілла, «Щоденник Анни Франк») (Ukrainian Reading, 14).

З метою заохочення до читання для мешканців м. Івано-Франківська проведено такі заходи: зустрічі із авторами, презентації книг, лекції та конкурси, інтерв'ю на радіо та телебаченні тощо. Більшість цих заходів проходять у Книгарні «Є» та на нещодавно відкритій мистецькій локації «Вагабундо», яка заснована за сприяння письменника Юрія Андруховича.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищесказане, в Івано-Франківську особи шкільного віку (саме 14-17 років) читають книги рідше, ніж всі інші мешканці міста. Улюбленими серед молоді є жанри художньої літератури. Для підвищення рівня читання підлітків пропонуємо організовувати різноманітні книжкові ярмарки; проводити літературні зустрічі для ознайомлення з різними авторами та жанрами сучасної літератури; заохочувати до прослуховування аудіокниг; постійно оновлювати у школах фонди художньої літератури, обов'язкової для прочитання.

Проблема книгочитання – загальноукраїнська. Проведене в Івано-Франківську дослідження засвідчило, що ця проблема стосується в першу чергу осіб шкільного віку (14-17 років). Серед причин виокремлюємо такі: брак часу, лень, незацікавленість у читанні, а також труднощі пошуку відповідної книги.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. [Чинний від 2016-07-01]. Вид. офіц. Київ, 2016. 42 с.
2. Єжижанська Т. Комунікація видавництва очима читачів: оцінка відвідувачів найбільших книжкових заходів України. *Вісник Книжкової палати*. 2018. № 4. С. 5-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2018_4_3.
3. Захарова І. В., Філіпова Л. Я. Основи інформаційно-аналітичної діяльності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 335 с. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/l_1437_70481632.pdf
4. Планування, облік, калькулювання та аналіз собівартості видавничої і поліграфічної продукції (для потреб управлінського обліку та аналізу діяльності підприємства) : навч. посіб. / А. М. Штангрет та ін. Львів: Українська академія друкарства, 2008. 410 с. URL: https://pidruchniki.com/92599/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/planuvannya_oblik_kalkulyuvannya_ta_analiz_sobivartosti_produktsiyi_pidpriemstv_vidavnichopoligr_afisnoyi_galuzi.
5. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика: навч. посіб. для студентів ВНЗ, аспірантів, викладачів. Київ, 2008. 663 с. URL: https://pidruchniki.com/1584072017458/politologiya/informatsiyna_politika.
6. Про видавничу справу: Закон України від 05.06.1997 р. № 1554-VII. Дата оновлення: 06.09.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/318/97-%D0%B2%D1%80>.
7. Про внесення змін до Закону України «Про видавничу справу»: Закон України від 01.07.2014 р. № 318/97 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1554-18>.
8. Про інфомацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Дата оновлення: 25.04.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2657-12>.
9. Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 04.02.1998 р. № 75/98. Дата оновлення: 04.07.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80>.

10. Теремко В. І. Унікальність книги як стратегічний феномен ефективної видавничої діяльності. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2010. № 4. С. 67-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2010_4_9.

11. Тимошик М. С. Видавнича справа та редагування : курс лекцій для студ. вищ. навч. закл., які навч. за спец. «Журналістика». Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. Київ, 2002. 98 с. URL: <https://issuu.com/vsrjournal/docs/vydavnychaspravatymoshik>.

12. Юридичний словник-довідник. URL: <https://subject.com.ua/pravo/dict/index.html>.

13. ГОСТ 7.0-99. Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения. [Чинний від 2000-07-01]. Вид. офіц. Москва : Госстандарт России, 2000. 23 с.

14. Ukrainian Reading and Publishing Data 2018. URL: <http://data.chytomo.com/chytannya-v-ukrayini/#header-3>.

REFERENCES

1. DSTU 3017:2015. *Vydannia. Osnovni vydy* [The publication. The main types]. [Chynnyi vid 2016-07-01]. Vyd. ofits. Kyiv, 2016, 42 [in Ukrainian].

2. Yezhyzhanska, T. (2018). *Komunikatsiia vydavnytstv ochyma chytachiv: otsinka vidviduvachiv naibilshykh knyzhkovykh zakhodiv Ukrainy*. [Communication of publishing houses through the eyes of readers: assessment of visitors of the largest book events in Ukraine]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 4, 5-12. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2018_4_3. [in Ukrainian].

3. Zakharova, I. V. & Filipova L. Ya. (2013). *Osnovy informatsiino-analitychnoi diialnosti* [Basics of information and analytical activities]: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 335 Retrieved from http://www.dut.edu.ua/uploads/1_1437_70481632.pdf [in Ukrainian].

4. *Planuvannia, oblik, kalkuliuvannia ta analiz sobivartosti vydavnychoi i polihrafichnoi produktsii (dlia potreb upravlinskoho obliku ta analizu diialnosti pidpriemstva)* (2008). [Planning, accounting, calculation and analysis of the cost of publishing and printing products (for the needs of management accounting and analysis of the enterprise)]: navch. posibnyk / A. M. Shtanhret ta in. Lviv: Ukrainska akademiia drukarstva, 410. Retrieved from : https://pidruchniki.com/92599/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/planuvannya_oblik_kalkulyuvannya_ta_analiz_sobivartosti_produktsiyi_p_idpriemstv_vidavnychopoligrafisnoyi_galuzi [in Ukrainian].

5. Pocheptsov, H. H. (2008). *Informatsiina polityka* [Information policy]: navch. posib. dlia studentiv VNZ, aspirantiv, vykladachiv. Kyiv, 663. Retrieved from : https://pidruchniki.com/1584072017458/politologiya/informatsiyna_politika [in Ukrainian].

6. *Pro vydavnychu spravu* [About publishing]: Zakon Ukrainy vid 05.06.1997 r. № 1554-VII. Data onovlennia: 06.09.2018. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/318/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

7. *Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro vydavnychu spravu»* [On Amendments to the Law of Ukraine «On Publishing»]: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 318/97. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1554-18> [in Ukrainian].

8. *Pro infomatsiiu* [About the information]: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657-XII. Data onovlennia: 25.04.2019 Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2657-12> [in Ukrainian]

9. *Pro Kontseptsiiu Natsionalnoi prohramy informatyzatsii* [About the Concept of the National Informatization Program]: Zakon Ukrainy vid 04.02.1998 r. № 75/98. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

10. Teremko, V. I. (2010). Unikalnist knyhy yak stratehichniy fenomen efektyvnoi vydavnychoi diialnosti. [The uniqueness of the book as a strategic phenomenon of effective publishing]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. 4. 67-72.

Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2010_4_9. [in Ukrainian].

11. Tymoshyk, M. S. (2002). *Vydavnycha sprava ta redahuvannia* [Publishing and editing]: kurs leksii dlia stud. vyshch. navch. zakl., yaki navch. za spets. «Zhurnalistyka». Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv, 98. Retrieved from <https://issuu.com/vsrjournal/docs/vydavnychaspravatymoshik> [in Ukrainian].

12. *Yurydychnyi slovnyk-dovidnyk*. Retrieved from <https://subject.com.ua/pravo/dict/index.html> [in Ukrainian].

13. HOST 7.0-99. (2000). *Informatsyonno-byblyotechnaia deiatelnost, byblyohrafiya. Termyny y opredeleniya* [Information and library activities, bibliography. Terms and Definitions] [Chynnyi vid 2000-07-01]. Vyd. ofits. Moskva : Hosstandart Rossyy, 23. [in Russian].

14. Ukrainian Reading and Publishing Data (2018). Retrieved from <http://data.chytomo.com/chytannya-v-ukrayini/#header-3> [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлені поняття «видавнича діяльність», «видавнича установа», «інформаційний продукт», «книга».

З'ясовано, що діяльність будь-якого видавництва складається з творчої, організаційно-виробничої та комерційної роботи. У сучасному видавництві редакційно-видавничий процес охоплює такі чотири етапи: підготовчий; редакційний; виробничий; маркетинговий (розповсюдження й рекламування книжкової продукції).

Існує велика кількість видавничої продукції, проте найбільш популярною залишається книга. Тенденції розвитку сучасного суспільства сприяють зменшенню попиту на книги та збільшенню – на використання електронних ресурсів. Добре сфокусовані видавничі стратегії мають у своїй основі знання про ставлення читача до книги, про процес читання, про вплив книги на читача. Ця проблема набула особливої актуальності у зв'язку з появою нових комунікаційних засобів і форм дозвілля, які суттєво обмежили увагу людини до книги.

Здійснено спробу проаналізувати зацікавленість у читанні книг серед молоді міста Івано-Франківська. За допомогою анкетування з'ясовано думку молодих людей про читання, надано статистику книгарні «Є» щодо вподобань покупців, а також вибору певного жанру літератури. Зазначено основні причини незацікавленості в читанні та запропоновано шляхи подолання проблеми.

Подано характеристику видавничої продукції як каналу комунікації в сучасному суспільстві та шляхи подолання малоначитаності серед молоді Івано-Франківська.

Проведене дослідження встановило, що мало читають особи шкільного віку (14-17 років), які назвали такі причини: брак часу, лень, незацікавленість у читанні, а також труднощі пошуку відповідної книги.

Ключові слова: *видавнича діяльність, видавнича установа, інформаційний продукт, книга.*

АННОТАЦИЯ

В статье изложены понятия «издательская деятельность», «издательское учреждение», «информационный продукт», «книга».

Выяснено, что деятельность любого издательства состоит из творческой, организационно-производственной и коммерческой работы. В современном издательстве редакционно-издательский процесс охватывает такие четыре этапа: подготовительный; редакционный; производственный; маркетинговый (распространение и рекламирование книжной продукции).

Существует большое количество издательской продукции, однако самым популярным остается книга. Тенденции развития современного общества способствуют уменьшению спроса на книгу и увеличению – на использование электронных ресурсов. Хорошо сфокусированы издательские стратегии имеют в своей основе знания об отношении читателя к книге, о процессе чтения, о влиянии книги на

читателя. Эта проблема приобрела особую актуальность в связи с появлением новых коммуникационных средств и форм досуга, которые существенно ограничили внимание человека к книге.

Предпринята попытка проанализировать заинтересованность в чтении книг среди молодежи города Ивано-Франковска. С помощью анкетирования установлено мнение молодых людей о чтении, предоставлена статистика магазина «Е» о предпочтениях покупателей, а также выборе определенного жанра литературы. Названы основные причины незаинтересованности молодежи в чтении и предложены пути преодоления проблемы.

Представлена характеристика издательской продукции как канала коммуникации в современном обществе и пути преодоления малоначитанности среди молодежи Ивано-Франковска.

Проведенное исследование установило, что мало читают лица школьного возраста (14-17 лет), которые назвали такие причины: нехватка времени, лень, незаинтересованность в чтении, а также трудности поиска соответствующей книги.

Ключевые слова: издательская деятельность, издательское учреждение, информационный продукт, книга.

УДК 784.35

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-285-315>

**STUDENT'S SELF-GOVERNMENT AS AN
ENVIRONMENT FOR THE FORMATION OF SOCIO-
CULTURAL ACTIVITY OF YOUTH: HISTORICAL
DISCOURSE**

**СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК
СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ
АКТИВНОСТІ МОЛОДІ: ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС**

**СТУДЕНЧЕСКОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ КАК СРЕДА
ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ
АКТИВНОСТИ МОЛОДЕЖИ: ИСТОРИЧЕСКИЙ
ДИСКУРС**

Алла Зленко,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри

документознавства

zlenko.am@ukr.net

[https://orcid.org/0000-0002-](https://orcid.org/0000-0002-5586-3984)

5586-3984ДВНЗ

«Переяслав-Хмельницький

державний педагогічний

університет імені Григорія

Сковороди», м. Переяслав-

Хмельницький,

вул. Сухомлинського, 30,

Київська обл., Україна, 08401

Alla Zlenko,

Ph.D. in Historical sciences,

Associate professor of

Department of scientific

discipline of documentation

zlenko.am@ukr.net

[https://orcid.org/0000-0002-](https://orcid.org/0000-0002-5586-3984)

5586-3984SHEI

«Pereiaslav-Khmelnyskyi

Hryhorii Skovoroda

StatePedagogical University»,

30, Sukhomlynskoho Str.,

Pereiaslav-Khmelnyskyi, Kyiv

region, Ukraine, 08401

Олена Ісайкіна,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри
документознавства
isaykina.od@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6370-7546>ДВНЗ
«Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені Григорія
Сковороди», м. Переяслав-
Хмельницький,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401

Olena Isaikina,

Ph.D. in Historical sciences,
Associate professor of
Department of scientific
discipline of documentation
isaykina.od@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6370-7546>SHEI
«Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda
StatePedagogical University»,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv
region, Ukraine, 08401

АНОТАЦІЯ

Поняття «самоврядування» визначається як соціальний інститут, що забезпечує цілісність суспільного організму, виявлення інтересів і волі різних спільнот, участь усіх верств населення у здійсненні влади, прийнятті управлінських рішень і їхньої реалізації. Самоврядування базується на тих самих принципах, що й демократія: пріоритет більшості, формальна рівність, вільне виявлення інтересів, загальноприйняті права й обов'язки, поєднання елементів представництва та прямого волевиявлення. Студентське самоврядування як один з найдієвіших напрямків соціального становлення молоді на території нашої держави бере початок з другої половини XIX - поч. XX ст. В соціально-політичних умовах розвитку країни цього періоду студентські автономні кооперації стали основою сучасних студентських організацій. Особливістю цих об'єднань була організація культурно-освітньої діяльності, а також активна боротьба за демократію та автономію університету, захист прав та інтересів студентів.

Історичне походження сучасної моделі студентського самоврядування можна простежити з останніх років

Радянського Союзу, розвитку молодіжного руху опору та політизації студентського середовища. Здатність до самоорганізації та рішучість молодих людей свідчать про те, що народження в Україні нового покоління акумулювало необхідні ресурси для іншого шляху національного розвитку.

Студентське самоврядування у ЗВО – це особлива форма самостійної суспільної діяльності студентів і аспірантів з реалізації функцій управління життям студентського колективу у відповідності з метою і задачами, що стоять перед ним. Метою студентського самоврядування є створення умов для самореалізації особистості студентів і формування в них організаторських навичок, лідерських якостей, відповідальності за результат своєї праці тощо. Діяльність органів студентського самоврядування спрямована на удосконалення навчального процесу, підвищення його якості, забезпечення виховання духовності та культури студентів, зростання у студентської молоді соціальної активності.

Використання всіх можливостей студентського самоврядування згідно з чинним законодавством дозволить: налагодити ефективну співпрацю між адміністрацією ЗВО і студентами з широкого спектру питань; створити додаткові умови для зростання якості підготовки фахівців у системі професійної освіти в Україні; забезпечити подальшу інтеграцію національної освітньої системи до європейського та світового освітнього простору.

Таким чином, з огляду на вищевказане, можна стверджувати, що від того, наскільки буде усвідомлена необхідність в ефективній системі студентського самоврядування в Україні, значною мірою залежить успішність подальшої інтеграції нашої держави до європейського та світового освітньо-наукового простору.

Ключові слова: *історія розвитку самоврядування, студентське самоврядування, заклади вищої освіти, соціалізація, комунікація, світовий освітній простір.*

Formulation of the problem. The urgency of the topic is due to the growing influence of political and cultural factors on the social activity of students, as well as the public demand for new political leaders with a national-state worldview in the course of dynamic political transformations in Ukraine. Today requires not just raising the level of professionalism of graduates, but the fastest transition to training specialists of a qualitatively new type, able to respond effectively and flexibly to changes in social, economic and technological conditions of production. The upbringing of young people should be based on the cultural and historical experience of their people, their traditions, customs, rites, centuries-old wisdom and spirituality. During the student age there are significant changes in the structure of personality, in particular, in self-awareness and moral and value orientations. It is a question of activization in young men and women of social and moral development, formation of a clear system of values, ideals, beliefs, awareness of «I» and ethnicity, the national belonging. Student government in higher education operates to ensure that students fulfill their responsibilities and protect their rights and promotes the harmonious development of the student's personality, forms in him the skills of the future organizer, leader. The activities of student self-government bodies are aimed at improving the educational process aimed at quality education, education of spirituality and culture of students, growth in student youth of social activity and responsibility for the task. The benefits of an effective system of student self-government go beyond the education system, contributing not only to the optimization of the educational process in higher education, but also the socialization of youth, development of communication, management skills, culture of the younger generation.

Analysis of recent research and publications. The study of historical aspects of the problem of social activity of students and the formation and development of primary student groups in the universities of Ukraine during the XIX-XX centuries. devoted to the works of scientists M. Davydyuk (Davydyuk, 2015),

K. Tribulkevych (Tribulkevych, 2016), M. Mandryk (Mandryk, 2015) and others. Researchers study the impact of student government on the formation of leadership qualities, humanistic orientation of students, the quality of professional training, the formation of the foundations of management culture of student youth, the formation of value orientations. The problem of socialization of youth on a wide factual array is analyzed in the publications of L. Sheina (Sheina, 2018).

Student organizations and their impact on the democratization of higher education were studied by E. Borodin, T. Tarasenko (Borodin-Tarasenko, 2010), O. Kin (Kin, 2011), T. Finikov (Finikov, 2012). The principles of self-government as a social phenomenon were analyzed in the works of S. Zubchenko (Zubchenko, 2018); problems of student self-government in the dimension of social pedagogy were studied by V. Kurylo, S. Savchenko (Kurylo-Savchenko, 2005).

All these researchers are convinced that student self-government will prepare young people who will respond flexibly to the changing demands of society.

The analysis of modern research allows us to conclude that there is a certain concentration on the institutional and legal basis of student government and some underestimation of its socio-cultural nature. Therefore, it is important to study the innovative potential of student organizations as a tool for increasing civic participation, political culture of youth, the formation of youth elite in the context of involving a particularly mobile social group – students – in European integration processes in modern Ukraine.

Research methodology. During the writing of the article the methods of analysis and synthesis, system approach, statistical analysis, generalization and structuring were used.

The purpose of the study – based on the analysis of student government as an environment for the formation of socio-cultural activity of youth, to theoretically substantiate and determine the historical, socio-pedagogical and socio-cultural conditions of student development in the university environment.

The realization of this goal requires the solution of the following tasks: to systematize conceptual approaches to understanding student self-government and to determine the methodological bases of research of features of formation of value orientations of student youth by means of student self-government; to study the history of development and the current state of organizational and innovative support of student government in the context of education of the national elite in the field of higher education; to carry out the applied analysis of instrumental possibilities of student's self-government taking into account change of motivational orientations of modern youth.

Presentation of the main research material. The term «self-government» has a long historical tradition. Since the end of the XIX century. it is used as a reflection in the public consciousness of the tendency to overcome the alienation of society from power. Self-government, on the one hand, is based on the fundamental interests of all social groups and strata of society, on the other hand - it is differentiated, related to the specific interests of different social groups. Thus, self-government is a system of relations and interactions between people and in the process of exercising power (Davydyuk, 2015: 24).

Self-government can be seen as a social institution that ensures the integrity of the social organism, the expression of interests and will of different communities, the participation of all segments of the population in the exercise of power, management decisions and their implementation.

Student self-government as one of the most effective areas of social development of youth in our country dates back to the second half of the nineteenth – early twentieth century. XX century Having a natural tendency to be active, students became members of social movements and organizations during the 1917 revolution. As a result, in October 1918, at the first All-Russian Congress of Workers 'and Peasants' Youth Unions, the Young Communist League of Ukraine (Leninist Communist Youth Union) was formed.

The goals of the union included the propaganda of communist ideas; protection of youth interests; creation of the communist international of youth. Students began to defend their interests at the pedagogical councils of higher educational institutions, to participate in the awarding of scholarships and material benefits; to ensure order during training sessions and during breaks (Tribulkevych, 2016: 140).

Until 1929, in the history of student government there was a certain democratization of student life in Soviet higher education, which by the mid-1950s was replaced by the implementation of student activity in a strictly regulated ideological field.

At the same time, in the post-war period the tendency of total control of public and private life of students weakens. Democratization of public life determines the democratization of higher education institutions; the participation of students in the management of a higher educational institution causes the intensification of student activity in various spheres: educational, scientific, artistic, sports, labor, etc. Although the heads of the higher education institution and the Komsomol organization continued to play a key role, the idea of student self-government was developed and implemented in numerous self-government structures: the student council; housing, cult, medical, sanitary, sports commissions; student scientific society, design bureau; student sports club; student construction teams; circles of different directions; interclubs, etc. (Tribulkevich, 2016: 150).

80s of the twentieth century. characterized by the mass of student self-government, when most students are involved in self-government structures; student governing bodies are endowed with powers identical to the official management structures, which on the one hand gives students the opportunity to manage all spheres of life in higher education, but on the other – duplicates the existing management staff without taking into account the specifics of the youth environment; the declarative nature of student activity is activated, which does not always have a qualitative result (Tribulkevich, 2016: 198).

Among the specific features of the student movement of the late 1989-1991, scholars included the accelerated politicization of students, the struggle for deideologization and demilitarization of the educational process, higher school reform, abolition of the state exam on the history of the CPSU, «Marxism-Leninism» manifested in open opposition Universities, hunger strikes, strikes, boycotts of students of the universities of Lviv, Kyiv and Chernivtsi (Mandryk, 2015: 94).

In the course of the research it was established that a functionally effective system of student self-government bodies was formed in the 1990s. With the collapse of the USSR, the Komsomol lost its ideological value and students were forced to find a new form of association for self-realization and full participation in the life of universities. During the independence of Ukraine, student self-government took a new form. A clear embodiment of this is the All-Ukrainian Student Council – the most significant part of student government, which moves to a new quality level of self-government, increases the level of attention to legislative initiatives in the field of education, science and youth policy. Its purpose is to promote the development of student self-government, to establish cooperation between public authorities and local self-government and to unite students (Trybulkevych, 2016: 223).

The first international legal instrument on self-government was the «Universal Declaration of Human Rights» (adopted and proclaimed by a resolution of the UN General Assembly of December 10, 1948). Article 23 of this document declares: «Everyone has the right to take part in the government of his country, directly or through freely chosen representatives. Everyone has the right of equal access to public service in his country. The will of the people should be the basis of government power» (Davydyuk, 2015). Currently, student government is based on the Constitution of Ukraine, international regulations and regulations of the Ministry of Education and Science of Ukraine. The Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine» On Higher Education «on Student Self-Government Issues» of 2010 was

essential for the development of student self-government. He enshrined the basic provisions of student participation in the organization of university management.

Today, student self-government in higher education is a democratic institution, a form of education of young students, which involves active participation of students in the preparation, adoption and implementation of management decisions on the life of higher education and its individual units, protection of students' rights and interests, professional competencies, inclusion of students in various types of socially significant activities.

Modern education, the system of educational institutions, a single educational institution, cannot develop in an isolated environment, to be isolated from society. Creating conditions for the development of creative activity of people in various spheres of life, ensuring interested, responsible and conscious participation in the management of public affairs is the goal of self-government. This goal stems from the objective and subjective needs of people. Both individuals and entire social groups need to independently manage their activities, seek to realize themselves in it. For a long time in our society this need could not be met. Under an authoritarian regime, participation in government was formal for the majority of the population. Today, due to the democratization of public life, this possibility is becoming real.

The formation of the information society actualizes the social purpose of youth, as the most mobile and creative age group, in building the culture of the post-industrial era. A special role in this falls on the student youth, on the socio-civic values and quality of professional, scientific training which depends not only on the future of their own country, region, world, but also the prospects of global humanity.

Student youth differs from other youth groups by a high level of socio-cultural development. It is characterized by: social cognition, ie knowledge about oneself, about relationships with other people; assimilation of social and cultural values; knowledge of the structure of society and the role of individual social

institutions; mastering general and professional knowledge, practical experience, formation of value orientations and attitudes; acquisition of life and spiritual and moral orientations, ethics of behavior; social communications; inclusion in an active, creative environment of professional activity (Davydyuk, 2015).

Participation in student self-government is a successful condition for the socio-cultural development of student youth. One of the conceptual tasks of student government is the maximum use of creative and intellectual potential of each student, self-actualization of the future specialist, the formation of skills of self-organization and self-management of students. The range of their activities extends to the defense of the rights and interests of students, the organization of student leisure, cultural events, health and sports activities, creating favorable conditions for learning and living, involvement in scientific activities and others.

During the activity, members of the student self-government develop their leadership and management qualities, responsibility and independence are formed. Working in a creative team, each student tries to evaluate not only the work of others, but also their own. Therefore, in order to form the qualities necessary for the formation of personality, it is necessary to involve students in the work of student self-government bodies. Thus, student self-government in its activities covers all areas in which the content of the process of socialization and cultural development of the individual (activity, communication and self-awareness) and creates the necessary conditions for the process of socialization of student youth (Yazlovetska, 2011).

Regulation of the process of socialization and social education of student youth takes place during socio-pedagogical activities in universities and the open field of leisure. Implementation is due to the content of socio-pedagogical paradigm – the trinity of social processes of social development of the individual, human inclusion in society, pedagogical transformation of society, based on the guiding principles of culturological approach to social pedagogy, the subject of which is social education, group, society in all spheres

of society activity – scientifically substantiated culturally appropriate regulation of social education in all spheres for the purpose of non-compulsory acquisition and development of sociality of subjects of society (Maksimovska, 2015).

In particular, it is necessary to distinguish the following types of socialization:

- psychological (occurs in the process of expanding the circle of communication of students, during participation in special thematic trainings of psychological direction);
- gender (participating in student government, young people not only learn the roles of leaders, activists, initiators and organizers, but also consciously explore issues of gender identification, debunk gender myths and stereotypes);
- political (occurs during participation in various political events through awareness of the role and importance of political processes, events and phenomena);
- legal (provides for the formation of a civic position, mastering the system of knowledge on domestic and international law);
- economic (occurs during participation in thematic games and solving current financial issues that arise in the activities of student government);
- environmental (involves direct participation in the organization and conduct of economic activities aimed at improving the environment);
- humanitarian (involves the development of moral qualities, understanding of the processes of development of society and the role of their own contribution to social development);
- communicative and informative (occurs in the process of work, when students have to spend a lot of time together, resolving disputes, compromising, as well as in cooperation with various departments of universities, other organizations and institutions);
- cultural (provides for the activation of the cultural life of student youth, their involvement in world values, the search for and support of young talents, giving them the opportunity to realize their creative potential);

– cross-cultural (occurs in the process of communication between different cultures. One of the factors that requires the presence and widespread use of cross-cultural socialization is the globalization of the modern world, which involves the spread of common technologies, ideas, values, needs, standards of behavior etc. However, too fast pace of the process comes into conflict with national characteristics, which still remain in a rapidly changing world);

– linguistic, valueological, moral and ethical (Sheina, 2018).

Student self-government as an essential characteristic of democratically-minded educational institutions requires appropriate conditions of organizational, content, economic, personnel nature for the implementation of student initiatives. Most researchers emphasize such principles of self-government as voluntariness, taking into account individual characteristics; The main forms of self-government are conferences, seminars, meetings, discussions, schools of self-government, competitions, hikes, expeditions, the main methods of activity – delegation of powers, change of executive functions and responsibilities, reporting, decision-making by agreement and consultation; basic means – science, moral and material values, personalities (Davydyuk, 2015).

Student government not only represents the student community of its higher education institution, but is also designed to act effectively in a multi-vector format: from the protection of students' rights to the rational organization of their leisure. Today, student self-government bodies function in almost every higher education institution in the country. The range of their activities extends not only to the organization of cultural and recreational activities and solving current student issues, but also to accommodation in dormitories, deductions, the appointment of social scholarships.

Participation in the work of student government is not only a practical school for the application of theoretical skills acquired during educational activities, an important factor in the formation of management and leadership development, but also the main

mechanism for involving students in all areas and types of socio-cultural development. Student government is one of the most effective areas of social development of young people. Modern education, the system of educational institutions, a single educational institution, cannot develop in an isolated environment, be isolated from society (Babich, 2012).

In modern Europe, students are quite active in ensuring the quality of higher education and the management of higher education institutions, which is carried out, in particular, through student government. Such collective, solidary participation is considered by the management of educational institutions and officials of the education system not only as an additional guarantee of adequacy of educational services to the requirements of their recipients (students and employers), but also as a significant factor in socialization, growth of political and legal culture and social activity. students in practice to get acquainted with the functioning of the educational institution (through participation in the preparation and adoption of certain decisions within the university) and the system of representative democracy (on the example of elected bodies of student government).

In Ukraine, on the other hand, the functioning of student self-government institutions is rather inefficient, both for solving student problems and from the point of view of optimizing the educational process. One of the most significant obstacles remains the almost complete dependence of student self-government institutions (student self-government, trade unions, professional and public associations, university media, etc.) on the university administration. Thus, given the need to ensure the progressive development of higher education in Ukraine, the problem of weakness of the institution of student self-government needs an immediate solution (Zubchenko, 2018).

Currently, student government is based on the Constitution of Ukraine, international regulations and regulations of the Ministry of Education and Science (hereinafter – MES) of Ukraine. The main legal acts that regulate the activities of student government in

Ukraine are: the Law of Ukraine «On Higher Education» of December 7, 2017 (Article 40) (ZUPVO) and the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of November 15, 2007 № 1010 «On Approval of the Model Regulations on Student Self-Government in Higher Educational Institutions of Ukraine» (NMONU).

At the level of educational institutions, student self-government is regulated by:

- The charter of the higher educational institution (adopted by the highest collegial body of public self-government of the university – the general meeting (conference) of the labor collective, including elected representatives from among the persons studying at the higher educational institution – at the request of the Academic Council of the university;

- Regulations on student self-government in the university (approved by the highest body of student self-government of the university – the general meeting (conference) of persons studying at the university – and approved by the highest collegial body of public self-government of the university);

- acts of the student self-government bodies themselves, adopted in accordance with the legislation of Ukraine and the above documents (Zubchenko, 2018).

This legislation in the field of student self-government is not without certain shortcomings that negatively affect its effectiveness. «Regulations on student self-government in higher educational institutions of Ukraine» (PPSS) regulates the procedure for the establishment and operation of student self-government in higher educational institutions of Ukraine.

Student self-government in a higher education institution is a state-guaranteed right of students, cadets, external students, assistant trainees, interns, clinical residents (hereinafter – students) to decide independently or through representative bodies on issues related to their powers. Students who study at a higher educational institution in all forms of education take part in student self-government. Every student has the right to elect and be elected to student self-

government bodies. Student self-government bodies are created on a voluntary elective basis at the initiative of students and are part of the public self-government of a higher education institution (PPSS).

In their activities, student government bodies are guided by the legislation of Ukraine, decisions of the specially authorized central executive body in the field of education and science, the relevant central executive body, which has a higher education institution, the Charter of the higher education institution and the Regulations on student self-government. institution. The list of powers of student self-government bodies is determined by the «Regulations on student self-government in a higher educational institution» (hereinafter – the Regulations) and is agreed with the management of the higher educational institution.

In their activities, student self-government bodies do not duplicate the work of the primary trade union organization of students, but cooperate with it. Student self-government bodies may cooperate with student self-government bodies of other educational institutions and youth organizations whose activities are not of a political or religious nature. Student self-government bodies are free from the interference of political parties and movements, public and religious organizations.

The management of the higher educational institution is obliged to create conditions for ensuring the activity and development of student self-government. According to the Law of Ukraine «On Higher Education», representatives of student government and primary trade unions of students have the right to participate in the work of collegial bodies of higher education and its structural units.

The purpose of student government is to create conditions for self-realization of students and the formation of their organizational skills, leadership skills, responsibility for the results of their work, etc. (PPSS). The activities of student self-government bodies are aimed at improving the educational process, improving its quality, ensuring the education of spirituality and culture of students, the growth of social activity in student youth.

The main tasks of student government: protection of the rights and interests of students; ensuring that students perform their duties; promotion of educational, scientific and creative activities of students; assistance in improving the living and recreation conditions of students; promoting the creation of various student groups, societies, associations, interest clubs and coordinating their activities; cooperation with student self-government bodies of other higher educational institutions; promoting the employment of graduates of higher educational institutions and attracting students to secondary employment in their free time; ensuring participation in solving issues of international student exchange.

Student government is carried out at the level of higher education institution, its structural units (faculty (institute), department), course, academic group, specialty groups, dormitory, campus, taking into account the type and specifics of higher education (PPSS). At all levels, student governments are elected. Their formation (by secret or open ballot) and the term of office are determined by the Regulations on student self-government in the relevant higher education institution. The primary structural unit of student self-government is created at the level of the academic group.

The highest body of student self-government is a general meeting or conference of students of a higher educational institution, which:

- adopt Regulations on student self-government in higher education, which determines the structure, powers and procedure for electing executive bodies of student self-government, the procedure for reporting and informing students about the current activities of student self-government bodies;
- form and approve the composition of the executive body of student self-government and elect its chairman (deputies), determine the term of their powers; the executive body of student self-government is collegial on the basis of equal representation from all bodies of student self-government of lower levels;

- together with the primary trade union organization of students determine the procedure for electing representatives from among students to the highest collegial body of public self-government, the academic council of the higher education institution and their structural units (general meeting or conference of the higher education institution);
- at least once a year hear the reports of student self-government bodies and make a decision on their activities;
- consider the most important issues of student life, outlined the main tasks of student government (PPSS).

An extraordinary conference (general meeting) is convened at the request of 10 percent of students of a higher educational institution or in other cases, if it is provided by the Regulations on student self-government in a higher educational institution.

The head of the executive body of student self-government of the appropriate level: organizes the work and is responsible for the effectiveness of the executive body of student self-government; represents the interests of the student community; may participate in the work of other collegial, working bodies and commissions of the higher educational institution; delegates its powers to the deputy; provides the organization of the general meeting or conference of students; initiates the holding of an extraordinary general meeting or conference; has the right to receive the necessary information from the administration and student government to carry out its activities; has other rights and responsibilities provided by the Regulations on student self-government in higher education (PPSS).

The secretary of the executive body of student self-government keeps minutes of meetings, keeps records of execution of decisions, is responsible for document circulation. The chairman and secretary of the executive body of student self-government are responsible for keeping the documentation of the body of student self-government. Sectors (commissions) may be created at the executive body of student self-government in accordance with the direction of work. Meetings of the executive body of student self-

government are held at least once a month and are considered valid if they are attended by at least two-thirds of the number of elected members. The executive body makes decisions by a simple majority of votes.

The meeting of the executive body of student self-government is chaired by the chairman or, on his behalf, the deputy. The course of the meeting is recorded in the minutes, which are signed by the chairman (deputy) and the secretary.

Student government bodies of all levels are controlled and accountable to general meetings or conferences of the respective levels. In their activities, student self-government bodies are guided by legislation, decisions of the specially authorized central executive body in the field of education and science and the relevant central executive body, which is in charge of the higher education institution, the statute of the higher education institution. Decisions of student self-government bodies within their powers are brought to the notice of the administration of the appropriate level. A cooperation agreement may be concluded between the student self-government bodies, the primary trade union organization of students and the management of the higher educational institution.

Student self-government bodies have the right to: receive from the administration advisory support and information necessary to perform their tasks; to address proposals, applications, petitions to the administration of the relevant level and student self-government bodies of all levels regarding issues within the competence of this body, and to receive answers to the issues raised; to conduct a constructive dialogue with the administration of the higher education institution on the actions of officials, heads of departments, student self-government bodies, if they violate the rights of students, to file complaints about their actions in accordance with the Law of Ukraine «On Citizens' Appeals», demand response to complaints ; to delegate representatives to the All-Ukrainian Student Council under the Ministry of Education and Science of Ukraine (PPSS).

Bodies of student self-government are obliged: to ensure observance of the rights and interests of students, to promote performance by students of the duties; to raise problems of Students before administration; report to the student community of the appropriate level on their activities; to promote the development and improvement of student self-government; coordinate their activities in higher education with other student associations, centers, etc .; to coordinate in the prescribed manner changes and additions to the Regulations on student self-government and other issues that need to be considered at meetings of collegial and working bodies of higher education.

The administration of a higher education institution has the right to: receive information about the activities of student self-government bodies (plans, reports, copies of minutes of meetings, information about current activities, etc.); to convene an extraordinary general meeting or conference of students in cases of non-compliance by the student self-government bodies with the Charter of the higher education institution and the Regulations on student self-government bodies in the higher education institution; to participate through its representatives with an advisory voice in events held by student self-government bodies (general meetings, conferences, meetings of executive bodies, etc.) (PPSS).

The administration of a higher educational institution is obliged to: create the conditions necessary for the effective operation of student self-government bodies: to provide premises equipped with appropriate furniture, office equipment, telephone communication, Internet, etc .; to inform student self-government bodies about important decisions concerning the life of students of a higher educational institution; if possible, provide informational, legal, psychological, financial, material and other types of support for the development of student self-government in higher education.

Student self-government bodies may cooperate with student self-government bodies of higher education institutions of other countries, international student organizations and their associations to better perform their tasks within the defined powers (PPSS).

Concluding agreements, holding joint events at the international level should be in agreement with the administration of the higher education institution. The international activities of student self-government bodies should promote the formation of a positive image of the higher education institution and the state (PPSS).

Based on the analysis of scientific literature, we can define student self-government as a social institution that involves active participation of students in the preparation, adoption and implementation of management decisions on the life of the university or its individual units, protection of students' rights and interests, development of civic competencies in various types of socially significant activities. The subjects of student self-government can be student movements, student organizations, elected public bodies, initiative groups or individual students representing the interests of the student group. The most common organizational form of student government is the student organization. A student organization is an association of student activists created on the basis of joint activities of young people to protect their interests during their studies at universities, to promote their civic, social and professional development. Peculiarities of a student organization are the existence of a charter or regulations that determine its purpose, activities and structure, as well as formally established membership. The student organization is the most common subject of student self-government of a modern university, so, most often, student organization and student self-government are used as identical concepts. The student organization promotes the realization of the creative potential of student youth in the interests of students and society as a whole. It expands a young person's ability to choose a life path, construct a professional biography and achieve personal success (Davydyuk, 2015).

Passivity, inertia, indifference of the student community in relation to many topical problems of student self-government remain a significant problem. This may be partly due to students' lack of awareness of student self-government opportunities. Nowadays, not all students are aware of how student self-

government can improve their situation or solve specific problems. The same applies to representatives of university administrations and sometimes public administration bodies (Zubchenko, 2018).

Despite the fact that in recent years some attention has been paid to the development of student self-government among the officials of the higher education system, some of them tend to see in these self-government bodies not full partners with whom they can solve university or even some industry problems».

At the same time, foreign experience convincingly proves that the effective functioning of student government as an organizational structure has a significant positive impact not only on the quality of educational services and management of higher education, but also has an organizational and pedagogical effect when students in partnership with university administration. within the limits of the rights granted to them by law, they are largely jointly and severally liable for what happens in the educational institution (Zubchenko, 2018).

Thus, student self-government contributes to the direct interest of students in the high quality of educational services, increasing the rating and authority of the university, and thus - has a positive effect on academic success and optimization of the educational process in higher education in general. Some states pay so much attention to these issues that they even identify them as national priorities.

In Malaysia, for example, improving academic performance is recognized as one of the seven key areas important to citizens and included in the National Transformation Program, a comprehensive government transformation plan aimed at Malaysia's status as a developed economy by 2020. This is quite justified also because the level of development of education since 1993 is recognized by the UN as one of the most important indicators in determining the index of human development of states (Zubchenko, 2018).

Given the above, it can be argued that the success of our country's further integration into the European and world

educational and scientific space largely depends on the extent to which the need for an effective system of student self-government in Ukraine will be realized.

It is also important to ensure an adequate material base for the activities of student self-government bodies. It is a question of performance of norm of h. 6 Art. 38 of the Law of Ukraine «On Higher Education», according to which student self-government bodies are provided by the higher education institution in the amount of not less than 0.5% of the special fund of the university and provided by the university management to create appropriate conditions for student self-government bodies.

This applies, in particular, to the provision of premises, furniture, office equipment, telephone communications, permanent access to the Internet, allocation of places for the installation of information stands, etc. You also need to create opportunities to raise funds from other sources. The experience of Germany can be useful here, where student governments are allowed to receive donations from students, as well as earn money by providing students with social services such as student tickets, grants for the poor, various social and cultural activities (SSIK, 2018).

Conclusion. Thus, modern student self-government as a form of youth organization that receives higher education in higher education differs not only from its predecessors – party and Komsomol organizations, which provided student participation exclusively in socio-political activities, but also differs from other forms of higher education. associated with self-identification of the student. Despite the fact that the domestic practice of student self-government has a fairly long history, during its formation have already identified certain common trends and, most importantly, common problems that require more detailed study and analysis, development of mechanisms for solving them at various levels, starting from national – and graduating from university. In the conditions of social transformations that are currently taking place in Ukraine, the priority task of social policy is the development of socio-cultural activity of young people. The development of student

self-government is an urgent problem for higher education institutions, because it is during the student years that the active formation of value orientations, civic position, determination of life priorities of a young person takes place.

An integral part of every university is the student body, which has the opportunity to make decisions independently, be responsible for them, put forward and implement social initiatives, developing leadership potential. By joining the Bologna Process, Ukraine has recognized students as an equal partner in the management of higher education, and student self-government as a necessary indicative attribute of a European university. Therefore, the institution of student self-government is an important part of the political socialization of young people, which allows them to get acquainted in practice with the system of representative democracy.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабіч А. Студентське самоврядування як осередок виховання лідерів. *Студентське самоврядування: досвід, проблеми, перспективи розвитку*: збірник тез і статей Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. Запоріж. держ. інж. акад. Запоріжжя: ЗДІА, 2012. С. 149-150.

2. Бородін Є. І., Тарасенко Т. М. Розвиток студентського самоврядування як напрям державної підтримки молоді в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування. Збірник наукових праць*. 2010. Вип. 4 (7). С. 183-191.

3. Вхідження національної системи вищої освіти в європейський простір вищої освіти та наукового дослідження : моніторинг, дослідж.: аналіт. звіт [кер. авт. кол. Т. В. Фініков]. Київ : Таксон, 2012. С. 46-47.

4. Давидюк М. І. Роль студентського самоврядування у формуванні національної еліти України: політикокультурний контекст: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Київ. 2015. 246 с.

5. Зубченко С. О. Студентське самоврядування як фактор оптимізації навчального процесу у вищій школі. URL:

<http://www.niss.gov.ua/articles/1416/> (дата звернення: 27.02.2021).

6. ЗУПВО - Закон України «Про вищу освіту» від 7 грудня 2017 р. Ст. 40. URL: <https://zakon.help/law/1556-VII/> (дата звернення: 26.02.2021).

7. Кін О. М. Передумови розвитку ідей студентського самоврядування в історії вітчизняної освіти. *Вісник Севастопольського національного технічного університету : зб. наук. пр.* Вип. 124/2011. Серія: Педагогіка. Севастополь, 2011. С. 192-197.

8. Курило В. С., Савченко С. В. Проблеми студентського самоврядування у вимірі соціальної педагогіки. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2005. № 4. С. 4-10.

9. Максимовська Н.О. Теоретичні і методичні засади соціально-педагогічної діяльності зі студентською молоддю у сфері дозвілля: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Харків, 2015. 559 с. URL: http://luguniv.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/12/d29.053.01_16.12.15_maksimovska_dis.pdf

10. Мандрик В.М. Історичні передумови виникнення студентського самоврядування в Україні. *Гілея*. Вип. 96, 2015. С. 94-96 URL: file:///c:/users/%d0%9elena/downloads/gileya_2015_96_26.pdf.

11. Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку: Комюніке. *Всесвітня конференція з вищої освіти*, ЮНЕСКО, Париж, 5-8 липня 2009 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011/ (дата звернення: 28.02.2021).

12. НМОНУ - Наказ Міністерства освіти і науки України від 15 листопада 2007 р. № 1010 «Про затвердження Примірного положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах України». URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/3141/ (дата звернення: 26.02.2021).

13. ССІК - Студентське самоврядування в інших країнах. *Громадська ініціатива «Студентський захист»* URL:

<http://www.studzahyst.org.ua/content/studentske> (дата звернення: 27.02.2021).

14. ППСС - Положенням про студентське самоврядування у ВНЗ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1010290-07> (дата звернення: 26.02.2021).

15. Трибулькевич К.Г. Розвиток студентського самоврядування у вищих навчальних закладах України (1917-2010 рр.): монографія. Одеса : КУПІСНКО СВ, 2016. 454 с.

16. Шеїна Л.О. Аналіз результатів соціалізації студентської молоді. URL: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/ped_2008 (дата звернення: 28.02.2021).

17. Язловецька О. Студентське самоврядування як засіб соціалізації молоді. *Наукові записки*. Вип. 97, 2011. С. 342-347.

REFERENCES

1. Babich, A. (2012). Studentske samovriaduvannia yak oseredok vykhovannia lideriv [Student government as a center for the education of leaders]. *Studentske samovriaduvannia: dosvid, problemy, perspektyvy rozvytku: Zbirnyk tez i statei Vseukrainskoi studentskoi naukovykh-praktychnoi konferentsii [Student self-government: experience, problems, development prospects: a collection of abstracts and articles of the All-Ukrainian student scientific-practical conference]*. Zaporiz. derzh. inzh. akad. Zaporizhzhia: ZDIA, 149-150 [in Ukrainian].

2. Borodin, Ye. & Tarasenko, T. (2010). Rozvytok studentskoho samovriaduvannia yak napriam derzhavnoi pidtrymky molodi v Ukraini [Development of student self-government as a direction of state support of youth in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia. Zbirnyk naukovykh prats [Public administration and local self-government. Collection of scientific works.]*, 4 (7), 183-191 [in Ukrainian].

3. *Vkhodzhennia natsionalnoi systemy vyshchoi osvity v yevropeyskyi prostir vyshchoi osvity ta naukovoho doslidzhennia: monitorynh. doslidzh.: analit. zvit* (2012). [Entry of the national system of higher education into the European space of higher

education and research], ker. avt. kol. T. Finikov. Kyiv : Takson, 46-47 [in Ukrainian].

4. Davydiuk, M. (2015). *Rol studentskoho samovriaduvannia u formuvanni natsionalnoi elity Ukrainy: politykokulturnyi kontekst: dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata politychnykh nauk* [The role of student government in the formation of the national elite of Ukraine: politico-cultural context: dissertation for the degree of candidate of political science]. Kyiv, 246 [in Ukrainian].

5. Zubchenko, S. (2018). *Studentske samovriaduvannia yak faktor optymizatsii navchalnoho protsesu u vyshchii shkoli* [Student self-government as a factor in optimizing the educational process in higher education]. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/1416/>.

6. ZUPVO - *Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 7 hrudnia 2017 r.* St. 40 [Law of Ukraine «On Higher Education» of December 7, 2017 Art. 40.]. Retrieved from <https://zakon.help/law/1556-VII/>.

7. Kin, O. (2011). *Peredumovy rozvytku idei studentskoho samovriaduvannia v istorii vitchyznianoï osvity* [Prerequisites for the development of ideas of student self-government in the history of national education.]. *Visnyk Sevastopolskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu : zb. nauk. pr.* [Bulletin of Sevastopol National Technical University]. 124/2011. Serii: Pedahohika. Sevastopol, 192-197 [in Ukrainian]

8. Kurylo, V. & Savchenko, S. (2005). *Problemy studentskoho samovriaduvannia u vymiri sotsialnoi pedahohiky* [Problems of student self-government in the dimension of social pedagogy]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka* [Social pedagogy: theory and practice], 4, 4-10 [in Ukrainian]

9. Maksymovska, N. (2015). *Teoretychni i metodychni zasady sotsialno-pedahohichnoi diialnosti zi studentskoïu moloddii u sferi dozvillia: dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora pedahohichnykh nauk* [Theoretical and methodical bases of social and pedagogical activity with student's youth in the field of leisure:

the dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of pedagogical sciences]. Kharkiv, 559. Retrieved from http://luguniv.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/12/d29.053.01_16.12.15_maksimovska_dis.pdf [in Ukrainian].

10. Mandryk, V. (2015). Istorychni peredumovy vynyknennia studentskoho samovriaduvannia v Ukraini [Historical preconditions for the emergence of student self-government in Ukraine.]. *Hileia [Gilea]*. 96, 94-96 Retrieved from file:///c:/users/%d0%9elena/downloads/ gileya_2015_96_26.pdf [in Ukrainian].

11. *Nova dynamika vyshchoi osvity i nauky dlia sotsialnoi zminy i rozvytku: Komiunike (2009). [New dynamics of higher education and science for social change and development: Communiqué].* Vsesvitnia konferentsiia z vyshchoi osvity, YuNESKO, Paryzh, 5-8 lypnia 2009 r. [World Conference on Higher Education, UNESCO, Paris, July 5-8, 2009]. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011/ [in Ukrainian].

12. NMONU - *Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 15 lystopada 2007 r. № 1010 «Pro zatverdzhennia Prymirnogo polozhennia pro studentske samovriaduvannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy»* [NMONU - Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of November 15, 2007 № 1010 «On approval of the Model Regulations on student self-government in higher educational institutions of Ukraine»]. Retrieved from https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/3141/ [in Ukrainian].

13. SSIK - *Studentske samovriaduvannia v inshykh krainakh // Hromadska initsiatyva «Studentskyi zakhyst»* [Student government in other countries. Student Initiative Public Initiative]. Retrieved from <http://www.studzahyst.org.ua/content/studentske> [in Ukrainian].

14. PPSS - *Polozhenniam pro studentske samovriaduvannia u VNZ* [Regulations on student self-government in universities.]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1010290-07> [in Ukrainian].

15. Sheina, L. (2018). *Analiz rezultativ sotsializatsii studentskoi molodi [Analysis of the results of socialization of student youth]*. Retrieved from http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/ped_2008 [in Ukrainian].

16. Sheina, L.O. *Analiz rezultativ sotsializatsii studentskoi molodi [Analysis of the results of socialization of student youth]*. Retrieved from http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/ped_2008 [in Ukrainian].

17. Yazlovetska, O. (2011). *Studentske samovriaduvannia yak zasib sotsializatsii molodi [Student self-government as a means of socialization of youth.]*. *Naukovi zapysky [Proceedings]*. 97, 342-347 [in Ukrainian].

ABSTRACT

The concept of «self-government» is defined as a social institution that ensures the integrity of the social organism, the expression of interests and will of different communities, the participation of all segments of the population in the exercise of power, management decisions and their implementation. Self-government is based on the same principles as democracy: the priority of the majority, formal equality, free expression of interests, generally accepted rights and responsibilities, a combination of elements of representation and direct expression of will. Student self-government as one of the most effective areas of social formation of youth in our country dates back to the second half of the nineteenth century. XX century. In the socio-political conditions of the country's development of this period, student autonomous cooperatives became the basis of modern student organizations. The peculiarity of these associations was the organization of cultural and educational activities, as well as the active struggle for democracy and autonomy of the university, protection of the rights and interests of students.

The historical origin of the modern model of student self-government can be traced back to the last years of the Soviet Union, the development of the youth resistance movement and the

politicization of the student environment. The ability to self-organize and the determination of young people show that the birth of a new generation in Ukraine has accumulated the necessary resources for another path of national development.

Student self-government in the Free Economic Zone is a special form of independent social activity of students and graduate students to implement the functions of managing the life of the student body in accordance with the purpose and tasks facing it. The purpose of student self-government is to create conditions for self-realization of students and the formation of their organizational skills, leadership qualities, responsibility for the results of their work and more. The activities of student self-government bodies are aimed at improving the educational process, improving its quality, ensuring the education of spirituality and culture of students, the growth of social activity in student youth.

The use of all opportunities of student self-government in accordance with current legislation will allow: to establish effective cooperation between the administration of the Free Economic Zone and students on a wide range of issues; create additional conditions for increasing the quality of training in the system of vocational education in Ukraine; to ensure further integration of the national educational system into the European and world educational space.

Thus, given the above, it can be argued that the success of our country's further integration into the European and world educational and scientific space largely depends on the extent to which the need for an effective system of student self-government in Ukraine will be realized.

Keywords: *history of self-government development, student self-government, institutions of higher education, socialization, communication, world educational space.*

АННОТАЦИЯ

Понятие «самоуправление» определяется как социальный институт, обеспечивающий целостность общественного организма, выявления интересов и воли

различных сообществ, участие всех слоев населения в осуществлении власти, принятии управленческих решений и их реализации. Самоуправление базируется на тех же принципах, что и демократия: приоритет большинства, формальное равенство, свободное выражение интересов, общепринятые права и обязанности, сочетание элементов представительства и прямого волеизъявления.

Студенческое самоуправление как один из самых действенных направлений социального становления молодежи на территории нашего государства берет начало со второй половины XIX нач. XX в. В социально-политических условиях развития страны этого периода студенческие автономные кооперации стали основой современных студенческих организаций. Особенностью этих объединений была организация культурно-образовательной деятельности, а также активная борьба за демократию и автономию университета, защита прав и интересов студентов.

Историческое происхождение современной модели студенческого самоуправления можно проследить с последних лет Советского Союза, развития молодежного движения сопротивления и политизации студенческой среды. Способность к самоорганизации и решимость молодых людей свидетельствуют о том, что рождение в Украине нового поколения аккумулировало необходимые ресурсы для иного пути национального развития.

Студенческое самоуправление в учреждениях высшего образования – это особая форма самостоятельной общественной деятельности студентов и аспирантов по реализации функций управления жизнью студенческого коллектива в соответствии с целью и задачами, стоящими перед ним. Целью студенческого самоуправления является создание условий для самореализации личности студентов и формирования у них организаторских навыков, лидерских качеств, ответственности за результат своего труда и т.д. Деятельность органов студенческого самоуправления

направлена на совершенствование учебного процесса, повышение его качества, обеспечение воспитания духовности и культуры студентов, рост у студенческой молодежи социальной активности.

Использование всех возможностей студенческого самоуправления в соответствии с действующим законодательством позволит: наладить эффективное сотрудничество между администрацией учреждения высшего образования и студентами по широкому спектру вопросов; создать дополнительные условия для роста качества подготовки специалистов в системе профессионального образования в Украине; обеспечит дальнейшую интеграцию национальной образовательной системы в европейское и мировое образовательное пространство.

Таким образом, учитывая вышесказанное, можно утверждать, что от того, насколько будет осознана необходимость в эффективной системе студенческого самоуправления в Украине, во многом зависит успешность дальнейшей интеграции нашего государства в европейское и мировое научно-образовательное пространство.

Ключевые слова: история развития самоуправления; студенческое самоуправление, высшие учебные заведения, социализация, коммуникация, мировое образовательное пространство.

УДК 930.22

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-316-347>

**SYSTEMS OF SPECIAL DOCUMENTATION: FACTORS
INFLUENCING FORMATION AND ORGANIZATION**

**СИСТЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ:
ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ТА
ОРГАНІЗАЦІЮ**

**СИСТЕМЫ СПЕЦИАЛЬНОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ:
ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ И
ОРГАНИЗАЦИЮ**

Катерина Климова,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри
документознавства та
інформаційної діяльності
kateryna_klymova@ukr.net
[https:// orcid: 0000-0003-4573-
7586](https://orcid.org/0000-0003-4573-7586) Державний університет
телекомунікацій
вул. Солом'янська, 7, м. Київ,
03110, Україна*

Kateryna Klymova,

*Ph.D. in Historical sciences,
Associate Professor of the
Department of Documentation
and Information Activity
kateryna_klymova@ukr.net
[https:// orcid: 0000-0003-4573-
7586](https://orcid.org/0000-0003-4573-7586) State University of
Telecommunications 7,
Solomenska street, Kyiv, Ukraine
03110*

ABSTRACT

The comprehensive study was realized with the focus at common factors that determine peculiarities of banking, notarial and procedural documentation development and organization as important components of document and information resources and communication systems. The terminological problem was strongly emphasized. The concept of «special documentation system» was revealed for the first time, indicating its use priority and debatable issue resolution regarding the wording rightness: «systems of

special documentation» or «special systems of documentation». Features of the special documentation which forms various information infrastructure subsystems were characterized. Combination of factors that influenced the nature of special documentation systems development and organization was covered on a comparative basis: activity of institutions - locations of systems of special documentation development; legislative and statutory documentation regulation and work with special documentation organization; nature of records management (bank, notarial, procedural), which determined composition, form, content of documents and their systematization nature; influence of scientific studies in document science, jurisprudence, archival science, which contributed to the regulatory framework development for special documentation systems (systems of special documentation) and upgrading of special documentation, its classification and scientific expertise; impact of computer technologies on the hybrid documentation systems and document information resources development. Management reforms, management system optimization, reorganization of institutions that form special documentation systems (systems of special documentation, established trend to improvement of regulatory framework for creation, functioning, official documents storage organization, its information potential use – all of this requires an overall and comprehensive study of special documentation systems (systems of special documentation genesis and evolution. Prospects for special documentation development should be explored in the context of the new technologies large-scale implementation that affect special documentation systems structure and composition.

Keywords: *documentation, special documentation, special systems of documentation, factors of influence on the formation of documentation systems.*

Актуальність дослідження обумовлена кількома факторами.

По-перше, *системи спеціальної документації*, як важлива складова документно-інформаційних ресурсів та систем комунікацій, не стали об'єктом ґрунтовного і комплексного вивчення. Документознавчі дослідження найбільше приділяли увагу системі управлінської документації. Вивчення на компаративістських засадах різних систем спеціальної документації – банківської, медичної, нотаріальної, патентної, податкової, процесуальної, технічної та ін. – надасть можливість виявити спільність засад функціонування цих систем, зокрема чинників впливу на їх формування та організацію.

По-друге, необхідність теоретичного обґрунтування поняття «системи спеціальної документації» і розв'язання термінологічних проблем. Студії з документознавства обійшли увагою саме поняття «системи спеціальної документації/спеціальні системи документації». *Спеціальні системи документації* (у такому поєднанні терміноелементів) стали об'єктом вивчення навчальних курсів, які читаються для студентів спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» у Київському національному університеті культури і мистецтв та Державному університеті телекомунікацій.

По-третє, оптимізація та реорганізація мережі установ, що формують системи спеціальної документації, усталена тенденція удосконалення нормативно-правової бази щодо створення, функціонування, зберігання спеціальної документації потребує дослідження чинників впливу на формування та організацію спеціальних систем документації.

Мета роботи – вказати та охарактеризувати чинники впливу на формування, організацію, функціонування систем спеціальної документації на прикладі трьох систем документації – банківської, нотаріальної та процесуальної.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, компаративістики, структурування, які надали можливість

розкрити основні фактори впливу на створення та функціонування систем спеціальної документації.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше розкривається поняття «системи спеціальної документації», вказується правомірність його використання та розв'язання дискусійного питання щодо коректності формулювань: «системи спеціальної документації» чи «спеціальні системи документації», а також визначені основні чинники впливу на формування та організацію систем спеціальної документації.

Із запровадженням нової навчальної дисципліни «Спеціальні системи документації» у закладах вищої освіти для спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» та спеціалізації «документознавство та інформаційна діяльність» (у Київському національному університеті культури і мистецтв курс читається для бакалаврів, у Державному університеті телекомунікацій – для магістрів) поширення набув термін «спеціальні системи документації», який модифікує сутність об'єкту вивчення. *Терміноелемент «спеціальні» стосується не самих систем, а саме документації.* Адже ми характеризуємо «систему банківської документації», «систему нотаріальної документації», «систему процесуальної документації». *Спеціальна документація* формує різні підсистеми інформаційної інфраструктури. Спеціальна документація має свої *особливості*: документи (наприклад, банківські, нотаріальні, процесуальні) взаємопов'язані, бо належать до певної сфери діяльності чи галузі (банки, нотаріальні контори та державні нотаріальні архіви, суди); спеціальна документація має політичне, економічне чи суспільно-правове значення (наприклад, нотаріальна та процесуальна захищають права та інтереси фізичних чи юридичних осіб); види, форми і зміст документів, що формують системи спеціальної документації регулюються нормативно-правовими актами; характерна система документування кожної сфери діяльності визначає видовий склад та усталену форму спеціальної документації; системи

спеціальної документації не є сталими – склад цих систем постійно змінюється як за рахунок видів документів (створюються нові види документів, інші – архаїчні – виходять зі вжитку), так і кількісного складу документів (поповнення та вилучення документів в результаті експертизи цінності); спеціальна документація створюється і на традиційних, і на електронних носіях; спеціальна документація, що формує системи, виконує певні функції, серед яких спільними є правова та інформаційна; обсяги спеціальної документації потребують упорядкування, бо лише упорядковані системи забезпечують надійний і швидкий доступ до документованої інформації. Тому, на нашу думку, більш коректним буде термін-словосполучення «системи спеціальної документації».

Означимо основні чинники впливу на формування та організацію систем спеціальної документації.

Система установ – визначальний чинник впливу на формування систем спеціальної документації

Формування систем спеціальної документації тісно пов'язане з функціонуванням установ. Банківські, нотаріальні, судові та інші установи створюють системи документації, які є результатом діяльності цих інституцій. Ієрархічна структура вказаних установ визначає специфіку систем документації на різних рівнях. Так, система банківських установ України складається з Національного банку України інших банків, філій іноземних банків (Про банки і банківську діяльність, 2000: ст. 4.). У банківських установах створюється система банківської документації.

В Україні діє система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії – нотаріат. У департаменті державної реєстрації та нотаріату Міністерства юстиції України і територіальних органах Мін'юсту, Вищій кваліфікаційній комісії нотаріату, державних нотаріальних конторах, приватних нотаріусів та державних нотаріальних архівах формується система нотаріальної

документації. Поза нотаріальними структурами нотаріальна документація створюється в органах місцевого самоврядування та консульських установах України за кордоном, які уповноважені вчиняти нотаріальні дії (Про нотаріат, 1993: ст. 37, 38).

Судова реформа 2016 р. визначила систему судів, де створюються процесуальні документи (Про судоустрій і статус суддів, 2016: ст. 17, п. 2). Систему судів складають місцеві/окружні (місцеві загальні, місцеві господарські, місцеві адміністративні) суди, апеляційні суди, Верховний Суд (суд касаційної інстанції і найвищий суд в системі судоустрою України). В результаті судової реформи були створені два нові *вищі спеціалізовані суди* – Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд. У судах різних інстанцій, які розглядають *адміністративні, господарські, кримінальні, цивільні справи* та справи про *адміністративні правопорушення*, формується система процесуальної документації. У кримінальному процесуальному діловодстві створюються процесуальні документи ще на стадії досудового розгляду.

Законодавчо-нормативне регулювання роботи з системами спеціальної документації як чинник впливу на їх формування та організацію

Другим важливим чинником впливу на системи спеціальної документації є *законодавчо-нормативне регулювання* питань документування та організації роботи зі спеціальними документами. У кожній сфері діяльності розроблена та постійно удосконалюється своя нормативно-правова база роботи з документацією.

Система банківської документації, склад якої визначається функціями і специфікою діяльності банківських установ, має потужну законодавчу базу. Конституція України основною функцією Національного банку України називає забезпечення стабільності грошової одиниці (Конституція України, 1996: ст. 99). Рада НБУ розробляє основні засади

грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням (Конституція України, 1996: ст. 100). Відтак, потужним сегментом у банківській документації є проекти законів щодо фінансової сфери, документи з підготовки і проведення грошової реформи – розрахунки, огляди, доповіді, таблиці; листування з питань грошової політики, розрахунки масштабу інфляції, документи про виготовлення національної валюти, документи щодо захисту банкнот від підробки. Закон України «Про Національний банк України» називає види операцій, здійснювані НБУ. Всі ці операції документуються і формується підсистема банківської документації – документи НБУ.

Закон України «Про банки і банківську діяльність», що містить статті про Державну реєстрацію та ліцензування банків, визначає коло банківської документації для їх проведення: пакет документів для погодження з НБУ Статуту і проведення державної реєстрації, документи для отримання банківської ліцензії, документи для акредитації філій або представництв іноземного банку. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» ключовими банківськими операціями, в результаті яких створюється банківська документація, є кредитні, депозитні, розрахунково-касові, інвестиційні, міжбанківські, емісійні.

Нормативні вимоги до створення та організації банківської документації, зокрема щодо видів, форм, оформлення реквізитів документів, організації роботи та їх зберігання, прийняті постановами Національного банку України та його Правління – *положення* (про ліцензування банків; про філії, відділення і представництва банків; про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій; про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами; про ведення касових операцій у національній валюті в Україні; про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній

валюті на території України; про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України), *інструкції* (про ведення касових операцій банками в Україні; про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті; про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах; про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті; про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України; з організації інкасації коштів та перевезення валютних цінностей у банківських установах в Україні), *правила* (застосування переліку документів, що утворюються в діяльності Національного банку України та банків України; приймання-передавання документів банків, що припиняють банківську діяльність на архівне зберігання до Національного банку України), *порядки* (складання і оформлення меморіального ордеру).

Створення та організації системи *нотаріальної документації* регулюється Законом України «Про нотаріат» та підзаконними актами – постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату», наказами Міністерства юстиції України. Закон України «Про нотаріат» називає органи і особи, які вчиняють і документують нотаріальні дії, зберігають та несуть відповідальність за нотаріальну документацію; вказує перелік документів щодо організації і ведення нотаріальних дій, а також документів, необхідних для вчинення нотаріальних дій; визначає процедури реєстрації нотаріальних дій.

Поширеними видами регуляторних актів щодо нотаріальної документації є *порядки* (видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; вчинення нотаріальних дій нотаріусами України; вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування; проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів;

витрачання, зберігання, обігу спеціальних бланків нотаріальних документів і звітності про їх використання; допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату), *Правила* ведення нотаріального діловодства з Типовою номенклатурою справ державної нотаріальної контори та приватного нотаріуса; *положення* (про Спадковий реєстр; про державний нотаріальний архів).

Кодексами та нормативними актами врегульовані всі напрями роботи з документування (вимоги до створення і оформлення документів), приймання та реєстрування, виконання, експертиза цінності, формування та оформлення справ, складання описів, архівування *процесальних документів*. Всі процедури роботи з процесуальними документами унормовані інструкціями, переліком, класифікаторами, положеннями. Кодекси України (Цивільний, Господарський, Кримінальний, Кодекс про адміністративні правопорушення) визначають коло правовідносин, які вирішуються у судах і регулюються процесуальними кодексами, *види документів*, що подаються до судів фізичними та юридичними особами. Питання процесуальної документації згадані також у Сімейному кодексі України та Трудовому кодексі України (чинний на сьогодні – Кодекс законів про працю України).

Особливістю системи процесуальної документації є те, що види, форми, структури і зміст документів визначені на законодавчому рівні. Процесуальні кодекси України презентують видовий склад документів, що створюються в результаті різних видів судочинства, визначають вимоги до форми і змісту процесуальних документів, складу їх реквізитів, надають можливість класифікувати процесуальні документи (Господарський процесуальний кодекс України, 1991; Кодекс адміністративного судочинства України, 2005; Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012; Цивільний процесуальний кодекс України, 2004). Процесуальні кодекси частково визначають вимоги до організації роботи з

процесуальними документами. Цивільний процесуальний кодекс акцентує увагу на спеціальних видах документів, пов'язаних з різними видами проваджень – наказного, позовного та окремого. Кримінальний процесуальний кодекс подає детальну характеристику процесуальним документам, створеним на досудовій стадії. Ці кодекси також окреслюють видовий склад і зміст документів щодо виконання судових рішень.

Більшість підзаконних нормативних актів щодо процесуальних документів затверджені наказами Державної судової адміністрації України: Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах України (в загальному контексті діловодства суду розглядає роботу з процесуальними документами), Інструкція про порядок передавання до архіву місцевого та апеляційного суду, зберігання в ньому, відбору та передавання до державних архівних установ та архівних відділів міських рад судових справ та управлінської документації суду (про *особливості* передавання до архіву суду і зберігання в архіві суду судових справ; про правила передавання до архіву суду судових справ, що розглядалися відповідно до кримінально-процесуального законодавства; про користування судовими справами в архіві суду; про строки і порядок передавання судових справ постійного зберігання та справ з оригіналами судових рішень до державних архівних установ), Перелік судових справ і документів, що утворюються в діяльності суду, із зазначенням строків зберігання (визначає строки зберігання судових справ та облікових документів (з обліку судових справ), інших документів, створених при здійсненні правосуддя), Класифікатор судів (з новими *форматами* їх кодів, які із впровадженням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи дозволятимуть генерувати єдиний унікальний номер справи та номер судового рішення за правилами формування Європейського ідентифікатора судової справи), Інструкція про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу/судового

засідання (про *організацію* роботи з процесуальними документами, створених за допомогою технічних засобів, у тому числі й в електронній формі), Інструкція про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених в режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження). Наказом керівника апарату Верховного Суду затверджена Інструкція з діловодства Верховного Суду (складається із двох частин *Загальної* – робота з *управлінською* документацією суду й *Особливої* частин – робота з *процесуальною* документацією) (Інструкція з діловодства Верховного Суду, 2018), а рішенням Ради суддів України затверджено Положення про автоматизовану систему документообігу суду. У лютому 2019 р. Вища рада правосуддя розглянула питання про затвердження Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. Вища Рада правосуддя у квітні 2018 р. затвердила Порядок ведення Єдиного державного реєстру судових рішень.

Вплив діловодства на системи спеціальної документації

Нормативно-правовими актами регулюється *діловодство*, яке є важливим фактором формування та організації систем спеціальної документації і може слугувати емпіричною базою для вивчення, аналізу для подальшого удосконалення спеціальної документації. Діловодство банків як система включає документування та організацію роботи з банківськими документами. Документуються державна реєстрація, ліцензування діяльності банків, їх реорганізація, а також основні напрями діяльності банків: грошово-кредитна політика та економічне прогнозування, кредитування, інвестиційна діяльність, готівково-грошовий обіг, емісійно-касові операції, інкасація і перевезення цінностей, експертиза дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та інших цінностей, міжнародні банківські зв'язки. Таким чином, у системі банківської документації формуються дві підсистеми – документація до організації роботи банків та документація про основні банківські операції (депозитні, кредитні,

розрахункові, факторингові, лізингові та ін.).

До первинних банківських документів відносять акти, довідки, рахунки та інші документи, що підтверджують факт здійснення операції. Первинні документи, додаються до меморіальних документів. Первинні документи (прибуткові та видаткові) підтверджують здійснення операцій із готівкою, а меморіальні використовують для здійснення безготівкових розрахунків із банками, клієнтами, списання коштів із рахунків та внутрішньобанківських операцій. Первинні документи банку складаються на бланках форм, затверджених відповідно до нормативно-правових актів (на паперових носіях або в електронній формі) з обов'язковими реквізитами. Сукупність первинних та меморіальних документів утворює банківську документацію. Всі види банківських документів, строки їх зберігання, незалежно від носія, затверджені Правилами застосування переліку документів, що утворюються в діяльності Національного банку України та банків України (Правила застосування переліку документів, 2018).

Документообіг за банківськими операціями (проходження банківських документів по інстанціях, в певній послідовності) є переміщенням грошово-розрахункових документів від моменту їх виписування або надходження ззовні до завершення операції (її оформлення і проведення операції з повним відображенням в обліку) за робочий день і передавання у поточний архів. Нормативні акти встановлюють графік документообігу визначено порядок переміщення документів між банком і клієнтами, між різними установами банків кількість підрозділів, через які проходить кожен первинний документ максимальний час перебування документів у підрозділі, терміни, що відведені для відображення інформації в обліку. Документообіг має дві найважливіші складові: порядок здійснення документообігу за окремими операціями та графік документообігу. Порядок здійснення документообігу та його графіки розробляються кожним банком самостійно і затверджуються керівником банку. Графіки документообігу

оформляють у вигляді схем або переліку робіт зі створення, перевірки та оброблення документів. Графік розробляє кожний підрозділ банку. В них вказують всіх виконавців та певні терміни виконання робіт. Специфіка документообігу банків визначає структуру системи банківської документації.

Нотаріальне діловодство регулюється Законом України «Про нотаріат» та Правилами ведення нотаріального діловодства. Унормовані діловодні процеси, а саме складання й оформлення нотаріальних документів, складання посвідчувальних написів, ведення та заповнення реєстрів для реєстрації нотаріальних дій (книги, журнали реєстрації, передбачені номенклатурою, у яких реєструються нотаріальні документи і документи, на підставі яких вчиняються нотаріальні дії), ведення журналу (книги) обліку викликів нотаріуса за межі нотаріальної контори чи робочого місця приватного нотаріуса, формування справ (нарядів), формування спадкових справ, ведення книги обліку і реєстрації спадкових справ, а також алфавітної книги обліку договорів, алфавітної книги обліку заповітів, безпосередньо впливають на формування, склад та організацію системи нотаріальної документації.

Формування системи процесуальної документації обумовлені специфікою діловодства в судах, що знайшло відображення у характері приймання та реєстрування документів і справ, вимогах до формування і оформлення судових справ, контролю за виконанням процесуальних документів. Практика процесуального діловодства визначила статус процесуальних документів. В судочинстві (адміністративному, господарському, кримінальному та цивільному) процесуальні документи – це система офіційних/юридичних актів, які закріплюють процесуальні дії на всіх стадіях судочинства. Особливості процесуального діловодства в судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій сприяли формуванню специфічних систем документації. Види проваджень у цивільному судочинстві – наказне, позовне і

окреме – сформували окремі комплекси документів, характерні для кожного провадження. Процесуальні кодекси та інші нормативно-правові акти регулюють всі процеси на оперативній стадії роботи з процесуальними документами: документування (вимоги до створення, структури, змісту та оформлення процесуальних документів), приймання, огляд та реєстрування документів, виконання та контроль за виконанням документів, формування та оформлення судових справ і контроль за якістю оформлення справ.

Вимоги до форми, структури та змісту процесуальних документів (заяв, скарг, судових рішень, протоколів) врегульовані процесуальними законодавчими актами (процесуальними кодексами). *Судові рішення* ухвалюються іменем України, існують лише у *письмовій формі*, формулюють вимоги суду по суті розгляду справи. Формами судового рішення у судах першої інстанції, що розглядають цивільні справи і господарські справи є судові накази, рішення, ухвали; при розгляді кримінальних справ – вироки. Перегляд судових рішень з адміністративних питань в апеляційному та касаційному порядку закінчується прийняттям постанови. Кримінальна справа в апеляційному порядку закінчується ухвалення вироку, касаційному порядку – суд ухвалює постанову. Ухвалами, які оформляються окремим процесуальним документом (ухвалами можуть бути й усні судові рішення), вирішуються різні процесуальні питання, пов'язані з *процедурою розгляду* справи чи рухом справи у суді.

Базовими нормативними актами, що визначають характер формування та упорядкування, а також функціонування системи процесуальної документації є *Інструкція з діловодства* в місцевих та апеляційних судах України, *Інструкція про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання* (кримінального провадження), *Інструкція про порядок передання* до архіву місцевого та апеляційного суду, зберігання

в ньому, відбору та передання до державних архівних установ та архівних відділів міських рад судових справ та управлінської документації суду.

Процесуальні документи/справи, які надходять до суду проходять процедуру приймання, попереднього розгляду та реєстрації. Судові справи і документи, що стосуються розгляду судових справ, канцелярія суду приймає та реєструє в автоматизованій системі діловодства суду (АСДС), керуючись Положенням про АСДС. Кожній судовій справі надається єдиний унікальний номер, який формує АСДС в суді першої інстанції і залишається незмінним упродовж проходження справи в усіх інстанціях. Формат номеру справи включає код суду, порядковий *номер справи* в цьому році, рік реєстрації. АСДС формує також і *номер провадження*, який крім коду суду, порядкового номера, року реєстрації включає й індекс (цифрові, літерні, змішані цифрово-літерні). Наприклад, цивільні справи позовного провадження та позовні заяви мають індекс «2» («2-а» – адміністративні справи, адміністративні позови).

Реєстрації підлягають документи, які визнані в суді речовими доказами (долучаються як матеріали до судової справи). Документи-докази реєструються в АСДС і його реєстраційний номер складається з єдиного унікального номера судової справи і через похилу правобічну лінію літерного індексу «Р» та порядкового номера речового доказу у справі. Реєстрації не підлягають документи-докази, які надаються для огляду під час судового засідання.

Нормативні акти встановлюють порядок передавання процесуальних документів та судових справ для розгляду та проходження процесуальних документів у суді. АСДС автоматично визначає суддю для розгляду конкретної справи. АСДС формує загальні *реєстри судових справ* та реєстри судових справ кожного судді/судді- доповідача. Результати автоматизованого розподілу справ в судах оформлюються протоколами. Після постановлення судом ухали про

призначення судового розгляду секретар судового засідання викликає учасників судового провадження та інших осіб, залучених до розгляду справи, шляхом надсилання повісток про виклик та повісток-повідомлень. Виклики та повідомлення у *господарському* судочинстві здійснюються шляхом надсилання/*вручення ухвали*. Про розгляд справи про адміністративне праворушення повідомлення здійснюється повісткою, згідно з Кодексом України про адміністративні праворушення.

Законодавство України передбачає фіксування судового процесу технічними засобами – відео-звукозаписувальні засоби або проведення засідання суду у режимі відеоконференції. Хід і результати процесуальних дій, проведених під час судового засідання у режимі відеоконференції регулює спеціальна Інструкція, яка встановлює єдиний порядок робіт із технічними засобами відеозапису. З відеофонограм, створених під час проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції секретар судового засідання створює робочу та архівну копії – записує на окремі DVD-диски (компакт-диски секретар отримує до початку судового засідання і робить відповідні записи у Журналі обліку видачі та повернення компакт-дисків.

Секретарем судового засідання ведеться протокол судового засідання. Секретарі судових засідань або інші працівники апарату суду формують і оформляють судові справи. Документи, що були предметом судового розгляду, та прийняті судові рішення групуються у *справи* і підшиваються в окрему спеціальну обкладинку. Судові справи обов'язково мають мати внутрішній опис документів для чого на початку справи розміщуються аркуші внутрішнього опису документів. Внутрішній опис документів фіксує наявність і порядок розміщення документів у судовій справі. За умови фіксування судового засідання технічними засобами чи проведення судового засідання в режимі відеоконференції конверт з копією технічного носія вклеюють на обкладинці з внутрішнього боку наприкінці першого тому справи і обов'язково зазначають в

описі справи. Порядок розміщення документів у судовій справі – хронологічний – за часом їх надходження до суду чи створення у суді.

Вклад наукових галузей знань в удосконалення систем спеціальної документації

Визначаючи чинники впливу на системи спеціальної документації не можна обійти увагою вклад наукових галузей знань, а саме правознавства та спеціального документознавства – банківського, нотаріального, процесуального. Висвітлюючи широке коло проблем – генеза і розвиток спеціальної документації, джерельна база до її вивчення, вітчизняний та зарубіжний досвід впровадження спеціальних документальних систем, класифікація систем спеціальної документації та ін. науковці розробляли правила, положення, стандарти, інструкції та інші нормативно-правові акти з документування та організації роботи зі спеціальними документами, напрацьовували рекомендації щодо удосконалення форм і змісту документів, впровадження нових видів документації.

Так, розроблені на наукових засадах нормативні акти банківських установ містять зразки документів і вимоги до їх структури і змісту, правила складання та заповнення реквізитів банківських документів. Досліджуючи еволюцію нормативної бази банківської документації науковці відслідкували основні тенденції у її розвитку, наукові підходи у документуванні банківської діяльності та організації роботи з документами (Боровський, 2006).

Не залишилася поза увагою дослідників і нотаріальна документація. Предметною сферою наукових студіювань (що вплинуло на удосконалення нормативної бази нотаріального діловодства, а відтак і характер документування нотаріальних дій, організацію роботи з нотаріальними документами на всіх стадіях їхнього життя) назвемо широкий діапазон напрямів: роль системи нотаріату у формуванні системи нотаріальної документації, особливості її складання та оформлення (Єрух,

2010), міжнародний обіг нотаріальних документів, юридичний зміст нотаріальних актів, міжнародне право і нотаріальні документи, класифікація нотаріальних документів, вплив сучасних технологій на систему нотаріальної документації. Розглядаючи систему нотаріальної документації у міжнародному контексті, дослідники аргументували необхідність удосконалення нотаріальних документів, орієнтованих на використання за кордоном, їх уніфікації та впровадження єдиних міжнародних вимог до нотаріальних документів, використовуваних як на міжнародному рівні, так і в окремих країнах (Гуть, 2012).

Стосовно процесуальної документації відзначаємо подібність наукової проблематики досліджень вище названих систем: історія розвитку процесуальної документації, зарубіжний та вітчизняний досвід впровадження систем процесуальної документації, особливості документування процесуальних дій, види, форми і зміст документів різних судочинств, класифікація процесуальної документації, уніфікація процедур фіксування судового процесу шляхом комп'ютеризації. Наукові публікації і дискусії щодо оптимальної моделі вітчизняної судової системи уможливили реформування 2016 р. судових установ – важливих локацій створення систем процесуальної документації. Правознавчі аспекти вивчення документів, що закріплювали процесуальні дії судів, мали за мету вироблення рекомендацій і правил їх укладання (Красницька, 2008), удосконалення змісту і форм документів (Грудницька, 2019), оптимізації систем процесуальної документації (Перунова, 2007). Науковці вносять пропозиції щодо змін до законодавчих актів, що стосуються норм відносно змісту і форм процесуальних документів (Швед, 2009).

Окрім правознавства, спеціального документознавства важливий вплив на системи спеціальної документації мали дослідження загального документознавства та архівознавства. Загальнотеоретичні проблеми цих дисциплін – способи

документування, форма, зміст, структура документів, уніфікація та стандартизація документів і систем документації, наукові засади систематизації та формування систем документації, класифікація систем документації та документів окремих систем, експертиза цінності документів, науково-методичні засади формування нормативної бази щодо створення, функціонування і зберігання документів і їх систем, використання їхньої інформації. Зокрема, на наукових принципах і критеріях експертизи цінності, напрацьованих архівознавством, вибудовані відомчі нормативні акти – Правила застосування переліку документів, що утворюються в діяльності Національного банку України та банків України, Перелік судових справ і документів, що утворюються в діяльності суду із зазначенням строків зберігання, які визначають засади систематизації, архівування та зберігання спеціальної документації. Класифікаційна схема переліку банківської документації важлива для формування архівних справ, а відтак, й упорядкування системи банківської документації. Перелік судових справ враховує особливості системи судової документації – наявність управлінських і процесуальних документів. Укладання відомчих переліків документів, їх структура і зміст базується на наукових методиках, напрацьованих Національним банком України та Державною судовою адміністрацією України.

Новітні технології як чинник впливу на системи спеціальної документації

Розвиток сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій, впровадження мережі Інтернет впливають на системи спеціальної документації. Банківські, нотаріальні установи та суди послуговуються комп'ютерними технологіями при створенні документації, організації роботи з документами та формування інформаційно-документаційних систем. Використання технічних засобів у різних сферах діяльності унормоване законами України, підзаконними актами.

Використання комп'ютерних систем у банках обумовило формування специфічної гібридної системи банківської документації – наявність документів на традиційних носіях та електронних документів. Банками впроваджуються нові технології обробки платіжних документів у відділеннях, які працюють із клієнтами, комп'ютеризація фінансових операцій в рамках міжнародного банківського бізнесу, платіжна система за безготівковими розрахунками населення у торгівлі та сфері послуг. Розрахунки за товари та послуги, одержання готівки, накопичення у банках на поточних і карткових рахунках здійснюються за допомогою банківських платіжних старт-карток, за технологією, що розроблена Національним банком України. Банки активно використовують електронну пошту для листування та спілкування з клієнтами та іншими банківськими установами. Основною формою внутрішніх комунікацій між структурними підрозділами банку є внутрішні електронні документи, що передаються за допомогою електронної пошти. Електронні документи або копії документів в електронній формі, які зареєстровані в СЕД та систематизовані відповідно до зведеної номенклатури справ Національного банку, зберігаються в СЕД до часу створення електронного архіву Національного банку України. Усі документи тимчасового терміну зберігання можуть офіційно зберігатися лише в електронному вигляді.

Законодавство України, зокрема Закон України «Про електронні документи та електронний документобіг» обмежує правове поле використання електронних документів для нотаріальної документації. Згідно зі статтю 8 цього закону електронний документ не може бути застосований як оригінал свідоцтва про право на спадщину. Однак, нотаріальне посвідчення цивільно-правової угоди, укладеної шляхом створення електронного документа/електронних документів, здійснюється у порядку, встановленому законом (Про електронні документи та електронний документобіг, 2003: ст. 8). Ознакою функціонування нотаріальної інформаційно-

документаційної системи є наявність електронних баз даних. Так, відомості про посвідчені заповіти (скасування заповітів), спадкові договори (розірвані спадкові договори), заведені спадкові справи та видані свідоцтва про право на спадщину містяться в Спадковому реєстрі – електронній базі даних (Положення про Спадковий реєстр, 2011). Реєстраторами Спадкового реєстру є державні нотаріальні контори, державні нотаріальні архіви, приватні нотаріуси, які мають доступ до Реєстру через інформаційну мережу Мін'юсту, а також Державне підприємство «Національні інформаційні системи» і його регіональні філії щодо заповітів, посвідчених посадовими особами органів місцевого самоврядування (ці посадові особи, що мають доступ до Спадкового реєстру, також є реєстраторами) та заповітів (скасування заповітів) і спадкових договорів (розірвання спадкових договорів), посвідчених консульськими установами України. Держателем Спадкового реєстру є Міністерство юстиції України, що забезпечує його функціонування, а адміністрування здійснює державне підприємство «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України.

Суди України широко послуговуються новітніми технологіями, що впливає на формування і склад системи процесуальної документації. Конституція України закріплює використання електронних інформаційних ресурсів у судочинстві (Конституція України, 1996: ч. 3 ст. 129). Процесуальні кодекси та нормативні акти, розроблені судовою системою, регламентують документування судового засідання за допомогою сучасних технічних засобів. Процесуальна документація на нетрадиційних носіях формує потужний сегмент судової інформаційно-документаційної системи. До переліку сучасних технічних засобів фіксування судового розгляду справи відноситься цифрові аудіозапис та відеозапис, спеціальна комп'ютерна техніка з розшифровкою змісту, проведення судового засідання в режимі відеоконференції.

Застосування новітніх технологій у судочинстві прискорює виготовлення процесуальних документів, оптимізує їх реєстрацію і автоматизований розподіл судових справ, документообіг, складання оперативної та аналітичної звітності. Завдячуючи новітнім технологіям функціонує автоматизована система документообігу суду (сукупність комп'ютерних програм і програмно-апаратних комплексів, які входять до складу Єдиної судової інформаційної системи) (Положення про автоматизовану систему документообігу суду, 2010: II, 1, 1)). У перспективі в судах, Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Державній судовій адміністрації України функціонуватиме Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) з ключовим модулем – Електронний суд, який надаватиме можливість подавати позовні заяви, апеляційні та касаційні скарги онлайн і через власний електронний кабінет мати доступ до електронних копій матеріалів судових справ

Висновки. Узагальнивши досліджувані джерела та літературу, можемо сформулювати такі висновки: формування й організація систем банківської, нотаріальної, процесуальної документації обумовлені сукупністю чинників, серед яких відзначаємо такі: діяльність інституцій – локацій створення цих систем спеціальної документації; законодавче та відомче нормативне регулювання роботи з документами як невід'ємна складова формування систем на всіх історичних етапах їхнього розвитку; характер діловодства банків, нотаріальних установ, судів, що визначає склад, форму, зміст документів та способи їх організації; науковий чинник – документознавчі, правознавчі та архівознавчі дослідження, що сприяли удосконаленню нормативної бази щодо документаційних систем, їх класифікуванню, науковій експертизі цінності документів, забезпечення збереженості документації; вплив новітніх інформаційних технологій і формування гібридних документаційних систем та електронних документно-інформаційних ресурсів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Основний Закон України прийнятий 28 червня 1996 р. № 254 к. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Закон України Про банки і банківську діяльність : прийнятий 07 грудня 2000 р. № 2121-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>.
3. Закон України Про Національний банк України : прийнятий 20 травня 1999 р. № 679-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>.
4. Закон України Про нотаріат : прийнятий 02 вересня 1993 р. № 342-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>.
5. Господарський процесуальний кодекс України прийнятий 06 листопада 1991 р. № 1798-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
6. Кодекс адміністративного судочинства України прийнятий 06 липня 2005 р. № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України прийнятий 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
8. Цивільний процесуальний кодекс України прийнятий 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
9. Закон України Про електронні документи та електронний документообіг : прийнятий 22 травня 2003 р. № 851-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>.
10. Закон України Про судоустрій і статус суддів : прийнятий 02 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
11. Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах України. Наказ Державної судової адміністрації України від 20 серпня 2019 р. № 814. URL : <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/814>.

12. Інструкція з діловодства Верховного Суду. Наказ керівника апарату Верховного Суду від 28 грудня 2018 р. № 207-ОД URL : https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/pro_aparat_1/instrukcia_z_dilovodstv.

13. Інструкція про порядок передання до архіву місцевого та апеляційного суду, зберігання в ньому, відбору та передання до державних архівних установ та архівних відділів міських рад судових справ та управлінської документації суду. Наказ Державної судової адміністрації України від 15 грудня 2011 р. № 168. URL : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SA11030.html.

14. Перелік судових справ і документів, що утворюються в діяльності суду, із зазначенням строків зберігання. Наказ Державної судової адміністрації України від 07 грудня 2017 р. № 1087 URL : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SA17482.html.

15. Положення про автоматизовану систему документообігу суду. Рішення Ради суддів України від 26 листопада 2010 р. № 30. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10#Text>.

16. Положення про Спадковий реєстр. Наказ Міністерства юстиції України від 07 липня 2011 р. № 1810/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11#Text>.

17. Правила ведення нотаріального діловодства. Про затвердження Змін до Правил ведення нотаріального діловодства. Наказ Міністерства юстиції України № 638/5 від 18 лютого 2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0213-21#Text>.

18. Правила застосування переліку документів, що утворюються в діяльності Національного банку України та банків України. Постанова Правління Національного банку України від 27 листопада 2018 р. № 130. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0130500-18#Text>.

19. Типова номенклатура справ державної нотаріальної контори та приватного нотаріуса. Додаток до Правил ведення нотаріального діловодства. URL : <https://blanki-ua.com.ua/dogovor/9614/index.html>.

20. Боровський В.Н., Прадун В.П., Друзін Р.В. Діловодство в банківських установах : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури. 2006

21. Гуть Н.Ю. Нотаріальні документи: їх види та особливості міжнародного обігу. *Часопис Київського університету права*, Вип.3, 2012. С.217-220. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2012_3/217.pdf

22. Єрух А. Вимоги щодо складання та оформлення документів у процесі ведення нотаріального діловодства. *Мала енциклопедія нотаріуса*, Вип.1. 2010. 33-38. URL: https://blanki-ua.com.ua/zb_ct/1608/index.html

23. Грудницька С. Зразки процесуальних документів у господарських відносинах з коментарями. Київ: Центр навчальної літератури. 2019.

24. Красницька А.В. Процесуальні акти кримінального судочинства: юридична техніка, шляхи вдосконалення. Автореф. дис. канд. юридич. наук. Київ. 2008.

25. Перунова О.М. Процесуальні акти-документи з цивільних справ. Дис. канд. юридич. наук. Харків. 2007.

26. Швед Е.Ю. Процесуальні акти-документи у адміністративному судочинстві. Дис. канд. юридич. наук. Харків. 2009.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy : Osnovnyi Zakon Ukrainy pryiniaty 28 chervnia 1996 r. № 254 k/96-вр [Constitution of Ukraine : Basic Law of Ukraine from June 28 1996, № 254 k / 96-vr]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy Pro banky i bankivs'ku diial'nist' : pryiniaty 07 hrudnia 2000 r. [Law of Ukraine On Banks and Banking: from December 7 2000, № 2121-III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy Pro Natsional'nyj bank Ukrainy : pryiniaty 20 travnia 1999 r. [Law of Ukraine On the National Bank of Ukraine

from May 20 1999, № 679-XIV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy Pro notariat : pryiniaty 02 veresnia 1993 r. [Law of Ukraine On Notary from September 2 1993, № 342-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> [in Ukrainian].

5. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy pryiniaty 06 lystopada 1991 r. № 1798-XII [Commercial Procedural Code of Ukraine from November 6 1991, № 1798-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian].

6. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy pryiniaty 06 lytnia 2005 r. № 2747-IV [Code of Administrative Procedure of Ukraine from July 6 2005 № 2747-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy pryiniaty 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI. [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13 2012, № 4651-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

8. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy pryiniaty 18 bereznia 2004 r. № 1618-IV [Civil Procedure Code of Ukraine from March 18 2004, № 1618-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih : pryiniaty 22 travnia 2003 r. № 851-IV [Law of Ukraine On Electronic Documents and Electronic Document Management from May 22 2003, № 851-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy Pro sudoustrii i status suddiv : pryiniaty 02 chervnia 2016 r. № 1402-VIII [Law of Ukraine On the Judiciary and the Status of Judges from June 2 2016, № 1402-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].

11. Instruktsiia z dilovodstva v mistsevykh ta apeliatsiynykh sudakh Ukrainy. Nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy № 814 vid 20 serpnia 2019 r. [Instructions on record keeping in

local and appellate courts of Ukraine. Order of the State Judicial Administration of Ukraine № 814 dated August 20, 2019]. Retrieved from <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/814> [in Ukrainian].

12. Instruktsiia z dilovodstva Verkhovnoho Sudu. Nakaz kerivnyka aparatu Verkhovnoho Sudu № 207-OD vid 28 hrudnia 2018 r. [Instruction on record keeping of the Supreme Court. Order of the Chief of Staff of the Supreme Court № 207-OD dated December 28, 2018]. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/pro_aparat_1/instrukcia_z_dilovodstv [in Ukrainian].

13. Instruktsiia pro poriadok peredannia do arkhivu mistsevoho ta apeliatsijnoho sudu, zberihannia v n'omu, vidboru ta peredannia do derzhavnykh arkhivnykh ustanov ta arkhivnykh viddiliv mis'kykh rad sudovykh sprav ta upravlins'koi dokumentatsii sudu. Nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy № 168 vid 15 hrudnia 2011 r. [Instruction on the procedure for transfer to the archives of the local and appellate courts, storage in them, selection and transfer to the state archival institutions and archival departments of city councils of judicial affairs and administrative documentation of the court. Order of the State Judicial Administration of Ukraine № 168 dated December 15, 2011]. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SA11030.html [in Ukrainian].

14. Perelik sudovykh sprav i dokumentiv, scho utvoriuiut'sia v diial'nosti sudu, iz zaznachenniam strokiv zberihannia Nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy № 1087 vid 07 hrudnia 2017 r. [The list of court cases and documents formed in the activities of the court, indicating the retention period. Order of the State Judicial Administration of Ukraine № 1087 dated December 7, 2017]. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SA17482.html [in Ukrainian].

15. Polozhennia pro avtomatyzovanu systemu dokumentoobihu sudu. Rishennia Rady suddiv Ukrainy vid 26 lystopada 2010 r. № 30 [Regulations on the automated document management system

of the court. Decision of the Council of Judges of Ukraine dated November 26, 2010 № 30]. Retrieved from :<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10#Text> [in Ukrainian].

16. Polozhennia pro Spadkovyj reistr. Nakaz Ministerstva iustytzii Ukrainy vid 07 lypnia 2011 r. № 1810/5 [Regulations on the Inheritance Register. Order of the Ministry of Justice of Ukraine of July 7, 2011 № 1810/5]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11#Text> [in Ukrainian].

17. Pravyla vedennia notarial'noho dilovodstva. Pro zatverdzhennia Zmin do Pravyl vedennia notarial'noho dilovodstva. Nakaz Ministerstva iustytzii Ukrainy № 638/5 vid 18 liutoho 2021 r. [Rules of notarial record keeping. About the statement of Changes to Rules of conducting notarial record keeping. Order of the Ministry of Justice of Ukraine № 638/5 dated February 18, 2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0213-21#Text> [in Ukrainian].

18. Pravyla zastosuvannia pereliku dokumentiv, scho utvoriuiut'sia v diial'nosti Natsional'noho banku Ukrainy ta bankiv Ukrainy. Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 27 lystopada 2018 r. № 130. [Rules for the application of the list of documents formed in the activities of the National Bank of Ukraine and banks of Ukraine. Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine of November 27, 2018 № 130]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0130500-18#Text> [in Ukrainian].

19. Typova nomenklatura sprav derzhavnoi notarial'noi kontory ta pryvatnoho notariusia. Dodatok do Pravyl vedennia notarialnoho dilovodstva [Typical nomenclature of cases of state notary office and private notary. Appendix to the Rules of notarial record keeping]. Retrieved from <https://blanki-ua.com.ua/dogovor/9614/index.html> [in Ukrainian].

20. Borovs'kyj, V.N. (2006). *Dilovodstvo v bankivs'kykh ustanovakh: navchalnyi posibnyk* [Record keeping in banking institutions: a textbook]. V.P. Pradun, R.V. Druzin &

V.N. Borovs'kyj (Eds.). Kyiv: Tsentr navchal'noi literatury [in Ukrainian].

21. Hut', N.Yu. (2012). Notarial'ni dokumenty: ikh vydy ta osoblyvosti mizhnarodnoho obihu [Notarial documents: their types and features of international circulation]. *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 3, 217-220. Retrieved from http://kul.kiev.ua/images/chasop/2012_3/217.pdf [in Ukrainian].

22. Yerukh, A. (2010). Vymohy schodo skladannia ta oformlennia dokumentiv u protsesi vedennia notarial'noho dilovodstva [Requirements for preparation and execution of documents in the process of notarial record keeping]. *Mala entsyklopediia notariusia – A small encyclopedia of a notary*, 1, 33-38. Retrieved from : https://blanki-ua.com.ua/zb_ct/1608/index.html [in Ukrainian].

23. Hrudnytska, S. (2019). *Zrazky protsesualnykh dokumentiv u hospodarskykh vidnosynakh z komentariamy [Samples of procedural documents in economic relations with comments]*. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].

24. Krasnyts'ka, A.V. (2008). Protseual'ni akty kryminal'noho sudochynstva: iurydychna tekhnika, shliakhy vdoskonalennia [Procedural acts of criminal proceedings: legal techniques, ways to improve]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

25. Perunova, O.M. (2007). Protseual'ni akty-dokumenty z tsyvil'nykh sprav [Procedural acts-documents on civil cases]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

26. Shved, E.Yu. (2009). Protseual'ni akty-dokumenty u administratyvnomu sudochynstvi [Procedural acts-documents in administrative proceedings]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Комплексно досліджено спільні фактори, які визначають особливості формування та організацію банківської, нотаріальної та процесуальної документації як важливих

складових документно-інформаційних ресурсів та систем комунікацій. Акцентується увага на термінологічній проблемі. Вперше розкривається поняття «системи спеціальної документації», вказується пріоритетність його використання та розв'язання дискусійного питання щодо коректності формулювань: «системи спеціальної документації» чи «спеціальні системи документації». Характеризуються особливості спеціальної документації, яка формує різні підсистеми інформаційної інфраструктури. На компаративістських засадах висвітлюється сукупність факторів, що впливали на характер формування й організацію систем спеціальної документації: діяльність установ – локацій формування систем спеціальної документації; законодавчо-нормативне регулювання документування та організації роботи зі спеціальною документацією; характер діловодства (банківського, нотаріального, процесуального), що визначив склад, форму, зміст документів і характер їх систематизації; вплив наукових студій з документознавства, правознавства, архівознавства, які сприяли розробці нормативної бази щодо систем спеціальної документації та удосконаленню спеціальної документації, її класифікації, науковій експертизі; вплив комп'ютерних технологій на формування гібридних документаційних систем та документно-інформаційних ресурсів. Управлінські реформи, оптимізація системи управління, реорганізація установ, що формують системи спеціальної документації, усталена тенденція удосконалення нормативно-правової бази щодо створення, функціонування, організації зберігання службової документації, використання її інформаційного потенціалу, потребують всебічного і комплексного вивчення генези та еволюції спеціальних систем документації. Досліджувати перспективи розвитку спеціальної документації слід у контексті широкого впровадження новітніх технологій, що впливають на структуру і склад систем спеціальної документації.

Ключові слова: документація, спеціальна документація, системи спеціальної документації, фактори впливу на формування систем документації.

АННОТАЦІЯ

Комплексно исследованы общие факторы, определяющие особенности формирования и организации банковской, нотариальной и процессуальной документации как важных составляющих документально-информационных ресурсов и систем коммуникаций. Акцентируется внимание на терминологической проблеме. Впервые раскрывается понятие «системы специальной документации», указывается приоритетность его использования и решения дискуссионного вопроса о корректности формулировок: «системы специальной документации» или «специальные системы документации». Характеризуются особенности специальной документации, которая формирует различные подсистемы информационной инфраструктуры. На компаративистской основе освещается совокупность факторов, которые влияли на характер формирования и организацию систем специальной документации: деятельность учреждений – локаций формирования систем специальной документации; законодательно-нормативное регулирование документирования и организации работы со специальной документацией; характер делопроизводства, определивший состав, форму, содержание документов и характер их систематизации; влияние научных исследований по документоведению, правоведению, архивоведению, которые способствовали разработке нормативной базы по системам специальной документации и совершенствованию специальной документации, ее классификации, научной экспертизе; влияние компьютерных технологий на формирование гибридных документационных систем и документально-информационных ресурсов. Управленческие реформы, оптимизация системы управления, реорганизация учреждений, формирующих

системы специальной документации, устойчивая тенденция совершенствования нормативно-правовой базы по созданию, функционированию, организации хранения служебной документации, использования ее информационного потенциала, требуют всестороннего и комплексного изучения генезиса и эволюции специальных систем документации. Исследовать перспективы развития специальной документации следует в контексте широкого внедрения новейших технологий, влияющие на структуру и состав систем специальной документации.

Ключевые слова: документация, специальная документация, системы специальной документации, факторы влияния на формирование систем документации.

УДК 32.019.51

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-348-367>

**PUBLIC RELATIONS AS A FIELD OF PROFESSIONAL
ACTIVITY IN UKRAINE**

**ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ЯК СФЕРА
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ**

**СВЯЗИ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ КАК СФЕРА
ПРОФЕСИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ**

Світлана Орлик*,

*доктор історичних наук,
кандидат економічних наук,
професор, професор кафедри
історії, археології,
інформаційної та архівної
справи, e-mail:*

svitlana.orlik@gmail.com

*[https:// orcid: 0000-0002-6280-
9273](https://orcid.org/0000-0002-6280-9273) Researcher ID:*

C-1033-2019

*Центральноукраїнський
національний технічний
університет, Кропивницький,
Україна*

Svitlana Orlyk,

*Doctor of Historical sciences,
(Dr. habil.), Ph.D. in
Economical sciences, Professor,
Professor of Department of
History, Archeology,
Informational and Archival
Affairse-mail:*

svitlana.orlik@gmail.com

*[https:// orcid: 0000-0002-6280-
9273](https://orcid.org/0000-0002-6280-9273) Researcher ID:*

*C-1033-2019 Central Ukrainian
National Technical University,
Kropyvnytskyi, Ukraine*

* з 2004р. по 2013р. – начальник відділу зв'язків з громадськістю та масово-роз'яснювальної роботи Державної податкової інспекції у м. Кіровограді; начальник інформаційно-комунікаційного відділу Державної податкової служби у Кіровоградській області

Зоя Стежко,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри історії,
археології інформаційної та
архівної справи,

zoiastez@ukr.net [https:// orcid:
0000-0002-0172-4487](https://orcid.org/0000-0002-0172-4487)

Researcher ID: AAI-2780-2021

Центральноукраїнський
національний технічний
університет, Кропивницький,
Україна

Zoya Stezhko,

Ph.D., Associate Professor,
Associate professor of the
Department of History,
Archeology, Informational and
Archival

Affairszoiastez@ukr.net [https://
orcid: 0000-0002-0172-
4487](https://orcid.org/0000-0002-0172-4487)

Researcher ID:

AAI-2780-2021 Central
Ukrainian National
Technical University,
Kropivnitsky, Ukraine

ABSTRACT

The article considers the problems of professional training of Press and Public Relations specialists. It was analyzed existing legislation (current at the time of writing the article), that regulates this process in Ukraine. The attention was drawn to the fact that Press and Public Relations specialists are being prepared at the faculty of Journalism (broad fields 06 «Journalism», major (narrow field) 061 «Journalism») for the training program (detailed field of study) 6.030302 «Advertising and Public Relations» (by type of activities). This is common for advertising and public relations.

It was justified the position, that specialists in the training program (detailed field of study) of «Public Relations» should be prepared by the major «Social Communications» within the framework of the broad field 05 «Social and Behavioral Sciences».

Attention was drawn to the interdisciplinary nature of scientific research in the field of social communications, which precisely provides the effective training of specialists in «Public Relations».

The authors concluded that the development of the information society changes the requirements for training personnel in the field of public relations, naturally forming independent areas of the social sciences. Now we can observe the existence of a contradictory position between the declarative slogans relating to

the need for effective establishment and further development of social communications in society at the state level. And at the same time, we notice their displacement from the field of knowledge & science. Therefore, the recognition, that social communication is an independent area of social sciences at the legislative level, will contribute to the activation of domestic scientific research, that will be aimed at: meeting the socio-cultural needs of society, the spread of managerial, information and political cultures, increasing media literacy level and the development of a strategy to resist the information war unleashed by the Russian Federation against Ukraine.

Keywords: *social communications, public relations, classifier of professions, major, broad fields of education.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження.

Невпинний розвиток інформаційного суспільства потребує фахівців, які вміють працювати з інформацією і ефективно використовувати її у налагодженні комунікації з громадськістю. Саме вони мають створювати діалогові мости між органами державної влади, бізнес-структурами та громадянами, сприяють дієвому зворотному зв'язку для здійснення подальшої корекції своєї діяльності на благо суспільства. Утвердження зв'язків з громадськістю як сфери професійної діяльності сприятиме підвищенню інформаційної культури, політичної культури у суспільстві та управлінської культури на підприємствах, в установах та організаціях.

У статті ми ставимо за мету розглянути проблеми та перспективи професійної підготовки фахівців із зв'язків з громадськістю та пресою.

Аналіз основних досліджень. На тому, що у сучасному інформаційному суспільстві сформувалася нова професія «Зв'язки з громадськістю» (паблік рілейшнз), наголошували у своїх працях українські дослідники: В. Королько і О. Некрасова (Королько & Некрасова, 2009), О. Курбан (Курбан, 2012), В. Мойсеев (Мойсеев, 2007), Г. Почепцов (Почепцов, 2001;

Почепцов, 2010), І. Рябець (Рябець, 2014), Є. Тихомирова (Тихомирова, 2003), О. Тодорова (Тодорова, 2012) та ін.

Акцент на формуванні й динамічному розвитку в Україні самостійної галузі знань «Соціальна комунікація» зроблено у дослідженнях вітчизняних науковців: В. Ільганаєва (Ільганаєва, 2009; Ільганаєва, 2014), В. Різун (Різун, 2008; Різун, 2012), Я. Яскевича (Яскевич, 2016), Л. Шаян (Шаян, 2008), Л. Яремчук (Яремчук, 2013), Я. Кунденко і О. Гаплевської (Кунденко & Гаплевська, 2014) та інших.

Виклад основного матеріалу. Професійна підготовка фахівців із зв'язків із громадськістю в Україні мала певні труднощі і проблеми. Український дослідник В. Бебик у своїй докторській дисертації на тему: «Політичний маркетинг і менеджмент у демократичному суспільстві» здійснив аналіз наявності ПР-спеціалістів (здебільшого це працівники прес-служб), які працювали в органах державної служби України, і встановив, що станом на 1 лютого 1996 р. на таких посадах працювало 300 спеціалістів (33% віком від 31 до 40 років), з яких 32,6% мали стаж роботи до 1 року, 27% – від 1 до 3-х років, 23,7% – від 3-х до 5 років, 16,7% – більше 5 років. За освітою дані фахівці були переважно журналістами – 40,9%, політологи, психологи і соціологи склали – 5,6% (Бебик, 1996), всі інші, припускаємо, мали фах відповідно до профілю самої установи чи організації державної служби (юристи, економісти, інженери, педагоги тощо) і зовсім не володіли необхідними знаннями для виконання функцій і задач спеціалістів зі зв'язків з громадськістю та зі звуженого їх напрямку – «прес-служба»). Наприкінці 90-х – на початку 2000-х років міністерства і відомства масово проводили короткотермінові підвищення кваліфікації для державних службовців за напрямком «Громадські зв'язки». Саме у цей період з'являлися поодинокі випадки викладання курсу «Основи зв'язків з громадськістю» та формувалися кафедри теорії та методики зв'язків з громадськістю (зокрема, у 2001р. в Національному університеті «Києво-Могилянська академія»).

У 2003 році вперше було розпочато підготовку студентів за новою спеціалізацією «Зв'язки з громадськістю» в Інституті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Національному університеті «Києво-Могилянська академія». Слід зазначити, що саме у 2003 році у зв'язку із виникненням принципово нових сфер діяльності зазначена професія під назвою «Менеджер (управитель) із зв'язків з громадськістю» (код КП 1475.4) вперше була передбачена у Національному класифікаторі України «Класифікатор професій», шляхом внесення змін до чинного на той час ДК 003-95 «Класифікатора професій» (Зміни та доповнення №5 ДК 003-95 «Класифікатор професій», 2003). Підставою для уведення нових професійних назв були 282 обґрунтовані пропозиції, що надійшли від 136 міністерств та інших центральних органів влади.

У чинному Національному класифікаторі України, «Класифікатор професій» ДК 003:2010 (ДК 003:2010, 2010), у Розділі 2 «Професіонали», який вимагає від працівника високого рівня знань у певній галузі наук та виконання ним визначеного кола високої складності професійних завдань і обов'язків, у Підрозділі 21 «Інші професіонали» Класу 241 «Професіонали в сфері державної служби, аудиту, бухгалтерського обігу, праці і зайнятості, маркетингу, ефективності підприємництва, раціоналізації виробництва та інтелектуальної власності» Підкласу 2419 групи 2419.2 передбачено професійну назву роботи «Фахівець із зв'язків з громадськістю та пресою». І. Рябець у своїй статті виділив п'ять основних етапів становлення професійної підготовки майбутніх фахівців із зв'язків з громадськістю у ЗВО України: «нульовий (друга половина ХХ ст. – 1993 р.); підготовчий (1993-2006 рр.); початковий (2006-2010 рр.); основний (2010-2014 рр.); новий (з 2014 р. – дотепер)» (Рябець, 2014: 24).

Професія – здатність працівника виконувати роботи, які потребують певної кваліфікації, що визначається рівнем освіти та спеціалізацією. Варто врахувати при цьому, що необхідний

рівень освіти забезпечується шляхом виконання освітніх, освітньо-професійних та освітньо-наукових програм підготовки фахівців і має відповідати широким потребам та складності професійних функцій, завдань та обов'язків.

На сьогодні в Україні на ринку праці склався певний попит на фахівців зі зв'язків з громадськістю, але він не задовольняється освітньою пропозицією. Посади фахівців із зв'язків з громадськістю займають, як і раніше, спеціалісти різноманітних спеціальностей: економісти, юристи, педагоги, маркетологи, менеджери, політологи, соціологи, та, мабуть, найчастіше журналісти або філологи. Як правило, під час підготовки деяких із цих спеціалістів лише побіжно вивчалася навчальна дисципліна «Зв'язки з громадськістю», часто об'єднана з рекламою, як наприклад, «Зв'язки з громадськістю та реклама». В Україні продовжується тенденція щодо якої застерігали «батько піару» Е. Бернейс та провідний український дослідник паблік рілейшнз Г. Почепцов «сьогодні будь-яка людина може назвати себе фахівцем по ПР і почати свою «плодотворну» роботу. У той же час, не будівельник не буде проектувати мости, ми не довіряємо лікувати свої зуби не спеціалісту. Це серйозний феномен профанації спеціальності, від якого ми будемо страждати ще досить довгий час» (Почепцов, 2001). Особливо багато самопроголошених «професійних піарщиків» з'являється у період виборчих процесів.

Можливо, подібні проблеми щодо кількості та якості професійної підготовки фахівців із зв'язків з громадськістю закладені на державному рівні та не дають змоги розвиватися цьому напрямку підготовки фахівців? Ще з 2006 р. в Україні започаткована практика підготовки фахівців за напрямом «Реклама і зв'язки з громадськістю (за видами діяльності)» на факультетах журналістики в рамках галузі знань 0303 «Журналістика та інформація» (відповідно до Постанови КМУ «Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-

кваліфікаційним рівнем бакалавра» (Про перелік напрямів..., 2015)). У результаті освітніх реформ, пов'язаних із прийняттям Закону України «Про вищу освіту» (Про вищу освіту, 2014), було прийнято Постанову КМУ «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» (Про затвердження переліку..., 2015), відповідно до якої практика підготовки цих фахівців утвердилася на факультетах журналістики (галузь знань 06 «Журналістика», спеціальність 061 «Журналістика»). Доказом того, що фахівців зі зв'язків з громадськістю готують в межах спеціальності «Журналістика» є затверджена Наказом МОН України №1151 від 06 листопада 2015р. «Таблиця Переліку напрямів, за якими здійснювалася підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра (Перелік 1), Переліку спеціальностей, за якими здійснювалася підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра (Перелік 2), та Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (Перелік 2015)» (Таблиця Переліку напрямів..., 2015), де код напрямку підготовки 6.030302 «Реклама і зв'язки з громадськістю (за видами діяльності)» є спільним для реклами і зв'язків з громадськістю в межах галузі знань 06 «Журналістика» спеціальності 061 «Журналістика».

Проблема виникає і в тому, що з 1 вересня 2015 р. самостійна (з грудня 2006 р.) галузь науки 27 «Соціальні комунікації» (Про доповнення..., 2006), до якої входила спеціальність «Прикладні соціально-комунікаційні технології», в межах якої здійснювалися наукові дослідження за напрямками: «Соціально-комунікаційні технології позиціонування суб'єктів соціальної діяльності у суспільстві (зв'язки з громадськістю, реклама, іміджмейкінг, бізнес-комунікації тощо); комунікаційний образ суб'єктів суспільних відносин; використання засобів масової комунікації при здійсненні зв'язків з громадськістю; управління прикладними

соціально-комунікаційними технологіями; організація діяльності служб та агенцій (зв'язків з громадськістю, рекламних агенцій тощо); спеціалізовані PR-технології (політичні, консалтингові, журналістські); публічні зв'язки з державними структурами; прес-стратегія та форми її реалізації в соціально-інформаційному середовищі; концепція іміджмейкінгу; маркетингові комунікації; аналітична підтримка PR-діяльності; соціальне проектування комунікаційної дійсності, реалізація соціалотехнологічних програм; етичні й правові аспекти в системі прикладних соціально-комунікаційних технологій та ін.» (Паспорт спеціальності 27.00.06, 2007), припиняє своє самостійне існування і трансформується (розчиняються) у спеціальностях галузей знань: 06 «Журналістика» 061 «Журналістика» та/або у 02 «Культура і мистецтво» спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Такий стан може призвести до значного скорочення наукових досліджень за вищепереліченими важливими напрямками, що неминуче відобразиться не лише на якості професійної підготовки фахівців із зв'язків з громадськістю. Не можна не погодитися із думкою української вченої В. Ільганаєвої про те, що наявність окремої самостійної наукової галузі «Соціальні комунікації» «є свідченням визнання необхідності, актуальності, практичної доцільності оформлення нової сфери теоретизації і досягнення певного консенсусу між представниками достатньо самостійних галузей науки у розумінні сутнісних ознак нової науки. Це рішення також відкриває певну перспективу в подальшій академізації галузі, зокрема організації наукових досліджень, формування фахових видань, розробці дослідницьких програм та консолідації вчених на їх виконання, узагальненні теоретичної та імперативної бази науки, проведення відповідних змін у підготовці професійних кадрів, які спеціалізуються за різними напрямками забезпечення суспільної взаємодії і налагодження комунікаційних відносин у суспільстві» (Ільганаєва, 2009: 60).

По суті, втративши самостійну галузь знань «Соціальні комунікації» і створивши самостійну галузь знань «Журналістика», «воза поставили перед конем», адже спеціальність «Журналістика» має зайняти почесне місце у новоствореній галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» на рівних правах зі спеціальністю «Соціальна комунікація», в рамках якої створюватиметься освітня програма «Зв'язки з громадськістю» або «Громадські комунікації» та здійснюватимуться важливі наукові дослідження. До речі, у цю ж галузь знань мала б входити і знищена під час «освітніх реформ» спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність» (Кулешов, Барабаш, 2020).

На тому, що соціальна комунікація є самостійною галуззю соціальних наук, наголошує у своїх працях д.філос. наук, професорка з Білорусії Я. Яскевич: «Базуючись на вивченні процесу розвитку соціальної комунікації в науковому і освітньому просторі, з урахуванням міжнародного і національного досвіду, важливо відмітити, що в останні десятиліття відбулося становлення і виділення даної галузі досліджень і її дисциплінарного поля в якості автономної, самодостатньої академічної одиниці і спеціальності» (Яскевич, 2016: 42).

Міждисциплінарний характер наукових досліджень у галузі соціальних комунікацій очевидний: «кібернетика, інформатика, етнографія, психологія, лінгвістика, паралінгвістика, соціологія» (Яскевич, 2016: 39-40). Дослідниці Я. Кунденко та О. Гаплевська підкреслюють, що навчальний курс теорії соціальної комунікації «синтезує основні напрацювання в галузі психології, філософії, соціології, етики, логіки й риторики» (Кунденко, Гаплевська, 2014: 45). Зазначимо, що всі ці знання необхідні для фахівця зі зв'язків з громадськістю, який працюватиме у будь-якій сфері життя суспільства (політиці, бізнесі, культурі, громадських організаціях, державній службі тощо), та додамо до поданого вище переліку ще низку важливих дисциплін: філологія,

політологія, журналістика, статистика. На думку українського вченого Г. Почепцова, фахівець із зв'язків з громадськістю «потребує відмінних знань всіх супроводжуючих йому наук комунікаційного циклу. Це теорія комунікації, конфліктологія, теорія переговорів, пропаганда й контрпропаганда, ..., різноманітні психологічні методи, в тому числі такий, який отримав назву «психоаналіз на відстані» (Почепцов, 2001). Вчений наголошував на тому, що паблік рілейшнз – це професія, яка потребує широкого спектру знань різних наук, і застерігав, що підготовка цих спеціалістів не повинна бути прив'язана до факультету журналістики, посилаючись на праці «батька піару» Е.Бернейса, який «підкреслював, що це не філологічна спеціальність, вона в першу чергу має належати соціальним наукам» (Почепцов, 2001).

Майже у кожному сучасному підручнику з теорії і практики зв'язків з громадськістю наголошується на тому, що зв'язки з громадськістю (паблік рілейшнз) не є рекламою, пропагандою, а тим паче журналістикою. На відміну від журналістської діяльності, послідовна робота фахівців із зв'язків з громадськістю вибудовується на основі довгострокової стратегії, прагнення переконати громадськість і досягти взаєморозуміння через добровільне прийняття нею поширюваних думок і ідей, підтримувати готовність до необхідних змін, долати складні кризові ситуації тощо. У широкому розумінні, діяльність у сфері паблік рілейшнз – це система зв'язків з громадськістю, яка застосовується в реальних соціально-економічних процесах, спрямована на прийняття ефективних рішень у сфері інформаційно-комунікаційного простору з метою досягнення взаємопорозуміння та згоди між людьми (зокрема й соціальними групами, націями, державами) на основі правдивого, своєчасного і повного інформування. З цією метою PR активно використовує продукти журналістської діяльності – друковані та електронні ЗМІ, програми телебачення та радіо (Орлик, 2020).

Знищення галузі знань/науки «Соціальні комунікації» в умовах розвитку інформаційного суспільства, коли Україна знаходиться у стані «інформаційної війни» з Російською федерацією є неприпустимим і недалекоглядним. З розвитком інформаційного суспільства можна прогнозувати зростання потреби у розширенні спектру спеціальностей, котрі вимагають спеціальних знань у галузі «Соціальна комунікація», у складі якої і має формуватися спеціальність «Зв'язки з громадськістю», що дасть поштовх до розвитку цієї наукової дисципліни.

Висновки. Розвиток інформаційного суспільства змінює вимоги до підготовки кадрів у сфері зв'язків з громадськістю, закономірно формуючи самостійні напрями соціальних наук. Зараз ми можемо констатувати наявність суперечливого становища між декларативними гаслами на державному рівні про необхідність ефективного налагодження та подальшого розвитку соціальних комунікацій у суспільстві та одночасним витісненням їх з галузі знань/науки. Тож визнання того, що соціальна комунікація є самостійним напрямком соціальних наук на законодавчому рівні буде сприяти активізації вітчизняних наукових досліджень, направлених на виконання соціокультурних потреб суспільства, поширенню управлінської, інформаційної і політичної культур, медіаграмотності, вироблення стратегії протидії інформаційній війні, яку розв'язала Російська Федерація проти України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бебик В.М. Політичний маркетинг і менеджмент у демократичному суспільстві : автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02. Київ, 1996. 32 с.
2. ДК 003:2010. Класифікатор професій. [На зміну ДК 003:2005; чинний з 1.11.2010]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text> (дата звернення: 12.01.21).
3. Зміни та доповнення №5 ДК 003-95 «Класифікатор професій» (КП): затверджено Наказом Держ. ком. України з

питань технічного регулювання та споживчої політики 13.06.2003р. №105. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0105609-03?find=1&text=1475.4#w1_1 (дата звернення: 12.01.21).

4. Ільганаєва В.О. Соціальна комунікація як об'єкт теоретизації. *Філософія людського спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація*. 2009. № 1. С. 60-67.

5. Ільганаєва В.О. Теорія соціальних комунікацій на шляху фундаменталізації медіа-знання / Соціальні комунікації: результати досліджень – 2013: у 3-х т. Київ : КиМУ, 2014. Т.1 : Теорія та історія соціальних комунікацій. С. 5-43.

6. Королько В. Г., Некрасова О.В. Зв'язки з громадськістю. Наукові основи, методика, практика. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 831 с.

7. Кулешов С., Барабаш В. Документознавство як наукова і навчальна дисципліна в сучасній Україні: які шляхи розвитку? *Соціум. Документ. Комунікація*. 2020. Вип.9. С. 131-149.

8. Кунденко Я.М., Гаплевська О.І. Суспільна комунікація як медіа-сфера та методологічна основа міждисциплінарного знання. *Гуманітарний часопис*. 2014. № 4. С. 38-46.

9. Курбан О. В. Діагностика та моделювання PR-процесів : монографія. Київ : Українська конфедерація журналістів, 2012. 160 с.

10. Мойсєєв В.А. Паблік рілейшнз: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2007. 224 с.

11. Орлик С. Паблік рілейшнз і журналістика. *Катедра UNIVERSUM: електрон. збірник наук.-популярних праць*. 2020. №1. URL: http://snd.kntu.kr.ua/files/Universum_2020_1.pdf

12. Паспорт спеціальності 27.00.06 – прикладні соціально-комунікаційні технології.

13. Почепцов Г. Г. Паблік рілейшнз для професіоналов. Київ, 2001. URL: http://htbiblio.yolasite.com/resources/Rocheptsov_PR.pdf (дата звернення: 01.10.2020).

14. Почепцов Г.Г. Соціальний інжиніринг: соціо- і психотехніки управління великими масами людей. Київ:Альтерпрес, 2010. 254 с.

15. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014р. №1556. Дата оновлення: 25.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 20.01.2021).

16. Про доповнення переліку галузей науки, з яких може бути присуджений науковий ступінь: Постанова КМУ від 13 грудня 2006 р. (Втратила чинність з 1 вересня 2015 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1718-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.01.2021).

17. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: Постанова КМУ від 29 квітня 2015 р. №266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.01.2021).

18. Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра: Постанови КМУ від 13 грудня 2006р. №1719 із змінами та доповненнями. (Втратив чинність на підставі Постанови КМУ від 29.04.2015р. №266). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1719-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення 25.01.2021).

19. Різун В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 10. С. 305-314.

20. Різун В. Теорія масової комунікації : підруч. для студ. галузі 0303 «журналістика та інформація». Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2008. 260 с.

21. Рябець І.В. Професійна підготовка майбутніх фахівців із зв'язків з громадськістю у ВНЗ України: етапи становлення. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2014. Т. 162. С. 21-25.

22. Таблиця Переліку напрямів, за якими здійснювалася підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра (Перелік 1), Переліку спеціальностей, за якими здійснювалася підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними

рівнями спеціаліста і магістра (Перелік 2), та Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (Перелік 2015): Наказ МОН України 06 листопада 2015 р. №115. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1460-15#Text> (дата звернення 25.01.2021).

23. Тихомирова Є. Б. PR-формування відкритого суспільства. Київ : Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2003. 198 с.

24. Тодорова О. PR в цифровую еру. Искусство коммуникаций. Київ : ArtHuss, 2012. 239 с.

25. Шаян Л.П. Про Суспільні комунікації. Київ : ТОВ «Група компаній «Динаміка», 2008. 180 с.

26. Яскевич Я.С. Социальная коммуникация как наука и специальность: становление, динамика, статус. *Философия и социальные науки*. 2016. № 3. С. 38-44.

27. Яремчук Л.В. Соціальна комунікація: становлення термінологічних засад галузі. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства* : матеріали п'ятої міжнародної науково-практичної конференції, 11-12 вересня 2013 року, Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2013. С. 599-603.

REFERENCES

1. Bebyk, V.M. (1996). Politychnyy marketynh i menedzhment u demokratychnomu suspil'stvi [Political marketing and management in a democratic society]: avtoref. dys... d-ra polit. nauk: 23.00.02. Kyiv [in Ukrainian].

2. DK 003:2010. Klasyfikator profesii [SC 003: 2010. Classifier of professions]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text> [in Ukrainian].

3. Zminy ta dopovnennya №5 SC 003-95 «Klasyfikator profesiy» (KP) [Changes and additions №5 SC 003-95 «Classifier of professions» (CP)]: zatverdzheno Nakazom Derzh. kom. Ukrayiny z pytan' tekhnichnoho rehulyuvannya ta spozhyvchoyi

polityky 13.06.2003. 105. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0105609-03?find=1&text=1475.4#w1_1 [in Ukrainian].

4. Il'hanayeva, V.O.(2009). Sotsial'na komunikatsiya yak ob'yekt teoretyzatsiyi [Social communication as an object of theorizing]. *Filosofiya lyuds'koho spilkuvannya: filosofiya, psykholohiya, sotsial'na komunikatsiya - Philosophy of human communication: philosophy, psychology, social communication*, 1, 60-67 [in Ukrainian].

5. Il'hanayeva, V.O. (2014). Teoriya sotsial'nykh komunikatsiy na shlyakhu fundamentalizatsiyi media-znannya [Theory of social communications on the way of fundamentalization of media knowledge] / Sotsial'ni komunikatsiyi: rezul'taty doslidzhen' – 2013 [Social communications: research results – 2013]. Kyiv. Vol.1, 5-43 [in Ukrainian].

6. Korol'ko, V. H. & Nekrasova, O.V.(2009). Zv'yazky z hromads'kistyuu. Naukovi osnovy, metodyka, praktyka [Public Relations. Scientific bases, methods, practice]. Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylyans'ka akademiya» [in Ukrainian].

7. Kuleshov, S. & Barabash, V. (2020). Dokumentoznavstvo yak naukova i navchal'na dystsyplina v suchasniy Ukrayini: yaki shlyakhy rozvytku? [Documentation as a scientific and educational discipline in modern Ukraine: what are the ways of development?]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya – Society. Document. Communication*, 9, 131-149 [in Ukrainian].

8. Kundenko, Ya. M. & Haplevs'ka, O. I. (2014). Suspil'na komunikatsiya yak media-sfera ta metodolohichna osnova mizhdystsyplinarnoho znannya [Public communication as a media sphere and methodological basis of interdisciplinary knowledge]. *Humanitarnyy chasopys – Humanities magazine*, 4, 38-46 [in Ukrainian].

9. Kurban, O. V. (2012). Diahnostyka ta modelyuvannya PR-protsesiv : monohrafiya [Diagnosis and modeling of PR-processes]. Kyiv : Ukrayins'ka konfederatsiya zhurnalistiv [in Ukrainian].

10. Moyseyev, V.A. (2007). Pablik rileyshnz [Public relations]. Kyiv : Akademydav [in Ukrainian].

11. Orlyk, S. (2020). Pablik rileyshnz i zhurnalistyka [Public relations and journalism]. *Katedra UNIVERSUM: elektron. zbirnyk nauk.-populyarnykh prats'*, 1. Retrieved from http://snd.kntu.kr.ua/files/Universum_2020_1.pdf [in Ukrainian].

12. Pasport spetsial'nosti 27.00.06 – prykladni sotsial'no-komunikatsiyni tekhnolohiyi [Passport of specialty 27.00.06 – applied social and communication technologies] [in Ukrainian].

13. Pocheptsov, G. G. (2001). Pablyk ryleishnz dlya professionalov [Public relations for professionals]. Kiev. Retrieved from http://htbiblio.yolasite.com/resources/Pocheptsov_PR.pdf [in Russian].

14. Pocheptsov, H. H. (2010). Sotsial'nyy inzhynirynh: sotsio- i psykhotekhniky upravlinnya velykymy masamy lyudey [Social engineering: socio- and psychotechnics of managing large masses of people]. Kyiv :Al'terpres. [in Ukrainian].

15. Pro vyshchu osvitu [About higher education]: Zakon Ukrainy vid 1 lypnya 2014. 1556. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].

16. Pro dopovnennia pereliku haluzei nauky, z yakykh mozhe buty prysudzhenyi naukovyi stupin [On supplementing the list of branches of science from which a scientific degree can be awarded]: Postanova KMU vid 13 hrudnia 2006 r. (Vtratyla chynnist z 1 veresnia 2015 r.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1718-2006-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

17. Pro zatverdzhennya pereliku haluzey znan' i spetsial'nostey, za yakymy zdiysnyuyet'sya pidhotovka zdobuvachiv vyshchoyi osvity [About the statement of the list of branches of knowledge and specialties on which preparation of applicants of higher education is carried out]: Postanova KMU vid 29 kvitnya 2015 r. №266. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

18. Pro perelik napryamiv, za yakymy zdiysnyuyet'sya pidhotovka fakhivtsiv u vyshchykh navchal'nykh zakladakh za

osvitn'o-kvalifikatsiynym rivnem bakalavra[About the list of directions in which training of experts in higher educational institutions on educational and qualification level of the bachelor is carried out]: Postanovy KMU vid 13 hrudnya 2006 r. №1719 iz zminamy ta dopovnennnyamy. (Vtratyv chynnist' na pidstavi Postanovy KMU vid 29.04.2015. №266). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1719-2006-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

19. Rizun, V. (2012). Nacherky do metodolohiyi doslidzhen' sotsial'nykh komunikatsiy[Essays on the methodology of social communication research]. *Psykholinhvistyka – Psycholinguistics*, 10, 305-314 [in Ukrainian].

20. Rizun, V. (2008). Teoriya masovoyi komunikatsiyi [Theory of mass communication]. Kyiv : Vydavnychyy tsentr «Prosvita» [in Ukrainian].

21. Ryabets', I.V. (2014). Profesiyna pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv iz zv'yazkiv z hromads'kisty u VNZ Ukrayiny: etapy stanovlennya [Professional training of future public relations specialists in Ukrainian universities: stages of formation]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Pedahohichni, psykhologichni nauky ta sotsial'na robota – Scientific notes NUKMA. Pedagogical, psychological sciences and social work*, 162, 21-25 [in Ukrainian].

22. Tablytsya Pereliku napryamiv, za yakymy zdiysnyuvalasya pidhotovka fakhivtsiv u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh za osvitn'o-kvalifikatsiynym rivnem bakalavra (Perelik 1), Pereliku spetsial'nostey, za yakymy zdiysnyuvalasya pidhotovka fakhivtsiv u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh za osvitn'o-kvalifikatsiynymy rivnyamy spetsialista i mahistra (Perelik 2), ta Pereliku haluzey znan' i spetsial'nostey, za yakymy zdiysnyuyet'sya pidhotovka здобувачів вищої освіти (Perelik 2015) [Table of the List of areas in which training was carried out in higher educational institutions at the educational and qualification level of bachelor (List 1), the List of specialties in which training of specialists in higher educational institutions was carried out at the educational and qualification levels of specialist and master (List

2), and the List of branches of knowledge and specialties in which higher education students are trained (List 2015)]: Nakaz MON Ukrayiny 06 lystopada 2015 r. №115. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1460-15#Text> [in Ukrainian].

23. Tykhomirova, Ye. B. (2003). PR-formuvannia vidkrytoho suspilstva [PR-formation of an open society]. Kyiv : Naukovo-vydavnychy tseñtr «Nasha kultura i nauka» [in Ukrainian].

24. Todorova, O. (2012). PR v tsyfrovuii eru. Yskusstvo kommunykatsiyi. Kyiv : ArtHuss [in Ukrainian].

25. Shayan, L.P. (2008). Pro Suspil'ni komunikatsiyi [About Public Communications]. Kyiv :TOV «Hrupa kompaniy «Dynamika» [in Ukrainian].

26. Yaskevich, Ya. S. (2016). Sotsialnaya komunikatsiya kak nauka i spetsialnost: stanovlenie, dinamika, status [Social communication as a science and specialty: formation, dynamics, status]. *Filosofiya i sotsialnyie nauki – Philosophy and Social Sciences*, 3, 38-44 [in Russian].

27. Yaremchuk, L.V. (2013). Sotsial'na komunikatsiya: stanovlennya terminolohichnykh zasad haluzi [Social communication: the formation of terminological principles of the industry]. *Suchasni problemy diyal'nosti biblioteki v umovakh informatsiynoho suspil'stva - Modern problems of library activity in the conditions of information society: materialy p'yatoyi mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi*, 11-12 veresnya 2013 roku, m.L'viv. L'viv : Vydavnytstvo L'vivs'koyi politekhniki, 599-603 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто проблеми професійної підготовки фахівців із зв'язків з громадськістю та пресою. Проаналізовано чинне, на час написання статті, законодавство, яке урегульовує цей процес в Україні. Акцентовано увагу на тому, що фахівців зі зв'язків з громадськістю готують на факультетах журналістики (галузь знань 06 «Журналістика», спеціальність 061 «Журналістика») за напрямом підготовки 6.030302 «Реклама і зв'язки з громадськістю (за видами

діяльності)», що є спільним для реклами і зв'язків з громадськістю.

Обґрунтовано позицію, що фахівці за напрямком «Зв'язки з громадськістю» мають готуватися за спеціальністю «Соціальні комунікації» в межах галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Звернута увага на міждисциплінарний характер наукових досліджень у галузі соціальних комунікацій, що саме і забезпечує ефективну підготовку фахівців зі «Зв'язків з громадськістю».

Автори статті дійшли висновку, що розвиток інформаційного суспільства змінює вимоги до підготовки кадрів у сфері зв'язків з громадськістю, закономірно формуючи самостійні напрями соціальних наук. Нині ми можемо констатувати наявність суперечливого становища між декларативними гаслами на державному рівні про необхідність ефективного налагодження та подальшого розвитку соціальних комунікацій у суспільстві та одночасним витісненням їх з галузі знань/науки. Тож визнання того, що соціальна комунікація є самостійним напрямком соціальних наук, на законодавчому рівні буде сприяти активізації вітчизняних наукових досліджень, спрямованих на задоволення соціокультурних потреб суспільства, поширення управлінської, інформаційної і політичної культур, медіаграмотності, вироблення стратегії протидії інформаційній війні, яку розв'язала Російська Федерація проти України.

Ключові слова: соціальні комунікації, зв'язки з громадськістю, паблік рілейшнз, класифікатор професій, спеціальність, галузь знань.

АННОТАЦІЯ

В статье рассмотрены проблемы профессиональной подготовки специалистов по связям с общественностью и прессой. Проанализировано действующее на момент написания статьи, законодательство которое регулирует этот процесс в Украине. Акцентировано внимание на том,

что специалистов по связям с общественностью готовят на факультетах журналистики (область знаний 06 «Журналистика», специальность 061 «Журналистика») по направлению подготовки 6.030302 «Реклама и связи с общественностью (по видам деятельности)», что является общим для рекламы и связей с общественностью.

Обоснованно позицию, что специалисты по направлению «Связи с общественностью» должны готовиться по специальности «Социальные коммуникации» в рамках отрасли знаний 05 «Социальные и поведенческие науки».

Обращено внимание на междисциплинарный характер научных исследований в области социальных коммуникаций, что именно и обеспечивает эффективную подготовку специалистов по «Связям с общественностью».

Авторы статьи пришли к выводу, что развитие информационного общества меняет требования к подготовке кадров в сфере связей с общественностью, закономерно формируя самостоятельные направления социальных наук. Сейчас мы можем констатировать наличие противоречивого положения между декларативными лозунгами на государственном уровне о необходимости эффективного налаживания и дальнейшего развития социальных коммуникаций в обществе и одновременным вытеснением их из области знаний/науки. Поэтому признание того, что социальная коммуникация является самостоятельным направлением социальных наук, на законодательном уровне будет способствовать активизации отечественных научных исследований, направленных на удовлетворение социокультурных потребностей общества, распространение управленческой, информационной и политической культур, медиаграмотности, выработке стратегии противодействия информационной войне, которую развязала Российская Федерация против Украины.

Ключевые слова: социальные коммуникации, связи с общественностью, паблик рилейнз, классификатор профессий, специальность, отрасль знаний.

УДК 316.77

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-368-385>

**MASS COMMUNICATIONS: PROBLEMS OF THE
INTERDISCIPLINARY APPROACH IN HIGHER
EDUCATION**

**МАСОВІ КОМУНІКАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ
МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ У ВИЩІЙ
ОСВІТІ**

**МАССОВЫЕ КОММУНИКАЦИИ: ПРОБЛЕМЫ
МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ПОДХОДА В ВЫСШЕМ
ОБРАЗОВАНИИ**

Галина Січкаренко,

*доктор історичних наук,
доцент, професор кафедри
документознавства та
інформаційної діяльності
gsich54@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3292-4681> Державний
Університет Телекомунікацій,
вул. Солом'янська, 7, м. Київ,
Україна, 03110*

Halyna Sichkarenko,

*Doctor of Historical Sciences,
Associate professor, Professor of
Department of scientific
discipline of documentation and
information activity
gsich54@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3292-4681> State University of
Telecommunications, 7,
Solomenska st., Kyiv, Ukraine,
03110*

ABSTRACT

Based on the analysis of the latest research, the article reveals issues related to the problems and threats of the development of digital technologies in mass communications. Proposed an interdisciplinary approach to the analysis of the mass communication phenomenon and these following tasks are solved: the concept of «mass communication» is clarified, based on the

concept of Denis McQuail; new challenges and threats of the mass communications impact on citizens and society; shows the need to reconcile new realities in the development of mass communications and curricula for the courses of the relevant disciplines in higher education. The research methodology is based on strategies of analysis and synthesis using comparative, historical and critical methods. It is shown that in Ukraine the concept of «mass communication» is used by scientists mainly in the singular. However, modern processes associated with digitalization and interactivity of communication have led to the plural interpretation of mass communications. An analysis of current scientific research, especially publications in the media, indicates an increase of threats and negative impacts of mass communications on citizens, public consciousness and society as a whole (elections, protest movements, use of personal data, manipulation, etc.). Mass communication has a global nature, is rapidly developing and affects all spheres of society, causing profound changes in social relations and personal. This requires constant comprehensive analysis and monitoring, which is determines the permanent correction of curricula for the preparation of future specialists, in particular, of information technologies. Programs, in our opinion, require a fast change in emphasis, highlighting threatening trends and the formation of students ability to critically assess the transformations of mass communications and contribute to social development towards achieving general harmony.

Keywords: communication, mass communication, social communication, theory of mass communication, digitalization, digital communication, information society.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство, яке зазвичай науковцями визначається як інформаційне, характеризується широким розвитком масових комунікацій. Просування будь якої країни на міжнародній арені, її рівень розвитку сьогодні визначається, перш за все, ступенем розвитку масових комунікацій. Останні присутні в тій чи іншій

мірі у всіх сферах та інститутах суспільства, у повсякденному та професійному житті кожної людини. В подальшому вплив масових комунікацій буде лише збільшуватись.

Аналізу цього явища присвячуються дослідження у багатьох наукових напрямках, як технічних, так і соціогуманітарних. Кожний науковець розглядає масові комунікації під власним кутом зору, виходячи зі своїх цілей, методології та методичного інструментарію. Масові комунікації можна віднести до міждисциплінарних досліджень.

В Україні широко та активно почали готувати фахівців з інформаційної діяльності, інформаційних технологій тощо в межах спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Тут масові комунікації стали об'єктом вивчення в різних навчальних дисциплінах, які викладаються для освітніх рівнів: бакалавр і магістр. Переліки навчальних дисципліни в кожному закладі вищої освіти відрізняються. До навчальних курсів, де провідне місце займає феномен «масові комунікації», відносяться: «Теорії масової комунікації», «Масові комунікації», «Психологія масових комунікацій», «Соціологія масових комунікацій», «Медіакомунікації», «Масова комунікація та інформація», «Теорія та історія соціальних комунікацій», «Соціальні комунікації», «Інформаційний маркетинг та масові комунікації» тощо. Масові комунікації широко викладаються в західних університетах, де готуються бакалаври і магістри з масових комунікацій (Master's degree in mass communication, 2021).

Ми погоджуємось в дослідниками, що масові комунікації/медіа щодо культури, економіки, ідеології, особистості чи групи, політики, суспільства, інформаційних, комунікаційних технологій і медіатехнологій можуть виступати як автономною дисципліною, так і як міждисциплінарним полем досліджень, складовою частиною різноманітних дискурсів з окремими поглядами на дискусії, цінності, теорії, значення та відношення з іншими дисциплінами (Квіт, 2018: 17-18; Компанцева, 2016).

Авторка статті проаналізувала навчальні програми низки українських університетів з спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» і виявила пробіли, пов'язані з браком висвітлення сучасних проблем і загроз в розвитку інформаційних технологій, що застосовуються в масових комунікаціях. Вважаємо нагальною потребу гнучкіше реагувати на швидкі зміни в трансформації масових комунікацій в світі та проводити їх оперативний всебічному науково-освітній аналіз.

Отже, основною проблемою, з нашого погляду, залишається наближення теоретичної моделі масової комунікації, яка досить широко висвітлюється в наявній науковій, навчально-методичній літературі, до реальної соціальної практики, нових викликів і проблем у трансформації масових комунікацій, зокрема, під впливом штучного інтелекту.

Актуальність статті виявляється в спробі показати ці розбіжності та сприяти більшому наближенню навчальних університетських програм до реальних поточних і майбутніх процесів в сфері масових комунікацій для поліпшення підготовки фахівців з інформативної діяльності, до практичній роботі в цій сфері, набуття вмінь і навичок для аналізу масовокомунікаційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з масовою комунікацією та її впливом на суспільні процеси, життєдіяльність громадян, освітні процеси, розглядаються багатьма представниками вітчизняної та зарубіжної науки. Достатньо широко вони представлені в соціологічній, філософській, психологічній, культурологічній літературі, а також в дослідженнях фахівців з соціальних комунікацій. Особливо значення, з нашої точки зору, має фундаментальна праця всесвітньо відомого історика і соціолога Дениса Мак-Квейла (1935–2017) «Теорія масової комунікації» (Мак-Квейл, 2010), яка витримала шість перевидань і залишається ключовою роботою в сфері теорії та практики масової комунікації, хоча навколо неї ще тривають доволі

гострі дискусії. Проблеми масових комунікацій активно розробляються українськими (Іванов, 2010; Квіт, 2018; Мітчук, 2015; Різун, 2008; Почепцов, 2001) та закордонними (Г. Лассвелл, Ю. Хабермас, В. Шрам тощо) вченими.

У світових засобах масової комунікації, як традиційних, так і новітніх, останнім часом швидко зростає увага до негативного впливу масової комунікації, особливо через інтернет технології, цифровізацію (Мухина, 2019; Почепцов, 2021; Щоткіна, 2021; Covid, 2021; Fleming, 2021). З'явився новий термін «цифрові комунікації». З нашої точки зору, ці тіньові сторони та виклики масової комунікації ще не знайшли адекватного відображення у відповідних навчальних програмах вищих закладів освіти.

Мета даної статті – розглянути головні виклики і загрози в сфері масових комунікацій в сучасному інформаційному суспільстві.

Методологія дослідження ґрунтується на стратегіях аналізу і синтезу з використанням порівняльного та критичного методів.

Завданнями є: уточнення поняття «масові комунікації» із застосуванням концепції Деніса Мак-Квейла; розгляд нових викликів і загроз впливу масових комунікацій на громадян і суспільство; показ необхідності узгодження нових реалій в розвитку масових комунікацій та початкових програм з курсів відповідних дисциплін в вищій школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Масова комунікація має глобальну природу і торкається всіх сфер суспільства, спричиняючи глибинні зміни в суспільних відношеннях, самої людини. Масова комунікація є не лише соціальним явищем і інститутом, але й процесом, тому потребує постійного всебічного аналізу, моніторингу, що має, з свого боку, обумовлювати перманентну корекцію навчальних програм для підготовки майбутніх фахівців, зокрема, з інформаційної діяльності. Останні, з нашого погляду, вимагають оперативної зміни акцентів, виділення загрозливих

тенденцій і формування вміння у студентів критично оцінювати її трансформації та сприяти суспільному розвитку в напрямку досягнення суспільної злагоди і гармонії.

У світовій і вітчизняній науці тривають дискусії щодо розуміння поняття «масова комунікація». Єдиного загальноприйнятого визначення немає. Натомість існує понад тисячі визначень поняття «комунікація» та понад ста визначень категорії «масова комунікація». Також присутні різні підходи щодо розуміння використання вказаного терміну в однині або множині. Це можна, з одного боку, пояснити тим, що масові комунікації мають все більше значення в розвитку сучасного суспільства й представники багатьох наукових напрямків і шкіл намагаються дослідити цей феномен. З іншого боку, це не лише соціальне явище, але і складний процес, який до кінця ще не проявився і достатньо повного розуміння його у дослідників немає.

Термін «масова комунікація» в науковий обіг увів провідний американський соціальний психолог Ч. Кулі у 1909 р. Аналіз різних тлумачень цього терміну докладно наводиться в підручниках (Іванов, 2010; Квіт, 2018; Косюк, 2012; Почепцов, 2001; Різун, 2008). О. Костюк слушно зазначає, що масова комунікація – це вид/різновид глобального/родового вияву – соціальної комунікації. І акцент навчального курсу з масових комунікацій – виключно соціальний аспект комунікації (у модифікації її масового вияву) (Костюк, 2012: 12-13).

В літературі, зокрема навчально-методичній, можна зустріти ототожнення таких понять як «масова комунікація» та засоби масової комунікації (ЗМК). Між тим важливо, щоб студенти вміли розрізняти названі поняття масової комунікації та ЗМІ. Під масовою комунікацією розуміється система, що включає в себе середовище, в просторі якої формуються, поширюються і функціонують повідомлення, і процес поширення інформації за допомогою технічних засобів, тоді як засоби масової комунікації – це, перш за все, масмедіа, що забезпечує поширення інформації. Дослідження ЗМК є лише частиною процесу вивчення масових комунікацій.

Вдала спроба розкрити означене питання представлена в роботах В. Ф. Іванова, де масова комунікація розглядається як фундаментальний стан сучасного суспільства, в якому складна, функціонально диференційована соціальна структура втілена у символічних формах і образах, які здатна сприймати і розуміти корпоративна, масова й індивідуальна свідомість. Це знаходить вираження на когнітивному рівні через поширення соціально значущої інформації серед аудиторій, які охоплюють більшу частину населення, та інтерактивному рівні через зрощення інформації із системою цінностей і норм різних груп і категорій індивідів, регуляції їхніх контактів із середовищем. Некоректним, вважає В. Ф. Іванов, є ототожнення масової комунікації з масовою інформацією, оскільки перша орієнтована на діалог, полілог та взаємодію, тоді як остання направлена на зміну установок, атитюдів та трансляцію зразків поведінки (Іванов, 2013).

Отже, під масовими комунікаціями розуміється складний і суперечливий процес представлення і взаємодії через ЗМК поглядів та інтересів різних соціальних груп суспільства, національних і транснаціональних груп впливу. Виходячи з цього, згадане поняття використовується у множині, бо йдеться про різноманітні соціальні комунікації. Масові комунікації підкоряються власним закономірностям розвитку. Мак-Квейл називає масову комунікацію концептом, теоретичною парадигмою і системою, що спирається на велику кількість медіаканалів. У такому розумінні цей термін вживається в однині.

Денис Мак-Квейл пише про складності визначення масових комунікацій як предмета дослідження, адже розвиток технології розмив кордони між публічною і приватною, масовою і міжособистою комунікацією. Традиційно, масова комунікація - це мережа, що з'єднує велику кількість одержувачів інформації з одним джерелом, проте сучасні медійні технології породжують інтерактивні зв'язки нових типів. У сучасному суспільстві, як правило, існує одна велика

громадська мережа, що реалізується за допомогою ЗМК, яка впливає на всіх громадян, незалежно від їх соціального рівня. Глобалізація суспільного життя, продовжує Мак-Квейл, розповсюдження інтернету призвело до появи нових «гібридних» (одночасно соціальних масових і приватних) засобів комунікації, що підтримує комунікацію будь якого рівня і напрямку (горизонтальні, вертикальні, в режимі реального часу, незалежно від місця знаходження тощо) (Мак-Квейл, 2010).

Револуція в комунікаціях в значній мірі змінила «баланс сил» між ЗМК та їх аудиторією, якщо комунікація в традиційних засобах односпрямована, то відмінною рисою нових засобів є їх інтерактивність, таким чином, масові комунікації стали менш масовими, менш централізованими. В даний час стає набагато складніше класифікувати засоби комунікації, через появу нових форм поширення і широкого застосування цифрових технологій. Важливо звернути увагу на тенденцію глобалізації та появи великих національних і міжнародних корпорацій, що призводить до зникнення відмінностей між окремими медійними організаціями і тим продуктом, який вони виробляють. (Мак-Квейл, 2010). Таким чином, масові транснаціональні корпорації через глобальні засоби масової комунікації отримали колосальну можливість контролювати та направляти великі маси населення в світовому масштабі, що чітко було продемонстровано під час ситуації з Covid-19.

У навчальних університетських програмах з масової комунікації розгорнуто представлений блок щодо історії, теорії, досягнень і можливостей масових комунікацій, від них та інформаційних, цифрових технологій очікується прорив суспільства до більш високої якості життя та економіки. Дійсно, цифровізація вважається головним інструментом для досягнення стратегічної цілі України — збільшення ВВП у 8 разів, до 1 трлн дол. у 2030Е, та забезпечення добробуту, комфорту та якості життя українців на рівні, вищому за

середній показник у Європі. Це за реалізації форсованого сценарію розвитку цифрової економіки в Україні (Національна стратегія- 2030, 2020). Зате зовсім недостатньо представлений тіньовий бік розвитку масових комунікацій, проблеми та загрози, які привносяться до життя населення. Це не дає об'єктивної, всебічної картини функціонування та розвитку масових комунікацій.

Наприклад, дистанційне онлайн навчання в школах і університетах, якому співали стільки дифірамбів, не дало очікуваних позитивних результатів. Цей спосіб комунікації, краще може доповнювати оф-лайн навчання з живими викладачами, носіями знання, але не замінювати його. Так, показові результати були надані дослідженням, проведенням McKinsey & Company під егідою Всесвітнього економічного форуму. За результатами опитування 2500 вчителів у 8 країнах світу (Австралія, Німеччина, Канада, Китай, Великобританія, Франція, США, Японія) у жовтні 2020 р., діти значно краще навчаються в класі, ніж під час дистанційного навчання вдома. Дистанційне навчання набрало менше 5 балів з 10 (Fleming, 2021). Institute for Fiscal Studies (IFS) в Лондоні закликає повторити навчальний рік для 9 млн. дітей, або використовувати широкомасштабне навчання на літніх канікулах, ввести додаткові години, щоб компенсувати втрачений час під час пандемії (Covid, 2021). Подібні програми обговорювалися і в інших країнах. Це показало, що втрати в сфері освіти під час дистанційної онлайн комунікації є значними і глобальними.

Масова комунікація через інтернет-платформи несе великі загрози населенню та окремим країнам. Ми даємо максимальний доступ до особистих даних про себе та своїх близьких, накачуємо Інтернет своїми зображеннями, звуками й текстами, розширюючи можливості для тренування штучного інтелекту. При цьому, витісняється зі своєї повсякденної практики все «складне» — те, що погано піддається обробці

алгоритмами. Спрощення текстів, їх скорочення, зменшення питомої ваги слів, порівняно з іншими способами передачі інформації, повністю в інтересах штучного інтелекту. Спрощення, яке стимулює цивілізація алгоритмів, має безліч побічних ефектів. Перший із них — деформація та ослаблення соціальних зав'язків. Другий — здатність осмислювати та описувати реальність (Щоткіна, 2020).

Інша загроза, добре описана ще в класичних соціальних теоріях, пов'язана з ефектами масової комунікації. В нових соціальних умовах Мак-Квейл у розділі 4 своєї праці розглядає основні теорії взаємодії ЗМК і суспільства та їх наслідки. Доводиться, що теорія масового суспільства акцентує увагу на взаємозалежності інститутів влади та інтеграції ЗМК в структури влади. Знов підкреслюється, що масова комунікація слугує інтересам політичних і економічних лідерів. Від ЗМК не можна очікувати критичного або альтернативного погляду на світ, вони лише допомагають залежної від них аудиторії змиритися зі своєю долею, пропонують свого роду сурогат реальності та є потужним засобом маніпуляції. Проблема в тому, що Інтернет також надає доступ до нових форм контролю над населенням з боку конгломерату ЗМК. З розвитком інформаційного суспільства та цифрової комунікації спостерігається потужна тенденція до концентрації медіа-власності в руках капіталістичних підприємств (Мак-Квейл, 2010). Справа в тому, що маніпулювання існувала і раніше, проте нові технології масових комунікацій це значно спростили.

Сьогодні, з нашого погляду, поглиблюється розуміння класичного політологічного підходу, за яким первинним продуктом ЗМІ є, насправді, аудиторія. Адже сьогодні, як ніколи інтернет, комерційні ЗМІ продають своїм клієнтам потенційних споживачів. Саме політекономічний підхід використовується зараз для дослідження Інтернет-комунікацій. П'ять найбільших інформаційно-технологічних компаній світу,

які несказанно збагатілись під час пандемії («Гугл», «Амазон», «Фейсбук», «Еппл», «Майкрософт») активно лобіюють свої інтереси і нові цифрові технології все більше стають платформою для настройки соціальних процесів і впливу на світову аудиторію в потрібному для них напрямку.

Ще однією загрозою суспільству з боку сучасних технологій масових комунікацій є мікротаргетінг - маркетингова стратегія, яка використовує персональні дані користувачів інтернету для виявлення їх інтересів, з метою впливу на їхнє ставлення і поведінку особливо під час масових виступів або виборів. Мікротаргетінг використовує математичні моделі для отримання конкретної інформації про громадян, щоб передбачити наскільки ймовірно, що людина буде голосувати, які її політичні погляди, цінності та найбільш важливі проблеми. Часто такі аналізи призводять до несподіваних результатів під час загальнонаціональних виборів, як в Україні чи США, де за допомогою таких технологій проходять вибори починаючи з других виборів Б. Обами.

Отже, людина втрачає все більше й більше приватного на користь публічного. «Нетфлікс» знає, які фільми ми дивимось і чому. Гугл керує вашим пошуком, виставляючи одні результати на перші місця, а інші — відсуваючи подалі тощо. Як зазначає Г. Г. Почепцов, ми все більше й більше рухаємося по створюваному для нас інформаційному тунелю. Різні технології ведуть до того, що час свободи залишається далеко позаду (Почепцов, 2021). Люди все більше перетворюються в товар на біржі цифрових послуг (Мухина, 2019).

Стеження за людиною, збереження та використання з будь якою метою будь яку особисту інформацію, що залишається так званим інформаційним слідом у смартфонах, соціальних мережах, супермаркетах, на інтернет сайтах тощо вже зараз приймає загрозливі для людини форми. Так, з початку поточного року в Китаї на державному рівні узаконена система

соціального рейтингу, яка відстежує кожний крок кожного громадянина та нараховує або знімає відповідні бали. Перелік санкцій, під які підпадають особи з низьким рейтингом включає: заборону на роботу в держустановах; відмову в соцзабезпеченні; особливо ретельний огляд на митниці; відмову в авіаквитках, спальному місці в нічних поїздах, в місцях в люксових готелях та ресторанах, заборону на мандрівки, навчання дітей в дорогих приватних школах та ін. Знижується рейтинг не лише за спілкування з дисидентами, не виплату кредитів або критику режиму в соціальних мережах, але і, наприклад, за кількість порцій алкоголю в тиждень...

Висновки. В Україні поняття «масова комунікація» вживається науковцями переважно в однині. Проте, сучасні процеси, пов'язані з цифровізацією та інтерактивністю комунікації, зумовили множинне тлумачення масових комунікацій.

Аналіз актуальних розвідок, особливо публікацій в масмедіа, засвідчує наростання загроз, негативних впливів масових комунікацій на громадян, масову свідомість і суспільство в цілому (втручання у виборчі перегони, стимуляція масових виступів, використання та продаж особистих даних, маніпулювання тощо).

Масова комунікація як соціальне явище і соціальний інститут має міждисциплінарний характер і знаходиться в полі зору багатьох наук, де під своїм кутом зору, виходячи з власного інструментарію, досліджується це явище. Представникам галузі вищої освіти, що готує студентів зі спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», куди відносяться соціальні комунікації, належить постійно акумулювати досягнення представників багатьох наук, застосовуючи їх для своїх завдань. Важливою метою, з нашого погляду, є виділення загрозливих тенденцій і формування у студентів вміння критично оцінювати трансформації масових комунікацій та сприяти суспільному розвитку в напрямку суспільної злагоди і прогресу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Іванов В. Основні теорії масової комунікації і журналістики: Навчальний посібник / за наук. ред. В. В. Різуна. Київ: Центр Вільної Преси, 2010. 258 с.
2. Іванов В. Ф. Массовая коммуникация: монография. Киев: Академия Украинской прессы, Центр Свободной Прессы. 2013. 902 с.
3. Квіт С. Масові комунікації. Друге видання, виправлене і доповнене. Київ: «Києво-Могилянська академія», 2018. 352 с.
4. Компанцева Л. Масові комунікації в міждисциплінарній парадигмі: державна безпека, соціальні комунікації, психолінгвістика. *Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics*. 2016. Вип. 20 (2). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2016_20%282%29__8 (дата звернення: 20.03.2021).
5. Косюк О. Теорія масової комунікації : навч. посіб. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. 384 с.
6. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / пер. з англ. Львів: Літопис, 2010. 538 с.
7. Мітчук О. А. Феномен ліберального контенту в соціальних комунікаціях : автореф. дис... доктора наук із соціальних комунікацій : 27.00.01 / О. А. Мітчук; Класичний приватний ун-т. Запоріжжя, 2015.
8. Мухина И.К. Человечество погружают в цифровую матрицу. *Завтра*. 11.11.2019. <https://zavtra.ru/blogs/muhina> (дата звернення: 20.03.2021).
9. Національна економічна стратегія 2030. URL: <https://nes2030.org.ua/#rec246061582> (дата звернення: 20.03.2021).
10. Почепцов Г. Лабіринти свідомості. *Дзеркало тижня*. 4 лютого 2021. URL: <https://zn.ua/ukr/tech/labirinti-svidomosti.html> (дата звернення: 20.03.2021).
11. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. Київ: Рефл-Бук Ваклер, 2001. 419 с.

12. Пізун В. В. Теорія масової комунікації: підруч. для студ. галузі 0303 «журналістика та інформація». Київ: «Просвіта», 2008. 260 с. URL: http://journlib.univ.kiev.ua/Teoriya_mas_com.pdf (дата звернення: 20.03.2021)

13. Щоткіна К. Як ми спрощуємо себе і світ, щоб сподобатися машині. *Дзеркало тижня*. 6 вересня 2020. URL: <https://zn.ua/ukr/tech/pishit-kontent.html> (дата звернення 10 квітня 2021).

14. Covid could cost children £350bn in earnings due to lost learning, says IFS. *The Guardian*. 01.02.2021. URL: <https://www.theguardian.com/education/2021/feb/01/covid-could-cost-children-350bn-in-earnings-through-lost-learning-says-ifs> (дата звернення: 10.04.2021).

15. Master's degree in mass communication. Educations.com. URL: <https://www.educations.com/search/masters-degree-mass-communication/a63-c4796> (дата звернення: 10.04.2021).

16. Fleming S. Kids learn better in class than when studying from home, finds teacher survey. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2021/03/classroom-teaching-better-than-remote-learning-education/> (дата звернення: 10.04.2021).

REFERENCES

1. Ivanov, V. (2010). Osnovni teoriiy masovoyi komunikatsiyi i zhurnalistyky: Navchal'nyy posibnyk [Basic theories of mass communication and journalism] / za nauk. red. V. V. Rizuna. Kyiv: Tsentr Vil'noyi Presy [in Ukrainian].

2. Yvanov, V. F. (2013). Massovaya kommunykatsyya [Mass communication]: monohrafiya. Kyev: Akademyya Ukraynskoj pressy, Tsentr Svobodnoy Pressy [in Ukrainian].

3. Kvit, S. (2018). Masovi komunikatsiyi [Mass communications]. Druhe vydannya, vypravlene i dopovnene. Kyiv: «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya» [in Ukrainian].

4. Kompantseva, L. (2016). Masovi komunikatsiyi v mizhdystsyplinarniy paradyhmi: derzhavna bezpeka, sotsial'ni komunikatsiyi, psykholinhvistyka. Psykholinhvistyka.

Psykholynhvystyka. Psycholinguistics [Mass communications in the interdisciplinary paradigm: state security, social communications, psycholinguistics]. 20 (2). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2016_20%282%29__8 [in Ukrainian].

5. Kosyuk, O. (2012). *Teoriya masovoyi komunikatsiyi : navch. posib.* [Theory of mass communication]. Luts'k: VNU im. Lesi Ukrayinky [in Ukrainian].

6. Mak-Kveyl, D. (2010). *Teoriya masovoyi komunikatsiyi* [Theory of mass communication] / per. z anhl. L'viv: Litopys [in Ukrainian].

7. Mitchuk O. A. (2015). *Fenomen liberal'noho kontentu v sotsial'nykh komunikatsiyakh* [The phenomenon of liberal content in social communications]: *Extended abstract of Doctor's thesis.* Zaporizhzhya [in Ukrainian].

8. Mukhyna, Y. K. (2019). *Chelovechestvo pohruzhayut v tsyfrovuyu matrytsu.* [Humanity is immersed in the digital matrix]. *Zavtra.* 11.11. Retrieved from <https://zavtra.ru/blogs/muhina> [in Russian].

9. *Natsional'na ekonomichna stratehiya 2030* [National Economic Strategy 2030]. (2020). Retrieved from <https://nes2030.org.ua/#rec246061582> [in Ukrainian].

10. Pocheptsov, H. (2021). *Labirynty svidomosti* [Labyrinths of consciousness]. *Dzerkalo tyzhnya.* 4 lyutoho. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/tech/labirinti-svidomosti.html> [in Ukrainian].

11. Pocheptsov, H. H. (2001). *Teoriya komunikatsiyi* [Communication theory]. Kyiv: Refl-Buk Vakler [in Ukrainian].

12. Rizun, V. V. (2008). *Teoriya masovoyi komunikatsiyi: pidruch. dlya stud. haluzi 0303 «zhurnalistyka ta informatsiya»* [Theory of mass communication]. Kyiv: «Prosvita». Retrieved from http://journalib.univ.kiev.ua/Teoriya_mas_com.pdf [in Ukrainian].

13. Shchotkina, K. (2020). *Yak my sproshchuyemo sebe i svit, shchob spodobatysya mashyni* [How we simplify ourselves and the world to please the car]. *Dzerkalo tyzhnya.* 6 veresnya. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/tech/pishit-kontent.html> [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті на основі аналізу результатів новітніх досліджень розкриваються питання пов'язані з проблемами та загрозами розвитку цифрових технологій в масових комунікаціях. Пропонується міждисциплінарний підхід до аналізу феномену масової комунікації та розв'язуються такі завдання: вточнюється поняття «масові комунікації», виходячи з концепції Деніса Мак-Квейла; розглядаються нові виклики та загрози впливу масових комунікацій на громадян і суспільство; показується необхідність узгодження нових реалій в розвитку масових комунікацій та початкових програм з курсів відповідних дисциплін у вищій школі. Методологія дослідження ґрунтується на стратегіях аналізу і синтезу з використанням порівняльного, історичного та критичного методів. Показується, що в Україні поняття «масова комунікація» вживається науковцями переважно в однині. Проте, сучасні процеси, пов'язані з цифровізацією та інтерактивністю комунікації, зумовили множинне тлумачення масових комунікацій. Аналіз актуальних наукових розвідок, особливо публікацій в масмедіа, засвідчує наростання загроз, негативних впливів масових комунікацій на громадян, масову свідомість і суспільство в цілому (втручання у виборчі процеси, стимуляція масових виступів, використання особистих даних, маніпулювання тощо). Масова комунікація має глобальну природу, стрімко розвивається і торкається всіх сфер суспільства, спричиняючи глибинні зміни в суспільних відношеннях, самої людини. Це потребує постійного всебічного аналізу, моніторингу, що має обумовлювати перманентну корекцію навчальних програм для підготовки майбутніх фахівців, зокрема, з інформаційної діяльності. Освітні програми, з нашого погляду, вимагають оперативної зміни акцентів, виділення загрозливих тенденцій і формування вміння у студентів критично оцінювати трансформації масових комунікацій та сприяти суспільному розвитку в напрямку досягнення суспільної злагоди і гармонії.

Ключові слова: комунікація, масова комунікація, теорія масової комунікації, соціальна комунікація, цифровізація, цифрова комунікація, інформаційне суспільство.

АННОТАЦІЯ

В статье на основе анализа результатов новейших исследований раскрываются вопросы, связанные с проблемами и угрозами развития цифровых технологий в массовых коммуникациях. Предлагается междисциплинарный подход к анализу феномена массовой коммуникации и решаются следующие задачи: уточняется понятие «массовые коммуникации», исходя из концепции Дениса Мак-Квейла; рассматриваются новые вызовы и угрозы воздействия массовых коммуникаций на граждан и общество; показывается необходимость согласования новых реалий в развитии массовых коммуникаций и учебных программ по курсам соответствующих дисциплин в высшей школе. Методология исследования основана на стратегиях анализа и синтеза с использованием сравнительного, исторического и критического методов. Показывается, что в Украине понятие «массовая коммуникация» употребляется учеными преимущественно в единственном числе. Однако, современные процессы, связанные с цифровизацией и интерактивностью коммуникации, обусловили толкование массовых коммуникаций во множественном числе. Анализ актуальных научных исследований, особенно публикаций в СМК, свидетельствует о нарастании угроз, негативных воздействий массовых коммуникаций на граждан, общественное сознание и общество в целом (вмешательство в выборы, стимулирование массовых выступлений, использование личных данных, манипулирование и т. п.). Массовая коммуникация имеет глобальную природу, стремительно развивается и касается всех сфер общества, вызывая глубинные изменения в социальных отношениях и самом человеке. Это требует постоянного всестороннего анализа, мониторинга, что, со

своей стороны, обуславливает перманентную коррекцию учебных программ для подготовки будущих специалистов, в частности, в сфере информационной деятельности. Образовательные программы, на наш взгляд, требуют оперативного изменения акцентов, выделения угрожающих тенденций и формирование умения студентов критически оценивать трансформации массовых коммуникаций и способствовать общественному развитию в направлении достижения общественного согласия и гармонии.

Ключевые слова: коммуникация, массовая коммуникация, теория массовой коммуникации, социальная коммуникация, цифровизация, цифровая коммуникация, информационное общество.

УДК 316.776

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-386-403>

**STRATEGIC COMMUNICATIONS:
CONCEPTUAL APPROACHES AND BASIC PRINCIPLES**

**СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА БАЗОВІ ПРИНЦИПИ**

**СТРАТЕГИЧЕСКИЕ КОММУНИКАЦИИ:
КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ И БАЗОВЫЕ
ПРИНЦИПЫ**

Ліна Стороженко,

*кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри
документознавства та
інформаційної діяльності
st-leena@i.ua*

<https://orcid.org/0000-0003-2766-3712>

*Державний університет
телекомунікацій,
вул. Солом'янська, 7,
м. Київ, Україна*

Lina Storozhenko,

*Ph.D. in Philological Sciences,
Associate Professor,
Department of scientific
discipline of documentation and
Information Activities
st-leena@i.ua*

<https://orcid.org/0000-0003-2766-3712>

*State University of
Telecommunications,
Solomyanska street, 7,
Kyiv, Ukraine*

Світлана Петькун,

*кандидат філософських наук,
доцент, завідувач кафедри
документознавства та
інформаційної діяльності
petkunsveta@ukr.net*

<https://orcid.org/0000-0002-0703-169X>

*Державний університет
телекомунікацій
вул. Солом'янська, 7,
м. Київ, Україна*

Svitlana Petkun,

*Ph.D. in Philosophical Sciences,
Associate Professor,
Head of the Department of
scientific discipline of
documentation and
Information Activities
petkunsveta@ukr.net*

<https://orcid.org/0000-0002-0703-169X>

*State University of
Telecommunications
Solomyanska street, 7, Kyiv,
Ukraine*

ABSTRACT

The study considers the conceptual approaches and basic principles of strategic communications. It is noted that the term «strategic communications» has recently become actively used in the scientific and practical sphere of public activity and is now an integral part of the sphere of social communications, actively used in regulations and research of domestic and foreign researchers.

The article notes the importance of researching conceptual approaches to the interpretation of the concept of «strategic communications» in connection with the need to develop a unified communication strategy that would combine a full range of communication methods and tools to promote public / corporate interests.

Since the concept of «strategic communications» at the beginning of the XXI century was used mainly in military, political and scientific circles of the United States and Western European countries – it is natural that the theoretical component of developing concepts of strategic communications and their practical application deserve special attention and research. That is why the article considers the research of such foreign researchers as R. Brooks, D. Havra, D. Gage, E. Goldman, K. Paul, M. Price, K. Tikhomirova, K. Hallahan. Also mentioned are the works of domestic scientists studying various aspects of strategic communications as a modern tool for achieving goals in public institutions, including D. Dubov, V. Lipkan, G. Pocheptsov, S. Solovyov and others.

The article describes the basic principles of strategic communications, taking into account the adapted classical provisions of military strategy, as well as identifies modern principles due to the development of the information society and the constant transformation of the information and communication space.

Keywords: *strategic communications, strategy, communication, conceptual approach, basic principles, target audience.*

Постановка проблеми. Термін «стратегічні комунікації» відносно недавно став активно вживаним у науково-практичній сфері суспільної діяльності. На початку ХХІ ст. це поняття використовувалося здебільшого у військово-політичних та наукових колах західноєвропейських країн та США. Сьогодні ж дефініція «стратегічні комунікації» є невід’ємною складовою сфери соціальних комунікацій; термін активно застосовується у нормативних актах та наукових студіях вітчизняних та закордонних дослідників. Проте наразі немає єдиного підходу до розуміння зазначеного поняття як до системного комплексу з чіткою структурою, характеристиками, завданнями, принципами, сферою застосування тощо.

Враховуючи факт необхідності розробки єдиної комунікативної стратегії, яка б поєднувала повний спектр комунікативних методів та інструментів, спрямованих на просування державних інтересів, студіювання системи стратегічних комунікацій як складової політичного та соціального дискурсу набуває особливої ваги та є перспективним напрямком.

Крім того, динамічний розвиток комунікації у суспільстві, її активна інтеграція у всі життєві сфери, поява нових каналів комунікації вимагають переосмислення та вироблення модерних принципів стратегічних комунікацій як основоположних ідей та правил, що формують основу інформаційних відносин та поведінки суб’єктів – учасників комунікаційного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних дослідників проблем стратегічних комунікацій слід відзначити праці Д. Дубова (Дубов, 2016), В. Ліпкана (Ліпкан, 2017), А. Мельник, О. Оболенського, А. Васіної, Л. Гордієнко (Мельник, Оболенський, Васіна, Гордієнко, 2004), Г. Почепцова (Почепцов, 2008), С. Соловйова (Соловйов, 2016) та інших науковців, які розглядають різні аспекти стратегічних комунікацій як сучасного інструменту досягнення мети у суспільних інститутах. Питанням походження, розвитку,

особливостей функціонування та принципів стратегічних комунікацій присвячено дослідження закордонних науковців, серед яких: Р. Брукс (Brooks, 2012), Д. Гавра (Гавра, 2015), Д. Гейдж (Gage, 2014), Е. Голдман (Goldman, 2007), К. Паул (Paul, 2011), М. Прайс (Price, 2015), К. Тихомирова (Тихомирова, 2015), К. Халлахан (Hallahan, 2007) та ін.

Мета статті - розглянути концептуальні підходи до дефініції поняття «стратегічні комунікації»; визначити та охарактеризувати базові принципи стратегічних комунікацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегічні комунікації – термін, що до початку ХХІ ст. вживався здебільшого у військово-політичних та наукових колах США і західноєвропейських країн. Відтак теоретична складова розробки концепцій стратегічних комунікацій та їх практичне застосування представниками цих країн заслуговують на особливу увагу та дослідження.

У 2017-му році світ побачив збірник статей «Strategic Communication: New Agendas in Communication» («Стратегічні комунікації: новий порядок денний в комунікації»), автори яких окреслили новітні тенденції розвитку та функціонування стратегічних комунікацій. Наразі теоретичне визначення стратегічних комунікацій, пропонуване укладачами збірника, можна вважати усталеним: комунікації характеризуються як стратегічні за умови отримання очікуваного результату. Цей результат може бути ставленням до чого-небудь, переконанням або знаннями; може означати видозміну або створення чого-небудь. Закономірними факторами формування концепцій стратегічних комунікацій автори вважають розвиток інформаційного суспільства, науково-технічний прогрес та глобальні соціальні зміни, що забезпечують можливість інтеграції методів і технологій міжособистісних чи масових комунікацій, нівелюючи роль посередників, засобів масової комунікації, між комунікаторами.

Директор Центру вивчення глобальних комунікацій Університету Пенсильванії М. Прайс у своїй праці «Free

Expression, Globalism and New Strategic Communication» («Свобода слова, глобалізм і нові стратегічні комунікації») (Price, 2015) з метою вироблення комунікаційного інструментарію для досягнення цілей в глобальному масштабі робить спробу ототожнення тлумачення стратегічних комунікацій у військово-політичній та корпоративній сферах. Науковець акцентує на домінуванні у сучасному світі двох глобальних тенденцій. З одного боку, процес масового поширення цифрових технологій дає можливість отримати доступ кожному суб'єкту комунікації до кінцевого споживача; з іншого – модернізація методів та інструментів впливу на суспільну думку, посилення ролі держави у формування інформаційного середовища маркує сферу комунікаційної діяльності, яку можна номінувати стратегічними комунікаціями.

На думку М. Прайса, термін «стратегічні комунікації» містить стратегічні форми і зміст комунікації, що слугують досягненню широкого спектру цілей та базовані на специфічному розумінні проблеми/ситуації. Основними ж суб'єктами стратегічних комунікацій дослідник визначає так званих «акторів» глобального масштабу (держави, великі корпорації, міжнародні неурядові організації тощо) (Price, 2015: 19).

Крім того, враховуючи глобальну ключову функцію стратегічних комунікацій – становлення та підтримка легітимності держави, М. Прайс пропонує розглядати стратегічні комунікації як самостійні та ефективні зусилля, ініційовані поза суспільством та спрямовані на досягнення консенсусу з ним щодо життєво важливих питань (Price, 2015). М. Прайс характеризує стратегічні комунікації як специфічний вид комунікації, при якому процес реалізації комунікативної стратегії може відрізнитися «від запланованого маршруту», бути динамічним і поліваріантним, з непрогнозованими результатами. Наприклад, чітко спланована поза суспільством комунікаційна стратегія стає його органічною частиною, або

навпаки, комунікаційна кампанія, що не повинна впливати на цільову аудиторію, впливає на суспільні цінності та змінює їх.

Дещо інший концептуальний підхід щодо тлумачення соціальних комунікацій спостерігаємо у К. Халлахана та його колег у статті «Defining Strategic Communication» («Визначення стратегічних комунікацій»). Вчені розглядають поняття як цілеспрямовану комунікацію, що здійснюється установою/організацією з метою досягнення своїх цілей. Зокрема, дослідники вирізняють аспекти, що сприяють формуванню концепції стратегічних комунікацій у корпоративному секторі, серед яких головний – диференціація цільової аудиторії та каналів комунікації, що зумовлено розвитком інформаційного суспільства та стрімким поширенням цифрових технологій. На думку К. Халлахана, установам/організаціям з часом доводиться розуміти, що різні види корпоративних комунікацій (внутрішньокорпоративні комунікації, маркетинг, PR) мають не тільки спільну мету, а й стратегії її досягнення – відбувається синтез каналів комунікації та форм передачі інформації (Hallahan, 2007: 4).

Слід зауважити, що саме синтез різних аспектів комунікації дає можливість максимально сприяти досягненню стратегічної мети. Адже окремі види комунікаційної діяльності, спрямовані на вирішення специфічних завдань свого сектору (наприклад, маркетологи рекламують та просувають свій товар на ринку з метою збільшення кількості покупців/споживачів; завдання PR-служби – формування іміджу корпоративної структури, встановлення позитивної комунікації з цільовою аудиторією), важливі та необхідні для установи/організації, і разом з тим, недостатні для досягнення стратегічної мети. Відтак інтеграція різних видів комунікаційної діяльності з метою ефективного функціонування корпоративної інституції зумовлює «народження» стратегічної комунікації, сутність якої полягає у впливі на цільову аудиторію з метою досягнення бажаного результату.

Близьким до такого розуміння поняття є трактування К. Паула, за яким стратегічні комунікації характеризуються як скоординовані дії, повідомлення, образи чи інші види реляції, спрямовані інформувати, впливати, переконувати цільову аудиторію (Paul, 2011: 17). Д. Гейдж стратегічні комунікації розглядає як процес синхронізації дій, образів і слів, що має на меті досягнення бажаного ефекту (Gage, 2014: 54).

Подібне трактування спостерігаємо й у звіті науковців Королівського інституту міжнародних відносин (Chatham House): стратегічні комунікації розглядаються як система взаємопов'язаних скоординованих дій, здійснюваних на стратегічному, оперативному і тактичному рівнях управління; система, спрямована на досягнення розуміння інтересів і потреб цільової аудиторії, що виявляє ефективні методи та механізми активації та підтримки певних типів поведінки з боку цієї аудиторії (Cornish, 2011).

Цікавою є думка Е. Голдман, яка зазначає, що основу стратегічних комунікацій складає управління сприйняттям, у якому вагому роль відіграє координація інформаційних потоків (ідей, дій, рішень), спрямована на приведення у відповідність позиції цільової аудиторії із цілями державної політики. Дослідниця зауважує, що комунікації набувають стратегічного характеру за певних умов: адаптація ключових повідомлень до широкої цільової аудиторії; безперервне здійснення комунікації; зосередження комунікації на інтересах і потребах адресатів, а не адресантів; одновекторна координація ключових повідомлень, рішень та дій з метою досягнення стратегічних цілей (Goldman, 2007). Американська дослідниця Р. Брукс переконана, що у понятті «стратегічні комунікації» домінантна роль належить саме «стратегії», а не «комунікації» (Brooks, 2012).

Концептуальний підхід російської науковиці К. Тихомирової відрізняється від попереднього наукового бачення та базується на дослідженні поняття через призму термінознавства. Так, дослідниця розглядає дефініцію

«стратегічні комунікації» як двокомпонентне словосполучення зі стержневим компонентом «комунікації» і залежним – «стратегічні», що і визначає тип комунікації. К. Тихомирова тлумачить стратегічні комунікації як принципи управління комунікаційним процесом. Крім того, на думку вченої, стратегічні комунікації передбачають створення так званої комунікативної стратегії – масштабної довгострокової програми, спрямованої на досягнення мети за допомогою використання комунікаційних ресурсів та простору (Тихомирова, 2015: 46).

Інший підхід пропонує професор Д. Гавра. Учений в загальному вигляді розглядає стратегічні комунікації як комунікації, що забезпечують розробку та реалізацію стратегії соціального суб'єкта за допомогою особливих (комунікаційних) ресурсів, засобів, інструментів, технологій (Гавра, 2015). Дослідник аналізує термін «стратегія» як поняття, що використовувалося в сфері військової справи та бізнесу, а наразі активно функціонує у галузі зовнішньої та внутрішньої політики держави. На переконання вченого, під стратегією слід розуміти спосіб організації складної діяльності, спеціально розроблену, базовану на довгостроковому плануванні програму дій для досягнення кінцевої мети (Гавра, 2015: 230). При цьому головними завданнями стратегії Д. Гавра визначає ефективне використання ресурсів для досягнення ключової (стратегічної) мети. Так, якщо суб'єктом виступає бізнес-структура, слід говорити про бізнес-стратегію; якщо йдеться про збройні сили держави – про військову стратегію; якщо роль суб'єкта виконує окрема держава – йдеться про національний або міжнародний рівень стратегії (Гавра, 2015: 231). Залежно від типу суб'єкта і відповідного стратегічного рівня, можемо говорити про сфери та рівні стратегічної комунікації загалом.

Відтак до сфери застосування стратегічних комунікацій можемо зарахувати бізнес, соціально-культурну галузь, зовнішню та внутрішню політику будь-якої

організації/установи чи держави, військову справу, міжнародні відносини тощо. Застосування так званого рівневого критерію дає можливість розглядати стратегічні комунікації на різних ступенях соціально-просторової ієрархії – від локального до глобального. В загальному вигляді, стратегічні комунікації – це комунікації, що забезпечують розробку та реалізацію стратегії соціального суб'єкта з допомогою особливих (комунікаційних) ресурсів, засобів, інструментів, технологій (Гавра, 2015: 231).

На думку провідного українського науковця у галузі соціальних комунікацій Г. Почепцова, особливістю стратегічних комунікацій є їх реалізація через трансформацію інформаційного простору в інших видах: соціальному, економічному, військовому, політичному, дипломатичному, що доводить їх універсальність та пристосованість до різних стратегічних цілей і сфер (Почепцов, 2008: 28).

Більшість вітчизняних науковців солідарні з думкою, що стратегічні комунікації як інструмент досягнення мети використовуються в широкому спектрі соціальних інститутів – від локальних підприємств/організацій до управління державою та міжнародних відносин. Саме тому складно підібрати єдине універсальне визначення поняття (Дубов, 2016: 10). Д. Дубов робить спробу визначити універсальні характеристики стратегічних комунікацій: інформування, вплив та переконання як фактори просування інтересів і цілей; формування чітких цілей в межах стратегічної комунікації, що впливає на позицію цільової аудиторії; координація та деконфліктизація як обов'язкова умова уникнення конфліктних ситуацій різних сторін внаслідок інформаційної діяльності; здійснення комунікації у формі дії (поведінки, вчинків та ін.) та усунення меж між вербальними і невербальними комунікаціями (Дубов, 2016: 13).

Апелюючи до думки В. Ліпкана, акцентуємо увагу на ключовому завданні стратегічних комунікацій – гарантування реалізації національних інтересів (Ліпкан, 2017), які реалізуються через державну політику у сферах

функціонування і розвитку медіапростору, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації та захисту інформаційних прав людини, в галузях інформаційної безпеки та електронного урядування тощо.

Зазначені вище функціональні завдання зумовлюють принципи стратегічних комунікацій, під якими розуміють певні ідеї, правила, закономірності, на яких ґрунтується їхня організація та практичне застосування (Мельник, Оболенський, Васіна, Гордієнко, 2004: 37).

Досить вдала спроба систематизувати принципи стратегічних комунікацій належить українському науковцю С. Соловійову. Зокрема, дослідник визначає такі ключові аспекти: скоординованість застосування засобів інформаційного впливу на всіх етапах здійснення політики; послідовність та узгодженість дій державних і недержавних суб'єктів; цілеспрямована підтримка національних цілей; дослідження реакцій та врахування потреб цільової аудиторії; дотримання зворотного зв'язку із цільовою аудиторією (Соловійов, 2016).

Як бачимо, такий перелік є змістовним, але не вичерпним. Вважаємо, що суттєвим доповненням зазначеної класифікації можуть бути базові принципи стратегічних комунікацій з урахуванням адаптованих класичних положень військової стратегії, виокремлені Е. Голдман. Так, на думку дослідниці, принцип об'єктивності визначається чітким формулюванням політичних цілей, розумінням цільової аудиторії, адаптацією основних повідомлень до інтересів цієї аудиторії; принцип масовості характеризується використанням всіх видів комунікаційних моделей, засобів та часових відрізків, посиленням слів діями з метою усунення меж сприйняття; принцип раптовості передбачає використання слів, здатних обеззброїти дії і вчинки супротивника, але не завдати йому шкоди та залучити тих, хто сумнівається; за допомогою принципу проактивності відбувається цілеспрямоване та ініціативне формування інформаційного середовища, не

обмежене реакцією на слова та дії опонента; принцип гнучкості передбачає сприйняття та відстеження особливостей зовнішнього середовища, пристосованість і налаштування дій відповідно до змін контексту комунікації, делегування завдань і повноважень нижчим рівням управління з метою забезпечення швидкості реакції; принцип ефективності і застосування сили характеризується концентрацією всіх ресурсів на ключові цілі; за допомогою принципу єдності управління відбувається визначення/призначення органу/керівника управління з метою координації і синхронізації основних дій, здійснення оперативного/неоперативного управління; безпековий принцип зумовлює дотримання вимог безпеки та здійснення комунікації зі всіма учасниками комунікаційної інфраструктури; принцип простоти передбачає використання зрозумілих однозначних та несуперечливих ключових повідомлень і дій, спрямованих на досягнення політичної мети (Goldman, 2007).

Зазначений перелік принципів стратегічних комунікацій вважаємо базовим, оскільки постійна трансформація інформаційного простору вимагає удосконалення та розширення науково-теоретичних підходів, застосування нових прогресивних практик. Крім того, динамічний розвиток комунікації у суспільстві, її активна інтеграція у всі життєві сфери, зміна каналів комунікації вимагають переосмислення та вироблення модерних принципів стратегічних комунікацій, серед яких можуть бути: принцип достовірності – інформація, що використовується у комунікації повинна відповідати дійсності, правильно інтерпретуватися, комунікаційні дії мають бути чітко скоординовані та викликати довіру цільової аудиторії; принцип діалогічності має на меті забезпечити ефективну комунікацію шляхом залучення учасників цільової аудиторії до багатостороннього діалогу і знаходження консенсусу; важливим аспектом для повноцінного функціонування стратегічних комунікацій вважаємо безперервність – принцип, за допомогою якого забезпечується

постійний процес сприйняття, аналізу та трансформації інформації з метою вироблення стратегічно важливих дій і який тісно пов'язаний з принципом спрямованості на результат, адже стратегічні комунікації – це поєднання низки комунікативних інструментів впливу, які, за необхідності, синхронізуються з іншими функціями для отримання бажаного результату; у зв'язку з тим, що стратегічні комунікації не мають інформаційних, просторових, часових та аудиторних обмежень, можемо говорити про виокремлення принципу масштабності, як невід'ємної складової стратегічного комунікаційного процесу; принцип кореляції – ще один аспект, що безсумнівно суттєво впливає на функціонування стратегічних комунікацій і зумовлений особистим досвідом, ментальністю, духовно-культурними цінностями, політичними переконаннями цільової аудиторії, адже саме аудиторія співвідносить отриману і опрацьовану інформацію з оточуючим світом через призму власного світосприйняття; зрештою, можемо виділити принцип синхронності, за яким стратегічним комунікаціям відводиться провідна роль важливої складової стратегічного управління та реалізації загальнодержавної стратегії в цілому.

Висновки та перспективи подальших розвідок.

Розглянувши основні підходи до розуміння поняття, можемо виокремити такі основні концептуальні характеристики стратегічних комунікацій: формування інформаційного середовища; інформаційна підтримка та забезпечення інформацією суспільства; тлумачення дій як інформації; вплив на цільову аудиторію, формування довірливих стосунків та підтримка зворотного зв'язку; здатність враховувати потреби аудиторії та досліджувати реакції на різні події та повідомлення; налагодження діяльності та координація комунікації між суб'єктами державних та корпоративних інституцій з метою посилення стратегічного ефекту; визначення та досягнення інтересів держави на національному та міжнародному рівнях; формування стійкого політичного іміджу держави; ефективна взаємодія між політиками з метою

досягнення спільних (культурних, соціальних, економічних, політичних та ін.) цілей; налагодження структурної взаємодії в галузі стратегічних комунікацій шляхом запровадження дієвих комунікативних механізмів тощо.

Зазначені концептуальні характеристики зумовлюють дотримання низки принципів (ідей, правил, закономірностей) стратегічних комунікацій, визначених раніше та доповнених авторами: принцип достовірності, діалогічності, безперервності, спрямованості на результат, масштабності, кореляції, синхронності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гавра Д. Категория стратегической коммуникации: современное понимание и базовые характеристики. Современные технологии бизнес-коммуникаций и стратегического PR. 2015. № 4. С. 229-233.

2. Дубов Д. Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. Стратегічні пріоритети. 2016. № 4 (41). С. 9-24.

3. Ліпкан В. Завдання національної системи стратегічних комунікацій.

URL: http://censor.net.ua/blogs/3697/zavdannya_natsonalno_siste_mi_strategchnih_komunkatsyi (дата звернення: 05.04.2021).

4. Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю., Гордієнко Л.Ю. Державне управління: навч. посіб. Київ: Знання, 2004. 342 с.

5. Почепцов Г. Стратегічні комунікації: стратегічні комунікації в політиці, бізнесі та державному управлінні. Київ: Альтерпрес, 2008. 216 с.

6. Соловійов С.Г. Основні характеристики стратегічних комунікацій. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. 2016. Вип. 1. С. 165-170.

7. Тихомирова Е.И. Коммуникация и стратегические коммуникации. Петербургская школа PR: от теории к практике. СПб.: СПбГУ. 2015. С. 44-50.

8. Brooks R. Confessions of a Strategic Communicator. Tales from Inside the Pentagon's Message Machine. Foreign Policy. December 6, 2012. URL: <http://foreignpolicy.com/2012/12/06/confessions-of-a-strategic-communicator> (accessed: 05.04.2021).
9. Strategic Communications and National Strategy : A Chatham House Report. Paul Cornish, Julian Lindley French and Claire Yorke. London: [s. n.], 2011. 42 p.
10. Gage D. The continuing evolution of Strategic Communication within NATO. The Three Swords Magazine. 2014. 27. P. 53-55.
11. Goldman E. Strategic Communication: A Tool for Asymmetric Warfare. Small Wars Journal. 2007. October 6, URL: <http://smallwarsjournal.com/blog/strategic-communication-a-tool-for-asymmetric-warfare> (accessed: 05.04.2021).
12. Hallahan K., Holtzhausen D., Van Ruler B., Vercic D., Siramsh K. Defining Strategic Communication. International Journal of Strategic Communication. 2007. No 1.
13. Paul Chr. Strategic Communication: Origins, Concepts, and Current Debates. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2011.
14. Price M.E. Free Expression, Globalism and New Strategic Communication. New York: Cambridge University Press, 2015.
15. Strategic Communication: New Agendas in Communication. Ed. by A. Dudo, L.Kahlor. New York; London: Taylor & Francis, 2017.

REFERENCES

1. Gavra, D. (2015). Kategoriya strategicheskoy kommunikatsii: sovremennoe ponimanie i bazovye kharakteristiki [Strategic communication category: modern understanding and basic characteristics]. *Sovremennye tekhnologii biznes-kommunikatsiy i strategicheskogo PR – Modern technologies of business communications and strategic PR*, 4, 229-233 [in Russian].
2. Dubov, D. (2016). Stratehichni komunikatsiyi: problemy kontseptualizatsiyi ta praktychnoyi realizatsiyi [Strategic communications: problems of conceptualization and practical

implementation]. *Stratehichni priorytety – Strategic priorities*, 4 (41), 9-24 [in Ukrainian].

3. Lipkan, V. Zavdannya natsional'noyi systemy stratehichnykh komunikatsiy [Tasks of the national system of strategic communications]. *sensor.net.ua/blogs/3697*. Retrieved from <http://sensor.net.ua/blogs/3697> [in Ukrainian].

4. Mel'nyk, A.F., Obolens'kyy, O.Yu., Vasina, A.Yu., Hordiyenko, L.Yu. (2004). *Derzhavne upravlinnya [Governance]*. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].

5. Pocheptsov, H. (2008). *Stratehichni komunikatsiyi: stratehichni komunikatsiyi v politytsi, biznesi ta derzhavnomu upravlinni [Strategic communications: strategic communications in politics, business and public administration]*. Kyiv: Al'terpres [in Ukrainian].

6. Solovyov, S.H. (2016). Osnovni kharakterystyky stratehichnykh komunikatsiy [Basic Characteristics of Strategic Communications]. *Visnyk Natsional'noho universytetu tsyvil'noho zakhystu Ukrayiny – Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine*, 1, 165-170 [in Ukrainian].

7. Tikhomirova, E.I. (2015). Kommunikatsiya i strategicheskie kommunikatsii [Communication and strategic communications]. *Peterburgskaya shkola PR: ot teorii k praktike – The Saint Petersburg school of public relations: from theory to practice*. St. Petersburg: Saint Petersburg State University, 44-50 [in Russian].

8. Brooks, R. (2012). Confessions of a Strategic Communicator. Tales from Inside the Pentagon's Message Machine. Foreign Policy. *foreignpolicy.com/2012/12/06/confessions-of-a-strategic-communicator*. Retrieved from <http://foreignpolicy.com/2012/12/06/confessions-of-a-strategic-communicator> [in English].

9. Cornish, P. Lindley-French, J. and Yorke, C. (2011). *Strategic Communications and National Strategy*. A Chatham House Report, London, Great Britain [in English].

10. Gage, D. (2014). The continuing evolution of Strategic Communication within NATO. *The Three Swords Magazine*, 53-55 [in English].

11. Goldman, E. (2007). Strategic Communication: A Tool for Asymmetric Warfare. *Small Wars Journal*. smallwarsjournal.com/blog/strategic-communication-a-tool-for-asymmetric-warfare. Retrieved from <http://smallwarsjournal.com/blog/strategic-communication-a-tool-for-asymmetric-warfare> [in English].
12. Hallahan, K., Holtzhausen, D., Van Ruler, B., Vercic, D., Siramsh, K. (2007). Defining Strategic Communication. *International Journal of Strategic Communication*, 1 [in English].
13. Paul, C. (2011). *Strategic Communication: origins, concept, and current debates*. Santa Barbara: Praeger [in English].
14. Price, M.E. (2015). *Free Expression, Globalism and New Strategic Communication*. New York: Cambridge University Press [in English].
15. Dudo, A., Kahlor, L. (2017). *Strategic Communication: New Agendas in Communication*. New York; London: Taylor & Francis [in English].

АНОТАЦІЯ

У дослідженні розглянуто концептуальні підходи та базові принципи стратегічних комунікацій. Зазначено, що термін «стратегічні комунікації» відносно недавно став активно вживаним у науково-практичній сфері суспільної діяльності і наразі є невід'ємною складовою сфери соціальних комунікацій, активно застосовується у нормативних актах та наукових студіях вітчизняних та закордонних дослідників.

У статті наголошується на важливості дослідження концептуальних підходів щодо тлумачення поняття «стратегічні комунікації» у зв'язку з необхідністю розробки єдиної комунікативної стратегії, яка б поєднувала повний спектр комунікативних методів та інструментів, спрямованих на просування державних/корпоративних інтересів.

Оскільки поняття «стратегічні комунікації» до початку ХХІ ст. вживалося здебільшого у військово-політичних та

наукових колах США і західноєвропейських країн – закономірно, що теоретична складова розробки концепцій стратегічних комунікацій та їх практичне застосування представниками цих країн заслуговують на особливу увагу та дослідження. Саме тому у статті розглянуто доробок таких закордонних дослідників, як Р. Брукс, Д. Гавра, Д. Гейдж, Е. Голдман, К. Паул, М. Прайс, К. Тихомирова, К. Халлахан. Також окреслено праці вітчизняних науковців, які досліджують різні аспекти стратегічних комунікацій як сучасного інструменту досягнення мети у суспільних інститутах, серед яких: Д. Дубов, В. Ліпкан, Г. Почепцов, С. Соловійов та ін.

У статті охарактеризовано базові принципи стратегічних комунікацій з урахуванням адаптованих класичних положень військової стратегії, а також визначено модерні принципи, зумовлені розвитком інформаційного суспільства та постійною трансформацією інформаційно-комунікаційного простору.

Ключові слова: стратегічні комунікації, стратегія, комунікація, концептуальний підхід, базові принципи, цільова аудиторія.

АННОТАЦІЯ

В исследовании рассмотрены концептуальные подходы и базовые принципы стратегических коммуникаций. Указано, что термин «стратегические коммуникации» относительно недавно стал активно применяемым в научно-практической сфере общественной деятельности и в настоящее время является неотъемлемой составляющей сферы социальных коммуникаций, активно применяется в нормативных актах и научных исследованиях отечественных и зарубежных исследователей.

В статье отмечается важность исследования концептуальных подходов к толкованию понятия «стратегические коммуникации» в связи с необходимостью разработки единой коммуникативной стратегии, которая бы

объединяла полный спектр коммуникативных методов и инструментов, направленных на продвижение государственных/корпоративных интересов.

Поскольку понятие «стратегические коммуникации» в начале XXI века употреблялось преимущественно в военно-политических и научных кругах США и западноевропейских стран – закономерно, что теоретическая составляющая разработки концепций стратегических коммуникаций и их практическое применение представителями этих стран заслуживают особого внимания и исследования. Именно поэтому в статье рассмотрены исследования таких зарубежных исследователей, как Р. Брукс, Д. Гавра, Д. Гейдж, Э. Голдман, К. Паул, М. Прайс, К. Тихомирова, К. Халлахан. Также указаны труды отечественных ученых, исследующих различные аспекты стратегических коммуникаций как современного инструмента достижения цели в общественных институтах, среди которых Д. Дубов, В. Липкан, Г. Почепцов, С. Соловьев и др.

В статье охарактеризованы базовые принципы стратегических коммуникаций с учетом адаптированных классических положений военной стратегии, а также определены современные принципы, обусловленные развитием информационного общества и постоянной трансформацией информационно-коммуникационного пространства.

Ключевые слова: стратегические коммуникации, стратегия, коммуникация, концептуальный подход, базовые принципы, целевая аудитория.

***To the authors of Bulletin
Dear authors!***

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University accepts economic articles for printing in the scientific collection «Society. Document. Communication»

In order to be able to submit articles to the collection and check the current status of your submissions, you must log in to the website <https://sdc-journal.com> or register.

Requirements for design of the publication

The article is submitted in the original language (Ukrainian, Russian or English).

If the article is written in English, it is necessary to submit a translation (in Ukrainian or Russian) to the Editorial Board!

The main body of the article (*without annotations and literature*) should be at least 10 pages long. The total volume of the article should not exceed 25 pages.

Manuscripts undergo mandatory «blind» review.

Technical requirements for the article:

Margins: lower, upper - 2 sm; right - 1.5 sm; left - 3 sm.

Editor: MS Word.

Headset: Times New Roman, *pins (size) 14, spacing – 1.*

The text is typed without hyphenation.

Regarding the characters: only the following text should be quoted in the text: «», a dash is a short dash: «–». You do not need to put extra spaces, especially in front of square brackets or in parentheses. To prevent this, use the «Unprinted» function.

Tables in the text should be executed in Excel or Word without filling. Drawings made in Word should be grouped together and be a single graphic object. All illustrations must be in black and white or in grayscale, you can use other fill modes (pattern).

The scientific article should contain the following necessary elements:

- statement of the problem in general form and connection with important scientific or practical tasks; relevance of the topic;
- analysis of the latest research and publications in which the problem is solved and which the author relies on, the selection

of previously unresolved parts of the general problem to which the article is devoted;

- formulating the goals (goals) of the article, setting the task;
- presentation of the main research material with full justification of the scientific results;
- conclusions and prospects for further exploration in this direction.

The article is formulated as follows:

In the upper left corner: UDC code;

In the middle:

- title of the article (in English, capital letters, bold);
- title of the article (in Ukrainian, capital letters, bold);
- article title (in Russian, capital letters, bold);

In two columns:

On the left (in Ukrainian or Russian):

- ***name, surname of the author (authors) (italics, bold);***
- academic rank, academic degree, position;
- e-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- place of work;
- postal address of the institution where the author (s) works.

On the right (in English):

- ***name, surname of the author (authors) (italics, bold);***
- academic rank, academic degree, position;
- e-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- place of work;
- postal address of the institution where the author (s) works.

Width alignment:

Abstract of the article (in English, *italics*, volume - not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in English, *italics*, 6-8 words)

Article text in original language (as required).

SOURCES AND LITERATURE (title in center, bold)

1. ...
2. ...

REFERENCES (title in center, bold)

1.
2. ...

Abstract of the article in Ukrainian (*italics*, volume - not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in Ukrainian, *italics*, 6-8 words);

Abstract in Russian (*italics*, volume - not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in Russian, *italics*, 6-8 words).

Citation and in-text references to literary sources are made in the **APA** style, for example (Petrenko, 2008); if the source page is specified, it is given through a colon, for example (Petrenko, 2008: 125).

Literature design

The literature is designed in accordance with the requirements of «DSTU 8302: 2015. Bibliographic reference. General Terms and rules of assembly», of July 1, 2016)

References are made according to the APA standard

For transliteration of the Ukrainian text into Latin the free site <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> is used (we choose the American variant);

for transliteration of Russian text using the free site <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

Articles whose authors do not have a scientific degree are additionally accompanied by a review of Ph.D., Doctor in the field of publication or an extract from the protocol of the meeting of the department on the recommendation of the article for publication. The review or extract from the protocol is submitted in the original or in scanned form by e-mail.

Tel.: (097) 923-16-08

Website of the collection of scientific works: <https://sdc-journal.com>

E-mail: sdc_redkolegia@ukr.net

Editorial Board

До авторів збірника Шановні автори!

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» приймає до друку у науковому збірнику «Соціум. Документ. Комунікація» статті з актуальних питань історичної науки, археології, історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін (оригінальні результати досліджень у галузі документознавства, бібліотечної та видавничо-поліграфічної справи, соціальних комунікацій та соціогуманітаристики на національному та міжнародному рівнях), теорії та практики досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців.

Для того, щоб мати можливість подавати статті до збірника та перевіряти поточний статус своїх подань, необхідно увійти на сайт <https://sdc-journal.com> або зареєструватись.

Вимоги до оформлення публікації

Стаття подається мовою оригіналу (українською, російською або англійською).

Якщо стаття написана англійською мовою, необхідно представити до редакції її переклад (українською або російською мовами)!

Обсяг основного тексту статті (*без анотацій та літератури*) має становити не менше 10 стор. Загальний обсяг статті не повинен перевищувати 25 сторінок.

Рукописи проходять обов'язкове «сліпе» рецензування.

Технічні вимоги: Поля: *нижнє, верхнє* – 2 см; *праве* – 1,5 см; *ліве* – 3 см.

Редактор: MS Word.

Гарнітура: Times New Roman, *кегель* (розмір) 14, *інтервал* – 1.

Текст набирається без переносів.

Щодо символів: у тексті необхідно використовувати лапки лише такого зразку: «», тире – це коротке тире: «—». Не

потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими дужками, а також у них. Для запобігання цього потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

Таблиці в тексті мають бути виконані в Excel або Word без заливання. Малюнки, виконані у Word, мають бути згруповані і являти собою один графічний об'єкт. Усі ілюстрації треба подавати в чорно-білому варіанті або у градаціях сірого кольору, можна використовувати інші способи заливки (узор).

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; актуальність теми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор (**обов'язково з покликаннями на праці цих авторів і внесенням їх до загального списку літератури!**), виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей (мети) статті, постановка завдання;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Стаття повинна мати таку структуру:

У верхньому лівому кутку: Шифр УДК;

По центру:

- назва статті (англ. мовою, великими літерами, **напівжирним** шрифтом);
- назва статті (українською мовою, великими літерами, **напівжирним** шрифтом);
- назва статті (російською мовою, великими літерами, **напівжирним** шрифтом);

У двох колонках:

З лівого боку (українською або російською мовою):

- **ім'я, прізвище автора (авторів)** (курсивом, напівжирним шрифтом);
- вчене звання, науковий ступінь, посада;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- місце роботи;
- поштова адреса установи, де праює автор (автори).

З правого боку (англійською мовою):

- **ім'я, прізвище автора (авторів)** (курсивом, напівжирним шрифтом);
- вчене звання, науковий ступінь, посада;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- місце роботи;
- поштова адреса установи, де праює автор (автори).

Вирівнювання по ширині:

Анотація статті (англійською мовою, *курсивом*, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)). Ключові слова (англійською мовою, *курсивом*, 6-8 слів)

Текст статті мовою оригіналу (відповідно вимог).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА (назва по центру, напівжирним шрифтом)

3. ...

4. ...

REFERENCES (назва по центру, напівжирним шрифтом)

3.

4. ...

Анотація статті українською мовою (*курсивом*, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)); **Ключові слова** (українською мовою, *курсивом*, 6-8 слів);

Анотація російською мовою (*курсивом*, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)); **Ключові слова** (російською мовою, *курсивом*, 6-8 слів).

Цитування та внутрішньотекстове покликання на літературні джерела здійснюються за стилем **АРА**, наприклад (Петренко, 2008); якщо зазначається сторінка джерела, то вона подається через двокрапку, наприклад (Петренко, 2008: 125).

Оформлення літератури

Література оформлюється відповідно до вимог «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», що вступив в дію 01.07.2016)

References оформлюється згідно стандарту АРА

Для транслітерації українського тексту на латиницю використовується безкоштовний сайт <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> (вибираємо варіант *американська*);

для транслітерації російського тексту використовується безкоштовний сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, додатково супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається в оригіналі або в сканованому вигляді електронною поштою.

Довідки за телефоном: (097) 923-16-08

Сайт збірника наукових праць: <https://sdc-journal.com>

Електронна адреса: sdc_redkolegia@ukr.net

Редакційна колегія

***К авторам сборника
Уважаемые авторы!***

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» принимает к печати в научном сборнике «Социум. Документ. Коммуникация» статьи по актуальным вопросам исторической науки, археологии, историографии, источниковедения и специальных исторических дисциплин (оригинальные результаты исследований в области документоведения, библиотечного и издательско-полиграфического дела, социальных коммуникаций и социогуманитаристики на национальном и международном уровнях), теории и практики исследований в области современных учебно-методических технологий подготовки специалистов.

Для того, чтобы иметь возможность подавать статьи в сборник и проверять текущий статус своих публикаций, необходимо войти на сайт <https://sdc-journal.com> или зарегистрироваться.

Требования к оформлению публикации

Статья подается на языке оригинала (украинском, русском или английском).

Если статья написана на английском языке, необходимо представить в редакцию ее перевод (на украинском или русском языках)!

Объем основного текста статьи (*без аннотаций и литературы*) должен составлять не менее 10 стр. Общий объем статьи не должен превышать 25 страниц.

Рукописи проходят обязательное «слепое» рецензирование.

Технические требования:

Поля: *нижнее, верхнее* - 2 см; *правое* - 1,5 см; *левое* - 3 см.

Редактор: MS Word. Гарнитура: Times New Roman, кегль (размер) 14, интервал - 1.

Текст набирается без переносов.

Относительно символов: в тексте необходимо использовать кавычки только такого образца: «», тире - это короткое тире «-». Не нужно ставить лишние пробелы, особенно перед квадратными или круглыми скобками, а также в них. Для предотвращения этого нужно использовать функцию «Непечатные знаки».

Таблицы в тексте должны быть выполнены в Excel или Word без заливки. Рисунки, выполненные в Word, должны быть сгруппированы и представлять собой один графический объект. Все иллюстрации надо подавать в черно-белом варианте или в градациях серого цвета, можно использовать другие способы заливки (узор).

Научная статья должна содержать следующие элементы:

- постановка проблемы в общем виде и связь с важными научными и практическими задачами; актуальность темы;
- анализ последних исследований и публикаций, в которых начато решение данной проблемы и на которые опирается автор (**обязательно с ссылками на труды этих авторов и внесением их в общий список литературы!**), выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящена статья;
- формулирование целей (цели) статьи, постановка задачи;
- изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
- выводы и перспективы дальнейших исследований в данном направлении.

Статья оформляется по следующей структуре:

В верхнем левом углу: Шифр УДК

По центру:

- название статьи (на англ. языке, большими буквами, **полужирным** шрифтом)
- название статьи (на украинском языке, большими буквами, **полужирным** шрифтом)
- название статьи (на русском языке, большими буквами, **полужирным** шрифтом)

В двух колонках:

С левой стороны (на украинском или русском языке):

- **имя, фамилия автора (авторов)** (курсивом, полужирным шрифтом)
- ученое звание, ученая степень, должность;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- место работы;
- почтовый адрес учреждения, где работает автор (авторы).

С правой стороны (на английском языке):

- **имя, фамилия автора (авторов)** (курсивом, полужирным шрифтом)
- ученое звание, ученая степень, должность;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- место работы;
- почтовый адрес учреждения, где работает автор (авторы).

Выравнивание по ширине:

Аннотация статьи (на английском языке, курсивом, объем – не менее 1800 знаков без пробелов (230-250 слов)).

Ключевые слова (на английском языке, курсивом, 6-8 слов)

Текст статьи на языке оригинала (в соответствии с требованиями).

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА (название по центру, полужирным шрифтом)

5. ...

6. ...

REFERENCES (название по центру, полужирным шрифтом)

5.

6. ...

Аннотация статьи на украинском языке (курсивом, объем - не менее 1800 знаков без пробелов (230-250 слов)).

Ключевые слова (на украинском языке, курсивом, 6-8 слов);

Аннотация на русском языке (курсивом, объем - не менее 1800 знаков без пробелов (230-250 слов)). **Ключевые слова** (на русском языке, курсивом, 6-8 слов).

Цитирование и внутритекстовые ссылки на литературные источники осуществляются по стилю **АРА**, например (Петренко, 2008); если отмечается страница источника, то она подается через двоеточие, например (Петренко, 2008: 125).

Оформление литературы

Литература оформляется в соответствии с требованиями «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», вступившего в действие 01.07.2016. References оформляется согласно стандарта АРА

Для транслитерации украинского текста на латиницу используется бесплатный сайт <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> (выбираем вариант американская);

для транслитерации русского текста используется бесплатный сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

Статьи, авторы которых не имеют ученой степени, дополнительно сопровождаются рецензией кандидата, доктора наук по специальности публикации или выпиской из протокола заседания кафедры (отдела) о рекомендации статьи к печати. Рецензия или выписка из протокола подается в оригинале или по электронной почте.

Справки по телефону: (097) 923-16-08

Сайт сборника научных трудов: <https://sdc-journal.com>

Электронный адрес: sdc_redkolegia@ukr.net

Редакционная коллегия

ДЛЯ НОТАТКІВ

Наукове видання

Соціум. Документ. Комунікація
Society. Document. Communication
Социум. Документ. Коммуникация

Збірник наукових статей

Випуск 11

Редакція не несе відповідальності за погляди, судження, результати та висновки, зроблені авторами статей і надруковані в збірнику. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ **несуть автори матеріалів**.

Статті приймаються до друку лише після їх обговорення на засіданні редколегії збірника при наявності позитивної рецензії рецензента та підтримки їх більшістю членів редколегії.

У разі передруку посилання на «Соціум. Документ. Комунікація» **обов'язкове**.

Підписано до друку 14.04.2021 р. Формат 60х84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура Times New Roman. Наклад 100.
Зам. № 27. Ум. друк. арк. 14,8.

Виробник ФОП Домбровська Я.М Свідцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до державного реєстру видавців
ДК № 6366 від 22.08.2018 р.
08055, Київська обл., Макаріївський р-он., с. Вільне,
e-mail: devis519@ukr.net